

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน

An Analysis Pathamsompotticatha form Isan Alphabase Text

โดย

นายโสรัจ นามอ่อน

นายวรวัฒน์ ราชีวงศ์

นายพูลศักดิ์ หอมสมบัติ

นายไชยสิทธิ์ อุดมโซคนามอ่อน

พระมหาจิตนเรศ วุฑฒิธมโม, ผศ.ดร.

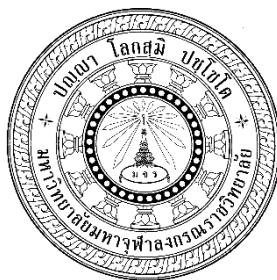
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๕๘

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610758087

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน

An Analysis Pathamsomphotticatha form Isan Alphabase Text

โดย

นายโสรัจ นามอ่อน

นายวรวัฒน์ ราชีวงศ์

นายพูลศักดิ์ หอมสมบัติ

นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน

พระมหาจิตนเรศ วุฑฒิธมโม, ผศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

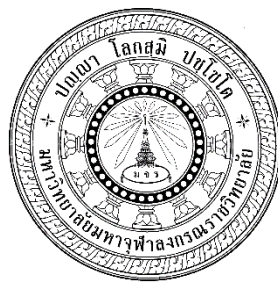
วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๕๘

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610758087

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

An Analysis Pathamsomphotticatha form Isan Alphabase Text

By

Mr.Soruj Namorn.

Mr.Worawat Rachiwong.

Mr.Poolsak Homsombat.

Mr. Chaiyasit Udomchokenamorn.

Assist. Porf. Dr. Phramaha Chitnaretas Sripacho.

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Ubon Ratchathani Campus

B.E. 2558

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610758087

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา อักษรธรรมอีสาน
คณะผู้วิจัย:	นายไสร็จ นามอ่อน, นายวรวัฒน์ ราชีวงศ์, นายพลศักดิ์ หอมสมบัติ, นายไชยสิทธิ์ อุดมโซคนามอ่อน, พระมหาจิตนเรศ วุฑฒิธมโม, ผศ., ดร.
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
ปีงบประมาณ:	๒๕๕๘
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา อักษรธรรมอีสาน มีวิธีการศึกษาเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive analysis) ซึ่งเป็นการศึกษาอยู่ในกรอบของพุทธปรัชญาธรรม ศาสนา (Philosophy of religion) และเป็นการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) เป็น การศึกษาด้วยวิธีการศึกษาค้นคว้าทางเอกสารที่เป็นปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิ ๑) เอกสารปฐมภูมิ (Primary Document) หนังสือผูก, หนังสือเจียง, หนังสือก้อม ใบลานอักษรธรรมอีสาน และหนังสือ สมุดข่อย อักษรไทยสมัยอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา ๒) เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Document) เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีผู้ค้นคว้าวิจัย ได้รวบรวมเรียบเรียงไว้ในที่ต่าง ๆ ใน รูปแบบตำรา, หนังสือ, เอกสาร วิชาการเย็บเล่มและเอกสารอื่นใด ที่นำมาตีพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณะชนซึ่งเป็นที่เชื่อถือได้

ผลการศึกษาพบว่า การวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกาอักษรธรรมอีสาน พบว่า คุณค่าด้านประวัติของพระพุทธเจ้า คุณค่าด้านหลังธรรม มี ด้านพุทธประวัติ ด้านหลักพุทธธรรม และ ด้านนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบัน ซึ่งในด้านคุณค่าทางด้านวิถีชนชาวพุทธไทยอีสาน มีวัฒนธรรม กาสู่ขอ วัฒนธรรมการแต่งงาน ต้นเหตุแห่งศักราชตระกูล และการจัดปริเฉท ปฐมสมโพธิกา ฉบับ หนังสือผูกใบลาน ภูมิปัญญาอีสาน มี ๓๑ ผูก ส่วนของปฐมสมโพธิกาฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระ พระปรมาภิไธยชินโรส นั้นมี ๒๙ ผูก หรือหลายๆสำนักก็ใกล้เคียงกันไม่แตกต่างไปจากนี้เลย จะเห็น ความแตกต่างระหว่างปฐมสมโพธิกาฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระปรมาภิไธยชินโรส กับปฐม สมโพธิกา ฉบับหนังสือผูกใบลาน ภูมิปัญญาอีสาน แตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง สืบหน้าสืบหลัง บ้าง เฉพาะหมายเลขปริเฉทหรือบรรพ กับหมายเลขผูกหรือบท ระหว่างปฐมสมโพธิกาทั้ง ๒ ฉบับนี้ เท่านั้น ส่วนเค้าโครงเรื่องก็ดี สาระสำคัญก็ดี เนื้อหาที่ดี ละม้ายคล้ายคลึงบ้าง เหมือนกันบ้าง เป็น อันหนึ่งอันเดียวกันมี จึงเป็นอันวิเคราะห์ได้ว่า ปฐมสมโพธิกาทั้ง ๒ ฉบับ มีโครงสร้างใหญ่เนื้อหาส่วน ใหญ่คล้ายคลึงกัน ส่วนสาระสำคัญจริงๆ เหมือนกันแทบทั้งสิ้น คือเรื่อง พุทธประวัติ หรือประวัติ เรื่องราวของพระพุทธเจ้าโดยตรง เริ่มตั้งแต่ พระยาอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาลที่ ๔ และ บรรษัทเทพยดาในหมื่นโลกจักรวาล ทูลอันเชิญจุติ เทพบุตรเวชสันดรหรือสันตดุสิตเทวราช จากดุสิต สวรรค์เทวโลก อ้อนวอนให้จุติลงมาอุบัติเป็นพระสิทธัตถราชกุมารในมนุษยโลกเป็น พระพุทธเจ้าโปรด

สัตว์โลก และเทพยดาทั้งมวลที่มีบุญญาธิการอันได้บำเพ็ญไว้แก่กล้าแล้ว ให้หลุดพ้นจากสรรพกิเลส อันมีราค โทสะ และโมหะเป็นอกุศลมูล

ผลการศึกษาพบว่าหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา ปรากฏว่ามี ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา **ประวัติคัมภีร์ปฐมสมโพธิกามีที่มา ๓ กลุ่ม** คือ ๑) กลุ่มเอกสารปฐมภูมิ (The first Documentary) หมายถึงคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา ที่จารึกลงบนใบลานด้วยอักษรถิ่นและภาษาถิ่น (Dialects) อักษรธรรมอีสาน (โตธรรม) อีสาน และภาษาถิ่น (คำพูดคนอีสาน เช่น คำไทยกลางว่า **แข่งเรือ** คำไทยอีสานว่า **สว่างเฮือ, วิ่งแข่งกัน แล่นเส็งกัน**) เป็นคำเมืองเหนือ คำเมืองอีสาน, แข่งกลอง เส็งกลอง ๒) กลุ่มเอกสารทุติยภูมิ คือ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกา ที่แปลมาสู่ภาษาไทยกลางแล้ว จากอักษรธรรมอีสาน อักษรธรรมพายัพ อักษรขอมหวัดอักษรไทยน้อยของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) หรือภาษาอื่นได้ ๓) กลุ่มเอกสารตติยภูมิ คือ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกา ที่จดจารึกบนใบลาน แผ่นไม้ ผืนผ้า หน้าผา หลักเสาคหิน แผ่นศิลาจารึก เป็นต้น ที่ยังคงรูปอยู่ในภาษานั้นๆ และที่ปริวรรตมาสู่ภาษาไทยกลาง ภาษาถิ่นนั้น ซึ่งฉบับพิสดาร ๒๙ ประเพณีพระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ปรากฏเรื่องดังนี้ เริ่มประวัติพระพุทธเจ้า อัญเชิญจุดเทพบุตรสันเวสสันดร เริ่มพุทธประวัติ สิริมหาเมตตาสุบินนิมิต ประสูติสิทธารถกุมาร และ แบ่งสรรริริกาตุ การศึกษาในบทนี้จะบอก การนับหน้า หนังสือใบลาน หลักการนับหน้าหนังสือใบลาน การประสมสระ ๘ ตัวกับพยัญชนะ ๓๓ ตัว ใช้แทนตัวเลข ตัวเลขอักษรธรรมอีสาน การอ่านออกเสียงตัวเลข ดังนั้นจึงได้อรรถาธิบายคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับอักษรธรรมอีสาน ๒๙ ประเพณี และหลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา ปรากฏหลักพุทธธรรม มี เมตตา กรุณา เป็นธรรมะ ข้อที่ ๑,๒ ใน พรหมวิหารธรรม ๔ ข้อ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุpekขา ซึ่งปรากฏในปฐมสมโพธิกา ประเพณีที่ ๑ วิวาหมงคลปริวรรต ปรากฏในฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พิมพ์จำหน่ายที่ เลียงเชียงจงเจริญ ถนนบำรุงเมือง แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ.ไม่ปรากฏ หน้า ๕๕-๕๗ ข้อความ... เมื่อพระสิริมหาเมตตาราชาบุตร ได้ทรงสดับข่าวสาสนพระสิริสุทโธทนะราชกุมาร แม้ยังไม่ได้ทัศนาก็เกิดพระกมลดำริเสนาหา เหตุบุพเพสันนิวาสเนื่องมาแต่อดีตกาล พระคันถรจนจารย์ จึงกล่าวพระคาถาว่า พุพเพว สนนิวาเสน เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ความเสนาหาบังเกิดด้วยอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือบุพเพสันนิวาส กับทั้ง ปัจจุบันประโยชน์ มีครุณาจวดอกดวงอุบลชาติ อันอาศัยซึ่ง อุทกวาริเป็นที่ตั้ง จึงบังเกิดขึ้นใน ชลธิ ซึ่งบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ สิริเป็นสมดังสบบารมี ๓๐, บุรุษโยธาพระมหาสัตว์อีก ๗ จำพวก คือ ศรัทธาพล วิริยพล สติพล สมาธิพล ปัญญาพล และมีหลักธรรมที่ยกมาเป็นตัวอย่างในเรื่องดังที่กล่าวไว้ในเรื่องแล้ว

ผลการศึกษาอันเป็นประโยชน์สูงสุดต่อการนำมาประยุกต์ใช้มีแนวทาง คือ ๑) ด้านนโยบาย การขยายเพิ่มโอกาสให้นักวิจัยรุ่นใหม่มีโอกาสในการเสนอ ขอโครงการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องพระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น ๒) แนวทางที่นำมาประยุกต์ใช้ในสังคม การดำเนินชีวิตประจำวัน นำออกสู่สังคมทุกระดับทุกเพศวัย ตั้งแต่ระดับการศึกษาวัยก่อนเกณฑ์ เป็นแบบการ์ตูน ภาพระบายสีตามรอยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงนันทนาการชาดกเรื่อง พระชนก เป็นแบบฉบับที่ทรงคุณค่าทางด้านการศึกษา เผยแพร่ สูงสุด ๓) ด้านตำรับตำรา ทุกระดับชั้น และด้านบันเทิง ให้หลากหลาย เช่น จัดกิจกรรมเล่านิทาน เป็นครั้งคราว ทั้งภาษาถิ่นใช้สื่อสาร และภาษาอาเซียน อย่างมองข้ามนิทานอีสบเป็นสุดยอดการเผยแพร่ พุดได้เต็มปากว่า ทั่วโลกรู้จักนิทานอีสบ ๔)

นิทานพื้นบ้าน นิทานตลกท้องถิ่นเมืองไทยมีทั่วทุกภาคเป็นภาษาถิ่น(Dialects) คำเมืองของถิ่นฟังแล้ว
สนุกสนาน ลูกหลานชอบใจจำได้ดีมาก ทุกภาคเมืองไทยมีคำเมืองของตนๆ อีสานหม่อเฮา หม่วนซิ่นโฮ
แซว ปักไต่บ้านเราอีสานหนังบักตื้อ ปักไต่หนังประโมไทย มีการละเล่นท้องถิ่นของใครของมัน จนเป็น
ยอดสื่อมวลชน

คำหลัก : ปฐมสมโพธิกถา, คัมภีร์ใบลาน, อักษรธรรม, อักษรธรรมอีสาน, หลักพุทธธรรม

Research Title: An Analysis Pathamsomphotticatha form
Isan Alphabase Text

Researchers: Mr.Soruj Namorn, Mr.Worawat Rachiwong,
Mr.Poolsak Homsombat,
Mr.Chaiyasit Udomchokenamorn,
Assist.Porf.Dr.Phramaha Chitnaretes Sripacho,

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Ubon Ratchathani Campus

Fiscal Year: 2558

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The aim of this research is to analyze the Buddha-dhamma principles existing in scriptures on Life of the Buddha written in Isarn northeastern Dhamma characters. It is a qualitative research with descriptive analysis in Buddhism philosophy. This documentary research is studied through primary and secondary documents as the following: The primary documents include bound books, Jiang book, Bookdisingenuously, Isarn Dhamma characters on palm leaves and pulp of trees and Thai characters in Ayutthaya period on the scriptures of Life of the Buddha; The secondary documents are the related and reliable researches published by researchers in various documents including textbooks, reference books, articles and other technical paperwork.

This study found that the values of the scriptures on Life of the Buddha in Isarn Dhamma characters including Buddha's biography, Dhamma principles have been applied and used in present Thai Isarn society such as making marriage proposals and marriage culture. The origin and cause of the royal family and the Life of the Buddha were inscribed by Isarn intellectuals in 31 sets of palm leaf bookbinding. There are 29 sets of bookbinding for the scriptures on Life of the Buddha written by Somdet Pramaha Samanachao Krom Praparamanuchit Chinorot. Other scriptures on Life of the Buddha are all closely related and similar. In comparison, the Somdet's scriptures on Life of the Buddha and of the Isarn intellectuals are partly similar and partly different and the chapters are differently put in order. However, the structure and the content are similar. It can be analyzed that both scriptures on Life of the Buddha are mainly similar and the contents are the

same. This includes the Buddha's biography from Indra, Brahma, the four keepers of the world and angels for universe governance invoking Vessantara from Dusit's divine for an advent to be Siddhartha Raj Kumar in humankind and became Buddha to release all animals, mankind and the great merit divines from all passions which are the roots of evil including lust, hate and ignorance.

The study found that the history of Dhamma principles existing in the scriptures on Life of the Buddha can be divided in 3 groups: 1) The primary document refers to the scriptures on Life of the Buddha inscribed on palm leaves with local characters and dialects. For example, Isan characters use the word Suanghuela for boat-racing and Laen-seng-kan for race in running but central Thai says Khaeng-ruea and Wing-khaeng-kan accordingly. Both northern and Isan dialects use the word for drum competition as Seng-klong.; The secondary document is the central Thai scriptures on Life of the Buddha translated from Dhamma characters in Isan, northwestern, Khmer, minor Thai in Lao PDR and other dialects.; The tertiary document of the scriptures of Life of the Buddha were inscribed on palm leaves, wood, cave walls, cliffs, pillars and other plates. Each has its own dialect and later changed to central Thai. The detailed version of the scriptures on Life of the Buddha can be divided into 29 chapters. Somdet Pramaha Samanachao Krom Praparamanuchit Chinorot divided the scriptures' contents from the Buddha's biography, invoking Vessantara from Dusit's divine for an advent, the dream vision of Sirimahamaya, the birth of Siddhartha Raj Kumar and the division of the relics. The study in this chapter indicates the principle of counting pages of palm leaves by mixing 8 vowels with 33 letters to represent numbers and pronunciation of numbers. The description of the scriptures on Life of the Buddha is, thus, divided into 29 chapters. The main Dhamma principles existing in the scriptures on Life of the Buddha are loving-kindness and compassion which are the first and the second item in the 4 moral virtues including loving-kindness, compassion, sympathy and equanimity. These are shown in the first chapter of the scriptures of Somdet Pramaha Samanachao Krom Praparamanuchit Chinorot referring to the application of wedding ceremony. The Somdet's scripture was published at Liangchiang-chongcharoen, Bamrungmuang road, Samranrad district, Bangkok. The year published was not mentioned in the text. The content is on pages 55-57 saying "When Sirimahamaya Raj Putri received the messages from Suddhodhana Raj Kumar, even they had not seen each other before but they felt affected that was because of the mating souls in a former existence." Teachings mention that the affection is caused by 2 factors including the mating souls in the past life and the present mutual benefit like gardens

of lotuses relying on water flowing into the sea of perfections (Parami 10), superior perfections Upaparami 10, supreme perfections Paramatthaparami 10 as Sirisamtimsaparami 30 perfections in total, 7 groups of great humankind and animals including faith, perseverance, mindfulness, concentration and intelligence and other Dhamma principles as mentioned above.

The benefit of this study can be maximized by applying in the following areas: 1) In the area of policy, it is the opportunity for new researchers to extensively propose their research projects on Buddhist scriptures; 2) The applicable principle for leading daily life in society of all ages from kindergarten in forms of painting cartoons, following the story of Pramahachanok, the Royal Literature of His Majesty the King, as an invaluable model in education to be promoted.; 3) Textbooks for all levels of education and recreation such as story-telling by using local dialects and ASEAN languages for communication. Aesop fables should not be either overlooked as an example of its popularity around the world. And 4) Folk-stories and comedies in local dialects can amuse children and help them remember. Each region in Thailand has its own dialect and culture such as leather sheet shadow play. These stories in local dialects have been one of the most influential media.

Key Word: Pathamsomphotticatha, fair value, fair value Isan, Buddha-dhamma.

กิตติกรรมประกาศ

ผลการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสานสำเร็จลุล่วงได้ด้วยความสามารถและความเมตตาช่วยเหลืออย่างเอาใจใส่ดียิ่งของท่านคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิการควบคุมการศึกษาวิจัยที่ได้กรุณาให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทางที่เหมาะสม รวมถึงการแก้ไข ปรับปรุง เพิ่มเติมข้อบกพร่องต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิจัย ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณครู-อาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้ได้มีวันนี้ ขอกราบขอบพระคุณท่านพระราชธีรจารย์ (ดร.) รองอธิบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาเขตอุบลราชธานี เจ้าอาวาสวัดมณีวนาราม เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี ท่านพระครูกิตติคุณโสภณ ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ เจ้าอาวาสวัดคูยาง อำเภอเมืองอุบลราชธานี ในความเมตตาช่วยเหลือให้การวิเคราะห์ พระครูสารสีลคุณ ผู้อำนวยการสำนักวิทยาเขตอุบลราชธานี เจ้าอาวาสวัดสารพัดนึก เจ้าคณะอำเภอเหล่าเสือโก้ก จังหวัดอุบลราชธานี เจ้าอาวาสในเขตจังหวัดอุบลราชธานีที่ไม่ได้กล่าวนามถึง และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านพระมหาสุทิตย์ อาภากรโร ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตลอดจนท่านคณะวิจัย ที่เป็นกัลยามิตรที่ให้การกำลังใจอย่างดี

ท้ายที่สุดนี้ คุณค่าประโยชน์ ของการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยและคณะ ขอขอบคุณความดี อุทิศเป็นส่วนกุศลแด่บิดามารดา ครู-อาจารย์ ท่านผู้มีพระคุณ ตลอดจนสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยทั่วกัน

นายโสรัจ นามอ่อน และคณะ

๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อภาษาไทย

๑.๑ คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

อักษรย่อพระไตรปิฎกในงานวิจัยฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงใช้ระบบระบุ เล่ม/ ข้อ/ หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่างเช่นที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๑๖/ ๑๐ หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ ข้อ ๑๖ หน้า ๑๐

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
---------------	---	------------------------	-----------

ปกรณวิเสส

วิสุทธ. (ไทย)	=	วิสุทธิมรรคปกรณ	(ภาษาไทย)
---------------	---	-----------------	-----------

๑.๒ คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อกัมภีร์อรรถกถาในการวิจัยฉบับนี้ ใช้อ้างอิงคัมภีร์ อรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะแจ้ง เล่ม/ภาค/หน้า เช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒/๒๔๓. หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธัมมบท เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒ หน้า ๒๔๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ ส่วนการอ้างอิงปกรณวิเสส จะใช้ระบุชื่อคัมภีร์ / เล่ม / หน้า เช่น วิสุทธ. (บาลี) ๓/๗. หมายถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรค เล่ม (ภาค) ที่ ๓ หน้า ๗. หากเป็นวิสุทธิมรรค ภาษาไทยจะใช้ฉบับสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). โดยการอ้างอิงจะใช้วิธีการระบุตามแบบการอ้างอิงของหนังสือทั่วไป คือ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓. เช่น วิสุทธ. (ไทย) ๑๘/๒๓.

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ซ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ญ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๒. วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๔
๓. ปัญหาที่ต้องการทราบ.....	๕
๔. นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๕
๕. ขอบเขตของการวิจัย.....	๕
๖. ทฤษฎี (ถ้ามี) และกรอบแนวคิดของโครงการวิจัย.....	๖
๗. วิธีการดำเนินการวิจัย.....	๖
๘. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๖
บทที่ ๒ ประวัติของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา.....	๗
๒.๑ วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๒.๒ ประเภทวรรณกรรมปัจจุบัน.....	๗
๒.๓ วรรณกรรมปัจจุบัน.....	๑๐
๒.๔ ความหมายของวรรณคดี.....	๙
๒.๕ ประเภทของวรรณคดี.....	๑๒
๒.๖ ฤๅการรสกี.....	๑๒
๒.๗ คุณค่าของวรรณคดี.....	๑๒
๒.๘ แบบฉบับวรรณคดีอีสาน.....	๑๓
๒.๙ กรณีศึกษาภาพยนตร์เจิ้งบั้งไฟ.....	๑๔
๒.๑๐ นิทานพื้นบ้านชาวอุบลราชธานี.....	๑๗
๒.๑๑ ตัวอย่างวรรณกรรมไทย.....	๑๙
๒.๑๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๒๔
บทที่ ๓ หลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา.....	๔๔
๓.๑ ประวัติความเป็นมา.....	๔๔
๓.๒ หลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา.....	๔๕
บทที่ ๔ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน.....	๑๐๑
๔.๑.๑ คุณค่าทางด้านประวัติพระพุทธเจ้า.....	๑๐๑
๔.๑.๒ คุณค่าทางด้านหลักพุทธธรรม.....	๑๐๓

๕.๑.๓ คุณค่าทางด้านวิถีชนชาวพุทธไทยอีสาน.....	๑๐๙
บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ.....	๑๒๑
๕.๑ สรุปเรื่อง.....	๑๒๑
๕.๒ อภิปรายผล.....	๑๒๒
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๒๓
บรรณานุกรม.....	๑๒๕
ภาคผนวก.....	๑๒๗
ภาคผนวก ก บทความการวิจัย.....	๑๒๗
ภาคผนวก ข การนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๑๓๗
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุดิบประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้	
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ.....	๑๓๘
ภาคผนวก ง รูปภาพพระปฐมสมโพธิกถา.....	๑๔๐
ภาคผนวก จ แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๑๔๘
ประวัติผู้วิจัย.....	๑๕๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

การเรียนรู้เบื้องต้นของพระพุทธเจ้า ในต้นปฐมกัปป์ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เกิดเป็นพระมหาสมมติเทวราชปฐมกษัตริย์ เสวยราชสมบัติเป็นมหิสราธิปไตยในสกลชมพูทวีปนี้ มีพระโอรสได้เสวยราชสมบัติสืบพระวงศ์เป็นลำดับมา พระราชวงศานวงศ์ได้เสวยราชสมบัติพระวงศ์มาหลายชั่วกษัตริย์ถึง ๘,๔๐๐ พระองค์ จึงถึงพระเจ้าตติยโคกการาช

พระเจ้าตติยโคกการาช มีพระมเหสี ๕ พระองค์ มีพระราชบุตร ๔ พระองค์ คือโอกกาการาชกุมาร พระองค์ใหญ่ และพระราชบุตร ๕ พระองค์ ครั้นสืบมา ณ กาลภายหน้า พระมเหสีผู้ใหญ่อสูริพระชนม์ลง พระองค์ไปน่านางราชธิดาองค์อื่นๆ มาตั้งไว้ ณ ที่เป็นอัครมเหสีผู้ใหญ่ นางนั้นมีพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง ครั้นถึงเวลาอันควร พระมารดา จึงนำพระกุมารขึ้นเฝ้า พระราชบิดาได้ทอดพระเนตรพระราชโอรสที่ทรงสิริรูปงาม ก็ทรงพระสันทนาปราโมทย์ จึงดำรัสพระราชทานแก่พระนาง ผู้เป็นมารดา ว่าเจ้าจะปรารถนาอันใดจะได้สำเร็จมโนรส แลนางนั้นได้โอกาสจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่บุตรของตน เมื่อเสด็จเข้าสู่ที่สิริครรภโสภาสน์ แล้วทูลวิงวอนว่า พระองค์เป็นบรมกษัตริย์ได้ออกพระโอรส พระราชทานพรอนุญาตแก่ข้าพระบาทแล้ว ซึ่งจะมีได้โปรดพระราชทานให้สมประสงค์แห่งข้าพระองค์นั้นมิสมควร

พระเจ้าโอกกาการาช ทรงคิดละอายพระทัย ด้วยได้ล้นพระโอรสออกไปแล้ว เกรงจะเสียสัตย์ จึงดำรัสให้หาพระราชโอรสทั้ง ๔ มาเฝ้า แล้วตรัสเล่าตามนัยหนหลังแล้วตรัสสั่งว่า เจ้าปรารถนาช้างม้าแลรถม้าสักเท่าใด จงนำไปเท่านั้น เหลือไว้แต่คชาชาติราชอัสสจตุรงครถซึ่งใช้สำหรับพระนครเท่านั้น จงพาจตุรงคนี้ทั้งปวงไปจากราชพารา ช่วยรักษาสัตย์ของบิดาไว้ ต่อเมื่อบิดาสวรรคตแล้ว จึงกลับคืนมาเฝ้าราชสมบัติ แล้วตรัสสั่งอมาตย์ ๘ นาย ให้ไปกับพระโอรส พระราชบิดา ให้ช่วยทำนุบำรุง อย่าให้มีภัยอันตรายได้

พระราชกุมารทั้ง ๔ รับพระราชบริหารแล้ว ถวายบังคมลาและออกจากพระนครไปกับด้วยจตุรงคนี้แลอมาตย์ ๘ คน ได้สถาปนาพระนครแห่งใหม่ตามคำชี้แนะของ **พระกบิลดาบส** แล้วเสด็จเข้าสถิตสำเร็จนิวาสนกิจ พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์และราษฎรประชาจตุรงคโยธาทั้งหลายนี้เป็นเรื่องอุบัติแห่ง **กรุงกบิลพัสดุ์มหานคร** อันเป็นสาระสำคัญในพระปฐมสมโพธิกถาปริเฉทที่ ๑ ใน ๒๙ ปริเฉทปรากฏข้อความในหน้าปกในว่า พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส^๑

พระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ฉบับหนังสือผูกใบลานอักษรธรรมภูมิปัญญาอีสาน จากวัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี กล่าวถึงวิวาทหนึ่งว่า...บัดนี้ ข้าจักสำแดงเรื่อง (ข้า-ผู้คัดลอก)

^๑ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. พระนิพนธ์, **พระปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ , พ.ศ.ไม่ปรากฏ, หน้า ๓๙-๔๓.

วิชาวะมงคลตั้งแต่เก่าเป็น **ตำนานของพระพุทธเจ้า** เดิมตั้งแต่ปฐม แต่ก่อนนั้นหากเป็นกลอนลำเรื่อง เป็นภาษาบาลีทั้งยาก จึงมีผู้รู้วงศ์พระเจ้าต่อมา...

จากนี้ไป จะได้แปลเป็นภาษาไทยอีสาน เพื่อทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้นพรรณนาความว่า... คราวที่พระพุทธเจ้าพระโคตมของเรา เป็นพระโพธิสัตว์ เสวยราชสมบัติเป็นเจ้าแผ่นดินได้ ๒๙ พรรษา จึงเอาตนออกบวช บำเพ็ญเพียร ๖ ปีจึงได้ตรัสรู้เป็น สมเด็จพระพุทธเจ้าองค์ล้าโลกถือ พระองค์เที่ยว โผดสัตว์ได้เทศนาสั่งสอนพสกนิกรได้ ๔๕ พรรษา จึงเสด็จเข้านิพพานอันประเสริฐระหว่างนางรักทั้งคู่ที่ สาลวโนทยาน เมืองกุสินารายณ์ แคว้นวัชชี พระมหากัสสปประชุมพระอรหันต์ ๕๐๐ แต่ขาดอยู่องค์ หนึ่งรอรพระอนันท์ เพราะพระอนันท์ พระพุทธอนุชาได้รับทำนายไว้ว่า จะได้เทศนาแทนพระพุทธ องค์ในภายหลังที่เสด็จเข้านิพพานแล้ว ครั้นถึงวันทำสังคายนาพระธรรมวินัย ที่ถ้ำปิฬุลิคุหา เขาเว พาลพบรรพต พระเจ้าอาชาตศัตถุ ทรงเป็นราชูปถัมภ์ ในวันสังคายนานั้นเป็นมงคลอันใหญ่ พระอนันท์ ได้สำเร็จอรหันต์ ตรัสรู้ส่องญาณ พระอรหันต์ทั้งหลายจึงนิมนต์ให้พระอนันท์เถรเจ้าขึ้นวิสัชนาธรรม พระอนันท์ก็ยกมือทำความเคารพพระอรหันต์เจ้าทุกพระองค์ จึงขึ้นนั่งเหนือธรรมมาสน์แกว่งมล้ำ เปรียบเหมือนดังพระพุทธเจ้าองค์ล้าโลกถือผู้พี่ชาย...(สำนวนได้อีสาน) เอาพัดวิชนีแล้วแสดงตามลำดับ ต่อเนื่อง หลายหัวข้อนิทานทางพระสูตร พระอภิธรรมพร้อมผู้มีได้ขาดสาย ๓ เดือนเป็นเขตสิ้นสุด ปฐมสังคายนา

พระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา เป็นพระคัมภีร์แรกที่ทำให้ชาวพุทธไทยทราบเรื่องเกี่ยวกับ พระ พุทธประวัติอย่างกว้างขวางทุกแง่มุม และเป็น**พระคัมภีร์เริ่มต้น พุทธประวัติ** เมื่อ สันดุสิตเทวราช โปรดประทานปฏิญาณแต่ทวยเทพว่า,,„ดูกรท่านทั้งหลาย ผู้นิรทุกข์กาลบัดนี้ ควรที่อาตมา จะจุติลงไป บังเกิดเป็นพระสัพพัญญู โปรดสัตว์โลกทั้งปวง ท่านทั้งหลายจงกลับไปสู่นิवासสถานแห่งตนๆเกิด สมเด็จพระมหาสัตว์เจ้าก็จุติในทิพยนันทาอุทยานนั่นเอง แล้วเสด็จลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระ นางสิริมหามายาราชเทวี พระอัครมเหสีแห่งพระเจ้าสุทโธทมนหาราช **กรุงกบิลพัสดุ์มหานคร**

ครั้นพระราชบุตรทั้ง ๔ พระองค์ รับพระราชบริหารแล้ว ถวายบังคมลาออกจากพระนคร พร้อมจตุรงคนิกรและอำมาตย์ ๘ คน ได้ไปสถาปนาพระนครแห่งใหม่ ตามคำชี้แนะของกบิลดาบส ใน บริเวณที่อยู่ของกบิลดาบส แล้วเสด็จเข้าสถิตสำเร็จนิवासกิจ พร้อมด้วยอำมาตย์และราษฎร ประชากรจตุรงคโยธาทั้งหลาย นี่เป็นเรื่องอุบัติขึ้นแห่ง **กรุงกบิลพัสดุ์**

พระราชกุมารทั้ง ๔ พระองค์ ชอบใจอภิเษกสังวาสกับด้วยพระกนิษฐราชกนิณีแห่งเราเอง ขัตติวงศ์ของเราจึงจะบริสุทธิ พระราชกุมารทั้งหลาย จึงตั้งพระเชษฐภคินีองค์เดียวไว้ในที่ **ราชมารดา** แล้วก็กระทำสะกะสังวาสกับด้วย พระกนิษฐภคินีทั้ง ๔ นางเป็นคู่ๆกันด้วยกลัวชาติสัมภะ เหตุตั้งนั้น กษัตริย์ทั้งหลายในกรุงกบิลพัสดุ์ จึงได้นำมปรากฏว่า **ศักราชตระกูล** เพราะทำสกสกสังวาสใน ราชวงศ์แห่งตนๆอันนี้ เป็นเรื่องอุบัติขึ้นแห่ง **ศักราชตระกูล** โดยแท้

อัญญะจิต พระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล ทูลอัญญะเทพบุตรเวสสันดร หรือสัน ดุสิตเทวราชจากดุสิตสวรรค์ ลงมาเป็นพระพุทธเจ้าโปรดสัตว์โลกให้พ้นจากราคะ โทสะ และโมหะ

เมื่อเทพบุตรเวสสันดรรับอาราธนา พระนางสิริมหามายาก็ทรงพระสุบินนิมิตว่า มี ช้างเผือกผ่องนาคอกบัวขาว จากภูเขาดินภูเขาทองมาถวาย พระนางก็ทรงรับ และทรงพระครรภ์เกิด องค์พระสิทธารถราชกุมาร ได้ ๑๐ เดือนถ้วนไตรมาส พระสิทธารถก็เคลื่อนจากครรภ์ได้ตนรงในสวน ลุ่มพินี ทรงดำเนินได้ ๗ ก้าว เกิดดอกบัวผุดรับ ๗ ดอก บ่ายพระเนตรไปทางทิศอุดร ดำรัสอาสภิวาจา

ว่า **อคโคหมสมิ โลกสส**^๒ เป็นอาทิ อธิบายว่า อาตมานี้ประเสริฐยิ่งใหญ่นิโลก หาผู้จะประเสริฐเสมอ บมิได้ แลชาตินี้ก็เป็นชาติที่สุดของอาตมา ซึ่งจะเกิดไปในภพใหม่สืบไปอีก บมิได้มี ในกาลบัดนี้

ท่านายพระลักษณะ ถ้าครองขรรษาจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ถ้าออกผนวชจะได้เป็นศาสดาเอกในโลก ในวันพิธิวัปปมงคลแรกนาขวัญ องค์สิทธารถทรงปาฏิหาริย์นั่งสมาธิเจริญฌาน แม้ตะวันคล่ายบ่าย แต่เงาต้นห้วยยังฉายตรงเหมือนเที่ยงวันพระพุทธบิดาเห็นอัศจรรย์จึงถวายอัญชลีอีกครั้งหนึ่ง

ราชาภิเษก เมื่อพระชนมายุ ๑๖ พรรษา ครองราชย์ ออกผนวชเมื่อพระชนม์มิได้ ๒๙ พรรษา ทรงอธิษฐานเพศบรรพชา ริมฝั่งแม่น้ำอนาโณมา ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา ๖ ปี เห็นว่ามีไข้ทางตรัสรู้ พอพระอินทร์ติดพิณ ๓ สาย ทรงได้พระสติ ทรงยึดมัชฌิมาปฏิปทาปฏิบัติสายกลาง วันเพ็ญเดือน ๖ ประทับได้ร่มโพธิ์พฤกษาชาติ ทรงรับข้าวมธุปายาสของนางสุชาดา ทรงอธิษฐานให้ลาดทองลอยทวนน้ำ ทรงชนะพระยามาร เพราะบารมี ๓๐ ทศน์ มีทาน ศีล สัจจะ เมตตา เป็นต้น

ตรัสรู้ พอรุ่งอรุณรุ่งสัปดาห์กาล คือวิสาขมาส ทรงชำระพระยามาริราชและเสนามาร ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ได้ร่มพระศรีมหาโพธิ์บัลลังก์ เป็นพระพุทธสัพพัญญุตญาณในโลก

ทรงท้อแท้พระทุกข์ในนานาสันดานสัตว์โลกล้วนมากด้วยกิเลสมี โลภะ โทสะ โมหะ เป้ามูล แต่ที่ทรงรับอาารณาแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกของท้าวสัทัมบดีพรหม (พรหมวิหารธรรม) ทรงพิจารณาเห็นว่า สัตว์โลกอุปมาเหมือนบัว ๔ เหล่า คือ อุกคตัตถุญญ วิปจิตถุญญ เนยยะ ปะทะปมะ

ทรงประกาศพระพุทธศาสนาแสดงพระธรรมจกักปวัตตนสูตร โทษการทรมานตนและโทษกามคุณ ๕ จบลงดด้วยอริยสัจ ๔ โปรดปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี โปรดยสกุลบุตร ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาให้บิดามารดาถึงพระรัตนตรัย ส่วนสหาย ๕๔ คน สำเร็จพระอรหันต์ ภายในพรรษาแรก เกิดมีพระอรหันต์ ๖๕ พระองค์ ทรงโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง คือ อรุเวลกัสสป นทิกัสสป คยากัสสป กับบริวารบวชตามกันรวมพระอรหันต์ ๑,๐๐๓ องค์ ทรงโปรดพระเจ้าพิมพิสาร วันมาฆมาส เพ็ญเดือน ๓ พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูปล้วนเป็นภิกษุเอหิอุปสัมปทา มาประชุมโดยมิได้นัดหมาย ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ว่า **อย่าทำบาป จงทำบุญ จงทำจิตใจให้ผุดผ่อง** เป็นหลักการสำคัญของพระพุทธเจ้าในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เรียกว่า วันจตุรงคสันนิบาต

ทรงโปรดพระนันทะพุทธอนุชาแต่งงานมาภายหลังได้บรรลุพระอรหันต์ทรงให้พระสารีบุตร บรรพชาราหุลกุมารเป็นสามเณร แผ่นดินสุขพระเทวทัต ทำอนันตริยกรรมสังฆเภท ยุยงพระสงฆ์ให้แตกกัน กระทำโลหิตุปบาท เสด็จยังพระเมรุมาศ กรุงกบิลพัสดุ์ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดาเป็น คุณูปการ กตัญญูตา และเป็นเนติอันล้ำเลิศ เกิดแก่พุทธบริษัท ๔ เหล่า ตราบเท่าทุกวันนี้

โปรดพุทธมารดา ทรงรำลึกค่าข้าวป้อนและน้ำนม แสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ณ ดาวดึงส์สวรรค์ ปลดเปลื้องพระพุทธมารดาสิริหมายา พร้อมเทพบุตรเทพธิดา ท้าวอนันตจักรวาล ถ้วนไตรมาส ๓ เดือน ในวันมหาปวารณาออกพรรษา เสด็จลงจากดาวดึงส์ ณ บริเวรประตูเมืองสังกัสสนคร เทพเจ้าพุทธบริษัท พสกนิกรรับเสด็จมโหฬาร ทรงปาฏิหาริย์เปิดโลกให้ทั้ง เทวดา มนุษย์ สัตว์

^๒ อ้างแล้ว, สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. พระนิพนธ์, **พระปฐมสมโพธิกถา**, หน้า ๘๘.

เดรัจฉาน สัตว์นรก มองทะลุโลก ๓ เห็นกันหมด ขณะนั้น ชาวพุทธไทยเรียกว่า **วันเทโวโลกนะ ทำบุญ ตักบาตรเทโว**

ทรงเสด็จปรินิพพาน หลังทรงประกาศพระพุทธศาสนา ๔๕ พรรษาวันเพ็ญเดือน ๖ บรรทมเหนือแท่นปรินิพพาน ที่สาละวันทยาน ระหว่างนางรังทั้งคู่แขวงกรุงกุสินารายณ์โปรดพหิรปริพาชกเป็นพุทธสาวกคนสุดท้ายยามสุดท้ายตรัสปัจฉิมวาจาว่า **อัปมาเทนะ สัมปาเทนะ** พวกท่านจงทำกิจทุกอย่าง ทางกาย วาจา ใจ ให้ลุล่วงไปโดยดีด้วยความไม่ประมาทเถิด

เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของพระคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสานที่มีต่อเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ท้องถิ่น; คุณค่าอันยิ่งใหญ่ของพระคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน คือ เป็นมรดกตกทอดที่ทรงคุณค่ายิ่งทางวรรณกรรมโบราณภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งภาษาพูดภาษาเขียน (Dialects) ภาษาถิ่น พระคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาฉบับนี้ เป็นของชาวพุทธไทยอุบลคนอีสาน โดยชาวพุทธไทยอุบลคนอีสาน และเพื่อชาวพุทธไทยอุบลคนอีสานโดยแท้จริง เพราะคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาฉบับนี้ ชาวพุทธไทยอุบลคนอีสานได้ศึกษาเรียนรู้พุทธประวัติ เข้าใจแจ่มแจ้งคำว่า พระพุทธศาสนา รับเอาประเพณีบรรพชา อุปสมบท สืบสานกันมาโดยไม่ขาดช่วง อบรมสั่งสอน ถ่ายทอดจากยุคสู่ยุค ตั้งแต่อดีตตราบเท่าปัจจุบัน

พระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาฉบับนี้เอง เป็นรากเหง้าแห่งรายวิชาพุทธประวัติ ในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยระดับชั้นตรี-โท-เอก ทั้งนักธรรมของพระสงฆ์และธรรมศึกษาสำหรับฆราวาสผู้ใฝ่ใจศึกษา

นอกเหนือจากนี้ พระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาฉบับภูมิปัญญาท้องถิ่นจารึกด้วยอักษรธรรมถิ่นอีสาน (ไตรธรรม) ภาษาถิ่นอีสาน (คำเมือง) ความเວ้าของชาวพุทธไทยอุบลคนอีสาน ยังเป็นบ่เกิดแห่งวรรณกรรมอีสานเป็นบ่เกิดแห่งขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวพุทธไทยอุบลคนอีสานอีกมากมาย เช่น จาริต ๑๒ ครองธรรม ๑๔ ฮิตญี่ครองเจียง ฮิตเมือง ครองวัดและอื่นๆ อีกมากมายซึ่งไม่อาจนำมาบรรยายได้ทั้งหมดในที่นี้

ผู้วิจัยจะแปลจากอักษรธรรมอีสาน และวิเคราะห์ถึงลักษณะที่สำคัญ ๔ ประการ คือ เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ คุณภาพ และจริยธรรม ที่โดดเด่นซึ่งปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาและจะนำมาประยุกต์ใช้กับวิถีชนชาวพุทธไทยอุบลคนอีสานปัจจุบัน จึงขอเสนอโครงการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี ฉบับภูมิปัญญาท้องถิ่น จารึกด้วยอักษรธรรมอีสาน (Dialects) ภาษาถิ่นจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยดังนี้

๒. วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติพระพุทธเจ้าเนื้อหาสาระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา

๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา

๒.๓ เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน

๓. ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๓.๑ ประวัติเนื้อหาสาระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา เป็นอย่างไร
- ๓.๒ หลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา คืออะไร
- ๓.๓ คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ ท้องถิ่นอีสาน

๔. นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ปฐมสมโพธิกถา หมายถึง เรื่องราวพุทธประวัติ สมัยแรกของพระพุทธศาสนา ชีวิตประวัติของพระพุทธเจ้า

คัมภีร์ใบลาน หมายถึง หนังสือใบลาน; หนังสือที่จาร (เขียน) ลงใบลาน ตามคตินิยมยุคโบราณที่ยังไม่มีกระดาษพิมพ์หนังสือเป็นเล่ม

อักษรธรรม หมายถึง อักษรโบราณชนิดหนึ่งที่คนไทยอีสานโบราณใช้เป็นสื่อ: ใช้สื่อสาร มีทั้งภาษาเขียนและภาษาพูด ใช้ในราชการ สื่อสารทั่วไป

อักษรธรรมอีสาน หมายถึง อักษรโบราณชนิดหนึ่งที่คนไทยโบราณ(Thai Race) ใช้สื่อสารทั่วไป ที่ประชากรชาวไทยอีสาน หรือคนอีสานใช้ เรียกว่า อักษรธรรมอีสาน; ที่ประชากรชาวไทยพายัพ หรือคนพายัพใช้เรียกว่า อักษรธรรมพายัพ

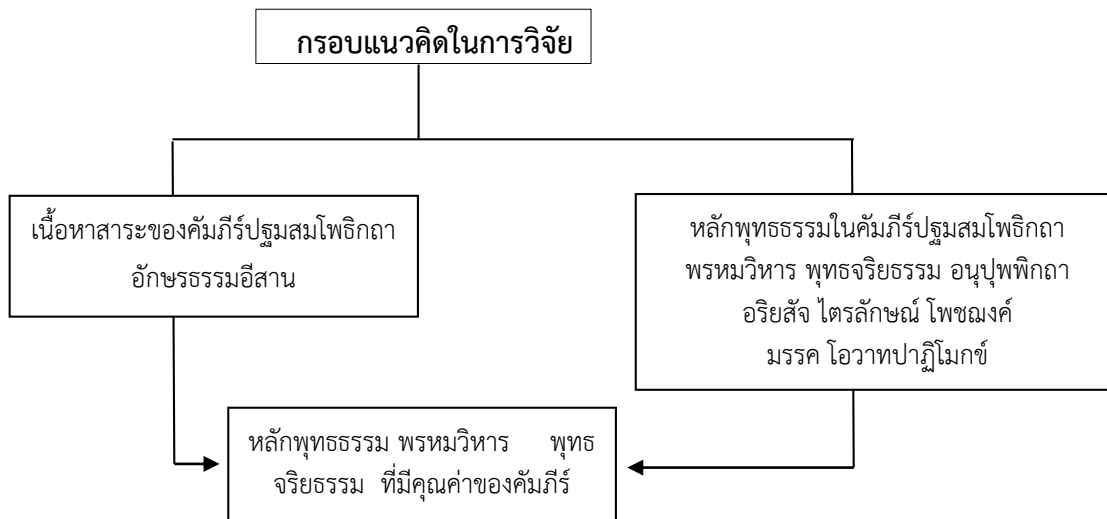
หลักพุทธธรรม หมายถึง หลักคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บัญญัติไว้เพื่อนำมาสั่งสอนและถ่ายทอดแก่ชาวพุทธในงานวิจัยนี้ว่า วิชชาจรณสมปยุตโต ผู้เรียนรู้ต้องมีทั้งวิชาและจริย ได้แก่ พรหมวิหารธรรม พุทธจริยธรรม อนุปยุตติกถา อริยสัจ ไตรลักษณ์ โพชฌงค์ มรรคและโอวาทปาฏิโมกข์

๕. ขอบเขตของโครงการวิจัย

๕.๑ จำกัดคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาในหนังสือใบลานอักษรธรรมอีสานที่จังหวัดอุบลราชธานี

๕.๒ จำกัดความแตกต่างและคล้ายคลึง ถ้อยคำ สำนวน กันในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระปรมานุชิตโนรส และฉบับอักษรธรรมอีสาน

แผนภูมิที่ ๑
แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

๖. วิธีดำเนินการวิจัย

๖.๑ วิธีการศึกษาวิจัย ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ใช้วิธีการวิจัยแบบพรรณนา เชิงคุณภาพ ดังนี้ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive analysis) ซึ่งเป็นการศึกษาอยู่ในกรอบของพุทธปรัชญาธรรมศาสนา (Philosophy of religion) และเป็นการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งเป็นการศึกษาด้วยวิธีการศึกษาค้นคว้าทางเอกสารที่เป็นปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิ

๑) เอกสารปฐมภูมิ (Primary Document) หนังสือผูก, หนังสือเจียง, หนังสือก้อมไบลานอักษรธรรมอีสาน และหนังสือสมุดข่อย อักษรไทยสมัยอยุธยาที่เกี่ยวกับคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา

๒) เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Document) เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีผู้ค้นคว้าวิจัย ได้รวบรวมเรียบเรียงไว้ในที่ต่าง ๆ ในรูปแบบตำรา, หนังสือ, เอกสาร วิชาการเย็บเล่มและเอกสารอื่นใด ที่นำมาตีพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณะชนซึ่งเป็นที่เชื่อถือได้

๗. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๗.๑ ทราบถึงประวัติของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา อักษรธรรมอีสาน

๗.๒ ทราบถึงหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา อักษรธรรมอีสาน

๗.๓ ทราบถึงการนำผลวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา อักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน

บทที่ ๒

วรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นที่จะศึกษาถึง วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ประเภทของวรรณกรรมปัจจุบัน วรรณกรรมปัจจุบัน ความหมายของวรรณคดี ประเภทของวรรณคดี ฤๅการรศกวีคุณค่าของวรรณคดี แบบฉบับของวรรณคดีอีสาน กรณีสึกษากายพิเจี้งบังไฟ นิทานพื้นบ้านชาวอุบลราชธานี ตัวอย่างวรรณกรรมไทย ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระวันรัต (จบั ฐิตธัมมเถระ) ได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าแสดงธรรมสั่งสอนพุทธบริษัท โดยยกความดี ความชั่วขึ้นแสดงว่า ความดีที่บุคคลประพฤติปฏิบัติให้บริสุทธิ์แล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ และความชั่วที่เกิดขึ้นทางกาย วาจา และทางใจ เรียกว่ากายทุจริต วาจาทุจริต และมโนทุจริต ย่อมนำความทุกข์มาให้ อาการที่พระองค์ทรงแสดงอย่างนี้ เรียกว่า ทรงแสดงโดยธรรมาธิษฐาน ส่วนที่แสดงโดยยกบุคคลขึ้นเป็นตัวอย่างแห่งการปฏิบัติแล้วย่อมได้สุขได้ทุกข์เพราะข้อปฏิบัตินั้นๆ ทั้งส่วนดีและส่วนชั่ว ตลอดจนถึงทรงยกอดีตนิทานมาทรงเล่า จัดเป็นบุคคลอริษฐาน

๒.๒ ประเภทของวรรณกรรมปัจจุบันจัดแบ่งเป็น ๒ ประเภท

ประเภทของวรรณกรรมปัจจุบัน จะมุ่งศึกษา ประเภทสารคดี ประเภทบันเทิงคดี ดังนี้

๑) ประเภทสารคดี (Non Fiction) คือ วรรณกรรมที่มีความมุ่งมั่นในอันที่จะแสดงความรู้ความคิดความจริงความกระจ่างและเหตุผลเป็นสำคัญ;อาจเขียนเชิงอธิบายเชิงวิจารณ์ความคิดวิชาการเพื่อมุ่งตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของผู้อ่านผู้ฟังและก่อให้เกิดคุณค่าทางปัญญาแก่ผู้ศึกษาผู้สนใจซึ่งจะแบ่งย่อยลงไปเป็นดังนี้:-

๑.๑ ความเรียง (Essay) คือการถ่ายทอดความรู้ที่ได้จากประสบการณ์หรือตำราวิชาการเป็นถ้อยความตามลำดับขั้นตอนเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจจากความรู้ที่ผู้เขียนเสนอมาบางครั้งมีผู้เรียกว่า **"สารคดีวิชาการ"**

๑.๒ บทความ (Article) คือความคิดเห็นของผู้เขียนต่อเรื่องราวที่ประสบพบเห็นมาหรือข้อเขียนของผู้อื่นหรือต่อเหตุการณ์อย่างหนึ่งอย่างใดในการเขียนบทความผู้เขียนมุ่งที่จะบอกถึงความเห็นความรู้สึนึกคิดมากกว่าที่จะถ่ายทอดความรู้เหมือนความเรียง

๑.๓ สารคดีท่องเที่ยว (Travelogue) คือการบันทึกพฤติกรรมการท่องเที่ยวหรือเรื่องราวต่างๆที่ประสบพบเห็นขณะที่ท่องเที่ยวไปโดยมุ่งที่จะให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านไปพร้อมๆกัน

๑.๔ สารคดีชีวประวัติ (Biography) คือการบันทึกพฤติกรรมต่างๆของบุคลิกภาพคนหนึ่งมุ่งที่จะให้เป็นสภาพชีวิตประสบการณ์ของบุคลิกภาพนั้นจำลองแบบอย่างของบุคลิกภาพนั้นโดยเฉพาะเจาะจงทุกแง่ทุกมุมแต่ไม่ใช่ประวัติศาสตร์และนิยาย

๑.๕ อนุทิน (Diary) คือการบันทึกประจำวันถึงสิ่งที่เกิดขึ้นแต่ละคนจะเป็นการบันทึกความรู้สึกความนึกคิดอันเกิดขึ้นกับตนเองที่มีขึ้นประจำวันในวันใดวันหนึ่งอาจบ่อยครั้งหรือนานๆ ครั้งเป็นประจำหรือบางครั้งบางคราวหรืออาจจะบันทึกเหตุการณ์สำคัญของทางราชการหรือเหตุการณ์ที่ปรากฏการณ์ของโลกเช่นพายุใหญ่แผ่นดินไหวเกิดภัยพิบัติคลื่นใต้น้ำสึนามิจุดเริ่มต้นที่ประเทศอินโดนีเซียปีพ.ศ.๒๕๔๖มีผู้คนล้มตายสูญหายกว่า๒แสนคนและทรัพย์สินเงินทองข้าวของนับไม่ถ้วนหรือบันทึกเหตุการณ์ในชีวิตประจำวันส่วนตัวโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเตือนความจำ

๑.๖ จดหมายเหตุ (Article) คือการบันทึกเหตุการณ์สำคัญของทางราชการของสถาบันของหน่วยงานของบุคคลสำคัญหรือของตระกูลหรือของปัจเจกชนเช่นจดหมายเหตุกรุงศรีอยุธยาจดหมายเหตุกรุงธนบุรี เป็นต้น

๒) ประเภทบันเทิงคดี (Fiction) คือข้อเขียนเรื่องราวที่ผู้เขียนมุ่งให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านเป็นวัตถุประสงค์หลักและให้ข้อคิดคตินิยมเตือนใจสอนใจมุ่งให้เกิดบรรยากาศสนุกสนานรื่นเริงบันเทิงใจเป็นวัตถุประสงค์รองซึ่งจำแนกได้ดังนี้

๒.๑ นวนิยาย (Novel) คือการเขียนผูกเรื่องเป็นเรื่องราวชีวิตของตัวละครซึ่งมีบทบาทมีพฤติกรรมร่วมกันมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันในหลายลักษณะหลายแง่มุมในลักษณะจำลองภาพชีวิตของปัจเจกบุคคลจำลองสภาพชีวิตจริงของสังคมส่วนหนึ่งส่วนใดจำลองภาพพจน์ชีวิตของบุคคลชุมชนยุคนั้นๆทำนองว่า **อดีตคือภาพพจน์อนาคตคือความฝันปัจจุบันคือความจริง** โดยมีความมุ่งหมายให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจให้ความรอบรู้สุขใจไปกับเนื้อเรื่องจริงอิงนิยาย

๒.๒ เรื่องสั้น (Short story) คือการเขียนเรื่องจำลองภาพชีวิตในช่วงสั้นหมายถึงมุมหนึ่งหรือหมายถึงเหตุการณ์หนึ่งหรือช่วงระยะเวลาหนึ่งของชีวิตใครคนหนึ่งเพื่อให้เกิดอารมณ์ร่วมอารมณ์สะท้อนใจผู้อ่านรวมถึงนิยายชีวิต (นิยายน้ำเน่าด้วย)

อนึ่งเรื่องสั้น (Short story) คือวิกฤตการณ์ชุดหนึ่งมีความสัมพันธ์สืบเนื่องกันอย่างเป็นระบบขั้นตอนที่ผู้เขียนจงใจไว้และโยงกันนำไปสู่ "จุดสุดยอด" (Climax) ของเรื่องนั้นๆ

๒.๓ บทละคร (Play) คือบทบาทตัวละครในเรื่องที่ถูกกำหนดไว้เพื่อให้ตัวละครนั้นแสดงอิริยาบถเช่นยืนเดินนั่งนอนกินดื่มพูดคิดหัวเราะร้องไห้ดีใจเฉยๆสุขทุกข์เป็นกลางๆอาจเป็นบทวิทยุแสดงกิริยาอาการผ่านเสียงบทวิทยุโทรทัศน์แสดงบทบาททั้งทางเสียงและท่าทางภาพด้วยร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นต้น

วรรณกรรมปัจจุบันสรรค์สร้างมาเพื่อตอบสนองความต้องการของชนทุกระดับชั้นระดับความรู้ระดับวัยและอาชีพฉะนั้นจึงนิยมใช้โวหารที่มีความงามเรียบง่ายชัดเจนเรียบร้อยถ้อยคำแบบมีกฎเกณฑ์มีศิลปะเป็นวรรณศิลป์เป็นไปเพื่อการศึกษาที่ทันสมัยล้ำยุคโดยใช้ภาษาประยุกต์เข้ากับเหตุการณ์ที่แปรเปลี่ยนฉับพลันรวดเร็วและรุนแรงเนื่องจากยุคโลกาวิวัฒน์มีวัฒนธรรมใหม่ๆเกิดขึ้นมามากมายสลับซับซ้อนย้อนยุคปลุกใจทำให้การเขียนวรรณกรรมพัฒนาการไล่ตามกันไปด้วยจนเป็นคลื่นแนวคิดสมัยเก่าเข้ากับแนวความคิดสมัยใหม่ร่วมกันสร้างสรรค์นวนิยายแนวใหม่มีขึ้น

рінฤทัย ลัจจะพันธ์ กล่าวถึงสภาพของวรรณกรรมยุคนี้ว่าน่าบ่งชี้เรื่องเฟื่องฟูที่สุดทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพความมั่นใจในชุมชนของประชาชนที่สามารถจัดเผด็จการไปได้ทำให้นักเขียนกล้าแสดงออกอย่างเปิดเผยและค้นพบแนวทางการเขียนทั้งรูปแบบและเนื้อหาสำหรับตนเองมากขึ้น

เนื้อหาวรรณกรรมในช่วงนี้จะเจาะลึกถึงปัญหาของสังคมในประเภทต่างๆทั้งในทางสะท้อนและการชี้ให้เห็นต้นตอของปัญหาที่หมกเม็ดซุกซ่อนนอเนียงในกันบังของสังคมโดยที่ผู้เขียนกล้าเสนอภาพทั้งปัญหาชนบททั้งปัญหาในเมือง

วรรณกรรมเป็น“สื่อกลาง”ในการถ่ายทอดทัศนคติต่างๆไปสู่ประชาชนพัฒนาการที่เด่นชัดที่สุดของวรรณกรรมในยุคนี้คือเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นกระจกเงาสท้อนภาพของสังคมไปสู่โคมไฟส่องนำหนทางอยู่รอดของสังคมหรืออย่างทีกล่าวกันว่าเปลี่ยนจากยุค " เราจะไปทางไหนกัน " มาเป็นยุค“เราจะไปกันอย่างไร " ถึงจุดนี้วรรณกรรมจึงทำหน้าที่ " ชี้นำ " ผู้อ่านหรือกล่าวไปอีกว่าวรรณกรรมมีอิทธิพลทางความคิดเพื่อสติปัญญาให้ความบันเทิงต่อผู้อ่านอย่างแท้จริง

นักเขียนบางคนมีความรับผิดชอบต่อสังคมเป็นอย่างมากเขาจะสะท้อนความปรารถนาที่จะปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้นวรรณกรรมของเขาฉายให้เห็นสิ่งที่เรียกกันว่า " อุดมการณ์ " ของเขาซึ่งอาจเป็นอุดมการณ์ทางสังคมหรืออุดมการณ์บ้านเมืองก็ได้หรืออุดมการณ์อื่นๆ

อุดมการณ์สะท้อนในวรรณกรรมอาจเป็นไปได้ทั้งสองลักษณะคือลักษณะผู้เขียนมีได้ตั้งใจแต่พิจารณาได้โดยโลกทัศน์ของเขาลักษณะที่สองผู้เขียนจงใจหยิบยกอุดมการณ์มาเป็นเนื้อหาของวรรณกรรมโดยตรง ดังนั้นการพิจารณาวรรณกรรมในฐานะเป็นภาพสะท้อนของสังคมจึงควรให้ความสำคัญกับตัววรรณกรรมและวิธีในการเสนออุดมการณ์ที่อาจปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนั้นๆด้วย

๒.๓ วรรณกรรมปัจจุบัน

ในระยะเริ่มต้นนั้นเป็นนิยายแปลจากต่างประเทศรวมทั้งชาวต่างประเทศที่แปลในครุโนวาทซึ่งหนังสือฉบับนี้ค่อนข้างจะแปลกทุกอย่างเพื่อชักจูงปัญญาให้คนฉลาดขึ้นหนังสือที่มีเรื่องแปลกมากคือหนังสือพิมพ์ลัทธิวิทยาศาสตร์ซึ่งลักเอาเรื่องของต่างประเทศมาแปลเช่นนางจินตลี (คือซินเดอเรลลา) นิทานอีสปนิทานเวตาลและเรื่องความพยายามที่แม่วัน (พระยาสุรินราชา) แปลจากเรื่องแวนเตตตาของแมรีคอลลีซึ่งเป็นเรื่องแปลเรื่องแรกที่ทำให้นวนิยายแปลออกมาอีกหลายเรื่องเช่นสาวสองพันปี ที่นกโนรี (หลวงวิลาศปริฉัตร) แปลจากเรื่อง " ซี " ของเซอร์ไรเออร์แฮกการ์ดพิมพ์ในตลกวินยาแมงป่องทองพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่๖แปลจากเรื่องของแซกส์โรเมอร์เรื่องทะเลแก้วทหารสามเกลอของอเล็กซานเดอร์ดumasแปลโดยศร.ม.จ.หญิงสุขศรีและม.จ.พูนศรีเกษมเกษมศรีพิมพ์พ.ศ.๒๔๕๕โรงพิมพ์กรุงเทพเดลีแปลโดยม.จ.หญิงสุขศรีสมรเกษมศรี

สำหรับบทละครนั้นมีการแปลอย่างจริงจังในรัชสมัยที่๖มีพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายเล่มเช่นบทละครสังคีตเรื่องมิคาโดบทละครกุศโลบายเรื่องมิตรแท้เรื่องตามใจท่านเรื่องโลมิโอและจูเลียตและพระราชนิพนธ์เป็นกลอนบทละคร พ.ศ.๒๔๕๗ และทรงแปลบทละครอังกฤษเป็นละครไทยเช่นเรื่องงดการสมรสคดีสำคัญต้อนรับลูกนิทานสโมสรท่านรองเสือเฒ่าชิงนางเจ้าคุณเจ้าชูเพื่อนตาย เป็นต้น

วรรณคดี พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ให้คำจำกัดความว่า "หนังสือที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี"

๒.๔ ความหมายของวรรณคดี (Meaning of Literature)

มีคำนิยามหลายอย่างนักปราชญ์ทั้งชาวต่างประเทศและชาวไทยให้ไว้เมื่อสรุปแล้วจะมีความหมายคล้ายคลึงกันคือวรรณคดีหมายถึง " หนังสือที่แต่งได้ดีถึงขนาด " อาจเป็นประเภทร้อยกรองหรือร้อยแก้วประเภทร้อยกรองได้แก่คำประพันธ์ที่เป็นกาพย์กลอนโคลงฉันท์

ส่วนประเภทร้อยแก้วได้แก่ความเรียงจึงกล่าวถึงกันว่าอย่างไรถึงจะเรียกว่าหนังสือที่มีลักษณะเป็นวรรณคดีควรมีลักษณะคุณสมบัติดังนี้

วรรณคดีเป็นศิลป์เพราะมุ่งที่ความงามคิดงามเขียนงามและให้คนอื่นเห็นงามไปด้วยพันเอกปิ่นมุกข์นิตย์เขียนงามไว้ในหนังสือมงคลชีวิต ๓๘ ประการว่า

" คนงามมิใช่งามตรงที่ทรัพย์แต่นับที่จรรยา มารยาทชาติผู้ดีมีศีลธรรม "

วรรณคดีเป็นวรรณศิลป์เพราะมุ่งความงามมิได้มุ่งที่ความจริงอย่างเดียว

วรรณคดีมิใช่ศาสตร์เพราะมุ่งความไพเราะสนุกสนานเพลิดเพลินมิได้มุ่งพิสูจน์ความจริงด้วยเหตุผลที่จำกัด

วรรณคดีเป็นหนังสือที่แต่งได้ไพเราะเพียบพร้อมด้วยอักขระถ้อยคำสำนวนที่เสนาะโสตเช่นนิราศภูเขาทองของท่านสุนทรภู่ตอนหนึ่งว่า

" ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเมารัก

สุดจะหักห้ามจิตคิดไฉน

ถึงเมาเหล้าเข้าสายก็หายไป

แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืน "

วรรณคดีเป็นหนังสือที่แต่งได้ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์คำประพันธ์ชนิดนั้นๆเช่นโคลงสี่สุภาพในวรรณคดีพระลิตพระลอพระเพื่อนพระแพงตอนหนึ่งว่า

" เสี่ยงลือเสี่ยงเล่าอ้าง

อันใดพี่เอย

เสี่ยงยอมยอยศใคร

ทั่วหล้า

สองเชื้อพี่หลับไหล

ลืมนั่นฤาพี่

สองพี่คิดเองอ้า

อย่าได้ถามเผื่อ

วรรณคดีเป็นหนังสือที่แต่งให้เกิดภาพพจน์ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจนเช่นนิราศภูเขาทองของท่านสุนทรภู่ตอนหนึ่งว่า

" ถึงโลงเหล้าเต่ากลั่นควันโขมง

มีคันโยงผูกสายไว้ปลายเสา

โอบำปกรมน้ำนรกเจียวอกเรา

ให้มัวเมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นหน้าอาย "

วรรณคดีเป็นหนังสือที่ทำให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจเกิดอารมณ์ร่วมเช่นอารมณ์รักโกรธเกลียดสงสารกลัวหาญเสียสละกตัญญูตอบแทนแค้นขำระเคาพหุชาเช่นนิราศภูเขาทองของท่านสุนทรภู่ตอนหนึ่งว่า

" ถึงหน้าวังดังหนึ่งใจจะขาด

คิดถึงบาทบพิตรอดิศร

โอ้อ่านเกล้าเจ้าพระคุณของสุนทร แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น "

วรรณคดีเป็นหนังสือที่ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินรื่นเริงใจในแง่มุมต่างๆกลอนพรรณนาธรรมชาติป่าดงพงไพรในหนังสือผูกใบลานเรื่องท้าวเทพกระษัตรีตอนหนึ่งว่า

" คอมว่าพระสั่งแล้วถือดาบกายสิทธิ์ เห็นพระขรรค์ไชยศรีดาบตีดวงกล้า แยกยังม้าอาชโนยาคดแฉ่ม เสด็จขึ้นขี่แล้วพาฝ่ายแผ่นผยอง เมฆมืดกลุ้มผ่านเวหาเมฆาเขียวโห่งควนค้ำฟ้า เหลียวลงมาทางใต้สมุทรโทเถวถัน เห็นแต่น้ำยวดยูฟองฟุ้งส่งกระแส แลไปหน้าผาสูงเสทอเมฆ ยอดช่อซ้อนต้นหน้าป่าหนา "

วรรณคดีเป็นหนังสือที่ก่อให้เกิดสติปัญญาในหลักวิทยาการได้มากมายเช่นพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎกพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาแก่พระอินทร์กัณฑ์ชื่อว่า " อุณ्हิสสวิชะโย^๑ " ตอนหนึ่งว่า

" โกสาธะโว ดูกระสับปรีสาผุ่ปรารณายังสุข ๓ ประการมีนิรพานเป็นที่แล้ว จงเงี้ยวโสตะประสาทแก้ว กล่าวแล้วคือหูทั้งสอง เป็นภาชนะทองฮับของตรองเอา ยังธรรมเทศนาดวงชื่อว่าอุณ्हิสสวิชะโย ดวงประเสริฐเท่าวันเทอญ

เนื้อหาสาระในหนังสือ " วรรณคดีอุณ्हิสสวิชะโยมีสาระว่าพระอินทร์ทูลถามพระพุทธเจ้าว่าธรรมเทศนาอะไรประเสริฐสุดที่อาจช่วยให้มนุษย์พ้นจากอบายทั้ง ๔^๒ ได้บ้างพระพุทธองค์ทรงตรัสพระธรรมเทศนาอุณ्हิสสวิชัยว่า

" ดูกระเทวดาทั้งหลายท่านจงถือเอายังธรรมเทศนาดวงชื่อว่าอุณ्हิสสวิชัยอันประเสริฐว่าดูก่อนเทวดาทั้งหลายท่านจงเรียนเอาคาถาอุณ्हิสสวิชัยแล้วท่านจะพ้นจากอบายทั้ง ๔ คือท่านจะไม่ตายเพราะราชอาญาเพราะอมนุษย์เพราะยาพิษเพราะไม้ค้อนก้อนดินหอกดาบเว้นแต่จะตายเพราะอายุขัยและหากท่านรักษาศีลประพฤติธรรมสุจริตและสวดสาธยายเขียนไว้จำไว้และฟังผู้อื่นสาธยายให้ผู้อื่นเขียน เทวดาจะตามอารักขาท่านในทุกหนแห่งที่มีอุณ्हิสสวิชัยและสาธยายคาถาอุณ्हิสสวิชะโยว่า

“อติอุณ्हิสสวิชะโยธัมโม โลเกอะนุตตะโร”

วรรณคดีเป็นหนังสือที่ส่งเสริมศีลธรรมให้โดดเด่นยิ่งขึ้นเช่นคำกลอนของสุนทรภู่ตอนหนึ่งว่า

" อันเถาว์วัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด ยังไม่คดเหมือนหนึ่งนัยน้ำใจคน "

และพระพุทธพจน์บทว่า

" หทยัสสะสะทิสีวาจา " (ธรรมบทขุททกนิกายภาค ๕)

" ปากกับใจตรงกัน " สำนวนอีสานว่า "ปากจ้งได้หัวใจจ้งสัน "

ปากว่าแล้วมายาม่าบ่เป็น สำนวนไทยกลางว่า " ปากกับใจตรงกัน " พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า " เสียชีพออย่าเสียสัตย์ " หนังสือสยามานุสติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า

หากสยามยังอยู่ยั้ง	ยืนยง
เราก็เหมือนอยู่คง	ชีพด้วย
หากสยามพินาศลง	ไทยอยู่ได้ฤา
เราก็เหมือนมอดม้วย	หมดสิ้นสกุลไทย

^๑ อรทัย เลียงจินดาถาวร, โสรจ นามอ่อน, ต้นฉบับอักษรธรรม จากวัดยางซึก บ้านยางซึก ตำบลยางซึก อำเภอลำดวน จังหวัดอุบลราชธานี .

^๒ อบายทั้ง ๔ คือ นรก กำเนิดเดียรัจฉาน เปตวิสัย และแดนอสุรกาย

๒.๕ ประเภทของวรรณคดี

ประเภทของวรรณคดีนั้นมีอยู่ ๔ อย่างคือ

๑) จินตกวี ได้แก่ วรรณคดีประเภทที่เกิดจากจินตนาการของกวีผู้แต่งเองเช่นเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่เรื่องมัทนะพาธาของรัชกาลที่๖เพื่อเห็นแก่ลูกของพระชรรค์ชัยเป็นต้น

๒) อรรถกวี ได้แก่ เรื่องที่แต่งตามเหตุการณ์หลักความเป็นจริงเช่นเรื่องมหาชาติคำหลวงเรื่องทศชาติเป็นต้น

๓) สุตกวี ได้แก่ เรื่องที่เล่าสืบกันมาอาทิเรื่องเสื่อโคคำฉันท์สมุทรโฆษคำฉันท์ปัญญาสนิทานเป็นต้น

๔) ปฏิภาณกวี ได้แก่ เรื่องที่แต่งด้วยไหวพริบที่คิดขึ้นเองโดยทันทีทันใดอาทิเช่นโคลงที่ศรีปราชญ์พูดกับนายประตูและโคลงที่ศรีปราชญ์กล่าวกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก่อนจะถูกประหารชีวิตศรีปราชญ์ได้เขียนข้อความไว้บนพื้นดินว่า

ธรณีนี่นี้	เป็นพยาน
เราก็คิษย์อาจารย์	หนึ่งบ้าง
เราผิดท่านประหาร	เราชอบ
ถ้าเราไม่ผิดไซ้	ดาบนี้คืนสนองฯ

๒.๖ ฤๅการรסקวี

ฤๅการรסקวีมี ๔ อย่าง

๑) เสาวรสณีย์ คือ การพรรณนาชมโฉมหรือพรรณนาเกี่ยวกับความงามต่างๆ

๒) นารีปราโมทย์ คือ บทเกี่ยวพาราสิราพึงรำพันรักปรมิใจจะขาดมิขาดแต่

๓) พิโรธวาทัง คือ บทเกี่ยวกับความโกรธแค้นพยาบาทอิจฉาริษยา

๔) กัลยาบังพิสัย คือ บทเกี่ยวกับความเศร้าสลดเสียใจหมองไหม้คร่ำครวญ

๒.๗ คุณค่าของวรรณคดี

คุณค่าของวรรณคดีโดยสรุปมี ๔ ประการ

๑) คุณค่าทางสะท้อนอารมณ์

๒) คุณค่าทางสติปัญญา

๓) คุณค่าทางศีลธรรมอันดีงาม

๔) คุณค่าทางวัฒนธรรม

ดังนั้นวรรณคดีจึงเป็นเอกลักษณ์หนึ่งของชาติ และวัฒนธรรมของชาติหนังสือวรรณคดีบางเล่มมีอายุหลายร้อยปี เช่น หนังสือเตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วงวรรณคดีจึงเป็นสิ่งที่คู่กับชาติ ศาสนาพระมหากษัตริย์มีวรรณคดีเท่ากับมีชาติถือว่าเป็นหนึ่งในสถาบันสูงสุดของไทย คือ ชาติ ศาสนา กษัตริย์ จึงเป็นความจำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ควรอย่างยิ่งที่เยาวชนไทยและคนไทยทั้งชาติ จะช่วยกันปกป้องหวงแหนรักษาไว้เป็นมรดกตกทอดอันล้ำค่าทางสังคมของชาติหากชาติใดภาษาใดที่เกิดขึ้นเป็นชาติใหม่หรือเป็นชาติที่ไม่มีวรรณคดีของตนเองคนในชาตินั้น ก็ขาดความภาคภูมิใจและ

เกิดเป็นปมด้อยของคนชาตินั้นแต่คนไทยและชาติไทยของเรามีหนังสือวรรณคดีเป็นมรดกตกทอดมากมายอันแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตของชาติอย่างน่าภาคภูมิใจที่สุด

๒.๘ แบบฉบับของวรรณคดีอีสาน

วรรณคดีอีสานในยุคต้นมีน้อยโดยเฉพาะวรรณกรรมหรือวรรณศิลป์ซึ่งเป็นลักษณะ (Literature) ส่วนใหญ่จะเป็นประเภทวรรณกรรม "มุขปาฐะ"^๓ (มุ - ชะ - ปา - ละ) หรือ (มุข-ชะ - บาด) เล่าต่อกันมาแบบท่องบ่นสาธยายซึ่งเป็นวิธีนิยมใช้กันมาแต่โบราณกาลยุคเมื่อก่อนหน้า๒พันปีวรรณะพราหมณ์ใช้ท่องจำ (หรือจดจำ) จากปากต่อปากบอกกันตัวต่อตัวเพื่อทรงจำเอาไว้ (Learning by Remember) แล้วท่องบ่นสาธยายแม้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่ใช้แบบเดียวกันกับวรรณะพราหมณ์นักบวชศาสนาพราหมณ์, ศาสนาฮินดูนิยมใช้สวดสาธยายมนต์และพระเวทเขาจะขึ้นด้วยบทประณามเทพเจ้าว่า "โอม" ทำนองชาวพุทธบริษัทนิยมใช้บทว่า "นโม"

พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาแม้กาลปัจจุบันก็ยังใช้การเรียนรู้แบบมุขปาฐะเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการศึกษาฝ่ายปริยัติธรรมโดยเฉพาะแผนกบาลี (มหาเปรียญธรรม) และใช้ในการประกอบศาสนกิจบางอย่างเช่นการสวดมนต์ทำวัตรสวดมงคลสวดพระปาฏิโมกข์สำหรับนักบวชในศาสนาพราหมณ์; ฮินดูใช้สวดบทพนพระเวทหรือไตรเพท^๔ พวกพราหมณ์กำหนดเอาวันขึ้น ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ มารวมกันเป็นคณะและสวดสาธยายบทสวด (มนต์) ชาวไทยพุทธและชาวพุทธทั่วโลกยังยึดถือประเพณีปฏิบัติตามแนวทางของศาสนาพราหมณ์; ฮินดูอีกหลายๆ พิธีกรรมเช่นการเผาศพทำบุญอุทิศให้ผู้วายชนม์ถวายผ้ากฐินงานประเพณีอื่นเช่นสงกรานต์ลอยกระทงจาริกแสวงบุญการทำบุญประเพณีประจำเดือนที่สำคัญบุญเข้าพรรษาปวารณาออกพรรษา เป็นต้น

วรรณคดีอีสานต่อมาระยะหนึ่งได้รับวัฒนธรรมจากอินเดียมากขึ้นจึงมีการจารึกหรือจารลงในใบลานเป็นหนังสือผูกใบลานเมื่อรวมกันหลายๆ ผูกเรียกว่าหนังสือมัดส่วนหนังสือผูกที่มีขนาดสั้นมีขนาดยาว (ประมาณ ๑๕ เซนติเมตร) เรียกว่าหนังสือก้อมมีคำพังเพยของคนโบราณอีสานพูดกันติดปากว่า

"หนังสือก้อมต่างคนต่างมี" เพราะหนังสือก้อมมีวัตถุประสงค์เป็น "เอนกประสงค์" เหมือน "สมุดบันทึกประจำวัน" "สมุดบันทึกช่วยความจำ" กันหลงกันลืมแล้วแต่ว่าใครมีอะไรที่น่าสนใจจำเป็นก็เขียนเอาไว้ที่หนังสือก้อมเช่นเดียวกับคนยุคนี้บันทึกในสมุดไดอารี่ประจำวันของใครของมันข้อความในหนังสือก้อมเน้นหนักความรู้เบ็ดเตล็ดเช่นตำราโหราเวทมนต์คาถาดำรายาฤกษ์ยามยามีผู้ดวงชะตาสะเดาะเคราะห์ทำนายโชคชะตาภกอนอ่านภาพยี่เซ่งเสนหย่าแฝดยนต์สักตามร่างกายอยู่ยงคงกระพันบิไล้ขับไล่, กันผีพราย เป็นต้น

^๓ โสรจ นามอ่อน. คู่มือ เรียนลัดอักษรธรรมอีสาน พ.ศ. ๒๕๔๕, พิมพ์เป็น มูทิตาสักการะ ในงานมงคลอายุวัฒนะ ๘๐ ปี พระเทพกิตติคุณ เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี เจ้าอาวาสวัดมหานาราม (วัดป่าใหญ่). หน้า ๔.

^๔ โสรจ นามอ่อน. ศาสนาเปรียบเทียบ เอกสารประกอบการเรียนการสอน. พิมพ์คอมพิวเตอร์ เย็บเล่ม, ไตรเพท คือ ฤคเวท, ยชุรเวท สามเวท เป็นของดั้งเดิม, ปวารณา, การจตุรปูเทียมนบูชาพระ, สวดมนต์, ไหว้พระ, ฟังเทศน์, พระสงฆ์ให้ศีลให้พรญาติโยม เป็นต้น.

๒.๙ กรณีศึกษาภาพยนตร์เชิงบังไฟ

เทศกาลประเพณีเดือนหกก่อนชาวบ้านหมู่บ้านหนึ่งๆจะแยกย้ายกันลงทำสวนทำไร่ไถนา เป็นประเพณีทำบุญสนุกสนานรื่นเริงเรียกตามความเคยชินของไทยอีสานว่า " บุญบังไฟแสน " ขอฝน จากพญาแถนบนท้องฟ้าปัจจุบันจัดให้เป็นงานยิ่งใหญ่ระดับสากล (ระดับโลก) ที่จังหวัดยโสธร (ก่อนหน้าเป็นอำเภอยโสธรจังหวัดอุบลราชธานี) ภาพยนตร์เชิงบังไฟที่จังหวัดอุบลราชธานีมีมาช้านาน

ต้นฉบับเป็นหนังสือเจียง^๕ จากหมอเซ่งนำเซ่งทุกเทศกาลเดือนหก บ้านสร้อย หมู่ ๑ ตำบลจารลาน อำเภอนา จังหวัดอำนาจเจริญ (ก่อนหน้าเป็นจังหวัดอุบลราชธานี) ตัวอย่างภาพยนตร์เชิงบังไฟของชาวจังหวัดอุบลราชธานี

๑. ภาพยนตร์เชิงบังไฟแสน

ไอ้เฮาโอ	ศรีทธาเฮาโอ
บังไฟไผ	เอ้มาใหม่ใหม่
เอ้มาใส่	บุญบังไฟแสน
พญาแถน	อยู่เทิงชั้นฟ้า
ได้รู้ว่	พวกเฮาขอฝน
จึงบันดล	ให้ฝนท่าใหญ่
ตกมาใส่	ฮั่วไเฮ่มาสวน
บอระบวรณ	ไปหมดทุกท่า
เพลงมา	ฝนเพลงมา
น้ำเต็มนา	เต็มห้วยเต็มห้อง
ไอ้เฮาโอ	ศรีทธาเฮาโอ

(ภาพยนตร์เชิงบังไฟแสนเพื่อให้เกิดความสนุกสนานปลุกใจให้ฮึกเหิมเพื่อต่อสู้กับงานหนักที่อยู่ข้างหน้าคือการทำนาทำไร่ทำสวนประกอบบาชีพลหลัก)

๒. ภาพยนตร์เชิงบังไฟขอเหล่าตามฮอยไฟ เซ่งเลาะบ้านตอนค่ำๆ มีดๆ

ไอ้เฮาโอ	ศรีทธาเฮาโอ
ขอเหล่าเต็ด	นำเจ้าจักโอ
ขอเหล่าโท	นำเจ้าจักถั่ว
หวานจ้วยจ้วย	ด้วยปากหลานชาย
ตักมายาย	หลานชายให้คู่
ยายบ่อคู่	ตุ๋นบ่อหนี
ตายเป็นผี	ลีนามาหลอก
ออกจากบ้าน	สิหว่านดินน้ำ
ตายเป็นตุ่น	สิกัดเครือพลู
ตายเป็นหนู	สิกัดเครือหูก
ตายเป็นลูก	สิจ้องกินนม

^๕ โสรจ นามอ่อน ปรึวรรตจากอักษรธรรมอีสานต้นฉบับจากวัดพลแพน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ๒๕๔๒.

โอ้เฮาโอ ศรัทธาเฮาโอ
(ของเก๋ามรดกตกทอดทางสังคมวัฒนธรรมอีสานมุขปาฐะ ผู้วิจัยจำมาจากผู้เฒ่าผู้แก่)
๓. กาพย์เซิ้งอวยพรเมื่อได้กินเหล้าแล้ว

โอ้เฮาโอ	ศรัทธาเฮาโอ
เพิ่นทานแล้ว	หลานแก้วให้พร
เลียงควายด่อน	เป็นโตเขาคำ
เลียงควายดำ	เป็นโตเขาแก้ว
เลียงใหญ่แล้ว	แผ่ลูกคือปู
เพิ่นเฮ็ดหลี่	ให้เพิ่นหมานปลา
เพิ่นเฮ็ดนา	ให้เพิ่นหมานเข้า
ยามเมื่อเช้า	ตักบาตรจังหัน
ยามกลางวัน	แต่งเพลนาคำ
ฮอดยามค่ำ	ให้นอนนำพระ ^๖
โอ้เฮาโอ	ศรัทธาเฮาโอ

๔. กาพย์เซิ้งบั้งไฟให้เข้าวัดทำบุญรักษาศีล ๕ หนังสือเจียงอุบลราชธานี

โอ้เฮาโอ	ศรัทธาเฮาโอ
สาวบ้านไต้	เอ้มาใหม่ใหม่
เอ้มาให้	เข้าวัดฟังธรรม
ให้จ้อจำ	ทำบุญใส่บาตร
อย่าได้ขาด	ลุงป้าน้ำอา
ให้ลดลา	อย่าโลภอย่าหลง
ให้มันคง	รักษาศีลห้า
อย่าได้ฆ่า	สัตว์สิ่งแนวใด
อย่ามือไว	ลักของผู้อื่น
อย่าขมขื่น	ผิดลูกเมียเขา
อย่าปากเบา	เว้าตัวเว้าหลาย
อย่าใจง่าย	กินเหล้าเมายา
ภาวนา	รักษาศีลไว้
โอ้เฮาโอ	ศรัทธาเฮาโอ...

๕. เซิ้งบั้งไฟหยอกสาวหน้าผาม^๗ หนังสือเจียงอุบลราชธานี

โอ้เฮาโอ	เฮาโอ้เฮาโอ
สาวบ้านเหนือ	หรือสาวบ้านไต้
เอ้มาใส่	ผู้บ่าวบ้านเฮา

^๖ นอนกับ พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ; ไหว้พระก่อนนอน

^๗ ผาม คือ ปริมณียี่สิบควรรวสำหรับตอนรับแขกที่ร่วมงานเทศกาลต่างๆ ปลูกขึ้นชั่วคราว เลิกงานแล้วก็

เหลียวเป้งเอา	ซินหมี่ตาโป้
เฮ็ดโจ้โก้	ในหันแมนหยัง
โอ้เฮาโอ้	เฮาโอ้เฮาโอ...

แม้ถ้อยคำสำนวนทักทายปราศรัยในหนังสือเจียงจะเสียดสีสังคมโน้มเอียงทางเพศบ้างแต่ไฟเราะเสนาะโสดชาวอีสานไม่ถือโกรธกันโดยที่เทศกาลบุญบั้งไฟมีการละเล่นตลกโปกฮาหม่วนซื่นโฮแขวเสียดสีเพื่อความสนุกสนานรื่นเริงบันเทิงสังคมเกิดความสนิทสนมกลมเกลียวกันสร้างสรรค์จริยธรรมมั่นคงดำรงจารีต๒๒ครองธรรม๑๔จารีตผู้ครองธรรมเจียงจารีตบ้านครองเมืองจารีตผัวครองเมียสืบสาน ศิลปวัฒนธรรมไทยเฮาชาวอีสานต่อไป ตามนัยปรัชญาที่ว่า

สืบฮอยตา	วาฮอยปู่
อยู่น่ากัน	ให้ปันกันกิน
อย่ากินใจกัน	อย่ากันใจกิน
ยามฝังดิน	เจ้ากินกับไฟ
ยามเผาไฟ	ไฟกินกับเจ้า.

วรรณคดีในยุคต้นนี้ ส่วนมากจารหรือจารีกลงในผิวไม้ไผ่ใหญ่เหมือนทางดินแดนตอนใต้ของประเทศจีนทั้งนี้เพราะวรรณคดียุคต้นเป็นเรื่องราวของผู้ที่ยังเข้ารับวัฒนธรรมจากอินเดียมาแล้วจึงมีการจารหรือจารึก (เขียน) ลงในใบลานเป็นหนังสือผูกใบลานหมายถึงหนังสือที่ห่อเป็นมัดๆรวมกัน

วรรณคดีในสมัยต่อมา มีที่มาจากอินเดียทางพระพุทธศาสนามากที่สุดโดยเฉพาะพระพุทธเจ้าและสาวกได้วางรากฐานไว้คือพระไตรปิฎกที่เป็นคำสอนทั้งในทางคติโลกคตินิธรรมและวรรณคดีสำคัญคือพระปฐมโพธิกถาพุทธประวัติสาวกประวัติและพระพุทธธรรมคำสอนที่ถูกร้อยกรองเป็นวรรณศิลป์เล่าถึงประวัติของบุคคลผู้ได้ปฏิบัติแต่ละวรรณคดีโดดเด่นดีเยี่ยมจึงทำให้เข้าถึงจิตใจของคนได้อย่างดียิ่งของเก่าเล่าต่อกันมา

พระพุทธศาสนากับวรรณคดีไทยเกี่ยวโยงกันแต่เริ่มมีวรรณคดีไทย โดยที่พระพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญยิ่งส่วนหนึ่งในการดำรงชีวิตประจำวันของคนในสังคมไทยแต่โบราณกาลมาแล้วมีการเรียนการสอนการถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธศาสนาให้คนรุ่นชั่วให้กลัวบาปให้ทำดีมีใจสะอาดผ่านบทบาททางตัวละครเป็นรูปแบบวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาเรื่องแรกคือ " เถกมิกถา " หรือ " ไตรภูมิพระร่วง " ปรากฏในสมัยก่อตั้งประเทศสยามกรุงสุโขทัยโดยพญาสิทธิไทย หนังสือวรรณคดีเล่มแรกของสยามประเทศมีเนื้อหาสาระ " สอนให้คนทำความดีหนีชั่วไม่มั่วสุม " ยึด **หลักธรรมในพระไตรปิฎกเป็นจุดยืน** เหมือนที่ปรากฏในประวัติศาสตร์การศึกษาไทยสมัยสุโขทัยกรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการหลักสูตรการจัดการศึกษามัธยมศึกษาตอนต้นรามคำแหงมหาวิทยาลัย " **ไตรสิกขาเป็นแม่บท** " " พระภิกษุสงฆ์เป็นครูสอน " " ศาลาการเปรียญเป็นอาคารเรียน " " วัดเป็นสถานที่จัดการเรียนการสอน " มีวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาโดยยึดสาระในไตรภูมิพระร่วงวรรณคดีเอกของสยามประเทศจุดสุดยอดคือเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตของพุทธบริษัทคือบำเพ็ญโพธิธรรมมุ่งสู่สัมมาสัมโพธิญาณเป้าหมายกลางคือพระอรหันต์สาวกและเป้าหมายต่ำสุดคือพ้นจากอบายภูมิสมัยโบราณการกำหนดค่านิยมและโลกทัศน์ของสังคมไทยได้ยึดมั่นในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็น

แบบอย่างเป็นแนวทางการดำรงชีวิตจึงทำให้สังคมไทยยุคนั้นอยู่ได้อย่างปกติสุขตลอดมาสมกับชื่อเมืองสุโขทัย รุ่งอรุณแห่งความสุข

พระภิกษุสงฆ์ ทำหน้าที่โดยตรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเผยแผ่แก่ประชาชนทำให้ประชากรของชุมชนในสังคมยุคนั้นเข้าถึงหลักพุทธธรรมโดยตรงส่วนผู้ที่ทำหน้าที่นำหลักธรรมคำสอนพระพุทธศาสนาเข้าหาประชาชนโดยทางอ้อมคือนักปราชญ์และกวีทั้งหลายท่านเหล่านั้นได้สร้างสรรค์งานวรรณคดีวรรณกรรมและวรรณศิลป์น้อยใหญ่หลากหลายถ่ายทอดสู่ประชาชนทุกระดับชั้นและเพศวัยในลักษณะการอ่านบทกวีทำนองเสนาะและการเล่านิทานชาดกนิทานพื้นบ้านอีสานที่สอดแทรกธรรมและเพียบพร้อมด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลินกินใจเร้าอารมณ์ตลกโปกฮาผ่านหุติตตาทิเกตาพจนนทางใจให้จดจำนำไปประพฤติปฏิบัติในการครองชีวิตครองตัวครอบครัวและสังคมส่วนรวมสืบไปได้กลายเป็นมรดกตกทอดอันล้ำค่าทางสังคมไทยให้อนุชนรุ่นแล้วรุ่นเล่ากระทั่งถึงลูกหลานยุคเราได้สืบสานกันต่อมาถึงปัจจุบันและ **ยังจะต้องฟื้นฟูพัฒนาปัจจุบันสร้างสรรค์อนาคตสืบต่อไปไม่สิ้นสุด**

๒.๑๐ นิทานพื้นบ้านชาวอุบลราชธานี

นิทานพื้นบ้านชาวอุบลราชธานีมีการสืบสานถึงลูกหลานอย่างไม่ขาดสาย เป็นเรื่องราวของชาวบ้านชาวอุบลราชธานีแท้จริงมีเนื้อหาสาระบอกเล่าเข้าถึงแก่นแท้ชีวิตจริงของประชาชนคนชาวอุบลราชธานีพื้นปฐพีมีป่าท้องฟ้ามีเมฆฝนพวงขนมีศีลธรรมนำพาสถาบันชาติศาสนาพระมหากษัตริย์นี้แหละคนอีสาน "

นิทานพื้นบ้านชาวอุบลราชธานีแต่ไหนแต่ไรมาปราชญ์หรือกวีได้สร้างสรรค์วรรณคดีหรือวรรณกรรมล้ำค่าทิ้งไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ภาคภูมิใจในความเป็น " ลูกชาวอุบลราชธานี " เพราะชาวอุบลราชธานีถือถิ่นคนดี(พายัพถิ่นไทยงามกลางถิ่นจอมไทยใต้ถิ่นไทยอุดม) คำขวัญจังหวัดอุบลราชธานีตอนหนึ่งว่า " **อุบลแผ่นดินนักปราชญ์ทวยราษฎร์ไฝ่ธรรมงามล้ำเทียนพรรษา** " ปราชญ์หรือกวีบุพพการีชาวอุบลราชธานีท่านแบ่งวรรณคดีหรือวรรณกรรมพื้นบ้านชาวอุบลราชธานีไว้เป็น ๖ ประเภทคือ **วรรณกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทั้งชาดกและตำนานมีดังนี้**

๑. นิทานที่เป็นตำนาน เช่น พุทธทำนายสังขมธาดุ พระเจ้าเลียบโลกชมพูทวีปเขตพนมมูล ปันนารุจธาดเป็นอาทิ

๒. วรรณกรรมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ทั้งประวัติและตำนานสร้างบ้านแปลงเมืองตำนานนิทานพื้นบ้านเช่น ท้าวฮุ่งเอื้องพงศาจารย์ปาสัก พื้นเวียงจันทน์ ประวัติขุนบรม ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ ประวัติศาสตร์พระเจ้าฟ้ารุ่ง ประวัตินักรบ ประวัติกษัตริย์ ประวัติเมืองอุบลราชธานี เป็นต้น

๓. วรรณคดีเกี่ยวกับปรัชญาธรรมและคติธรรม ได้แก่ เรื่องกล่าวถึงนิทานเรื่องนำมากล่าวเป็นปรัชญาธรรมและคติธรรมเช่น ท้าวเสียวสวาสดีมีนิทานประกอบกว่า ๓๐ เรื่องและมีปรัชญาธรรมและคติธรรมสอดแทรกอีกมากมายหลายแง่มุม คติสอน ศีลธรรม จริยธรรม จาริต ๑๒ ครองธรรม ๑๔ จาริตผู้ครองธรรมเจียง จาริตผัวครองเมีย จาริตบ้านคลองวัด จาริตเจ้าคลองไผ่ เช่น ธรรมดาสอนโลกพระยาคำกองสอนไผ่ (ไพร) ปูสอนหลาน อินทียาณสอนลูก ยาสอนหลาน หลานสอนปู่ ลีปสุยศาสน์สมที่นึกเป็นต้น

๔. วรรณกรรมเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้านทั่วไป มักเป็นลักษณะอ่านไพเราะและเนื้อหาสาระมีบทเกี่ยวพาราศรีบทอัศจรรย์ จุดไคลแม็กซ์ที่ตื่นเต้นโลดโผน (Extreme Climax) เป็นกาพย์กลอนโคลงฉันท์เช่นขุนทิงขุนเทืองขุนลูนางอ้วผาแดงนางไอ่ นางแดงอ่อน นางผมหอม ท้าวกำพราผีน้อย บัวหอม บัวทอง นางทองแดง เป็นต้น

๕. วรรณกรรมเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้าน มีลักษณะเป็นนิทานก้อมมีขนาดสั้น (Short Story) เนื้อหาสาระเน้นตลกโปกฮา เสียตีสั่งคม ประกอบการเล่นในเทศกาลสงกรานต์ เทศกาลบุญเดือนหกเซ็งบั้งไฟ เซ็งลูกเขยแม่ยาย เช่นนิทานหัวพ่อจั่งจ๊ะ (หลวงตาโลภา) หัวพ่อกับจัวน้อย (หลวงตากับเถรน้อย) หัวพ่อกับแม่ชี (หลวงตากับแม่ชี) หัวพ่อน้ำอ้อย พ่อเฒ่ากับลูกเขย (พ่อตากับลูกเขย) ยากับลูกสะใภ้ หัวพ่อดุมอ (หลวงตาหมอดู) หัวพ่อหมอยาสุดลูก เป็นต้น

๖. วรรณกรรมเกี่ยวกับเรื่องปลื้มยอ เช่น โดงโดยยาบเว้าคำสอย เซ็งนางแมว เพลงกล่อมลูก คำผญาภาพยเว้าโคลงสาร (กลอนอ่าน) เซ็งบั้งไฟ สูตรขวัญ เป็นต้น

ในบันดานิทานพื้นบ้านอีสาน๖ประเภทเหล่านี้จะเห็นว่า ๒ ประเภทสุดท้าย นอกจากเป็นนิทานก้อมแล้ว ส่วนหนึ่งยังเป็นนิทานตลกขบขันสรวลเสเฮฮา ตลกโปกฮาชวนหัวหม่วนขึ้นโฮแซวครึกครื้น อุบลบ้านเฮาที่สำคัญคือเป็น "มุขปาฐะ" (มุข - ะ - ปาฐะ) การเล่าต่อปากกันมา, ปากต่อปากสืบทอดกันมาไม่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยที่สังคมยุคโบราณการจัดการศึกษาที่เป็นระบบยังไม่มี โดยเฉพาะจะมีบ้างก็เป็นการศึกษาเฉพาะสำนักหนึ่งและเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่นสำนักมูลกัจจายนะ จังหวัดอุบลราชธานีที่ได้เห็นเป็นสำนักสุดท้าย (๒๔๙๔) ที่วัดเสลารามบ้านบ่อหินหมู ๖ ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอดงเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี นักศึกษารุ่นสุดท้าย ๒ รูปคือ พระภิกษุสมพงษ์ ปสุโต และพระภิกษุบุญสาร ปุณณโก รูปแรกลาสิกขามีครอบครัวปัจจุบันยังมีชีวิตอยู่ที่ บ้านไหล่ทุ่ง ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอดงเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี ปีนี้อายุ ๘๑ ปีรูปที่สองก็ลาสิกขาเช่นกันและเสียชีวิตแล้ว ส่วนสำนักอื่นเช่นสำนักบ้านหนองหลัก อำเภอม่วงสามสิบ สำนักบ้านไผ่ใหญ่ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี และสำนักบูรพารามบ้านขามป้อม ตำบลขามป้อม อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

สำนักเรียนดังกล่าวจัดการศึกษาแบบเฉพาะเรื่อง "มูลกัจจายนะหรือมูลกะจาย" สอนศิษย์แบบ "มุขปาฐะ" บอกกันปากต่อปากใช้วิธีการท่องบ่นสาธยายให้เกิดทักษะความทรงจำจนคล่องแคล่วผิดพลาดน้อยหรือพลั้งเผลอบ้างเช่นพระภิกษุสงฆ์ที่ทรงจำ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส หรือท่านจำศีล ๕ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ได้ไม่ผิดพลาดและนางภิกษุณีจำศีล ๓๑๑ ได้แม่นยำหรือพระภิกษุสงฆ์จำบทว่าไตรปิฎก-เข็น บทสวดมนต์ต่างๆ ได้แม่นยำคนโบราณนิยมจดจำ เวทมนต์เสน่ห์ยาแฝดได้มากมาย

จึงกล่าวได้ว่า การสอนการเรียนแบบมุขปาฐะแม้จะเป็นวิธีการสอนการเรียนที่มีมานานกว่า๒พันปีแต่ก็เป็นวิธีการสอนการเรียนที่ยังใช้กันอยู่และได้ผลดีเป็นที่ยอมรับในวงการจัดการศึกษาตลอดมาโดยเฉพาะการเรียนการสอนมูลกัจจายนะ นักศึกษาทุกคนต้องเรียนแบบมุขปาฐะ เริ่มด้วย นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส (๓ คาบ) และขึ้นสูตรว่า อตฺถโก อภฺรสนฺญาโต (อัตถโก อภฺรสนฺญาโต = เนื้อหาความรู้ได้ด้วยตัวอักษร) รายละเอียดจะนำเสนอในบทต่อไป

๒.๑๑ ตัวอย่างวรรณกรรมไทย

วรรณกรรมไทยโดยทั่วไปแบ่งได้ ๕ ประเภท^๘

- ๑.วรรณกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา
- ๒.วรรณกรรมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์
- ๓.วรรณกรรมเกี่ยวกับปรัชญาธรรมและคติธรรม
- ๔.วรรณกรรมเกี่ยวกับนิทานธรรม
- ๕.วรรณกรรมปลีกย่อยอื่นๆ

๑) วรรณกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา (ตัวอย่าง)

(๑) เวสสันดร (ลำพระเหวต) นับเนื่องในทศชาติคือพระเจ้า๑๐ชาติบำเพ็ญปรมาตปารมีอันเป็นปารมีขั้นสูงสุดของพระโพธิสัตว์และเป็นชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ในจำนวนมหาศาลแต่ละพระองค์กว่าจะได้บรรลุถึงจุดสุดยอดของชีวิตคือตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจำนวนนับแสนนับล้านพระองค์แต่ละพระองค์ทนทุกข์ทรมานบำเพ็ญเพียรภาวนานานนับเวลาเป็นอนสงขัย

ปรากฏในบทสวดสัมพุทธะ^๙, บทที่๑ มี พระพุทธเจ้าห้าแสนหนึ่งหมื่นสองพันยี่สิบแปดพระองค์,บทที่๒มีหนึ่งล้านสองหมื่นสี่พันห้าสิบบ้าพระองค์,บทที่๓มีสองล้านสี่หมื่นแปดพันร้อยเก้าพระองค์จนกว่าจะบำเพ็ญปารมีครบ๑๐ทัศน์ (ประการ) ทัศน์ละ๓ระดับคือระดับสามัญเรียกว่า ปารมี,ระดับกลาง เรียกว่า อุปปารมีและระดับอุกฤษฎ (สูงสุด) เรียกว่าปรมาตปารมี จึงรวมเป็นปารมี ๓๐ ทัศน์เรียกว่า สมตังสปารมี

การบำเพ็ญปารมี ๓๐ ทัศน์จัดเรียงตามลำดับที่บำเพ็ญในทศชาติแบบไทยพุทธเถรวาทดังนี้

พระเจ้า^{๑๐}ชาติคือ

๑. พระเตมีย์บำเพ็ญเนกขัมมคือการออกบวช
๒. พระมหาชนกบำเพ็ญวิริยะคือความเพียร
๓. พระสุวรรณสามบำเพ็ญเมตตาคือความรักใคร่ปรารถนาดี
๔. พระเนมิราชบำเพ็ญอธิฐานคือความตั้งใจมั่นเด็ดเดี่ยว
๕. พระมหาโศภณบำเพ็ญปัญญาคือความรอบรู้หยั่งรู้เหตุผล
๖. พระฤทธัตถ์บำเพ็ญคือศีลการรักษากายวาจาให้เรียบร้อย
๗. พระจันทกุมารบำเพ็ญขันติคือความอดทน
๘. พระนารทบำเพ็ญอุเบกขาคือความวางใจเป็นกลาง
๙. พระวิรุทธะบำเพ็ญสัจจะคือความจริงพูดจริงทำจริงจริงใจ

^๘ ธวัช ปุณโณทก. มรดกไทยอีสาน ฉบับสมบูรณ์. ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่น คลังนาธรรม จำกัด ๑๖๑/๖-๘ , พ.ศ.๒๕๔๔.

^๙ พระราชเวที, วัดประยูรวงศาวาส. ชุมนุมสวดมนต์ฉบับหลวงแปล. พ.ศ. ๒๔๙๘, หน้า ๔๐ - ๔๒.

^{๑๐} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

๑๐. พระเวสสันดรบำเพ็ญทาน คือ การให้การเสียสละไม่หวังสิ่งตอบแทน เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งในจำนวน ๑๐ เรื่อง เรียกว่าทศชาติหรือพระเจ้า๑๐ชาติ ต้นฉบับเขียนเป็นภาษาบาลีเป็นคำประพันธ์เรียกว่า คาถา ๑,๐๐๐ แพร่หลายเข้ามาสู่สังคมไทยสมัยสุโขทัยและแพร่สู่อาณาจักรล้านช้าง (ประเทศลาวหรือ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) ต้นฉบับที่เป็นอักษรธรรมอีสานมีหลายสำนวนหลายฉบับหลาย วัด^{๑๑} อย่างไรก็ตามชาวพุทธไทยอุบลราชธานีก็ยังคงเรียกว่าเทศน์มหาชาติ หรือเทศน์ผะเหวด และเทศน์คาถาพันนี้ อธิบายเรื่องการเสียสละแบ่งปันให้ทานมี ๑๓ กัณฑ์ดังนี้

๑.กัณฑ์ทศพร มี ๑๙ พระคาถา เน้นพร ๑๐ ประการ กล่าวถึงสาเหตุที่มาของเรื่องเวสสันดรชาดกเล่าเรื่องอดีตของนางผุสดีพระอินทร์ประทานพร ๑๐ ประการ ก่อนจุติจากสวรรค์ทศพร ได้แก่

๑. ขอให้มียศว่าผุสดี (ผีพรหมหนุ่มนิม)
๒. ขอให้มียศดวงตาดำสนิทเหมือนตาเนื้อทราย
๓. ขอให้มียศขี้ขาว (ดำ) สนิทเหมือนขนคอนกยูง
๔. ขอให้เป็นมเหสีของพระเจ้าสีพีราช
๕. ขอให้ได้ลูกชายผู้ทรงเกียรติและมีศรัทธาในการบุญกุศล
๖. ขอให้ครรภ์มีลักษณะคล้ายคันธนูอย่าให้นูนไม่น่าดู
๗. ขอให้มิฉวีวรรณละเอียดงาม
๘. ขออย่าให้นมหย่อนยาน
๙. ขออย่าให้ผมหงอกขาว
๑๐. ขอให้มียศอำนาจปลดปล่อยนักโทษประหารชีวิต

๒. กัณฑ์หิมพาน มี ๑๓๔ พระคาถา เน้นเรื่องป่าหิมพานต์ กล่าวถึง การปฏิสนธิของนางผุสดีและกำเนิดพระเวสสันดรพระเวสสันดรให้ ทานช้างมิ่งเมืองแก่พราหมณ์ ๘ คน และพระราชทานทรัพย์จนหมดเกลี้ยงจึงถูกชาวเมืองสีพีขับออก จากเมืองไปสู่ป่าหิมพานต์ คือ ป่าเทือกเขาหิมาลัยประเทศอินเดียสละความเป็นรัชทายาทบ่งบอกถึง ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยประชาชนเป็นใหญ่นานกว่า ๒ พันปี

๓. กัณฑ์ทานกัณฑ์ มี ๑๐๙ พระคาถา เน้นสัตตสตกมหาทาน กล่าวถึงพระนางผุสดีทูลขอโทษแทนพระเวสสันดรผู้เป็นโอรส พรณนาถึงการ ให้ทานของ๗อย่างละ๗๐๐ชนิดเรียกว่าสัตตสตกมหาทานอันได้แก่การบริจาคช้างม้ารถโคนมทาสชาย ทาสหญิงแต่ละอย่างแต่ละชนิดล้วนตกแต่งด้วยของมีค่าล้ำเลิศด้วยความบริบูรณ์สิ่งละ๗๐๐จึงเรียกว่า สัตตสตกมหาทานพระเวสสันดรทูลลาพระเจ้าสีพีพระนางผุสดีนางมะที่รำพึงถึงความเป็นหญิงหม้าย จบลงด้วยพระเวสสันดรอำลาพระนครรำพึงรำพันถึงปราสาทราชมนเฑียรที่เคยเสวยสุข

^{๑๑} อรทัย เลี้ยงจินดาถาวร , ไสรจ นามอ่อน. **โครงการศึกษา รวบรวมและจัดสร้างฐานข้อมูลหนังสือ ไบลาน จังหวัดอุบลราชธานี**. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี พ.ศ. ๒๕๔๓ - ๒๕๔๔ สํารวจพบว่า ลํานมหาชาติ หรือ เวสสันดรชาดก มีแทบทุกวัดกว่า ๒๕๐ ลํ้า (ฉบับ).

๔. กัณฑ์วันพระเวท (วนประเวศน์) มี ๕๗ พระคาถา เน้นการบำเพ็ญพรต

กล่าวถึงสี่กษัตริย์คือพระเวสสันดร พระนางมะทีกัณหากุมารี และชาลีกุมาร เสด็จออกจากกรุงเชตุดรถึงกรุงมาตุลนครพระยาเจตราชทูลบอกเส้นทางไปเขาวงกตและพรรณนา ภูเขาป่าไม้ในป่าหิมพานต์ และการบำเพ็ญพรตตามแบบสันยาสีของ ๔ กษัตริย์ หัวใจสำคัญคือการเดิน ป่าพรรณนาหมั่นกมัญไม่ตามเส้นทางที่ดำเนินผ่านมีธรรมชาติอันสวยงามตระการตาวันประเวศน์ แปลว่าเข้าไปในป่า

๕. กัณฑ์ชูชก มี ๗๙ พระคาถา เน้นชูชกบุรุษโทษ ๑๘ ประการ

กล่าวถึงชูชกพราหมณ์แก่อาชีพขอทานไปทวงคืนเงินและสิ่งของที่ตนเองขอได้ แล้วนำฝากเพื่อนสนิทแต่เพื่อนนำไปใช้จ่ายจนหมด เพื่อนยกลูกสาวคือนางอมิตตาให้เป็นภรรยาแทน สิ่งของเงินทองนางอมิตตาเป็นคนซื้อสตัยักตัญญูอยู่ปรนนิบัติชูชกดีเป็นอย่างยิ่ง นางพราหมณ์เพื่อน บ้านอิจฉารุมด่าว่าภรรยาสาวของชูชกทำร้ายร่างกายนางอมิตตา ห้ามมิให้ปรนนิบัติเช่นนั้นให้ทำตัว สบายเหมือนพวกตนเดือดร้อนถึงชูชกต้องเดินทางไปขอกัณหาชาลีมาเป็นทาสจบลงที่ชูชกจากบ้าน เดินทางไปพบพราณเจตบุตร

ชูชกเป็นคนน่ารังเกียจมีบุรุษโทษ ๑๘^{๑๒} ประการหน้าตาน่ารังเกียจ อาชีพ ขอทาน นางอมิตตาก็ไม่ควรเอาอย่างเพราะสร้างปัญหาหนักอกชูชกเดินไปหลงทางและไปตายเอาดาบ หน้าตัวเองก็เป็นหม้ายเน้นตัวชูชกเป็นสำคัญจึงชื่อว่ากัณฑ์ชูชก

๖. กัณฑ์จุลพน มี ๓๕ พระคาถา พรรณนาถึงป่าเล็กป่าน้อย

พราณเจตบุตรและสุนัขไล่เนื้อจะกัดชูชกวิ่งหนีเอาตัวรอดขึ้นไปอยู่บนคาคบ ต้นไม้ใหญ่พราณเจตบุตรจะใช้หน้าไม้อาวุธประจำตัวยิงจึงถูกชูชกหลอกโดยการบอกสัมผัสนายพราณ เจตบุตรพร้อมทั้งยกบั้งปลาร้า (กระบอกไม้ไผ่บรรจุปลาร้า) ขึ้นว่าอย่าทำร้ายฉันฉันเป็นราชทูตของ พระเจ้าสีพันนี่คือกระบอกพระราชสาสน์ พราณเจตบุตรหลงกลเชื่อชูชกเขาจึงรอดชีวิตไปได้ นายพราณ เจตบุตรยังเลี้ยงข้าวและบอกทางไปสู่เขาวงกตที่อาศรมบทศาลาพระเวสสันดรพร้อมนางมัทรีและกัณหาชาลีพักอาศัยอยู่

๗. กัณฑ์มหาพน มี ๘๐ พระคาถา

เน้นการพรรณนาป่าใหญ่ตามเส้นทางที่ชูชกหลงมี ๘๐ พระคาถาเน้นอัญจุต ฤๅษีเลื่อมใสพรรณนาป่าใหญ่กล่าวถึงชูชกเข้าไปกราบอัญจุตฤๅษีลงให้ท่านฤๅษีเลื่อมใสได้รับการต้อนรับ ปฏิสันถารจากท่านอัญจุตฤๅษี ด้วยชาทนิยะโภชนิยะแล้วถามเส้นทางไปเขาวงกตท่านฤๅษี ได้พรรณนา ความงามตามธรรมชาติในป่าใหญ่แล้วชี้บอกทางไปสู่เขาวงกตให้ชูชก หัวใจของเรื่องอยู่ที่การพรรณนา ป่าไม้ภูเขาณกัณฑ์นี้นานาชนิดอย่างน่าหลงใหลยิ่งนักกัณฑ์นี้จึงได้ชื่อว่ามหาพนแปลว่าป่าใหญ่

๘. กัณฑ์กุมาร มี ๑๐๑ พระคาถา

เน้นสองกัณหาชาลี กล่าวถึงชูชกเดินทางไปถึงเขาวงกตและเข้าเฝ้าพระ เวสสันดรทูลขอสองกุมารพระเวสสันดรตีราคาสองกุมารแล้วยกให้ชูชก พระเวสสันดรปริเวทนาการ และกัณหาชาลีถึงความถึงแม่มัทรี สองกัณหาชาลีแอบฟังรู้ว่าพระเวสสันดรจะมอบตัวเองให้ชูชก จึงรีบ หนีไปหลบซ่อนตัวในสระโบกขรณีครั้งจะเดินหน้าตรงลงสระก็กลัวว่าพระราชบิดาจะทราบว่าจะอยู่ใน

^{๑๒} ลูก ส. ธรรมภักดี. คลังปรีติธรรม ฉบับสมบูรณ์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี, หน้า ๕๙๘ – ๕๙๙.

สระเพราะเห็นรอยเท้าเดินลง จึงเดินถอยหลังลงสระ เมื่อพระเวสสันดรตามหาพรอຍเท้าก็รู้ว่าอยู่ในสระน้ำ เพราะสังเกตเห็นพื้นบริเวณที่พรอຍสองกุมารไม่มีรอยเปียกน้ำเลย สองกุมารได้รับคำอ่อนวอนและคำชี้แจงเหตุผลจากพระบิดาแล้วทั้งสองก็เข้าใจเหตุผลและยินยอมกัณฑ์นี้จึงได้ชื่อว่ากัณฑ์กุมาร

๙. กัณฑ์มะที (มัทรี) มี ๙๐ พระคาถา

เน้นห้วงความเป็นแม่กล่าวถึงพระนางมะทีเดินทางเข้าป่าเที่ยวหาเก็บผลไม้และหิวมันเพื่อเป็นอาหารจันทน์และเพลขากลับถูกราชสีห์เสียสิ่งขวางทางเดินกว่าจะกลับถึงอาศรมก็ค่ำมืดไม่พบลูกทั้งสองซ้ำยังถูกพระเวสสันดรตัดพ้อต่อว่าไปคบชู้ชายอื่นทรงพิลาบถึงลูกรักจบลงที่พระนางมะทีสลับไปหัวใจของเรื่องอยู่ที่ห้วงของความแค้นเมื่อลูกรักทั้งสองหายไปแถมยังถูกพระเวสสันดรตัดพ้อต่อว่าอีกหัวใจของแม่จึงเสมือนแตกแหลกสลายกัณฑ์นี้จึงได้ชื่อว่ากัณฑ์มะที

๑๐. กัณฑ์สักกะบัน (สักบรรพ) มี ๔๓ พระคาถา

เน้นที่พระอินทร์รับนางมะทีเป็นทานจากพระเวสสันดรแล้วก็ถวายคืนและได้ประทานพรแด่พระเวสสันดร หัวใจเรื่องอยู่ที่พระอินทร์ จึงเรียกกัณฑ์นี้ว่าสักบรรพตอนว่าด้วยพระอินทร์ประทานพร ๘ ประการได้แก่

๑. ขอให้พระเจ้าสีพีทรงอภัยโทษและเสด็จมาเชิญให้เสด็จกลับพระนคร
ดั่งเดิม
๒. ขอให้ธรรมเป็นอำนาจและสามารถปลดปล่อยนักโทษประหารให้รอด
พ้นความตาย
๓. ขอให้เป็นที่รักใคร่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้ความผาสุกแก่ทุกคนทุกเพศ
ทุกวัยโดยถ้วนหน้า
๔. อย่าให้ลู่อำนาจแก่สติให้ยินดีเฉพาะภรรยาของตน
๕. ขอให้มียาอายุมันขวัญยืนมีบุตรสืบตระกูลให้ได้ปกครองอาณา
ประชาราษฎร์โดยถือธรรมคืออำนาจ
๖. ขอให้รักษาหารอันเป็นทิพย์จงเกิดมีอย่างอุดมสมบูรณ์
๗. ขอให้สิ่งที่ได้บริจาคไปแล้วจงอย่าหมดไปจงบริสุทธิ์ใน๓กาลคือก่อน
ให้กำลังให้และให้แล้วไม่เดือดร้อนในกาลใดๆ
๘. เมื่อทิวังคตจากโลกมนุษย์แล้วขอให้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตพิภพ
ถ้ากลับมาในโลกมนุษย์อีกขอให้สำเร็จพระสัมพันธญาณในชาตินั้นแล้วไม่เกิดอีกต่อไป

๑๑. กัณฑ์มหาราช (กัณฑ์มหาราช) มี ๖๙ พระคาถา

เน้นพระเจ้ากรุงสุโขทัยกล่าวถึงชูชกพากันหาชาติเดินหลงทางเข้ามาถึงเมืองสีพีพระเจ้าสีพีราชถามไถ่ได้ความว่าชูชกขอมาเป็นทาสพญาบรมศรีสุชัยทรงไถ่ถอนตัวสองนัดดาให้เป็นไทด้วยข้าวของเงินทองสองพันตำลึง^{๑๓} แล้วทรงเลี้ยงชูชกด้วยอาหารคาวหวานอย่างอุดมสมบูรณ์

^{๑๓} ตามมาตราเงินไทยโบราณ หนึ่งตำลึงมีค่าเท่าสี่บาทเงินไทยปัจจุบัน = ๑๒ สตางค์ครึ่งหรือ ๒ เฟื้อง เป็น ๑ สลึง, ๔ สลึงหรือ ๑๐๐ สตางค์ เป็น ๑ บาท ๔ บาทเป็น ๑ ตำลึง ๒๐ ตำลึง เป็น ๑ ชั่ง ๘๐ ชั่ง เป็น ๑ หาบ, มีคำพังเพยว่า " อักกลุ ๑๐ นาน อักกลาน ๑๐ ชั่ง

ชุกไม่รู้อะไรในการบริโภคกินกินประมาณจนท้องแตกตาย^{๑๔}และทรงจัดงานฉลองสมโภชน์หลานทั้งสองแล้วทรงให้จัดพลพลโยธาเสนา๔เหล่าคือเสนาเจ้าข้างม้ารถบพจร(เดินหน้า) เตรียมเดินทางไปอัญเชิญพระเวสสันดรและนางมะทีเสด็จกลับพระนครเสวยราชย์เป็นเจ้าเหล่าสองหน้าหัวใจสำคัญของกัณฑ์นี้อยู่ตรงที่พระเจ้าสุทนต์ไถ่ถอนหลานเลี้ยงพราหมณ์จนท้องแตกตายและจัดพิธีสู่ขวัญบายศรีสมโภชน์กันหาขาลีจึงเรียกกัณฑ์มหาราช

๑๒. กัณฑ์กษัตริย์ (หรือสักกดิ) มี ๓๖ พระคาถา

เน้นกษัตริย์ทั้งหกกล่าวถึงขบวนสี่พลเสนา๔เหล่าเดินทางจากเมืองพิชัยเขตตรนครมุ่งหน้าเข้าสู่ขบวนกตที่ทรงบำเพ็ญพรตของพระเวสสันดรและพระนางมะทีกษัตริย์ทั้ง๖พระองค์พบกันด้วยความปิติยินดีถึงสลบไสลเกิดอัศจรรย์ฝนโบกขรพรรษตกลงมา^{๑๕}ทุกพระองค์จึงทรงพินแล้วทูลเชิญพระเวสสันดรและพระนางมะทีเสด็จกลับพระนครสี่ปีหัวใจสำคัญของเรื่องอยู่ที่กษัตริย์๖พระองค์คือพระเจ้าสีพีราชพระนางมุสดีพระเวสสันดรพระนางมะทีพระกัณหากุมารีพระชาลิกุมารเมื่อ๖กษัตริย์พบกันเกิดอัศจรรย์บันดาลฝนโบกขรพรรษให้ตกลงมาฝนโบกขรพรรษครั้งนี้พระพุทเจ้าทรงปรารภถึงแล้วถึงเล่าเรื่องพระเวสสันดรให้พระภิกษุสงฆ์ที่ตามเสด็จฟังสืบมาถึงปัจจุบันกาลดั่งนั้นกัณฑ์นี้จึงเรียกว่ากัณฑ์กษัตริย์หรือสักกะดิ

๑๓. กัณฑ์นครกัณฑ์ มี ๔๘ พระคาถา

เน้นพระเวสสันดรกลับมาครองเมืองเป็นครั้งที่สอง กล่าวถึงพระเวสสันดรอำลาอาศรมบพทสถานที่ทรงบำเพ็ญพรต สถานสงสนาน ป่าดงพงไพร สรรพสัตว์นานาชนิด ทรงรับเชิญจากชาวเมืองสี่ที่รับเครื่องทรงกษัตริย์จากพระเจ้ากรุงสีพี แล้วเสด็จกลับไปครองกรุงเขตตรนคร ด้วยขบวนโยธาเสนาอำมาตย์ราชบริพารเสนาเจ้าข้างเจ้าม้าเจ้ารถบพจร (เดินเท้า) อย่างสมพระเกียรติอย่างไม่เคยมีมาก่อนในวรรณกรรมเรื่องใด เพราะพระเวสสันดรได้ขึ้นเสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ๒ ครั้ง ปรากฏในข้อความคำเชิญพระเวสสันดร (พระเหวด) เข้าเมืองว่า "เชิญพระเมื่อเป็นเจ้าครองนครตั้งเก่าเป็นท้าวเหล่าสองที่สักกะดิกี่เสด็จบรมมรรคครั้งนี้"^{๑๖} หัวใจกัณฑ์สุดท้ายอยู่ตรงที่การเชิญพระเวสสันดรและนางมัทรีกลับเข้าเมืองทั้งสองพระองค์ขึ้นครองราชย์เป็นวาระที่สองตลอดพระชนม์

การเชิญพระเหวด (พระเหวด) เข้าเมืองกลายเป็นประเพณีนิยมของชาวพุทธในภาคอีสานมาช้านานปัจจุบันนี้ยังจัดอย่างเอกรีกครีกครั้งโดยทั่วไป (แต่ที่จัดได้พิเศษก็เคยมีวัดทุ่งศรีเมืองอำเภอเมืองจังหวัดอุบลราชธานีจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี)

ประมวลชาดกส่วนท้ายสุดของเวสสันดรชาดกจะเป็นการประมวลเรื่องราวในชาดกบอกให้ทราบว่าตัวละครที่ปรากฏชื่อแสดงบทบาทในเรื่องกลับชาติมาเกิดใหม่คือใครบ้างดังนี้ : พราหมณ์ชุกคือพระเทวทัตเถระ นางอมิตตาคือนางกัญจมาณวิกา พรานเจตบุตรคือฉันทะอำมาตย์ อัจจุตฤษีคือพระสารีบุตรเถระ วิสุกรรมเทพบุตรคือพระโมคคัลลาเถระ พระอินทร์คือพระอนุรุทธเถระ พระเจ้าสีพีคือพระเจ้าสุทนต์ไถ่ พระนางมุสดีคือพระนางศิริมหายา พระนางมะทีคือพระนางพิมพา

^{๑๔} มีคำพังเพยอีสานว่า "กินหลายท้องแตก แยกหลายหลังหัก"

^{๑๕} น้ำฝน ฝนดุน้ำตกลงมาบนใบบัว ฝนชนิดนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า ใครอยากจะให้เปียก จึงเปียก ถ้าใครไม่อยากจะให้เปียก ก็ไม่เปียก เหมือนน้ำตกลงบนใบบัว (บาลี โปกขร ว่า ใบบัว สันสกฤต วรช ว่า ฝน)

^{๑๖} โสรจ นามอ่อน. ปวิวรรตจาก ต้นฉบับจากวัดพลแพน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี.

พระชาลิกุมารคือพระราหุลกุมาร พระนางกัณหากุมารี คือ นางอุบลวรรณาเถรี โยธาทาญ คือ พุทธบริษัทสี่พระเวสสันดร (ในกาลครั้งนั้นบัดนี้) คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

สรุป

การศึกษาทบทวนวรรณกรรม พบว่ามี วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ประเภทของวรรณกรรม ปัจจุบัน วรรณกรรมปัจจุบัน ความหมายของวรรณคดี ประเภทของวรรณคดี ฤคการรסקิ คุณค่าของวรรณคดี แบบฉบับของวรรณคดีอีสาน กรณีศึกษาภาพยนตร์เชิงบังไฟ นิทานพื้นบ้านชาวอุบลราชธานี ตัวอย่างวรรณกรรมไทย ได้กล่าวไว้ในข้างต้นแล้ว

๒.๑๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) เอกสาร

ประมวล พิมพ์เสน ได้ศึกษาเกี่ยวกับภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่นว่าภาษา เป็นสื่อที่สำคัญยิ่งที่แสดงออกถึงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ทั้งภาษาพูด ภาษาเขียน และภาษาที่เป็นสัญลักษณ์ต่างๆ ย่อมมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพราะวรรณกรรมท้องถิ่น สามารถศึกษาชีวิต ความเชื่อพฤติกรรมและประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นได้ ซึ่งวรรณกรรมเรายังพบกับศิลปะการประพันธ์ประเภทต่างๆได้อีกมากมาย มีการสั่งสมกันมาแต่โบราณ ภาษาวรรณกรรมจึงเป็นมรดกอันล้ำค่าที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษของเรามาแต่โบราณ สมควรที่จะศึกษาและถ่ายทอดเอาไว้ เพื่อเป็นมรดกตกทอดไปยังลูกหลานของเราต่อไป^{๑๗}

คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กล่าวว่า ดังที่ได้เห็นชัดในปัจจุบันไม่สามารถปฏิเสธได้ถึงปัจจุบัน เช่น ปุสสอนหลาน หลานสอนปู่ ญาคำสอน โลกนิตติ ธรรมดาสอนโลก เสียวสวาสดี เป็นต้น โดยในครั้งอดีตวรรณกรรมอีสานนอกจากจะถูกแต่งขึ้นเพื่อสนองความรื่นเริงความบันเทิงใจแล้วยังมีจุดมุ่งหมายเพื่ออบรมสั่งสอนทางจริยธรรมอีกประการหนึ่งนั้นอาจด้วยเพราะวรรณกรรมอีสานส่วนมากถูกแต่งขึ้นโดยนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักซึ่งภูมิความรู้ทางหลักธรรมเป็นพื้นฐาน โดยอาศัยเค้าโครงจากวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแบบ

จะเห็นได้ว่า เนื้อหาวรรณกรรมอีสานเรื่อง ธรรมสร้อยสายคำ เป็นวรรณกรรมที่มุ่งสอน โดยมีพื้นฐานของหลักการในทางพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ตลอดแทบทั้งเรื่อง อีกวรรณกรรมเรื่องสร้อยสายคำนี้ในปัจจุบันเป็นที่หายาก และมีโอกาสที่จะสูญหายไปในอนาคตถึงแม้จะมีการปริวรรตภาษาอักษรธรรมโบราณมาเป็นอักษรไทยก็ตาม แต่สำนวนภาษาสมัยโบราณซึ่งเผยแพร่ได้ในวงจำกัด^{๑๘}

ปรีชา พิณทอง กล่าวว่า ความจริงหนังสือโบราณคดีอีสาน ที่นักปราชญ์โบราณชาวอีสานได้รจนาขึ้นไว้แต่ละเรื่องนั้น นับว่าเป็นสมบัติอันล้ำค่า ควรที่อนุชนจะพึงเทิดทูลรักษาไว้ให้เป็นสมบัติประจำชาติตลอดกาลเวลาซึ่งเรื่องสังข์ศิลป์ชัยนี้ นับเป็นวรรณคดีชิ้นเอกของภาคอีสาน ที่มีข้อความทั้ง

^{๑๗} ประมวล พิมพ์เสน. ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น. ศูนย์การถ่ายถอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๔, จำนวน ๒๐๔ หน้า.

^{๑๘} คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. สัมมนาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๙-๑๕. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๑) จำนวน ๓๔๐ หน้า.

เป็นคติทั้งไพเราะทั้งเป็นวิชาความรู้ที่ควรยึดถือเป็นหลักประพฤติปฏิบัติตาม โดยมีการเปรียบเทียบการปกครองประเทศชาติบ้านเมืองเหมือนกับต้นไม้ หรือเรียกว่า "ปกครองพฤษภ" ได้รับเรื่องราวแล้วทั้งได้ความรู้ ทั้งเพลิดเพลิน เจริญใจ ไม่รู้จักเบื่อ ไม่ง่วงนอน ควรค่าได้ศึกษาโดยแท้^{๑๙}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า ความดีหรือความประเสริฐของมนุษย์นี้ อยู่ที่การฝึกฝนพัฒนาตนนั่นเอง เพราะมนุษย์นั้น ถ้าไม่ฝึกฝนพัฒนาตนแล้ว ก็ไม่มีคุณค่าอะไร ถ้าพัฒนาให้ดีแล้วก็ประเสริฐเลิศล้ำ จนกระทั่งแม้แต่เทพพรหมก็ต้องบูชา อาจเป็นถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ถ้าไม่ฝึกฝนพัฒนาตน ก็อาจจะเต็มไปด้วยสิ่งชั่วทราม อาจจะเลวร้ายต่ำต้อยด้อยกว่าแม้สัตว์เดรัจฉานก็ได้^{๒๐}

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์ กล่าวตามทัศนะของ สเปนเซอร์ เกี่ยวกับการพัฒนาชีวิตให้มีความสุขว่าความสุขเป็นธรรมชาติเพิ่มชีวิต ความทุกข์เป็นธรรมชาติลดชีวิต การกระทำที่ให้ความสุขเป็นสิ่งช่วยจรรโลงชีวิต ส่วนการกระทำที่ให้ความทุกข์เป็นสิ่งทำลายชีวิตจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต คือ ความสุข ส่วนจุดมุ่งหมายรองลงมา คือ ความสามารถมีชีวิตยืนยาวอยู่ได้ วิวัฒนาการ คือ การโน้มไปในการรักษาคน จุดมุ่งหมายสูงสุดในชีวิต คือ ความสุข แต่ละคนจะบรรลุความสุขได้ดีที่สุด ก็โดยการเก็บความสุขไว้ข้างหลัง และกำหนดความสุขใจ ลงไปให้แน่น เป็นความดีประการเดียวไม่มีความดีอื่นใดออกจากความสุข^{๒๑}

สมเด็จพระวันรัต (จิบ ฐิตธัมมเถระ) ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าแสดงธรรมสั่งสอนพุทธบริษัท โดยยกความดีความชั่วขึ้นแสดงว่า ความดีที่บุคคลประพฤติปฏิบัติให้บริสุทธิ์แล้วย่อมนำมาความสุขมาให้ และความชั่วที่เกิดขึ้นทางกาย วาจา และใจ ที่เรียกว่า กายทุจริต วาจาทุจริต และมโนทุจริต ย่อมนำมาความทุกข์มาให้ อาการที่พระองค์ทรงแสดงอย่างนี้เรียกว่าทรงแสดงโดยธรรมาธิฐาน ส่วนที่แสดงโดยยกบุคคลขึ้นเป็นตัวอย่างแห่งการปฏิบัติแล้ว ย่อมได้สุขได้ทุกข์เพราะข้อปฏิบัตินั้นๆ ทั้งส่วนดีและส่วนชั่วตลอดจนถึงทรงยกอดีตนิทานมาทรงเล่าจัดเป็นบุคคลาธิฐาน^{๒๒}

การแสดงธรรมตามลักษณะนิยมของชาวพุทธ ผู้วิจัยพบว่า มี ๒ ลักษณะใหญ่ๆ ๑) แบบบุคคลาธิฐาน โดยยึดบุคคลผู้ฟังธรรมเป็นหลัก ๒) แบบธรรมาธิฐาน โดยยึดหัวข้อธรรมะที่นำมาแสดงเป็นหลัก ; แบบบุคคลาธิฐาน เป็นที่นิยมของชาวพุทธนิกายมหายานส่วนมากในเมืองจีน ญี่ปุ่น เกาหลี เป็นต้น ส่วนแบบธรรมาธิฐาน เป็นที่นิยมของชาวพุทธนิกายหินยานในเมืองลังกา พม่า ลาว ไทย เขมร เป็นต้น

^{๑๙} ปรีชา พิณทอง. **สังข์ศิลป์ชัย**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์เมืองอุบลราชธานี ๒๐๐ ปี (๒๕๒๓). โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๔, จำนวน ๔๔๐ หน้า.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พัฒนาคน**. (กรุงเทพมหานคร:บริษัทสหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๕๖.

^{๒๑} ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์. **จริยศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗๔.

^{๒๒} สมเด็จพระวันรัต (จิบ ฐิตธัมมเถระ). **พุทธวิธีทรงฝึกเวไนยชน**. อนุสรณ์เนื่องในงานพิธีพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระวันรัต, (กรุงเทพมหานคร:หังหุ่นส่วนจำกัดชวนพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕๗.

พระธรรมจักรปฐมเทศนา^{๒๓} ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงอัมมจักกัปวัตตนสูตร ให้ภิกษุทั้งหลายว่า ที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่ควรเกี่ยวข้อง ที่สุด ๒ อย่างนี้ คือ กามสุขัลลิกานุโยค (ความประกอบซึ่งความสุขในกาม) อันเป็นของเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชน ไม่ใช่ของอิริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, อตถกิลมัตถานุโยค (ความประกอบซึ่งความลำบากแก่ตน) คือ ความทำทุกกรกิริยาตามลัทธิบรรพชิต (ภายนอก)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมปฏิปทา (ทางกลาง) อันไม่เข้าใกล้ที่สุดทั้ง ๒ นี้ อันทำให้เกิดจักขุ ทำให้เกิดจักขุให้เกิดญาณ อันพระตถาคตรู้ดีอยู่แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อนิพพานนั้น ได้แก่อะไร? ได้แก่อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ฯ

พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ คงคปญโญ ป.ธ.๘) วัดโมลีโลกยาราม กรุงเทพมหานคร กล่าวไว้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่ง ซึ่งมีพระบรมศาสดาผู้เป็นมนุษย์ทรงตั้งขึ้น เป็นพระศาสนาที่มีหลักธรรมคำสอนเป็น **นียยานิกรรรม** มีพระสงฆ์สาวกเป็นผู้รับ **ศาสนทายาท** สืบทอดเจตนารมณ์มาตามลำดับ มีพุทธศาสนิกสี่เหล่า ทั้งสี่เป็น บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่ยอมรับนับถือ ยึดเป็นสรณะสืบมาเป็นเวลายาวนาน และมีแผ่นดินที่รองรับ เป็นที่ประดิษฐานสืบต่อกันมาเกือบ ๒,๖๐๐ ปี

ในปัจจุบัน มีพุทธสาวกที่เป็นบรรพชิต แยกเป็น ๒ สายใหญ่ คือ ทักขณิกาย หรือ เถรวาท และอนุตตรนิกาย หรืออจาริยวาท ทักขณิกาย หรือ เถรวาท ได้ประดิษฐานพระพุทธศาสนาอยู่หลายประเทศ คือ ประเทศไทย ประเทศพม่า (Myanmar เมียนมาร์) ประเทศอินเดีย ประเทศศรีลังกา ประเทศกัมพูชา ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) และประเทศมาเลเซีย และในขณะนี้ยังมีกระจายอยู่ในทวีปอเมริกาและทวีปยุโรปอีกมากมาย

ส่วน อนุตตรนิกายหรือนิกายอจาริยวาท ได้ประดิษฐานอยู่ในหลายประเทศ คือ ประเทศจีน ประเทศทิเบต ประเทศญี่ปุ่น ประเทศไต้หวัน และแม้ในประเทศไทย โดยเฉพาะในประเทศไทย ทักขณิกายได้ประดิษฐานมายาวนานเกือบพันปี และชาวไทยเกินกว่า ๙๐ เปอร์เซ็นต์ เป็นศาสนิกชนโดยแท้ แม้กระทั่งองค์พระมหากษัตริย์ไทย ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยมาจนถึงปัจจุบันทุกพระองค์ ทรงเป็น **พุทธมามกะ** บางพระองค์ทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ได้พรรษา บางพระองค์ ทรงผนวชเป็นพวเป็นพระราชประเพณี ทุกพระองค์ ทรงช่วยอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

พระราชภารกิจที่สำคัญ คือทรงพระราชทานตั้งและสถาปนาสมณศักดิ์ เพื่อให้เป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ แต่แรกในสมัยกรุงสุโขทัย พระมหากษัตริย์ ทรงพระราชทาน สมณศักดิ์เป็น **ปุครู และสังฆราช** ต่อมาก็เป็นพระครูพระราชาคณะ และสมเด็จพระสังฆราช โปรดให้มีตำแหน่งบังคับบัญชาว่ากล่าวพระสงฆ์

ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ พระบรมวงศานุวงศ์ ทรงผนวชอยู่จนได้เป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า และสมเด็จพระสังฆราชเจ้าถึง ๕ พระองค์

พระมหากษัตริย์ไทย ได้ปรับระบบบริหารงานพระพุทธศาสนาตามลำดับ จนถึงรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระราชทาน **พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๑** เพื่อ

^{๒๓} ปู่ย แสงฉาย, ป.๖ อนงคาราม. **หลักปฐมสมโพธิกถา หรือ พุทธประวัติ ฉบับสมบูรณ์**. สำนักงานลูก ส.ธรรมภักดี พ.ศ. ไม่ปรากฏ หน้า ๑๘๒.

จัดระบบปกครองคณะสงฆ์ตามลำดับ นับว่าคณะสงฆ์ไทยมีฐานรองรับพระพุทธศาสนาอย่างสำคัญ เพราะได้รับพระราชทานอำนาจแผ่นดินมาจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์

เห็นว่า ควรที่พระสังฆาธิการ ระดับเจ้าคณะ หรือผู้เป็นระดับเจ้าคณะ ควรได้ศึกษาประวัติ พระพุทธศาสนาให้ลึกซึ้งกว้างขวางกว่าที่เรียนนักธรรมชั้นตรี-โท-เอกมาแล้ว ให้สมฐานะที่เป็น ผู้รับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนา จึงจะนำวิชาประวัติพระพุทธศาสนาเป็นวิชาเอกได้^{๒๔}

ก็แล พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็น สุเมธดาบส ได้ปรารภนาบรรลุประสัพพัญญุตญาณ แพบพระบาทของพระพุทธเจ้า พระนามว่า ทีปังกร ได้รับ พุทธพยากรณ์แล้ว

จากนั้นได้เสวยพระชาติเป็นมนุษย์และสัตว์เดียรัจฉานบ้างสลับกันไป เพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศน์ ให้ครบบริบูรณ์และครบถึง ๔๐ อสงไขยกับ ๑ แสนกัปป์ในชาติสุดท้าย ได้เสวยพระชาติเป็น พระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญบารมีได้บริบูรณ์ในชาตินี้แล้วจุติไปอุบัติเป็น สันตสิทธเทพบุตรในสวรรค์ชั้น ดุสิต เพื่อรอโอกาสพวงเทวดาขอให้ลงไปอุบัติเป็นมนุษย์ เพื่อจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ตรวจ พิจารณา **มหาปัญจวิโลกนะ** ก่อนที่จะเสด็จลงมาตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้ามหาปัญจวิโลกนะนั้นมี ๕ ประการ คือ

(๑) กาล ในกาลนั้นอายุของมนุษย์จะอยู่ในเกณฑ์ควรหรือไม่

(๒) ทวีป แดนดินที่อุบัติเป็นชมพูทวีปหรือไม่

(๓) ประเทศถิ่นที่จะอุบัติเป็นมัยยมิตรประเทศหรือไม่

(๔) สกุล สกุลที่จะอุบัตินั้นเหมาะสมหรือไม่

(๕) มารดา ผู้จะเป็นมารดานั้นมีศีลบริสุทธิ์หรือไม่

เมื่อทรงพิจารณาดีแล้ว จึงรับคำอาราธนาของเหล่าเทวดา ครั้นรับแล้วทรงจุติมาอุบัติขึ้นใน พระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา พระอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อวันเพ็ญเดือน ๘ ปีระกา ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี

ครั้นพระนางทรงพระครรภ์มาได้เกือบถ้วนไตรมาส ทรงพร้อมด้วยราชบริพารเสด็จไปเยือน ราชตระกูล ณ กรุงเทวทหะ ครั้นเสด็จถึงลุมพินีวัน ซึ่งเป็นแดนต่อแดนระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับกรุง เทวทหะ พระนางทรงประสูติพระโอรส ลมกัมมชวาตป่วนป่วน อำมาตย์จัดที่ประสูติถวายใต้ต้นรัง พระ กุมารพอประสูติเท่านั้น มิได้ทรงเปื้อนมูลครรภ์แต่อย่างใด ผินพระพักตร์ไปทางอุดรทิศ เสด็จพระราช ดำเนินไปได้ ๗ ก้าว จึงประทับยืน แล้วทรงเปล่ง **อภิสวาจา** ดังก้องกังวานว่า

อโคหสมิ โลกสส เชฏโฐหสมิ โลกสส

เสฏโฐหสมิ โลกสส อโยมนติมา ชาติ นตฺถิทานิ

ปุนพฺพโวฯ แปลเป็นภาษาไทยว่า

เราเป็นยอดบุคคลโสภณเลิศ

เราเป็นผู้เจริญเกินใครดี

เราประเสริฐที่สุดดุจมิศรี

เกิดชาตินี้ครั้งสุดท้ายไม่เกิดใด

^{๒๔} พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ คงคปญโญ ป.ธ.๘). **แนวการสอนวิชาประวัติพระพุทธศาสนา และ เรื่องอื่นๆ**. พิมพ์ในงานผูกพัทธสีมา ฝังลูกนิมิต วัดพระโต บ้านปากแขง อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี ,พ.ศ. ๒๕๕๓, หน้า ๑-๒.

พระวาจาดังกล่าวนี้ ถือเป็นการประกาศประวัติโลกโดยแท้ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติ ที่ประสูติใหม่ทรงแปลงพระวาจาได้ มีเพียง ๓ ชาติเท่านั้น คือ ชาติเป็นมโหสถ ชาติเป็นพระเวสสันดร และชาตินี้ทั้ง ๒ ชาติข้างต้น เป็นการเปล่งบอกให้เห็นความสำคัญในชาตินั้นเท่านั้น แต่ในชาตินี้แปลงพระวจา ประกาศความเป็นเอกในโลกจึงเป็นข้อควรคิดโดยแท้^{๒๕}

พระธรรมโฆษาจารย์ ราชบัณฑิต กล่าวว่า ในกาลนั้น พระบรมโพธิสัตว์บังเกิดเป็นสันดุสิตเทวราช เสวยราชทิพสมบัติอยู่ในรัตนวิมานสวรรค์ ชั้นดุสิตเทวโลก ครั้นนั้นท้าว महाพรหมและเทวราชในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นฟ้า ชวนกันไปเฝ้ากราบทูลอาราธนาพระบรมสัตว์เจ้า ให้ไปจุติลงไปเกิดเป็นมนุษย์ในมนุษย์โลก เพื่อจะไปตรัสรู้เป็นสัพพัญญูสัมพุทธเจ้า แสดงธรรมสั่งสอนประชากรให้รู้ธรรมและประพฤติธรรม สมดังที่พระองค์ได้บำเพ็ญปารมีตั้งพระทัยไว้แต่แรก

พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ยังมิได้รับอาราธนาของทวยเทพทั้งหลายก่อน ทรงพิจารณาดู ปัญจมหาวิโลกนะ ๕ ประการ คือ ๑) กาล, ๒) ประเทศ, ๓) ตระกูล, ๔) มารดา และ ๕) อายุ เห็นว่าอยู่ในสถานที่ควรจะได้เกิดได้ จะสำเร็จดังมโนปณิธานที่ทรงตั้งไว้ จึงได้ทรงรับคำทูลของมวลเทพนิกร

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ส่งเทพทั้งหลายกลับคืนนิवासสถานของตนๆแล้ว ก็เสด็จแวดล้อมไปด้วยเทพบริวาร ไปสู่ที่นันทวันอุทยานอันมีในดุสิตเทวโลก เสด็จประพาสรื่นรมย์อยู่ในนิพยุอุทยานนั้น ครั้นได้เวลาอันสมควรก็เสด็จจุติลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางเจ้าสิริมหามายาเทวีอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ ณ พระนครกบิลพัสดุ์ ในวันเพ็ญเดือน ๘ ปีระกา ก่อนพุทธศักราช ๘๐^{๒๖} ปี

ในราตรีกาล วันอาสาฬหปุรณมี เพ็ญเดือน ๘ พระนางเจ้ามายาราชเทวี ทรงอธิษฐานอุโบสถศีล เสด็จบรรทมบนพระแท่นในเวลารุ่งสริยรังสีปัจจุสมัย ทรงพระสิริปณิธิว่า

...ท้าวจตุมหาราชทั้ง ๕ มายกพระองค์ไปพร้อมกับพระแท่นที่บรรทมไปวางไว้บนพื้นแผ่นดินโนศิลา ภายใต้ต้นรังใหญ่ แล้วมีนางเทพิดามาทูลเชิญให้สรงน้ำในสระอนาคต ชำระล้างมลทินแห่งมนุษย์แล้วทรงผลัดด้วยผ้าทิพย์ลูบไล้ด้วยเครื่องหอมอันเป็นทิพย์ ทั้งประดับด้วยทิพย์บุปผชาติ ไกล่ภูเขาเงินภูเขาทอง บ่ายพระเศียรไปยังทิศปาจีน ขณะนั้น มีฉัตรกฤษณชรู ข้างเผือกเชือกหนึ่งจับดอกบุณฑริกบุปผชาติเพ็ญแย้มบาน กลิ่นหอมฟุ้งตลบ ลงจากภูเขาทองด้านอุตตทิศ ร่องก้องโกจนาทเดินเข้าไปในวิมาน ทำประทักษิณเวียนพระแท่นที่บรรทมได้ ๓ รอบ แล้วปรากฏเสมือนเข้าไปสู่พระอุทรเบื้องขวาของพระราชเทวี...ก็พอดีพระนางเจ้าเสด็จขึ้นบรรทม

ขณะนั้น ก็พลันบังเกิดกัมปนาทแผ่นดินไหว มีรัศมีสว่างไปทั่วโลกธาตุเป็นบุพพนิมิตโดยธรรมเนียม ในเวลาพระบรมโพธิสัตว์เจ้าเสด็จลงปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางเจ้ามายาราชเทวี

ครั้นรุ่งเช้าพระนางเจ้ามายาราชเทวี จึงกราบทูลเรื่องพระสุปณิธิ แก่พระสวามี พระเจ้าสุทโธทนะมหาราช จึงรับสั่งให้เชิญ พราหมณ์ปราโมกข์โหราจารย์เข้ามาเฝ้า แล้วทรงเล่าเรื่องพระสุปณิธิของพระนางราชเทวีให้ทำนาย พราหมณ์ทั้งหลายก็ทูลพยากรณ์ว่า พระสุปณิธิของพระราชเทวี เป็นมงคลนิมิตปรากฏพระองค์จะได้พระปิโยรส เป็นอรรคบุรุษย์มนุษย์ชายชาติเชื้ออาชาไนย มีปัญญาธิการยิ่งใหญ่ในโลกสันนิวาสนเป็นที่พึ่งของประชาชาติไม่มีผู้ใดเสมอพระเจ้าสุทโธทนะ ได้ทรงสดับก็ทรง

^{๒๕} อ่างแล้ว, พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ คงคปญโญ ป.ธ.๘), แนวการสอนวิชาประวัติพระพุทธศาสนา และเรื่องอื่นๆ, หน้า ๑๑-๑๒.

^{๒๖} พระธรรมโกศาจารย์ มหาบัณฑิต; นิพนธ์พุทธประวัติทัศนศึกษา โครงการมูลนิธิหอไตร หอดิสสเทวาวาธาน. วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร จัดพิมพ์ ๓/๒๕๒๘, หน้า ๔-๖.

โสมนัส โปรดประทานการบริหารพระครุฑพระราชเทวีเป็นอย่างดี ให้สมอยู่ประจำที่คอยอภิบาลอยู่ตลอดเวลา^{๒๗}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ไว้ใน คำปรารภหนังสือ พุทธานุพุทธประวัติว่า...

เรื่องพุทธานุพุทธประวัติ ซึ่งพรรณนาความเป็นไปแห่งพระบรมศาสดาและพระสาวกทั้งหลาย ไม่ปรากฏในบาลีนิเทศซึ่งผู้สังคิตจนตลอดเรื่องสักแห่งเดียว มีมาในบาลีประเทศไทยนั้นๆ เพียงเป็นท่อนๆ เช่น เรื่องประสูติมาในมหาปทานสูตร แห่งที่ขนิณิกายมหารวรรค^{๒๘} เรื่องครั้งยังทรงพระเยาว์ มาในตกนิบาต อังคุตตรนิคาย^{๒๙} เรื่องตั้งแต่ปรารภเหตุที่จะเสด็จออกบรรพชา จนถึงภิกขุปัจฉิมกิจ สำเร็จพระอรหันตผล มาในปาสาณิกสูตร แห่งมัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก^{๓๐} เรื่องเสด็จออกบรรพชาแล้วบำเพ็ญทุกริกิริยาจนได้ตรัสรู้ มาในมหาภักกสูตรแห่งมัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก^{๓๑} เรื่องตั้งแต่ตรัสรู้แล้ว จนถึงอัครสาวกบรรพชามาในมหารวรรคแห่งพระวินัย^{๓๒}

ทรงบำเพ็ญพุทธกิจนั้นๆ มาในพระสูตรต่างๆ หลายสถาน ตอนใกล้จะนิพพานจนนิพพานแล้ว มัลลกะชัตริย์ในเมืองกุสินารา ทำการถวายพระเพลิง พระพุทธสรีระแล้ว แบ่งพระสารีริกธาตุไว้บ้าง แจกไปในพระนครอื่นๆ บ้าง มาในมหาปริณิพพานสูตรแห่งที่ขนิณิกายมหารวรรค^{๓๓} เรื่องสังคายนา ร้อยกรองพระอภิธรรมวินัยตั้งไว้เป็นแบบแผน มาในจุฬารกแห่งพระวินัยเรื่องนอกนี้ มาในบาลีบ้าง อรรถกถาบ้าง มีจนตลอดเรื่อง

แต่ในหนังสือที่อาจารย์ในปางก่อน เก็บข้อความจากที่นั้นๆ ร้อยกรองขึ้นไว้เป็นภาษามคร บ้าง เป็นภาษาอื่นบ้าง ย่อบ้างพิสดารบ้าง กล่าวความเหมือนกันบ้าง ผิดกันบ้าง มีข้อความที่พิสดาร บ้าง กล่าวความเหมือนกันบ้าง ผิดกันบ้าง มีข้อความที่เราทั้งหลายที่เกิดในภายหลังพึงเชื่อได้บ้าง เหลือวิธีที่จะพึงเชื่อได้บ้าง

ก็ธรรมดาหนังสือที่แต่งไว้แล้วปางก่อน ไม่เลือกว่าของชาติไหนภาษาไหน มักกล่าวข้อความที่ไม่มีไม่ได้ในภายหลังชุกชุม ที่เราทั้งหลายจะเชื่อตามก็ไม่สนิทใจ ดูเหมือนจะว่าอะไรก็มักจะว่าให้เกินไปกว่าที่เป็นจริงในครั้งนั้น เพราะหมายจะให้คนภายหลังพิศวง เมื่อลดข้อความที่ไม่มี ไม่ได้ในภายหลังเสียบ้างแล้ว ก็พอเป็นประมาณได้ แม้หนังสือเล่มนี้ก็อย่างเดียวกัน

อนึ่ง ดูเหมือนผู้แต่ง ตั้งใจจะแสดงเหตุอัศจรรย์ต่างๆ ให้คนรุ่นหลังเห็นประหลาดแล้ว เชื่อถือเท่านั้น ไม่ต้องการจะแสดงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านัก ยกเว้นแต่จำเป็น ส่วนผู้แต่งหนังสือนี้มีประสงค์จะแต่งหนังสือเรื่องนี้คนละอย่างจากหนังสือที่ท่านแต่งไว้แล้ว คือประสงค์จะแต่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ให้ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาทราบเท่านั้น ครั้นจะไม่แต่งรวบรวมไว้เป็นเรื่อง ผู้ศึกษาจะศึกษาลำบาก จึงต้องเก็บข้อความซึ่งมาในบาลีบ้าง ในอรรถกถาบ้าง ในหนังสือของชาติเราบ้าง ของ

^{๒๗} อ่างแล้ว, พระธรรมโกศาจารย์ มหาบัณฑิต; นิพนธ์พุทธประวัติทัศนศึกษา โครงการมูลนิธิหอไตร หอดิสสเทวาภิธาน. หน้า ๗-๙.

^{๒๘} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๑.

^{๒๙} อัง. ตก. (ไทย) ๒๐/๑๘๓/๓๑

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๗-๑๘๙/๑๓๒.

^{๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๑-๒๔๖/๑๓๗.

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑.

^{๓๓} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๔๘/๑๘๑.

ชาติอื่นๆบ้าง มารวบรวมไว้เป็นเรื่องหนึ่ง ที่ควรจะยกย่องเสีย ที่ควรจะพิสดารก็ให้พิสดาร ไปในที่ ผิดกันและกล่าวความที่เห็นว่า จะไม่มีไม่เป็นไปได้ก็ต้องยกเสียบ้าง เลือกเอาแต่พอเป็นประมาณได้บ้าง เรื่องที่จะแตงนี้ก็เกิดเป็นข่าวมาแล้ว เหลือวิสัยที่จะรับรองได้ว่าเป็นจริงทั้งหมด เพราะไม่มี สิ่งใดเป็นหลักฐานมั่นคง เว้นไว้แต่พระธรรมคำสั่งสอนของพระสัพพัญญูเจ้าซึ่งมีปัญญาของนักปราชญ์ สามารถรู้ได้ว่า จริง เท่านั้น เหตุนี้ผู้ศึกษาจึงตั้งใจเลือกถือเอาสิ่งที่เป็นจริงและประกอบด้วยประโยชน์ เทอญ

แอล. อัดัมส์ เบ็คค์ เขียนไว้ใน คำนำ **ประวัติพระพุทธเจ้า** (The life of the Buddha) แปลโดย **อาษา ขอจิตต์เมตต์** ว่า ข้าพเจ้า ไม่เพียงแต่พยายามบรรยาย เรื่องราวชีวิตของพระพุทธเจ้า ในหนังสือเล่มนี้เท่านั้น, หากบรรยายคำสอนของพระองค์ให้สามารถเข้าใจได้ง่ายๆและในฐานะเป็นคำ สอนของมนุษย์ผู้หนึ่ง ฉะนั้น ผู้ที่ปรารถนาจะารู้ **ความจริง** ยิ่งใหญ่ที่สุดอันหนึ่งในประวัติศาสตร์ คง จะไม่ประสบความสำเร็จถึงกับเวียนหัวต่อการใช้ภาษาสูงๆ อันเข้าใจยาก, และบางทีอาจจะช่วยให้ ท่านสามารถตระหนักได้ว่า คำสอนนี้ตรงกับหลัก **จิตวิทยา สมัยใหม่** และข้อเท็จจริงบางประการใน **วิทยาศาสตร์ อย่างน่าอัศจรรย์ยิ่ง** ทางฝ่ายวิทยาศาสตร์ ไม่จำเป็นต้องหวาดกลัวต่อคำสอนของ เจ้าชายอินเดียผู้นี้

หนังสือโคลงซาบซึ่งเรื่อง **ประทีปแห่งเอเชีย** (The life of Asia) ของ เซอร์ เอ็ดวิน อาร์ นีลด์ จบลลงเร็วเกินไป คือจบในตอนพระพุทธเจ้าจัดวางระเบียบปกครองสงฆ์จำนวนมหาศาลขึ้น ส่วนหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้า มีเรื่องของพระศาสดา ตั้งแต่ต้นจนเข้านิพพาน และได้เพิ่มให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยอาศัยคัมภีร์หลายเล่มและขนบธรรมเนียมโบราณอีกมากซึ่ง เซอร์ เอ็ดวิน ไม่รู้หรือรู้แต่ไม่ได้ นำมาใช้ ข้าพเจ้า คาดหมายว่า คงจะมีบุคคลอยู่มากมายอ่าน **ความจริง** อันยิ่งใหญ่นี้ที่ข้าพเจ้าเปิดเผยไว้ในหนังสือเล่มนี้

ปรากฏว่า **ความจริง** แห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าได้เข้าไปสอดแทรกอยู่ในเหตุการณ์ สำคัญทั้งหลาย, และไม่เพียงแต่มีอิทธิพลอยู่เหนือจิตใจ ของนักคิดยิ่งใหญ่ทั้งหลายแห่งกรีกและโรม, หากมีอิทธิพลอยู่เหนือการเริ่มต้นแห่งคำสอน คริสต์ศาสนา ซึ่งพุทธศาสนาเกิดก่อนห้าร้อยปี หรือ หกร้อยปี อีกด้วย

ดังนั้น จึงสามารถวาดอ้างได้ว่า พุทธศาสนาเป็นเครือญาติกับศาสนาใหญ่ๆ ทั้งหมด, โดยมีได้ทำลายล้าง หรือขัดขวางศาสนาใดๆ ที่มีลัทธิผิดแปลกแตกต่างกัน, และเพื่อยืนยันเหตุผลนี้ จะพบได้อย่างง่ายดายในคำสอนของพระศาสดา, ในด้านความสูงส่งของพุทธศาสนา แล้วเข้ากันได้โดยแท้จริงกับ วิทยาศาสตร์, จำไม่จำเป็นต้องอธิบายไว้ ณ^{๓๔} ที่นี้

อาจจะกล่าวได้ว่า ทุกยุค ทุกสมัย ไม่เคยมีบุคคลใดที่มีอำนาจอย่างมหาศาลอยู่ในจิตใจ มนุษย์เช่นพระพุทธเจ้า ผู้ที่รับรองความจริงอันนี้ จะรับรองด้วยว่า เมื่อกว่าสองพันห้าร้อยปีมาแล้ว การอบรมจิตใจให้ดีขึ้นถึงยอดสุด, และสมัยนานมาแล้วนั้น ในป่าโปร่งเงียบสงัดริมแม่น้ำ คงคา ซึ่งเป็นที่พำนักของฤาษี ได้คิดค้นหลักธรรมขึ้นเรียบร้อย โดยจอมปราชญ์^{๓๕} ผู้นั้น

^{๓๔} แอล. อัดัมส์ เบ็คค์. The life of the Buddha. พิมพ์ครั้งที่สาม เจริญรัตน์การพิมพ์ ถนนอินทพรพิ ทักษ์ ตรอกหิรัญรูจี ๒ กรุงเทพมหานคร, พ.ศ.๒๕๑๔, หน้า ๓-๕.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖-๘.

เกี่ยวกับชีวิตอันเฉิดฉายอำไพของพระศาสดา, ท่านผู้อ่านโปรดใช้ดุลยพินิจของตนเอง พระองค์ เป็นต้นตอแห่งศิลปะสูงสุดในเอเชีย, นำสันติสุขมาสู่มนุษยจำนวนเหลือคณานับมาแล้ว, และนำมาสู่ต่อไปอีกและจะนำสันติสุขมาสู่ต่อไปอีกจำนวนมากมาย

ข้าพเจ้าได้อ่านคัมภีร์ทุกเล่มเท่าที่สามารถหาได้, และไม่ลืมนำเอาขนบธรรมเนียมสำคัญหลายอย่างมาใส่ไว้ในหนังสือเล่มนี้, ข้าพเจ้าเป็นหนี้บุญคุณต่อทุกท่านผู้รอบรู้เชี่ยวชาญอย่างยอดเยี่ยมในด้านพุทธศาสนา, ซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่รู้จักกันทั่วไป, รวมทั้ง แม็กซ์มิลเลอร์, เฟาส์โบลล์, ดาเก, ริส เดวิกส์ และ บิล เมีย ผู้ประสบความสำเร็จทางด้านนี้ ของเขา และคนอื่นๆอีกหลายคน

ถ้าหากท่านผู้รอบรู้ทาง พระพุทธศาสนาทั้งหลาย ผู้เคยแปลงานนี้มาพิจารณาหนังสือเล่มนี้, จะระลึกได้ว่าเคยประสบความสำเร็จลำบากใหญ่หลวงอย่างไรบ้างในการแปลเสนอแก่ประชาชน, เป็นต้นว่าคำพูดในภาษาหนึ่ง มักจะล้มเหลวที่จะเกิดความซาบซึ้งในอีกภาษาหนึ่ง ฉะนั้น ท่านเหล่านี้โปรดให้อภัยในความ ขาดตกบกพร่องของหนังสือเล่มนี้ด้วย ท่านเหล่านี้จะสังเกตได้ว่า ข้าพเจ้าใช้ภาษาบาลีหรือสันสกฤตไม่อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบางครั้งโดยข้าพเจ้าเห็นว่า รู้กันแพร่หลายหรือจดจำกันได้ง่าย เป็นต้นว่าข้าพเจ้าใช้ Karma แทน Kamma (กรรม) และใช้ Nivana แทน Nibban (นิพพาน) และอื่นๆอีกมาก ข้าพเจ้าได้งดเว้นเขียนชื่อตามการออกเสียงแท้จริงในบางชื่อ เพื่อป้องกันไม่ทำให้ท่านผู้อ่านที่ไม่คุ้นกับภาษาอินเดียเกิดความงุนงง^{๓๖}

คำสดุดีพระพุทธศาสนา

คำสดุดีพระพุทธศาสนาจากนักคิดผู้ยิ่งใหญ่และบุคคลผู้มีชื่อเสียง ของโลกบางท่าน

อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein)^{๓๗} นักวิทยาศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ของยุคต่อมกล่าวว่า "ศาสนาในอนาคตควรเป็นศาสนาสากลแห่งจักรวาล ควรเป็นศาสนาที่ไปไกลกว่าพ้นจากพระเป็นเจ้าที่เป็นบุคคลและควรหลีกเลี่ยงไปจากข้อความเชื่อที่บังคับโดยไม่ให้ได้แย้งและทวิวิधाที่เกี่ยวข้อกับอำนาจปาฏิหาริย์เทวฤทธิ์ ศาสนาในอนาคตควรเป็นศาสนาที่ครอบคลุมทั้งความจริงของธรรมชาติและของจิตใจ ศาสนานั้น ควรอยู่บนรากฐานของความสำนึกทางศาสนาที่เกิดจากประสบการณ์ต่อสรรพสิ่ง ธรรมชาติและจิตใจ โดยรวมเข้าอย่างเป็นองค์รวมอย่างมีความหมาย

พระพุทธศาสนา สามารถตอบสนองคุณสมบัติทั้งหมดที่กล่าวนี้

และไอน์สไตน์ ได้กล่าวต่อไปว่า ถ้าหากจะมีศาสนาใดที่สามารถตอบสนองความต้องการของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้ ศาสนานั้น คือ พระพุทธศาสนา"

เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ (Bertrand Russell)^{๓๘} นักคิดผู้ยิ่งใหญ่ท่านหนึ่งของศตวรรษที่ ๒๐ ได้กล่าวไว้ว่า "พระพุทธศาสนาเป็นส่วนผสมด้วยทั้งปรัชญาการคาดการณ์ และปรัชญาวิทยาศาสตร์ พระพุทธศาสนาใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์และแสวงหาเป้าหมายสูงสุดที่อาจเรียกได้ว่า มีความเป็นเหตุผลเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนานำไปสู่ที่ซึ่งวิทยาศาสตร์ไม่อาจนำไปถึง เพราะข้อจำกัด

^{๓๖} อ้างแล้ว, แอล. อดัมส์ เบ็คค์. The life of the Buddha. หน้า ๘-๙.

^{๓๗} พลเอก ธงชัย เกื้อสกุล; และคณะ. คำสอนในพระพุทธศาสนา. สมาคมผู้ทำคุณประโยชน์เพื่อพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ห้างหุ้นส่วนอรุณการพิมพ์ ถ.พระสุเมรุ กรุงเทพมหานคร, พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า คำสดุดี.

^{๓๘} อ้างแล้ว, คำสอนในพระพุทธศาสนา, หน้าคำสดุดี.

จำนวนได้มากของเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ ชัยชนะอันยิ่งใหญ่ต่างๆของพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องของด้าน "จิตใจ" และได้เขียนต่อไปด้วยว่า "ไม่มีเหตุผลใดเลยที่จะสมมุติว่า โลกต้องมีจุดเริ่มต้นความคิดที่ว่า สิ่งทั้งหลายต้องมีจุดเริ่มต้นเกิดขึ้นจากความยากไร้ของความคิดนึกของเรา"

โซเพนเฮาเออร์ (Sehopen Hauer)^{๓๙} นักปรัชญาชาวเยอรมัน กล่าวไว้ว่า "ถ้าข้าพเจ้าถือว่า ผลสรุปของปรัชญาของข้าพเจ้าเป็นมาตรฐานของความจริงแล้ว ข้าพเจ้าก็ต้องมีข้อผูกมัดที่จะต้องยอมรับว่า พระพุทธศาสนา เป็นมาตรฐานของความจริงที่โดดเด่นที่สุด ในบรรดาปรัชญาทั้งหมด"

ศาสตราจารย์ กุสตาฟ จุง (Carl guslov jung)^{๔๐} นักจิตวิทยาผู้มีชื่อเสียงโดดเด่นของ ซูริค เขียนไว้ว่า "ในฐานะนักศึกษาเปรียบเทียบ ข้าพเจ้าเชื่อว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สมบูรณ์ที่สุดในโลก ที่ข้าพเจ้าเคยพบเห็น ปรัชญาของพระพุทธเจ้า ในเรื่องทฤษฎีแห่งวิวัฒนาการและกฎแห่งกรรมเหนือกว่าลัทธิความเชื่ออื่นๆ เป็นอย่างมาก"

ด็อกเตอร์ เกรแฮม ไฮว (Dr.graham Hewe)^{๔๑} จิตแพทย์ชาวอังกฤษผู้มีชื่อเสียงกล่าวไว้ว่า "หากเราอ่านพระพุทธศาสนาเพียงเล็กน้อย เราก็จะตระหนักได้ว่า ชาวพุทธได้ทราบตั้งแต่เมื่อ ๒,๕๐๐ ปีก่อนเกี่ยวกับปัญหาสมัยใหม่ของจิตวิทยามากยิ่งกว่าที่เราคิดไว้ว่า เรารู้มากมาย ชาวพุทธได้ศึกษาปัญหาเหล่านั้นมานานแล้วและยังได้ค้นพบคำตอบแล้วด้วย พวกเราในปัจจุบันกำลังตามร่องพินภูมิปัญญาโบราณของชาวตะวันออก"

เอช. จี. เวลส์ (H.G. Welle)^{๔๒} นักประวัติศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงได้กล่าวคำยกย่องพระพุทธศาสนาให้มีส่วนเกื้อหนุนต่อความก้าวหน้าของวัฒนธรรมโลกมากยิ่งขึ้นกว่าอิทธิพลอื่นใดในพงศาวดารของมนุษยชาติ" เขายังได้กล่าวต่อไปว่า เมื่อได้มาติดต่อกับวิทยาศาสตร์ตะวันตกและได้รับแรงบันดาลใจจากจิตสำนักแห่งประวัติศาสตร์ จะทำให้คำสอนดั้งเดิมของพระโคตมะซึ่งเมื่อได้รับการฟื้นฟูและทำให้บริสุทธิ์แล้ว ก็อาจยังคงแสดงบทบาทอย่างมากในการกำหนดทิศทางแห่งชะตากรรมของมนุษยชาติ"

เซอร์ เอ็ดวิน อาร์โนลด์ (Sir. Edwin Anold)^{๔๓} กวีผู้ยิ่งใหญ่ได้แสดงถึงความชื่นชม เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาว่า "ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วบ่อยๆ และข้าพเจ้าก็จะกล่าวซ้ำแล้วซ้ำเล่าว่า ในระหว่างพระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ปรากฏว่ามีสายสัมพันธ์ทางปัญญาอย่างใกล้ชิดกัน"

อัลดัส ฮักซเลย์ (Aldows Hexley)^{๔๔} นักเขียนผู้มีชื่อเสียงชาวอังกฤษได้เขียนไว้ว่า "ในบรรดาศาสนาใหญ่ของโลก มีเพียงพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่ตลอดประวัติศาสตร์ไม่เคยมีการจองเวรกดขี่และตามฆ่ากวาดล้าง การตรวจบังคับหรือศาลไต่สวนศรัทธาทางศาสนา"

^{๓๙} อ่างแล้ว, คำสอนในพระพุทธศาสนา, หน้าคำสตุติ.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้าคำสตุติ

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าคำสตุติ

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้าคำสตุติ

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าคำสตุติ

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าคำสตุติ

ฟรานซิส สตอรี (Frensil Story)^{๔๕} ชาวอังกฤษผู้มีผลงานเขียนเกี่ยวกับ **พระพุทธศาสนา** กล่าวหลักคำสอนของพุทธธรรมยังคงยืนหยัดอยู่ได้ในทุกวันนี้โดยไม่ถูกระทบจากวันเวลาที่ผันผ่านและจากการขยายตัวของความรู้ พระพุทธศาสนา ยังคงเป็นเช่นเดียวกับที่เคยเป็นมาเมื่อมีประกาศธรรมครั้งแรก ไม่ปรากฏความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะขยายขอบฟ้าทางจิตใจของมนุษย์ไปไกลแค่ไหนก็ตาม ภายในกรอบขอบเขตของธรรมก็ยังคงมีพื้นที่ซึ่งสามารถรองรับและดูดซับการค้นพบใหม่ทางวิทยาศาสตร์ได้"

พระเทพปริยัติวิมล^{๔๖}อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย คำนูณโพนทนาภา กล่าวว่ มหาวทิยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา **มหามกุฏราชวิทยาลัย** เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ตามพระดำริแห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงโปรดให้จัดตั้ง **สภาการศึกษาามมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวทิยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย** เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้เปิดทำการเรียนระดับปริญญาตรี เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ปริญญาโท เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๙ จัดการศึกษาเพื่อบรรพชิตและคฤหัสถ์ทั่วไป

พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ กำหนดเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ สังกัดสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๔)

การที่พลเอกธงชัย เกื้อสกุล และคณะได้พร้อมใจกัน จัดทำหนังสือ คำสอนในพระพุทธศาสนา และได้นำมาให้มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย ตรวจสอบเนื้อหาสารก่อนนำพิมพ์เผยแพร่ตามสถานที่สำคัญๆ เช่น สถานศึกษา โรงแรม และสถานที่การท่องเที่ยว ในประเทศทั่วโลกเป็นเรื่องที่น่าชื่นชมสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง

ในนามมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ขอนุโมนาในการจัดพิมพ์หนังสือคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นธรรมทานในรูปแบบและวิชาการที่ทันสมัย สามารถเข้าถึงพุทธศาสนิกชนได้อย่างทั่วถึงในการนี้ ขอให้พลเอกธงชัย เกื้อสกุล และคณะ จงร่วมสร้างพลังให้กับสังคมโดยผ่านทางธรรม ที่เป็นสิ่งที่ทรงคุณค่าที่สุดในการดำเนินชีวิตของวิถีความเป็นมนุษย์ ขอให้ดำเนินการด้วยความตั้งใจ มีสติสัมปชัญญะ ตั้งมั่นในคุณความดี ปราศจากจะให้เกิดกับสังคมส่วนรวมขอให้คณะทำงาน

จงมีปัญญาที่ว่องไว	จงมีกำลังกายกำลังใจที่เข้มแข็ง
จงมีเรี่ยวแรงแห่งความมุ่งมั่น	จงมีความฝันที่ไม่หยุดนิ่ง
จงสร้างความสัจจะจริงใจให้ประจักษ์	จงตระหนักในความดี
จงชี้แนวทางให้มนุษย์	จงเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วย ธรรม

ขอพรประเสริฐอันประกอบด้วย อายุ วรรณะ สุขะ พละ ความเจริญรุ่งเรือง ในหน้าที่การงาน ในการดำเนินชีวิต จงบังเกิดกับทีมงาน ผู้จัดทำและผู้สนใจ ในหลักธรรมแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดนิรันดร์เทอญ

^{๔๕} อ่างแล้ว, คำสอนในพระพุทธศาสนา, หน้าคำสดุดี.

^{๔๖} พลเอกธงชัย เกื้อสกุล, นายกสมาคมผู้ทำคุณประโยชน์ เพื่อพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย, คำปรารภ, พ.ศ. ๒๕๕๔, ไม่ปรากฏหน้า.

พระธรรมโกศาจารย์^{๔๗} อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สัมภาษณ์ยกย่อง กล่าวว่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ มีบทบาทในการจัดการศึกษาพระไตรปิฎก และวิชาการชั้นสูงที่มุ่งผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพและได้มาตรฐานสากล สร้างความเป็นเลิศทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ส่งเสริมการค้นคว้า วิจัย ให้การบริการทางวิชาการแก่สังคม และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมและส่งเสริมพระพุทธศาสนา...

...การที่พลเอก ธงชัย เกื้อสกุล และคณะ ได้ร่วม คิด รมมือ ร่วมแรง ร่วมใจ จนเกิดหนังสือ **คำสอนในพระพุทธศาสนา** และได้นำมาให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย ตรวจสอบเนื้อหาเพื่อนำไปพิมพ์เผยแพร่ ตามสถานที่สำคัญทางธุรกิจ การโรงแรม โรงพยาบาล และการท่องเที่ยวในประเทศทั่วโลก เป็นเรื่องน่าชื่นชมยินดี และน่าสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง

จากการตรวจสอบของคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พบว่า หนังสือเล่มนี้ เป็นงานที่รวบรวมการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอน ของพระพุทธองค์ที่ได้ตรัสสอนประชาชนตลอด ๔๕ พรรษา เป็นคำสอนธรรมะระดับพื้นฐานอ่านแล้วเข้าใจง่าย สะดวกต่อการค้นคว้าต่อไปเชิงลึกและสมบูรณ์ด้วยองค์คุณ ๔ ประการ คือ

๑. **สาดละ** เพียบพร้อมด้วยอรรถ แสดงข้อความที่เป็นปรมัตตอันสูงสุด

๒. **สพัญชนะ** เพียบพร้อมด้วยพยัญชนะ แสดงข้อความเสียงอันถูกต้องตามฐานกรณ์ และอายตนะ โดยคล้อยตามพยัญชนะพุทธิ ๑๐ ประการ ประกอบด้วย เสียงหย่อน เสียงแข็ง เสียงยาว เสียงสั้น เสียงหนัก เสียงเบา เสียงตัดต่อเป็นบทเดียว เสียงขาดช่วงแยกบท เสียงนาสิก และเสียงเปล่งจากปาก

๓. **เกวลปริบูรณ์** บริบูรณ์สิ้นเชิง แสดงข้อความไม่ขาดช่วง หรือส่วนเกิน ไม่ว่าจะป็นอรรถหรือพยัญชนะก็ตาม

๔. **ปริสุทธะ** หมดจด แสดงข้อความปราศจากความมัวหมองด้วยอุกุศลจิตที่หวังลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จากบุคคลอื่น

ในนามมหาวิทยาลัย ขอนุนุโมนาในกุศลเจตนาของ พลเอกธงชัย เกื้อสกุล และคณะ ขอให้ท่านและผู้มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญธรรมทาน จงหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง จงประสบพบพาน แต่กุศลอันใหญ่หลวงและสูงสุด ขอให้การจัดการพิมพ์หนังสือธรรมะขึ้นเผยแพร่ครั้งนี้ จงสำเร็จประโยชน์ตรงตามความประสงค์โดยทุกแห่งทุกมุมเพื่อความเจริญแพร่หลายแห่งกุศลธรรม และความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม ตลอดกาลนาน

ดร.กิ่งแก้ว อัดถาวร พอสรุปที่มาของประเพณีได้ดังนี้

๑. ประเพณีเกิดจากความเชื่อ เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การตาย การประกอบอาชีพ การละเล่นในฤดูกาลต่างๆ เป็นต้น

๒. ประเพณีเกิดจากความศรัทธาในศาสนา เช่น ประเพณีทำบุญในวันสำคัญต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ประเพณีงานบวชนาค การทำบุญเข้าพรรษา-ออกพรรษา และการทำบุญวันวิสาขบูชา

^{๔๗} อ่างแล้ว, พลเอกธงชัย เกื้อสกุล, นายกสมาคมผู้ทำคุณประโยชน์ เพื่อพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย. **คำปรารภ**,ไม่ปรากฏหน้า.

๓. ประเพณีเกิดจากการเลียนแบบบรรพบุรุษ โดยถือว่าผู้ใหญ่ได้เคยทำมาแล้วเกิดความสงบ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องทำตามแบบอย่างซึ่งจะเห็นได้จากการประกอบพิธีต่างๆ เช่น การทำบุญขึ้นบ้านใหม่ การทำพิธีสะเดาะเคราะห์ ฯลฯ

๔. ประเพณีเกิดจากจิตใจอันสูงส่ง เช่น ประเพณีไหว้ครู ประเพณีรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่วันสงกรานต์ ซึ่งปัจจุบันถือว่าเป็นการเคารพให้เกียรติและขอพรจากผู้ใหญ่

๕. ประเพณีเกิดจากความนิยมของสังคม สิ่งใดก็ตามเมื่อคนนิยมปฏิบัติกันต่อๆ มา ก็อาจกลายเป็นประเพณีขึ้นมาได้ เช่น ประเพณีกวนข้าวกระยาสารในเดือนสิบ ประเพณีงานบวชลูกศุล งานวันพ่อ งานวันแม่ และประเพณีรับน้องใหม่ ฯลฯ ดังนั้นที่มาของประเพณี คือ ความเชื่อทางศาสนา แนวคิดของบรรพบุรุษ คุณธรรมและค่านิยมของสังคมไทยในปัจจุบัน ประเพณีที่บรรพบุรุษไทย คนไทยสมัยก่อนได้ช่วยกันคิดค้นและถ่ายทอดสืบต่อ นับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและประโยชน์อย่างยิ่งควรแก่การอนุรักษ์รักษา เป็นต้น

และ เอกสารที่มีผู้วิจัยเกี่ยวกับเรื่องคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา อักษรธรรมอีสานที่แปลเป็นภาษาไทย รวมไปถึงเอกสารใบลานอักษรธรรมอีสาน ปฐมสมโพธิกถาของสำนักต่างๆ ที่มีปรากฏ

(๒) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ได้ศึกษาวรรณกรรมนิทานอีสาน สรุปความได้ว่า “วรรณกรรมอีสานเค้าโครงเรื่องส่วนใหญ่ยึดนิทานชาดก ส่วนน้อยจะเป็นประเภทพื้นถิ่นจริงๆ นั้นเป็น นิทานตลก ขันขำ เล่ากัน ม่วนซื่น เฮฮา บทกวีอีสานมีความไพเราะกินใจ มีความรอบรู้ด้านอักษรศาสตร์ ภาษาศาสตร์ สอดแทรกหลักพุทธปรัชญาชั้นสูง สอดแทรกหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นในตัวละครของวรรณกรรมแต่ละเรื่องเป็นสื่อซึมซาบเข้าถึงจิตวิญญาณของประชาชนทุกชั้นวรรณะทุกสังคม เชื่อชาติ ถือเป็นมหากุศโลบายจากภูมิปัญญาไทยในท้องถิ่นนั้น โดยแท้ และนำเสนอความรู้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติอันเป็นจริงของชีวิตชุมชนอีสาน ตลอดจนการปกครองบ้านเมืองจารีตประเพณี ฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ฮีตบ้านคลองวัดและวัฒนธรรมดั้งเดิม ทางเนติธรรม ทางคติธรรม ทางวัตรธรรมและทางสหธรรม^{๔๘}

ฉัตรวัชร เสนะบุตร ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษาวิถีชีวิตชาวอีสานจากวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่อง ผาแดง-นางไอ่ โดยกล่าวถึงลักษณะของสังคมอีสานว่า ภาคอีสานมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นเอกลักษณ์และมีพื้นที่กว้างขวาง ดังนั้น การสืบทอดวัฒนธรรมของชาวอีสานจึงเป็นไปได้ที่จะมีวัฒนธรรมต่างกันแต่ละกลุ่ม แต่ยังมีวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง อย่างกลุ่มวัฒนธรรมไท-ลาว หรือวัฒนธรรมของกลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งมีบรรพบุรุษในดินแดนล้านช้าง ทั้งฝั่งซ้าย และฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมอาณาจักรล้านช้างอย่างกว้างขวางถึงแม้จะถูกปกครองจากอำนาจส่วนกลางของอยุธยา ธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ก็ตาม ก็ยังคงพยายามสืบทอดวัฒนธรรมของตนเองได้ ซึ่งยังคงมีการพัฒนาอยู่อย่างต่อเนื่องโดยผ่านระบบความเชื่อ และค่านิยม จารีตของชาวอีสาน

ปราณี อนุอัน ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาไทยอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมของคำพูน บุญทวี โดยได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมอีสาน สรุปได้ความว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมภาคอีสาน บางอย่างสามารถรักษาแนวปฏิบัติต่อเนื่องอยู่ในปัจจุบัน แต่หลายอย่าง

^{๔๘} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. ของดีอีสาน. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศาสนา), ๒๕๒๐, หน้า ๓๔๔.

เปลี่ยนแปลงไป ชาวอีสานมีวิถีชีวิตที่ยึดมั่นอยู่ในพระพุทธศาสนา ขนบประเพณี และกลุ่มชนที่อยู่มา มีวิวัฒนาการ มีความร่มเย็นเป็นสุข ภูมิปัญญาเริ่มต้นจากการเรียนที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ให้ รอด ด้วยการลองผิดลองถูกในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บเหล่านี้ เป็น ต้น จากประสบการณ์ของการลองผิดลองถูก ชาวอีสานก็ได้สะสมความรู้ ความเข้าใจของตนเองไว้แล้ว ถ่ายทอดสู่ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตน ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาใน การดำเนินชีวิตจริง บ่อยครั้งภูมิปัญญาเหล่านี้ใช้การต่อไปไม่ได้ เพราะเหตุปัจจัยเปลี่ยนไป มนุษย์ก็ ต้องใช้ปัญญาขบคิดแก้ปัญหาเอาใหม่ เมื่อได้เรียนรู้ว่าคิดอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาได้ก็จดจำ ความคิดและวิธีปฏิบัตินั้นไว้ต่อไป

ไพศาลเถาว์ประสาธ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ ปรากฏในคำส่อขัวอีสาน สรุปได้ความว่า พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นแกนสำคัญอย่างหนึ่งของประเพณี และวัฒนธรรมของชาวอีสานชนพื้นเมืองส่วนมากนับถือพระพุทธศาสนาจึงได้นำเอาหลักพุทธปรัชญา เถรวาทมาปรุงแต่งตามแนวคิดและประเพณีของชาวอีสานจนทำให้แตกต่างจากเดิมของอินเดียความ แตกต่างที่ปรากฏให้เห็นได้ชัดในความเชื่อและการปฏิบัติระดับชาวบ้านสามัญชนมากกว่าผู้มีการศึกษา อย่งไรก็ตามกล่าวโดยสภาพทั่วไปแล้วพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่ความเข้าใจ ปรัชญาความคิดพฤติกรรมหรือระบบวัฒนธรรมของคนอีสานโดยส่วนรวมจนมีผู้กล่าวว่าปรัชญาไทยก็ คือพุทธปรัชญานั้นเองเพราะบรรพบุรุษของไทยเรานับถือพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์เป็นพื้น เดิมจะเห็นได้จากประเพณีและวัฒนธรรมระหว่างพุทธกับพราหมณ์จะผสมผสานกลมเกลียวกันจนไม่ สามารถแยกออกจากกันได้

พระมหาบุญชู ฤๅศรี ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาโลกทัศน์แบบพุทธของชาวอีสานใน วรณกรรมเรื่อง สังฆมณฑล สรุปได้ความว่า แม้ว่าพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจากการสังคายนาจาก ล้านนาจะแผ่เข้าสู่ภาคอีสาน ซึ่งพุทธศาสนาที่มีหลักฐานสามารถตรวจสอบความถูกต้องของการปฏิบัติ ได้ แก่กลุ่มชนในอีสานก็สามารถปรับปรุงหลักธรรมเข้ากับสภาพความเป็นอยู่ของกลุ่มชน มีการ ผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องภูติผีปีศาจและปรัชญาทางพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน กล่าวคือ พิธีกรรมที่เนื่องด้วยความเชื่อทางวิญญาณ พระสงฆ์และชาวบ้านได้ผนวกเป็นพิธีกรรมทาง พระพุทธศาสนาได้อย่างสนิท เช่น การไหว้ผีตาแสด การนำศาลาปลาค้อมาเทศน์ การผสมผสาน ระหว่างความเชื่อเรื่องภูติผีปีศาจและพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดอัตลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาของ ท้องถิ่น หรือเป็นพุทธศาสนาแนวชาวบ้าน(Popular Buddhism) มีการประยุกต์หลักธรรมเข้ากับ วัฒนธรรมในท้องถิ่น เช่น การฮอตสง การทำบุญตามวัฒนธรรมฮีตสิบสอง คองสิบสี่ เป็นต้น

ประมวลพิมเสน ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมอีสานทางภาษาในหนังสือ ภาษาและวรรณกรรม ท้องถิ่นอีสาน สรุปได้ความว่า “ผญา” ซึ่งเป็นคำพูดที่สั้นบ้างยาวบ้างเป็นคำพูดก็มีเป็นประโยคก็มีอีก ทั้งครอบคลุมแนวคิดและปรัชญาการดำเนินชีวิตเกือบทุกด้านเช่นการสอนเรื่องบุญบาปการสอนเรื่อง กรรมดีกรรมชั่วการสอนเรื่องความกตัญญูรู้คุณท่านการสอนเรื่องความเคารพการสอนเรื่องหน้าที่ของ สมาชิกในสังคมควรปฏิบัติตนอย่างไรเป็นต้นสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตโดยทั้งสองอย่างนี้มีความ เกี่ยวเนื่องกันปราชญ์ชาวบ้านมักนิยมจดจำนำไปกล่าวในโอกาสต่างๆเพื่อเป็นแนวคิดคติสอนใจเช่น การปาฐกถาการบรรยายธรรมการได้วาทีการกล่าวสุนทรพจน์คำอวยพรในวันสำคัญของบุคคลสำคัญ ต่างๆปราชญ์เหล่านี้มักเลือกนำผญาหรือพุทธศาสนสุภาษิตหรือทั้งสองอย่างมากล่าวเพื่อให้แนวคิด

และคติสอน^{๔๙}ด้วยเหตุนี้ “ผญาสุภาจิต” จึงเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่สำคัญยิ่งของชาวอีสานซึ่งมีประวัติโดยสังเขปว่าชาวอีสานมีสภาพเหมือนกับคนไทยภาคอื่นๆเมื่อมีความพอใจรักใคร่ชอบพอกันแล้วมักไปมาหาสู่กันเป็นประจำอีกอย่างหนึ่งเป็นการพูดคุยกันเกี่ยวพราสีหรือจ่ายผญานี้เข้าใจว่าเกิดที่แดนดินถิ่นอีสานเมื่อไม่เกิน ๓๐๐ ปีมานี้ผู้ชายชาวอีสานเมื่ออายุครบบวชจะเป็นการบวชพระหรือสามเณรจะตั้งใจศึกษาเล่าเรียนจนมีความรู้ความเฉลียวฉลาดสามารถแต่งหนังสือเป็นกาพย์กลอนโคลงฉันทโศลกได้เพื่อสนทนากันต่อมาแต่งเพื่อเกี่ยวพราสีกัน^{๕๐}

อดิศร เพียงเกษ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง บุญ – บาปที่ปรากฏในผญาอีสานผลจากการศึกษาสรุปได้ความว่าสังคมโบราณอาศัยคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจเป็นข้อวัตรปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนให้อยู่ในกรอบประเพณีที่ดั่งามคนอีสานที่เรียนหรือเข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาและมีความสามารถในการถ่ายทอดเป็นคำผญาได้ก็นำคำสั่งสอนนั้นมาผูกเป็นผญาใช้อบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดาเป็นการถ่ายทอดจากปากต่อปากจดจำเล่าขานกันมาหรือมีผู้นิยมเรียกกันในเวลาต่อมาว่า “วรรณกรรมมุขปาฐะ” คิดว่าด้วยการทำ บุญ – บาป ในบทผญาอีสานก็เป็นไปตามแนวคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญและส่วนใหญ่คือการทำบุญตามแนวแห่งบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เป็นหลักและในการทำบาปก็อยู่ในขอบเขตของอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นสำคัญที่นอกไปจากนั้นเป็นประเด็นย่อยที่เพิ่มเติมเข้ามาซึ่งนับเป็นความชาญฉลาดของปราชญ์ชาวอีสานที่ประยุกต์เพิ่มให้ใช้ได้ในภาคปฏิบัติอันแสดงถึงภูมิปัญญาที่นำสรรเสริฐ

พระมหาสุระเวชชีโร ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์โลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานเรื่องพระยาคันคาก สรุปได้ความว่า คนอีสานมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาช้านานเช่นวัฒนธรรมการนุ่งห่มวัฒนธรรมการบริโภคเป็นต้นวัฒนธรรมนั้นมีทั้งเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองและวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของชาติอื่นแล้วก็กลมกลืนมาเป็นวัฒนธรรมของตนเองในที่สุดก็มีโดยเฉพาะวัฒนธรรมของชาวจีนและขอมได้มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยมาวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งคือวัฒนธรรมทางภาษาซึ่งมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองแต่ก็มีคุณค่าและมีเสน่ห์ควรค่าแก่การศึกษาเพราะภาษาอีสานนั้นเป็นภาษาที่สื่อสารได้ถึงอรรถรสมีความละเอียดลุ่มลึกสามารถสื่อให้รู้ถึงลักษณะได้ชัดเจนจนมองเห็นภาพได้เช่นคำว่า “เที่ยงที่สี่” คนอีสานเมื่อได้ยินก็จะรู้ได้ทันทีว่าสิ่งนั้นมีความตรงมาราวกับบรรทัดเป็นต้นวัฒนธรรมทางภาษาที่มีความสำคัญและน่าสนใจอย่างหนึ่งคือการเล่านิทานซึ่งนิทานนี้โดยมาแล้วเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากจินตนาการที่เป็นเรื่องจริงมีเป็นส่วนน้อยซึ่งเกิดขึ้นจากสาเหตุหลายประการเช่นเพื่อต้องการความบันเทิงได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น

พระมหาประหยัด ปญญาวโร (สุนนท์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง จริยธรรมที่ปรากฏในลำกลอน โดยกล่าวถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาที่ปรากฏในศิลปะการแสดงของชาวอีสาน สรุปได้ว่า เกี่ยวกับการแสดงลำกลอนของชาวอีสาน ว่าทั้งเพลงพื้นบ้าน หรือ กลอนลำนั้น มีอิทธิพลต่อชาวอีสานมาก ดังความตอนหนึ่งว่า สังคมอีสานในยุคที่การจัดระบบองค์กรต่างๆของรัฐยังกระจายไม่ทั่วถึง โดยเฉพาะในชุมชนที่ห่างไกลจากเขตสุขาภิบาลออกไป ลำกลอน หรือ เพลงพื้นบ้านอีสาน มีบทบาทสำคัญต่อชุมชนอีสานหลายด้าน เช่น ให้ความรู้ด้านการศึกษา การสาธารณสุขพื้นฐาน การให้ข่าวข้อมูล การ

^{๔๙} ประมวลพิณเสน. ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน.(ขอนแก่น:พระธรรมขันธ์), ๒๕๔๕, หน้า ๓๕.

^{๕๐} อ้างแล้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

อบรมสั่งสอนจริยธรรม และเป็นกลไกในการจัดระเบียบทางสังคม โดยใช้กลอนลำเป็นสื่อ เพราะสังคมอีสานในอดีตเป็นสังคมการฟัง ไม่ใช่สังคมการอ่าน การอ่านหนังสือ การเขียนหนังสือ มักจะจำกัดอยู่ในแวดวงราชการ และผู้ที่บวชเรียนในพระพุทธศาสนา การรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ ของชาวบ้าน จึงอาศัยจากการฟัง สื่อที่ทำหน้าที่นำข่าวสาร สารความรู้ต่างๆ มาเผยแพร่แก่ชาวบ้าน คือ จำพวกเพลงพื้นบ้านอีสาน, กลอนลำ

อุตร จันทวัน ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพุทธศาสนา เรื่อง อรุณราชานุทิน : ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม โดยกล่าวถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาในภูมิภาคอีสานว่า ความเชื่อมโยงกันระหว่างดินแดนที่เป็นแหล่งกำเนิดพระพุทธศาสนาคือชมพูทวีปกับดินแดนสุวรรณภูมิประเทศ โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบส่วนสำคัญตั้งแต่สมัยโบราณนั้น ถือเป็นปัจจัยหลักในการเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนในเขตอารยธรรมลุ่มน้ำโขงตอนกลาง จากการนับถือเทพหรือแถนตามธรรมชาติ มานับถือพระพุทธเจ้า ขณะเดียวกัน จารีต ประเพณี วิถีประชา ศรัทธา ความเชื่อ ภาษา ศิลปวัฒนธรรม ก็ถูกหล่อหลอมและรังสรรค์โดยหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาแทน

๒) คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

พระมหาสำเนียง เลื่อมใส ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทกับภควัตคีตา” สรุปได้ว่า ธรรมบทและภควัตคีตา มีแนวความคิดทางอภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ ที่เหมือนกันและต่างกัน ส่วนอรรถกถาธรรม ส่วนอรรถกถาธรรมบทที่อธิบายความธรรมบท มีเนื้อหา ๔ ส่วน คือ (๑) ปัจจุบันวัตถุ เรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล (๒) อดีตวัตถุ เรื่องในชาติก่อนหรือชาดก ที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าให้ฟัง (๓) คาลา คาลาในธรรมบท หรือแต่งเพิ่ม เป็นส่วนสำคัญมีในทุกเรื่อง (๔) เวยยาकरणะ แปลอธิบายคาลาลักษณะคำต่อคำ

พระมหาอรุณ อรุณธมโม ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน” ผลจากการวิจัยสรุปได้ว่า การผสมผสานพิธีกรรม และประเพณีระหว่างพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อดั้งเดิม มีการสืบทอดยาวนาน จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสาน มีการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรม และประเพณีไปตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป ทั้งในทางที่ดี ผิด ผกผันแตกต่างออกไปบ้าง และตรงกับวัตถุประสงค์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทบ้างและกล่าวถึงคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน คือ นายมหาสุวรรณ ต่อพิธีสาบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การอุปถัมภ์ของนางกาฬยักษิณี ต่อประเพณีบุญข้าวสาก พระมหากาลพิจารณาศพ ต่อพิธีศพ บุญกรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ ต่อประเพณีบุญคุณลาน บุญกรรมของพระอรุเวลกัสปะ เป็นต้น ต่อประเพณีบุญข้าวประดับดิน อุบาสกผู้ประพฤติธรรม ต่อพิธีต่ออายุ ภิกษุผู้บำเพ็ญวิปัสสนา ต่อพิธีขึ้นบ้านใหม่ วิสาขามหาอุบาสิกา ต่อพิธีแต่งงาน आयुวัฒน์กุมารและบุญกรรมของโพธิราชกุมาร ต่อพิธีสะเดาะเคราะห์ อาณภาพพระรัตนตรัย ต่อประเพณีตักบาตรเทโว พญานาคเอกรัตต์ ต่อประเพณีบุญเข้ากรรม ทาสีชื่อบุญญา ต่อประเพณีบุญข้าวจี บุญกรรมของพระพุทธเจ้า ต่อประเพณีบุญข้าชะ และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนต์ ๔ เรื่อง ต่อความเชื่อเรื่องมนต์ พิธีกรรม และประเพณีประกอบด้วยสาระธรรมและประโยชน์มากมาย

พระมหาทวี มหาปัญญา (ละลง) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในธัมมปทัฏฐกถาสรุบทความได้ว่า ในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนที่เหมาะสมแก่แต่ละบุคคล คือ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังเป็นเกณฑ์

ทรงปรับปรุงแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อมของผู้ฟังอยู่เสมอ คือ พระองค์ทรงจัดรูปแบบการสอนให้เข้ากับจิตของผู้ฟังนั้นๆ เช่น ทรงรู้จักการเริ่มต้นในการสอน สร้างบรรยากาศในการสอน ทรงปรับปรุงรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของผู้ฟังนั้น เช่น ทรงสอนแบบสนทนา แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา แบบวางกฎข้อบังคับ เป็นต้น

พระมหาวีรศักดิ์ เขยชมศรี ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ของพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์ธรรมบทสรุปได้ความว่า ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท มีหลักจริยศาสตร์ปรากฏอยู่มาก อีกทั้งยังมีท้องเรื่องที่เป็นเหตุการณ์ที่มีความเกี่ยวข้องเนื้อหาหลักคือ คาถาธรรมบท จึงเป็นสิ่งที่ควรจะได้รับพิจารณาเข้ามาศึกษา เพื่อทำความเข้าใจให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง อันจะเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติต่อไป ทั้งนี้ คัมภีร์ธรรมบท เป็นคัมภีร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ชื่อ ขุททกนิกาย ธรรมบท ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนารรรถกถาเป็นคัมภีร์ธรรมบทที่ถูกต้อง ซึ่งคณะสงฆ์ไทยนำมาบรรจุไว้เป็นหลักสูตรสำหรับการศึกษาภาษาบาลีในชั้นระดับประโยค ๑-๒ และประโยค ป.๓ ซึ่งแสดงถึงการให้ความสำคัญแก่คัมภีร์นี้ของผู้กำหนดหลักสูตร กล่าวได้ว่าผู้ที่สามารถสอบเป็นเปรียญตามหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย จะต้องผ่านการศึกษาคัมภีร์มาทั้งสิ้น นอกจากนี้แล้วอรรถกถาของคัมภีร์ธรรมบท ยังเป็นคัมภีร์ที่มีหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องหลักความประพฤติของมนุษย์ที่ควรและไม่ควรปฏิบัติอีกจำนวนมาก

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในธัมมปทีฎฐกถา” ได้อธิบายความสำคัญของการศึกษาคัมภีร์ธัมมปทีฎฐกถาหรืออรรถกถาธรรมบทสรุปได้ความว่า มีความสำคัญ คือ คัมภีร์ดังกล่าว เป็นแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์ และคติธรรมต่างๆ อธิบายเนื้อความลุ่มลึกให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น เป็นขุมขุมความคิดด้านศาสนา จริยธรรม และเป็นคัมภีร์ที่อธิบายลักษณะข้อธรรมที่มีความสำคัญของทุกบท จนเป็นที่ยอมรับของชาวพุทธทั้งในและต่างประเทศ เพราะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี เป็นคัมภีร์ที่ให้แนวคิดทางจริยธรรม นอกจากนี้ ธัมมปทีฎฐกถามีคำสอนที่เรียกว่า พุทธจริยศาสตร์ ที่สอนให้มนุษย์ประพฤติดี ละเว้นความชั่ว งดเว้นกรรมชั่ว ทำให้มีสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง จนถึงนิพพาน

โสวิทย์ บำรุงภักดี ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง พัฒนาการของการอธิบายคำสอนในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทสรุปได้ความว่า ความสำคัญของอรรถกถาธรรมบท เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า อรรถกถาธรรมบท ยังเป็นแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์และคติธรรมต่าง ๆ ซึ่งได้ช่วยอธิบายเนื้อความที่ลุ่มลึกให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น เป็นขุมขุมความคิดทางศาสนา จริยธรรม ปลอมประโลมใจแก่ ผู้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ และเป็นคัมภีร์ที่อธิบายลักษณะข้อธรรมที่มีความสำคัญทุกบท จนเป็นที่ยอมรับของชาวพุทธทั้งในประเทศ และต่างประเทศ เพราะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี

เสาวนีย์พงศ์กรเสถียร ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในธัมมปทีฎฐกถาสรุปได้ความว่า คำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้รับการสืบทอดมาเป็นลำดับโดยผ่านทางคัมภีร์สำคัญเรียกว่าพระไตรปิฎกอรรถกถาฎีกาอนุฎีกาเป็นต้นคัมภีร์อรรถกถาอธิบายเนื้อความในพระไตรปิฎกที่เป็นหมวดหมู่หรือพระสูตรเล็กน้อย เรียกว่า ขุททกนิกาย ในขุททกนิกายแบ่งออกถึง ๑๕ คัมภีร์ แต่มีหมวดหมู่หรือพระสูตรหนึ่งที่เรียกว่า “พระธรรมบท” เป็นคัมภีร์ ชั้นอรรถกถา อธิบายหมวดธรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในพระสูตรต้นตปิฎกขุททกนิกายพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๕ คำว่าธรรมบทหรือบทแห่งธรรมเป็นแหล่งประมวลหลักธรรมที่มีเนื้อหาสาระสั้นแต่ชัดเจนลึกซึ้งโดยอรรถและพยัญชนะมีตัวอย่างเป็นบุคลาธิษฐานแต่ยังมีปัญหาเกี่ยวกับบ่อเกิดลักษณะความถูกต้องขอบเขต

จำกัดและเงื่อนไขของความรู้ยังไม่สามารถชี้ชัดว่าเป็นทฤษฎีแห่งความรู้จริงหรือไม่ดังตัวอย่างในอัมมปทัญญูคาเช่นเรื่องพระจักขุบาลเถระซึ่งท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดความเลื่อมใสออกบวชจนได้บรรลุพระอรหันต์ เรื่อง นางปฐาจาราหญิงผู้ไร้สติ แต่กลับได้สติเพียงฟังธรรมเทศนาแล้วบรรลุพระอรหันต์

ณานิศ วงศ์สุวรรณ ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษา เรื่อง พุทธวจนะในธรรมบทของเสฐียรพงษ์วรรณปก สรุปได้ความว่า ในส่วนของหลักธรรมธรรมบทมีหลักธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับประโยชน์ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตในส่วนของภาษาธรรมบทสำนวนแปลของเสฐียรพงษ์วรรณปกมีการใช้ภาษาที่งดงาม สละสลวยมีการใช้ภาษาภาพจน์อุปมาอุปลักษณ์การใช้ภาวะแย้งการกล่าวซ้ำการใช้สัญลักษณ์และการใช้สัมผัสทำให้พุทธวจนะในธรรมบทได้รับความนิยมมีการตีพิมพ์ถึง๔ครั้ง

พระประยูร จินา ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การแนะนำของพระพุทธเจ้าในอรรถกถาธรรมบทสรุปได้ความว่า ธรรมบทัญญูคา หรือ อรรถกถาธรรมบท เป็นหนังสือชั้นอรรถกถาซึ่งอุบัติขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน พระอรรถกถาจารย์ได้รจนาเพื่อให้ชาวโลกได้ศึกษาพระไตรปิฎกง่ายขึ้น เนื้อเรื่องในอรรถกถาธรรมบท จำนวน ๓๐๒ เรื่องได้ปรากฏหลักธรรมคำสอน การให้ความช่วยเหลืออันมีคุณค่าที่พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้ในสมัยพุทธกาล จึงจำเป็นอย่างยิ่งในการศึกษา ผู้วิจัยในฐานะที่เป็นภิกษุในพุทธศาสนาและได้มีโอกาสศึกษาในสาขาวิชาจิตวิทยาการศึกษา และการแนะแนว จึงสนใจที่จะศึกษาโดยการสำรวจวิเคราะห์การแนะนำของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทว่าสามารถเทียบเคียงกับการแนะนำปัจจุบันได้หรือไม่ อย่างไร การแนะนำของพระพุทธเจ้าในครั้งพุทธกาลนั้นมีความสอดคล้องหรือแตกต่างจากการแนะนำปัจจุบันอย่างไร อันจะเป็นประโยชน์ในการนำความรู้ที่ได้รับมาประยุกต์ใช้ในการแนะแนวช่วยเหลือบุคคล ทำให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขในสังคมต่อไป

พระวิพัฒน์อดตเปโม (เอี่ยมเปรมจิต) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษาหลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทสรุปได้ความว่า ในคัมภีร์ธรรมบท ได้กล่าวถึงเรื่อง ”กรรม” โดยอยู่ในรูปแบบของ ”อัมมปทกถา” คือ เมื่อเกิดเรื่องขึ้นแล้ว พระพุทธองค์ทรงทราบและแสดงพระธรรมเทศนา และทรงแสดงเป็นพระคาถา เนื้อหาของเรื่องกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ ขุททกนิกาย ธรรมบท จะมีเพียงแต่พระคาถาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ที่แต่งคัมภีร์อรรถกถาได้ค้นคว้าและรวบรวมเหตุการณ์ที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงแสดงพระคาถาเหล่านั้นเอาไว้ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ธรรมบท ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะทำให้เกิดความเข้าใจเรื่อง ”กรรม” ที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบทได้ดียิ่งขึ้น

พระวิริยพรณวุฒธมโม (เชียรประโคน) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทย สรุปได้ความว่าความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทยนั้นสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า ”ความเชื่อเป็นบ่อเกิดของประเพณี” อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทรวมถึงความเชื่อในศาสนาอื่นนั้นมีอิทธิพลต่อประเพณีไทยเป็นอย่างมาก และสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นความสำคัญของการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทประการหนึ่งของคนไทย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส; คำชี้แจงในพระนิพนธ์ หนังสือ พุทธานุพุทธประวัติ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รวบรวมและเรียบเรียงขึ้นไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ปีเดียวกับรจนาหนังสืออุภัยพากย์ปริวัตน และหนังสืออื่นอีกหลายเรื่อง ด้วยพระประสงค์จะให้หนังสือสำหรับตำนานอ่านเรียน ตามที่ปรากฏคำปรารภแห่งการรจนาหนังสือพุทธานุพุทธประวัติแล้ว

ในคำปรารภไม่ได้บอกว่า ทรงรจนานี้เมื่อไร แต่ปรากฏในคำปรารภและคำนำหนังสือพุทธประวัติ (ทรงรจนานี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕) ว่าทรงรจนานี้ก่อนหนังสืออื่น ๒๑ ปี จึงได้ความว่า ทรงรจนานี้ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ซึ่งเป็นปีแรกที่ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารและทรงฟื้นฟูการศึกษาวางรากฐานการตั้ง มหามกุฏราชวิทยาลัย (ใน พ.ศ. ๒๔๓๖) ต่อมาอีก ๗ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒ จึงทรงรจนานี้ขึ้นอีกเล่มหนึ่ง เป็นอันว่าหนังสือนี้ แต่งก่อนพุทธประวัติ ๒๑ ปี และก่อนนุพุทธ ๒๘ ปี

อนึ่ง ในท้ายคำปรารภหนังสือพุทธประวัติมีอยู่ว่า ข้อความแห่งใดแห่งหนึ่งในหนังสือเรื่องนี้ (พุทธประวัติ) ที่แย้งกันต่อข้อความในเรื่องนุพุทธประวัติ ที่รจนานี้ ๒๑ ปี มาแล้ว ผู้ศึกษาก็ดี ผู้อ่านก็ดี พึงรู้ว่า พึงสอบสวนได้บ้าง พึงลงสันนิษฐานได้บ้าง เมื่อภายหลังแต่คราวนั้น เป็นอันบอกแก่ข้อความในหนังสืออื่น (นุพุทธประวัติ) ไว้ในที่นี้ด้วย ดังนี้

เพราะฉะนั้น ขอท่านผู้ศึกษาและผู้อ่านเรื่องนี้ พึงทราบตามนี้แล้ว

พระอมราภิกขิต มหามกุฏราชวิทยาลัย ๑๔ กรกฎาคม ๒๔๘๙

เรื่องนุพุทธประวัติ ซึ่งพรรณนาความเป็นไปแห่งพระบรมศาสดาและพระสาวกทั้งหลาย ไม่ปรากฏในบาลีประเทศ ซึ่งผู้สังคิตจนตลอดเรื่องสักแห่งเดียว มีมาในบาลีประเทศนั้น เพียงเป็นท่อนๆ เช่นเรื่องประสูติ มาในมหาปรินิพพานสูตรแห่งที่ฌณิกายมหารวรรค^{๕๑} เรื่องครั้งยังทรงพระเยาว์ มาในติกนิบาตร อังคุตตรนิกาย^{๕๒} เรื่องตั้งแต่ปรารภเหตุที่จะเสด็จออกบรรพชา จนถึงภิกขุปัญจวัคคีย์ สำเร็จพระอรหันตผล ปาในปาสาสิสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย แห่งมูลปณณาสก^{๕๓} เรื่องเสด็จออกบรรพชาแล้ว บำเพ็ญทุกรกิริยาจนได้ตรัสรู้แล้ว จนถึงอัคคสาวกบรรพชา มาในมหารวรรคแห่งพระวินัย^{๕๔} ทรงบำเพ็ญพุทธกิจนั้นๆ มาในพระสูตรต่างๆ หลายสถานตอนใกล้จะปรินิพพานถึงนิพพานแล้ว มัลลกะชัตริย์ในเมืองกุสินาราทำการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว แบ่งพระสารีริกธาตุไว้บ้าง สังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยตั้งไว้เป็นแบบแผน มาในจูฬวรรคแห่งพระวินัย^{๕๕} เรื่องนอกจากนี้ มาในบาลีบ้าง ในอรรถกถาบ้าง มีจนตลอดเรื่อง แต่หนังสือที่อาจารย์ในปางก่อนเก็บข้อความจากที่นั้นๆ ร้อยกรองขึ้นไว้เป็นภาษามคธ บ้าง เป็นภาษาอื่นบ้าง ย่อบ้าง พิศดารบ้าง กล่าวความเหมือนกัน บ้าง ผิดกันบ้าง มีข้อความที่เราทั้งหลายผู้เกิดในภายหลังพึงเชื่อได้บ้าง เหลือวิสัยที่จะพึงเชื่อได้บ้าง

ก็ธรรมดาหนังสือที่แต่งแล้วในปางก่อน ไม่เลือกว่าของชาติไหน ภาษาไหน มักกล่าวข้อความที่ไม่มีไม่ได้ในภายหลังโดยชุกชุม ที่เราทั้งหลายจะเชื่อตามก็ไม่สนิทใจ ดูเหมือนจะว่าอะไร ก็มักจะว่าเกินไปกว่าที่เป็นจริงในครั้งนั้น เพราะประมาณได้ แม้หนังสือเล่มนี้อย่างเดียวกัน

อนึ่ง ดูเหมือนผู้แต่ง ตั้งใจจะแสดงเหตุอัศจรรย์ต่างๆ ให้คนภายหลังเป็นประหลาดแล้ว เชื่อถือเท่านั้น ไม่ต้องการจะแสดงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ยกเว้นแต่จำเป็นส่วนผู้แต่งหนังสือ มีความประสงค์พแต่งหนังสือเรื่องนี้คนละอย่างจากหนังสือที่ท่านแต่งไว้แล้ว คือประสงค์จะแต่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ให้ผู้ศึกษาจะศึกษาลำบากจำต้องเก็บข้อความซึ่งมาในบาลีบ้าง ในอรรถกถาบ้าง ในหนังสือของชาติเรา บ้างของชาติอื่นๆ บ้าง มารวบรวมไว้เป็นเรื่องหนึ่ง ที่ควรจะยกก็จะยอเสีย ที่ควรจะพิศดารก็จะให้พิศดาร ในที่ผิดกันและกล่าวความที่เห็นว่าจะไม่มีไม่ได้ ก็ต้องยกเสียบ้าง เลือกเอาแต่ประมาณได้บ้าง เรื่องที่จะแต่งนี้ก็เป็นชาวเกิดมานานแล้วเหลือวิสัยที่รับรองได้ว่าเป็นจริงทั้งหมด เพราะไม่มีสิ่งใด เป็นหลักฐานมั่นคงไว้แต่ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีปัญญาของ

^{๕๑} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๔๙๖/๑.

^{๕๒} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑-๓/๑๘๓.

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๗/๓๑๒.

^{๕๔} ที.มหา. (ไทย) ๔/๗๒-๗๓/๑๐๐.

^{๕๕} วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๔๔/๔๒๐.

นักปราชญ์สามารถจะรู้ได้ว่าจริงเท่านั้น เหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงตั้งในเลือกเอาสิ่งที่จริงและประกอบด้วยประโยชน์เทอญ

ที่ พ. ๐๗๓/๒๕๕๓

(ตรา)

สำนักเลขาธิการสมเด็จพระสังฆราช
วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

๕ มกราคม ๒๕๕๔

เรื่อง ประทานพระสมโมทนิยกรา
เจริญพร พลเอกธงชัย เกื้อสกุล นายกสมาคมผู้ทำคุณประโยชน์ เพื่อพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย และรองประธานกรรมการบริหารศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
อ้างถึง หนังสือที่ สพท. ๘๘/๒๕๒๓ ลงวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๕๔
สิ่งที่ส่งมาด้วย พระสมโมทนิยกรา

ตามหนังสืออ้างถึงกราบทูลสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ของประทานพระสมโมทนิยกรา เพอนำพิมพ์ลงหนังสือ "คำสอนในพระพุทธศาสนา" (The Buddha's Teachings) จัดพิมพ์เป็น ๓ ภาษา เนื่องในวาระสำคัญเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระราชวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๘๔ พรรษา ปีพุทธศักราช ๒๕๕๔ เพื่อเป็นการเผยแผ่พระธรรม คำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระบรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติอันยังประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติสืบไป รายละเอียดแจ้งแล้วนั้น

ได้นำขึ้นกราบทูลทรงทราบฝ่าพระบาทแล้ว ทรงอนุโมทนาและประทานสมโมทนิยกราดังกล่าว

จึงเจริญพรมมาเพื่อโปรดทราบ

ขออำนาจพร

(พระเทพสาเวที)

(ผู้ปฏิบัติหน้าที่เลขาธิการสมเด็จพระสังฆราช)

พระสมโมทนิยกรา สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก พลเอกธงชัย เกื้อสกุล นายกสมาคมผู้ทำคุณประโยชน์

พระสมโมทนิยกรา สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก

พลเอกธงชัย เกื้อสกุล นายกสมาคมผู้ทำคุณประโยชน์เพื่อพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย และประธานฝ่ายจัดพิมพ์หนังสือคำสอนในพระพุทธศาสนา ได้แจ้งว่าจะพิมพ์หนังสือ "คำสอนในพระพุทธศาสนา" (The Buddha's Teachings) ทั้งนี้เพื่อแจกเป็นธรรมทานเผยแพร่ตามโรงพยาบาล สายการบิน ห้องสมุด รวมถึงแหล่งธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับนักธุรกิจ นักลงทุน นักบริหาร และประชาชนทั่วไป

พระพุทธวจนะ เป็นคำสอนแสดงธรรมะเพื่อดับทุกข์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระบรมศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จำแนกเป็น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก รวม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ไว้ในกาลสมัยใกล้เสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ว่า

"ดูกรอานนท์ ธรรมะและวินัยใดที่เราได้แสดงไว้แล้วบัญญัติไว้แล้วแต่เธอทั้งหลาย ธรรมะและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายเมื่อเราล่วงลับไป"

"คำสอนในพระพุทธศาสนา" เป็นงานที่ควรรวบรวมการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนจากครูบาอาจารย์ที่เป็นปราชญ์ร่วมสมัยซึ่งสอดคล้องกับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา สัททาวิเสส และโยชนา แหล่งที่มาได้รับการยอมรับว่าแต่งดี มีการใช้ภาษาอย่างดี มีศิลปะการแต่งที่ยอดเยี่ยมทั้งด้านศิลปะการใช้คำ ศิลปะการใช้โวหารถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ และภาษามีความหมายชัดเจน ทำให้เกิดการโน้มน้าวอารมณ์ผู้อ่านให้คล้อยตามไปด้วย เมื่อผู้อ่านๆ แล้ว ก่อให้เกิดความรู้สึกซาบซึ้ง ตื่นเต้นดื่มด่ำในธรรมะ ไม่ทำให้น่าเบื่อ ก่อให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งสูง กล่าวคือทำให้เกิดอารมณ์ความนึกคิดในทางที่ดียิ่งนำไปสู่การปฏิบัติภารกิจงานให้สำเร็จลุล่วงด้วยหลักการและเหตุผลที่อยู่บนพื้นฐานความน่าจะเป็นและมีส่วนเสริมสร้างผลิตภาพทางเศรษฐกิจและสังคมในวงกลาง

ปัจจุบัน แม้ว่าจะได้มีการแปลหลักธรรมคำสอนออกเป็นภาษาต่างๆ ผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารหลายรูปแบบ และมีการเผยแพร่ไปยังประเทศต่างๆ เป็นภาษาต่างๆ ทั่วโลก จนอาจ กล่าวได้ว่า ยุคนี้เป็นยุคที่ธรรมะไปไกล ไปถึงทุกประเทศทุกมุมโลก

แต่ทว่า ความต้องการศึกษาค้นคว้าธรรมะ ยังไม่มีทั้งสิ้นสุด เห็นจากผลสำรวจของสมาคมบริหารธุรกิจวิชาชีพบัณฑิตที่พบว่า ตามโรงแรมและสถานพักผ่อนหย่อนใจ แหล่งท่องเที่ยว สถานที่ติดต่อธุรกิจและการงานต่างๆ ทั่วทุกมุมโลกและประเทศไทยเองยังขาดแคลนสื่อธรรมะในการเผยแพร่หลักธรรม เมื่อเทียบกับศาสนาอื่นๆ

ประเทศไทย ในฐานะเป็นประเทศชั้นนำที่เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนา จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเกิดการรวมตัวระหว่างเครือข่ายคนสงฆ์และคฤหัสถ์เพื่อร่วมกันบริจาต ผลิตสื่อคำสอนและนำหลักคำสอนที่เข้าใจง่าย ไม่สลับซับซ้อนให้ปรากฏให้ปรากฏทุกหนทุกแห่งทั่วโลกอย่างเป็นรูปธรรม ถือเป็นภารกิจสำคัญจำเป็นเร่งด่วนที่สมผลักดันและสนับสนุนให้เป็นนโยบายของประเทศในการเป็นศูนย์กลางเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ทุกภาคส่วนของประชาคมทั่วโลก

เป็นที่น่ายินดีที่ ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทยและสมาคมผู้ทำคุณประโยชน์เพื่อพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทยนำโดย พลเอกธงชัย เกื้อสกุล รวมทั้งคณะนักธุรกิจนักบริหารชั้นนำของประเทศ ได้เกิดศรัทธาร่วมคิดร่วมทำและร่วมสร้างหนังสือธรรมดั่งกล่าว เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมการประพฤติปฏิบัติธรรมในรูปแบบและวิธีการต่างๆ ที่ตรงกับจริต ความประพฤติและอุปนิสัยของแต่ละบุคคล

ขออนุโมทนาสาธุการในมหากุศลนี้

บทที่ ๓

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา

การวิจัยในบทนี้ผู้วิจัยมุ่งเน้นที่จะศึกษา ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา และหลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ดังนี้

๓.๑ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา

๓.๒ หลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา

๓.๑ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา

ปฐมโพธิกถา ฉบับปิสตารมี ๒๙ ปริจเฉท เป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ได้สอบทานพิมพ์ตามฉบับเดิม (อักษรขอมหวัด) หอสมุดแห่งชาติ สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้น เอก มีภาพพุทธประวัติสี่สี จำนวน ๓๒ ภาพประกอบเนื้อเรื่องตลอด ๒๙ ปริจเฉท จัดพิมพ์จำหน่ายที่ โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ ๑๙๙ ถนนบำรุงเมือง แขวงสนามศรียุทธยา สาขาเสาชิงช้า แขวง สำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร จากหน้าปกนอกและหน้าปกลอง พ.ศ.ไม่ปรากฏ มีคำ **ปรารภ** คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ฉบับปิสตารมี ๒๙ ปริจเฉท เป็นหนังสือแสดงประวัติพระพุทธเจ้าโดยละเอียดสำนวนไพเราะ อ่านฟังเข้าใจง่าย จึงเป็นหนังสือที่พุทธศาสนิกชนทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต นิยมอ่านและฟังกันอย่างแพร่หลาย โรงพิมพ์จึงได้ให้ท่านผู้ตรวจชำระให้ถูกต้องตรงตามต้นฉบับ แล้วจัดพิมพ์ขึ้นตามต้นฉบับ เพื่อรักษาหนังสือดีๆไว้ และเพื่อเป็นการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ให้ไพศาลถาวรตลอดกาลนาน (ขอแสดงความนับถือ นายเตียวจ้อย เจ้าของโรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ กล่าวไว้)

๓.๑.๑ ประวัติคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถามีที่มา ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มเอกสารปฐมภูมิ (The first Documentary) หมายถึงคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ที่จารึกลงบนใบลานด้วยอักษรถิ่นและภาษาถิ่น (Dialects) อักษรธรรมอีสาน (โตธรรม) อีสาน และภาษาถิ่น (คำพูดคนอีสาน เช่น คำไทยกลางว่า **แข่งเรือ** คำไทยอีสานว่า **ส่วงเฮือ, วึ่งแข่งกัน แล่นเส็งกัน**) เป็นคำเมืองเหนือ คำเมืองอีสาน, แข่งกลอง เส็งกลอง ๒) กลุ่มเอกสารทุติยภูมิ คือ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ที่แปลมาสู่ภาษาไทยกลางแล้ว จากอักษรธรรมอีสาน อักษรธรรมพายัพ อักษรขอมหวัดอักษรไทยน้อยของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) หรือภาษาอื่นได้ ๓) กลุ่มเอกสารตติยภูมิ คือ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ที่จดจารึกบนใบลาน แผ่นไม้ ผนังถ้ำ หน้าผา หลักเสาคหิน แผ่นศิลาจารึก เป็นต้น ที่ยังคงระบุอยู่ในภาษานั้นๆ และที่ปริวรรตมาสู่ภาษาไทยกลาง ภาษาถิ่นนั้น แล้ว

และ ภาษาเหล่านี้ ถูกใช้ในรูปแบบภาษาราชการ ภาษาติดต่อกับชนกลุ่มเดียวกัน ชชาติเดียวกัน ใช้ติดต่อค้าขายกับคนกลุ่มเดียวกัน กับคนต่างชาติต่างภาษา ใช้สื่อสารทั่วไปกับคนเผ่าอื่น ชชาติอื่น ภาษาอื่น และกิจกรรมอื่นใดก็ได้ เช่นการคมนาคมทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ เหล่านี้มนุษย์เราติดต่อสื่อสารกันด้วยภาษาเป็นหลัก ดังนั้นภาษาจึงถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์หนึ่งในหลายๆสัญลักษณ์ของความเป็นชนชาติ เป็นประเทศ

ซึ่งคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ฉบับพิสดาร ๒๙ ปริเฉท พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ได้สอบทานพิมพ์ตามฉบับเดิม สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษา ชั้นเอก มีภาพพุทธประวัติสี่สีประกอบจำนวน ๓๒ ภาพ ภาพที่ ๑ **เริ่มประวัติพระพุทธเจ้า** ที่พระอินทร์พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล ทูลอัญเชิญเทพบุตรเวสสันดร หรือ สันดุสิตเทวราช จากดุสิตสวรรค์ จุตินมาเป็นพระพุทธเจ้าโปรดสัตว์โลกให้พ้นจากราคะ โทสะ โมหะ มีจำหน่วยเลี้ยงเลี้ยงเชิงจงเจริญ ๑๙๙ ถนนบำรุงเมือง เยื้องธนาคารกรุงศรีอยุธยา สาขาเสาชิงช้า แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐ โทร.๐-๒๒๒๒-๖๐๙๖,๐-๒๒๒๒-๓๗๙๘,๐-๒๒๒๒-๑๗๒๗, โทรสาร ๐๒๖-๒๑-๐๔๓๗, พ.ศ.ไม่ปรากฏ, จำนวน ๕๑๓ หน้า ภาพที่ ๑ **อัญเชิญจตุเทพบุตรสันดร** เริ่มพุทธประวัติ เมื่อพระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล พร้อมเทวบริษัท ทูลอัญเชิญ เทพบุตรเวสสันดร หรือ สันดุสิตเทวราช จากดุสิตสวรรค์ จุตินมาโลกมนุษย์ เป็นพระพุทธเจ้า โปรดสัตว์โลกให้พ้นจากราคะ โทสะ โมหะฯ ภาพที่ ๒ **สิริมหายาสุบลนิมิต** คืบวันเพ็ญวิสาขมาส หลังเทพบุตรเวสสันดร หรือสันดุสิตเทวราช รับอาราธนาจากเทวบริษัทแล้ว พระเจ้าสิริมหายา ก็ทรงสุบินนิมิตว่า มีช้างเผือกเผือกหนึ่ง นำดอกบัวขาวจากภูเขาเงินภูเขาทองมาทูลถวาย พระนางเจ้าก็รับไว้ต่อมาจึงทรงพระครรภ์เกิดองค์พระสิทธัตถารัตนกุมาร ภาพที่ ๓ **ประสูติสิทธัตถกุมาร** พอได้ ๑๐ เดือนถ้วนทศมาส องค์สิทธัตถะก็เคลื่อนจากครรภ์ได้ตั้งนั่งในสวนลุมพินี ทรงดำเนินได้ ๗ ก้าว เกิดมีดอกบัวรองรับเปล่งวาจาว่า อัคโค หะมัสสมิโลกัสสะ แปลว่า เราจะเป็นผู้เลิศในโลก ฯลฯ ภาพที่ ๓๒ **แบ่งพระสารีริกธาตุ** ครั้งนั้น โทณพราหมณ์ห้าหมื่นพ่อชาตศัตรูและกษัตริย์ ๗ นคร ทียกทัพมาแย่งพระธาตุว่า เราถือธรรมคำสอนพระพุทธเจ้าด้วยกัน ท่านทั้งหลายอย่าทำลายธรรม ให้สามัคคีปรองดองแบ่งปันพระธาตุไปสักการบูชากันเถิด

และประวัติความเป็นมา ของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ฉบับพิสดาร ภูมิปัญญาอีสาน มี ๓๑ ปริเฉท/ปริวรรตจากต้นฉบับหนังสือผูกใบลาน อักษรถิ่นโบราณ (Dialects) อักษรธรรมอีสาน ภาษาถิ่น (คำเมือง) อีสาน ต้นฉบับ ยืมจาก วัด..... บ้าน..... หมู่ที่..... ตำบล..... อำเภอ..... จังหวัดอุบลราชธานี ผู้ประพันธ์.....หรือคัดลอก จำนวนใบลาน.....แผ่น โครงการปริวรรตอักษรธรรมเป็นอักษรไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี วัดมหายานาราม พระอารามหลวง ISBN : ๙๗๔-๘๔๑๕-๓-๗ บรรณาธิการ โดย พระศรีวรเมธี รักษาการรองอธิการบดี (ปัจจุบันพระราชธีรจารย์ รองอธิการบดี) เจ้าอาวาสวัดมหายานาราม รักษาการเจ้าอาวาสวัดมหายานาราม เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี ได้จัดทำโดย คณะกรรมการจัดทำหนังสือ โครงการปริวรรตอักษรธรรมมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี สำนักวิชาการ ฝ่ายวิชาการและวิจัย มีการปริวรรตอักษรธรรมอีสานเป็นอักษรไทยกลาง คำเมืองอีสาน โดย นายไสรจ นามอ่อน อาจารย์อาวุโสประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี วิทยาเขตอุบลราชธานี และได้ พิมพ์ครั้งที่ ๑ เดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๕๔๔ จำนวนหน้าภาษาไทย ๑๙๘ หน้า พิมพ์ที่ศิริธรรมออฟเซต อุบลราชธานี ๑๑๔-๑๑๖ ถนนขยางกูร อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐

การนับหน้า หนังสือใบลาน หมายถึงการนับ จำนวนหน้าหนังสือใบลานที่จังหวัดอุบลราชธานี จะเป็นหนังสือผูกใบลาน หนังสือก้อม หรือหนังสือย่อยใบลาน หรือหนังสือใบลานชนิดใดก็ตาม ท่านนับเป็นใบๆ เป็นแผ่นๆ ไม่นับเป็นหน้าๆ ไม่นิยมนับเป็นหน้าๆ เหมือนหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่มๆ ทั่วไป เช่น หนังสือผูกใบลานผูกหนึ่ง มีจำนวนใบลาน ๒๕ หน้า หรือ ๒๕ แผ่น ท่านจะนับว่า

๒๕ ลาน หรือ ๒๕ แผ่น หรือ ๒๕ ใบ ไม่นับว่า ๕๐ หน้า เหมือนการนับหน้าหนังสือพิมพ์ที่เป็นเล่มๆ
ทั่วไป หนังสือพิมพ์ที่เป็นเล่มๆ ทั่วไป มีจำนวน ๒๕๐ ใบ หรือ ๒๕๐ แผ่น ก็นับว่า ๕๐๐ หน้า เพราะ
กระดาษใบหนึ่งๆหรือแผ่นหนึ่งๆ มี ๒ หน้า จึงมีหน้าหนังสือ ๕๐๐ หน้า การนับจำนวนหน้าหนังสือใบ
ลานนี้ นิยมใช้กันแพร่หลายทั่วไป

หลักการนับหน้าหนังสือใบลาน หลักการนับหน้าหนังสือใบลาน ที่นิยมใช้แพร่หลายทั่วไป
คือ ๑) ใช้สระบาลี จำนวน ๘ ตัวได้แก่ อะ อา อิ อี อุ ู เอ โอ ประสมกับพยัญชนะภาษาบาลี
จำนวน ๒๕ ตัว ได้แก่ พยัญชนะ ๕ วรรคละ ๕ ตัว มีจำนวน ๒๕ ตัว คือ

ก. วรรคละ ๕ ตัว	คือ	ก	ข	ค	ฌ	ง
จ. วรรคละ ๕ ตัว	คือ	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ
ฎ. วรรค ๕ ตัว	คือ	ฎ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ
ด. วรรค ๕ ตัว	คือ	ด	ถ	ท	ธ	น
ป. วรรค ๕ ตัว	คือ	ป	ผ	พ	ภ	ม

และ อวรรค หรือ เศษวรรคอีก ๘ ตัว คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ (อัง)

เมื่อรวมพยัญชนะ ๕ วรรค ๒๕ ตัว เข้ากับพยัญชนะเศษวรรคอีก ๘ ตัว จึงมีจำนวน
พยัญชนะ ๓๓ ตัว และนำสระ ๘ ตัว มาประสมกับพยัญชนะ ๓๓ ตัว จึงได้จำนวนตัวเลขสำหรับใช้นับ
จำนวนใบหรือแผ่นหนังสือใบลาน จำนวน ๒๖๔ ใบ หรือ แผ่น

การประสมสระ ๘ ตัวกับพยัญชนะ ๓๓ ตัว ใช้แทนตัวเลข การประสมสระภาษาบาลี ๘
ตัว กับพยัญชนะภาษาบาลี ๓๓ ตัว เข้าด้วยกัน แล้วใช้แทนตัวเลขสำหรับใช้นับจำนวนใบลาน หรือ
แผ่นลาน ดังนี้

เมื่อประสมกันแล้ว จะสำเร็จรูปเป็น ดังนี้

Ik	กา	กิ	กี	กุ	กู	เก	Hk
Ix	ขา	ขิ	ขี	ขุ	ขู	খে	Hx
Ik	คา	คิ	คี	คุ	คู	เค	Hc
Ixm	ฌา	ฌิ	ฌี	ฌุ	ฌู	খে	Hxm
Ig	งา	งิ	งี	งุ	งู	גע	Hg
Ij	จา	จิ	จี	จุ	จู	জে	Jo

เมื่อประสมกันแล้ว แม้วรรคอื่นๆ ก็ประสม และมีรูปสำเร็จเช่นเดียวกันนี้ สำหรับ สระ อะ
เมื่อประสมกับพยัญชนะอื่นๆ จำสำเร็จรูปเป็นเช่นเดียวกัน และออกเสียงเป็น -ะ (อะ) แต่ไม่ปรากฏ
รูปสระอะ หรือไม่ปรากฏ ประวิสรรชนีย์ (-ะ) เช่น Irr6m5gOAK IrTy,<gOAK Irly'๒gOAK ฯลฯ
(พระพุทฺธเจ้า พระธัมมเจ้า พระสังฆเจ้า) หรือ Id9kP IdiNd Idc9 IdgiyO ฯลฯ (กระต่าย กระรอก
กระแต กระเรียน เป็นอาทิ)

สรุปได้ว่า เมื่อใช้ สระ ๘ ตัว พยัญชนะ ๓๓ ตัว ประสมกันแล้ว จะได้จำนวนตัวเลข ๒๖๔
ตัว โดยทำนองนี้ เมื่อใช้กับหนังสือหมายเลขจำนวนมากๆ เช่น หนังสือใบลาน พระไตรปิฎก เป็นต้น ก็
ย่อมเพียงพอต่อการนำไปใช้นับจำนวนใบลาน หรือจำนวนแผ่นลานที่ใช้ เหมือนจำนวนตัวเลข
ภาษาไทยจากเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ เมื่อประสมกัน จะนับสิ่งของจำนวนเท่าไร ย่อมเพียงพอ
เสมอ

ตัวเลขอักษรธรรมอีสาน ตัวเลขที่นิยมใช้แพร่หลายที่สุดในวงการสำนักเรียนหนังสือ (โต) ธรรมอีสาน ส่วนใหญ่มีรูปลักษณะคล้ายคลึงกับตัวเลขไทยปัจจุบัน อาจเป็นได้ว่า อักษรไทย และ ตัวเลขไทย ปัจจุบัน สืบสายมาจาก **ลายมือพ่อขุนรามคำแหง** ก็เป็นไปได้

ตัวเลขอักษรตัวธรรมอีสาน คือ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐

เลขไทยปัจจุบัน คือ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐

เลขอาราบิก คือ 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

เมื่อใช้นับจำนวนใบลานหรือแผ่นลาน หนังสือใบลานแทนตัวอักษร หรือ ตัวอักษรธรรม อีสานที่ใช้นับ สระและพยัญชนะที่ประสมกันเสร็จแล้ว เช่น

Id	dk	db	du	d6	d^	gd	Hd	I-	-k	-b
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๐ ๑

-u	-6	-^	g-	H-	I8	8k	8b	8u
๑๐๒	๑๐๓	๑๐๔	๑๐๕	๑๐๖	๑๐๗	๑๐๘	๑๐๙	๒๐
86	8^	H8						

๒๐๑ ๒๐๒ ๒๐๓ 1111111 ฯลฯ

เมื่อถึงเลข ๑๐๐ ใช้เป็น ๑๐๐ ๑๐๐ ๒ ๑๐๐ ๓ ฯลฯ

การอ่านออกเสียง สระ และพยัญชนะ ที่ประสมแล้ว ดังนี้

Id	dk	db	du	d6	d^	gd	Hd
กะ	กา	กิ	กี	กุ	กู	เก	โก
I-	-k	-b	-u	-6	-^	g-	H-
ขะ	ขา	จิ	จี	ขุ	ขู	เข	โฮ
I8	8k	8b	8u	86	8^	H8	
กะ	กา	กิ	กี	กุ	กู	โก	

กระทั่งถึง อักษรตัวสุดท้าย คือ อ (อัง) ฯลฯ

การอ่านออกเสียงตัวเลข การอ่านออกเสียงตัวเลข จาก ๑ (หนึ่ง) ถึงเลข ๐ (ศูนย์) อ่านตามแบบสากล (ธรรมดา) ที่นิยมใช้กันทั่วไป คือ หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า หก เจ็ด แปด เก้า ศูนย์ (๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐, 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0) แต่การอ่านออกเสียงตัวเลข จาก ๑๐ (สิบ) ขึ้นไปจนถึงสอง ขัย (นับไม่ได้, นับไม่ถ้วน) สำนวนไทยอีสาน หรือ คำเมืองอีสาน ปราชญ์โบราณอีสาน (ครูบา อาจารย์ รุ่งปู่ยา ตาทวด) มีพระอุบาลีคุณูปมาจารย์เป็นต้นสอนไว้ ผู้วิจัยจำมาแล้วต่อ เป็นการฟื้นฟูอดีต พัฒนา ปัจจุบัน สร้างสรรค์อนาคต ดังนี้

เลข ๑๐ (สิบ) เลขหนึ่งกับเลขศูนย์

เลข ๑๐ ๑ (สิบเอ็ด) เลขหนึ่งกับเลขศูนย์และเลขหนึ่ง อ่านตามแบบหนังสือใบลานไทย อุบลคนอีสานว่า สิบเอ็ด

เลข ๑๐ ๒ (สิบสอง) เลขหนึ่ง เลขศูนย์ และเลขสอง อ่านว่า ๑๐ ๒ สิบสอง, ๑๐ ๓ สิบสาม, ๑๐ ๓ สิบสี่ ฯลฯ

อ่านว่า เลข ๑๐ ๑๐ ๑ ๑๐ ๒ ๑๐ ๓ ๑๐ ๔ ฯลฯ

อ่านว่า เลข ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ฯลฯ

อ่านว่า เลข 10 11 12 13 14 ฯลฯ

การใช้สระ ๘ ตัว ประสมพยัญชนะ ๓๓ ตัว เหล่านี้ ตามแบบมูลกัจจายนะสูตร ของสำนักเรียนหนังสือใหญ่ หรือ สำนักเรียนมูลกัจจายนะ หรือ สำนักเรียนมูลกะจายน์ วัดมณีวนาราม (ป่าน้อย) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๐๐ และวัดเสลาราม บ้านบ่อหิน หมู่ที่ ๖ ตำบลไหล่ง อำเภอเมืองตรังการพิชผล จังหวัดอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๐ และ ยังมีสำนักเรียนวัดอื่นๆ อีก จะได้กล่าวถึงในรายงานฉบับสมบูรณ์ต่อไป

ดังนั้นจะได้กล่าวถึงคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ๒๙ ปริเฉท ดังนี้

๑) ภาพที่ ๑ พุทธอัญเชิญจุด เริ่มพุทธประวัติ เมื่อพระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล มหาราช เทพยดา ๔ หมื่นและเทพยดา ท. ในหมื่นจักวามารวมกันพร้อมกันยกทศนขสโมธานสมุขลิตอัญชลี ตั้งไว้เหนือเศียรเกล้าอาราธนาวิงวอนพระมหาสัตว์เจ้าสันดุสิตเทวราช หรือ เทพบุตรเวสสันดรเจ้าว่า

...ข้าแต่พระองค์ **ผู้ณทุกข** พระองค์ทรงบำเพ็ญ พระบารมีมาสิ้น ๔ อสงไข แสนโกฏิ ใช้ปรารณามารสมบัติจักรวรรดิสมบัติ สักกสมบัติ และพรหมสมบัติ หามิได้ แต่ทรงตั้งพระทัยปรารณาภาวะจะตรัสเป็นสัพพัญญู จะกู้สัตว์โลก ให้บรรลุมตมทานิพพานเหตุตั้งนั้น กาลบัดนี้ เป็นกาลสมัยเพื่อประโยชน์จะตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะได้โปรดสัตว์โลก^๑

ในลำดับนั้น สมเด็จพระมหาสัตว์เจ้า ยังมิได้รับปฏิญาณแก่เทพนิกรอันมาทูลอาราธนา แต่ทรงพิจารณา **ปัญจมหาวีโลกนทั้ง ๕ ประการ** โดยกำหนด **กาล ทวีป ประเทศ ขัตติยตระกูล** และพรหมณตระกูล; กาลเมื่ออายุมนุษย์ในโลกมากกว่าแสนปี แลต่ำกว่า ๑๐๐ ปี มิใช่กาลพระสัพพัญญูจะบังเกิดในโลก เพราะเหตุตั้งฤา เพราะเหตุว่า สัตว์ ท. ในกาลนั้น มีสันดานหนาด้วยกิเลส จะมีได้ตั้งอยู่ในพุทธานุศาสนกถา ครวนาคจ เอาท่อนไม้ขีดลงในน้ำ ก็ล้นที่จะอันตรายหายไป มิได้ปรากฏรอยไม้ขีดน้ำ เหตุตั้งนั้นหาใช่กาลที่พระสุคตเจ้าจะบังเกิดในโลกนี้ และกาลที่เมื่ออายุได้สักตั้งอยู่แสนปีลงมาครบเท่า ๑๐๐ ปี จึงสมควรที่จะจุติลงไปบังเกิดในมนุษย์โลก

ทวีป แล้วทรงพิจารณาทวีป พระพุทธเจ้า ท. ย่อมบังเกิดแต่ในชมพูทวีปเท่านั้น แล้วทรงพิจารณา**ประเทศ** เห็นในมัธยมประเทศเป็นที่บังเกิดแห่งพระอริยเจ้าทั้งปวง มีพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ย่อมบังเกิดแต่ในตระกูลทั้ง ๒ คือ **ขัตติยตระกูล** และพรหมตระกูล อันโลกสมมุตินับถือว่าประเสริฐ กาลบัดนี้ โลกสมมุติว่า **ตระกูลกษัตริย์** ประเสริฐกว่า ตระกูลพรหมณ์ ดังนั้นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าของเรา ท. จึงอุบัติขึ้นใน **ขัตติยตระกูล** แลสมเด็จพระเจ้าสิริสุทโธทนมหาราชนั้น จะเป็นพระบิดาแห่งอาตมา และทรงพิจารณาต่อไป ทอดพระเนตรเห็น พระสิริมหายาราชเทวี พระอัครมเหสี กรุงสิริสุทโธทนมหาราช ทรงมีพระบารมีครบแสนโกฏิบริบูรณ์แล้ว ทรงรักษาเบญจศีลาจารวัตรอันบริสุทธิ์ พระราชเทวีนีจะเป็นพระมารดาแห่งอาตมา โดยแท้

เมื่อทรงพิจารณา ปัญจมหาวีโลกนทั้ง ๕ บริบูรณ์แล้ว ก็กระทำสงเคราะห์แก่เทพยาทั้งปวง โปรดประทานปฏิญาณว่า ดูกรท่าน ท. ผู้ณทุกข กาลนี้ควรที่อาตมาจะจุติลงไปบังเกิดเป็นพระ

^๑ สมเด็จพระพรหมประมานุชิตชินโรส. **พระปฐมสมโพธิกถา พิศดาร ๒๙ ปริเฉท**. โรงพิมพ์เสียงเสียงจงเจริญ ๑๙๙ ถนนบำรุงเมือง แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร, พ.ศ. ไม่ปรากฏ, หน้า ๗๖-๗๗.

สัพพัญญูพุทธเจ้าโปรดสัตว์โลกทั้งปวง ท่าน ท. จึงกลับไปสู่นิवासสถานแห่งตนๆ เกิดเมื่อทรงส่งเทพยดาทั้งหลายแล้ว เสด็จแควดล้อมไปด้วยเทพบริวารไปสู่ทิพยนิมิตวันอุทยาน อันมีในดุสิตเทวโลก เสด็จประพาสชมทิพยพฤษชาติมีพรรณต่างๆ เทพบริวาร ท. กราบทูลเตือนว่า ข้าพระองค์ผู้มนุษย์ ขออัญเชิญเสด็จพระองค์ จงจุติจากดุสิต เทวโลกนี้เถิด จงไปบังเกิดในมุนายสุคติ จะได้เป็นพระสัพพัญญูโปรดสัตว์โลก แล้วทูลสรรเสริญสรรพคุณซึ่งทรงบำเพ็ญสั่งสมมาแต่ก่อน

สมเด็จพระมหาสัตว์ ก็จุติในสุนันทาทิพยอุทยานนั้น เสด็จลงมาสู่ปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งสิริมายาหาเทวี พระอัครมเหสีแห่งพระเจ้าสิริสุทโธทนะมหาราช กรุงกบิลพัสดุ์ เหตุตั้งนั้นพระคันถรณจาจารย์ จึงกล่าวนิคมคาถาในที่สุดปริจเฉทว่า กตมฺหิ เทเวหิ เป็นอาทิ อรรถาธิบายความก็ซ้ำเหมือนนัยถาวยวิชันามาแล้วแต่หนหลัง^๒

๒) ภาพที่ ๒ สุนิมนิมิต พอเทพบุตรเวสสันดรรับอาราธนา พระนางสิริมหามายาก็ทรงพระสุนิมนิมิตว่า มีช้างเผือกเผือกนำดอกบัวขาว จากภูเขาเงิน ภูเขาทองมาทูลถวาย พระนางเจ้าก็ทรงพระครรภ์ เกิดองค์พระสิทธารถราชกุมาร^๓ (ลงภาพประกอบ ผนวก)

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระกรุณาแก่สัตว์โลก ประรณานจะรื้อสัตว์ให้พ้นจากห้วงมหรณพสงสาร และสละเสียซึ่งจักรวรรดิราชสมบัติอันจะถึงใน ๗ วัน มิได้ทรงอาลัยดุจก่อนขณะอันชั่งอยู่ในปลายพระชีวหา พระราชหฤทัยปรารณานจะถือเอาซึ่งผล คือพระสัพพัญญูพุทธเจ้า โปรดสัตว์ให้พ้นจากสงสารสาคร

ในกาลนั้น เป็นวันอาสาฬหบูชาปุณณมี วันเพ็ญเดือน ๘ มีงานอาสาฬหกันษัตฤกษ์ มหาชนกรุงกบิลพัสดุ์ ชวนกันเล่นกันษัตฤกษ์เอิกเริกไปทั่วพระนครกรุงกบิลพัสดุ์ ก่อนหน้าเทศกาลอาสาฬหบูชาปุณณมี ๗ วัน พระนางสิริมหามายาเทวี ทรงสุคนธวิเลปนะ เสวยสิริสุขาภิรมย์ในเพล่าเข้าทรงโสรงสรสุคนธอก ๑๖ กะละออม แล้วบริจาคมหาทานด้วยราชทรัพย์นับได้ ๔ แสน แล้วทรงขัตติยาริราชภูษิต เสวยปณิโทชนาหาร และทรงอธิฐานสมาทานอุโบสถศีล เสด็จสู่สิริคิณฑ์แล้วทรงไสยาสน์เหนือพระแท่นห้อยลงสู่นิทรามณ

ในเพลารাত্রีปัจจุสมัย ทรงสุนิมนิมิตว่า ท้าวจตุโลกทั้ง ๔ มายกพระองค์ไป กับทั้งพระแท่น นำไปสู่ป่าหิมพานต์ ประดิษฐานไว้บนพื้นแผ่นมโนศิลาอันใหญ่ ภายใต้ไม้รังใหญ่ต้นหนึ่งสูง ๑๐๐ โยชน์ มีนางเทพธิดามาเชิญเสด็จไปสงน้ำในสระอนินดาตตรงท่าอันที่ทรงแห่งพระพุทธรูปมาดาเพื่อล้างให้สิ้นซึ่งมลทินกถินมนุษย์ แล้วให้ทรงผลัดด้วยผ้าทิพย์ และประดับพระกายด้วยทิพยบุปผชาติ แลในที่ใกล้สระนั้น แลในที่ใกล้สระนั้นที่ภูเขาเงินลูกหนึ่ง และมีวิมานทองสถิตอยู่บนเขานั้น นางเทพอัปสรเชิญให้พระนางสิริมหามายาเทวี เสด็จขึ้นสู่ภายในกนกวิมาน ให้บรรทมบายศรีชะไปฝ่ายปาจิณทิศ แลในที่ใกล้รัชฎบรรพตนั้น มีสุวรรณคีรีอันหนึ่ง และมีเศวตหัตถิช้างเชือกหนึ่ง เทียวอยู่บนภูเขาทองนั้น และลงมาจากกาญจนบรรพต และลงมาจากกาญจนบรรพต ขึ้นมายืนวิมานคีรีทางอุดรทิศและซุงวง อันจับบุณติริกปทุมชาติสีขาวยิ่งบานใหม่ มีเสาวคนธ์หอมฟุ้งตลบ แล้วร้องโกญจนาทเข้ามาภายในกนกวิมาน แล้วกระทำปทักษิณ พระองค์อันบรรทมสิ้น ๓ รอบ แล้วเหมือนดุจเข้าไปในอุทรประเทศ ข้างฝ่ายทักษิณปทักษิณแห่งพระราชเทวี ก็บรรทมตื่นขึ้น พระมหาสัตว์เสด็จลงสู่ปฏิสนธิในนั้น ในเพลาล่วงปัจจุสมัยได้ อุตรชาตนักขัตฤกษ์

^๒ อ้างแล้ว, สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์, พระปฐมสมโพธิกถา พิศดาร ๒๙ ปริเฉท. หน้า ๗๖-๗๙

^๓ ดูภาพประกอบ ภาคผนวก

ในขณะนั้นหมื่นโลกธาตูก็บังเกิด ทวัดตึงสบุพนิมิตปรากฏพร้อมกันกับขณะที่พระมหาบุรุษ ราชเจ้า ลงสูปฐิสนธิในมาตุครรโกทรแลบุพนิมิต ๓๒ ประการนั้น ก็บังเกิดกัมปนาทหาวดไหว และ รัศมีสว่างไปทั่วหมื่นโลกธาตฺ เหตุตั้งนั้น พระสัพพัญญู เมื่อตรัสรู้แล้วจึงมีพุทธปฏิภาวว่า ดูกรภิกษุสงฆ์ เบื้องว่า พระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตเทวโลก ลงมาสู่พระครรรค์พระพุทธรมารดา ในกาลใด อันว่าทวัดตึงส บุพนิมิตมหัศจรรย์ มีโอกาสแลหาวดไหวทั่วหมื่นโลกธาตฺ เป็นอาทิ ก็บังเกิดปรากฏในกาลนั้น พระ คณิศรจนาจารย์จึงกล่าวคาถา ๒ บทว่า สโต จ สมปะชาโน จ เป็นอาทิ อรรถาธิบายความก็เหมือนในหน หลัง^๔

ครั้งรุ่งเช้า พระราชเทวีทูลแถลง พระสุบินนิมิตแด่พระราชสวามีสมเด็จพระจุลลึงสิริสุทโธทนม หาราช จึงดำรัสให้พราหมณ์ปาโมกข์ทั้ง ๖๔ คนเข้าเฝ้า ให้ปูลาดอาสนะ พร้อมเครื่องมงคลสักการบูชา ให้สถิตบนบัลลังก์ตามนธแล้วตรัสเล่าพระสุบินแห่งราชเทวี ให้ทำนายร้ายดีประการใด ปาโมกข์ พราหมณ์ ท. กราบทูลพยากรณ์ว่า พระสุบินนี้ประเสริฐนัก พระราชโอรสในพระครรรค์นั้น จะเป็นอัคร บุษมิได้เป็นสตรี จะมีพระอานุภาพมาก ผิวสถิตอยู่ในพระवास จะเป็นพระบรมจักรพรรดิ ผิวออก ทรงบรรพชา จะได้ตรัสเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นแท้ สมเด็จพระบรมกษัตริย์ได้สดับก็ทรง พระโสมนัส จึงดำรัส พระราชทานครรถ์บริหารแก่พระราชเทวีให้พระสนม ท. อภิบาลบำรุงถนอม ให้ ผลัดเปลี่ยนพระอริยบททั้ง ๔ เสมอกัน คอยช่วยจูงพระหัตถ์ พยุงพระองค์ให้อุทฐานการ ยืน นั่ง แล บรรทมเหนื่ออาสน์ อันกรอบด้วยสุขสันผัสเป็นอาทิ

อนึ่ง เป็นธรรมดาพระมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ ย่อมทางเบญจางคิกศีลอยู่โดยปกติเป็นนิจ กาล เมื่อพระสัพพัญญูยังมีได้ตรัสนั้นก็ทรงสมาทานศีลในสำนัก พระกาฬเทวิสดาบส แลเมื่อพระ โพธิสัตว์ลงสู่พระครรรค์ บัณฑิตที่จะไม่นั่งสมาทานศีลแทบบาททูลแห่งบุคคลผู้อื่นให้ดูหมิ่น เหตุนั้นจึง ทรงสมาทานศีลด้วยพระองค์เอง นี่ก็เป็นธรรมดาแห่งพระพุทธรมารดา ทุกๆพระองค์

เบื้องว่า พระมหาสัตว์สถิตในครรรค์กาลใด ในกาลนั้น บรรดาภคิตรียัทั่วทั้งชมพูทวีป ก็ส่ง ราชบรรณาการมาถวายเป็นอันมากกอบด้วยลาภสักการอันใหญ่ยิ่ง ด้วยบุญญานุภาพแห่งพระองค์นั้น กับทั้งพระโพธิสัตว์ซึ่งสถิตในพระครรรค์นั้น

อนึ่ง กาลเมื่อพระมหาภคิตรียอยู่ในครรรค์พระมารดา มิได้เป็นที่สัพพาทฐานคับแคบเหมือน ดังสัตว์ทั้งปวงอันเสวยทุกข์ลำบากอยู่ในครรรค์ ทรงสถิตอยู่เป็นสุขเสมอนั่งอยู่บนเตียงทองอันใหญ่ ๑๒ ศอกมิฉะนั้น เหมือนมหาพรหมสถิตอยู่ในเรือนแก้ว แล้วพระกายก็มีได้แปดเปื้อนด้วยน้ำอสุจิ กร อดด้วยสติสัมปชัญญะทราบพระองค์ทรงดำริแต่ที่จะกระทำอนุเคราะห์แก่สัตว์ บัณฑิตขาด จากพระ กรุณาควรค่า คอยทำพุทธโพธิสมัยอยู่ในครรรค์ทั้ง ๑๐ เดือน เป็นนิตยพระมารดามิได้บังเกิดเหน็ด เหนื่อยหนักพระอุทร พระกายเบาเหมือนเมื่อปกติเป็นสุข แล้วก็เร่งเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ในครรรค์เหมือน เส้นด้ายเหลืองอันร้อยเข้าในแก้มมณีอันผ่องใส เมื่อทรงปรารภจะทอดพระเนตร ในขณะก็เห็น พระโอรสอันหนึ่งเป็นบัลลังก์สมาธิ ผันพระพักตร์มาข้างพื้นพระอุทรแห่งพระมารดา ดุจสุวรรณภูมิมา อันสถิตอยู่บนฝักอ่อนในท้องแห่งกิบปทุมชาติ แต่สุวรรณภูมิมาอันสถิตอยู่บนฝักอ่อนในท้องแห่งกิบ ปทุมชาติ แต่พระโพธิสัตว์นั้น มิได้เห็นพระองค์พระชนนี พระคณิศรจนาจารย์ จึงกล่าวพระคาถาว่า ปฐิสนธิกขณ เป็นอาทิ อรรถาธิบายมีซ้ำเหมือนความหลัง

^๔ อ้างแล้ว, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ, พระปฐมสมโพธิกถา พิศดาร ๒๙ ปริเฉท. หน้า ๗๙-๘๒

อนึ่ง กาลเมื่อพระมหาสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาทิววงศ์ไปบังเกิดในดุสิตเทวโลก อันนี้ เป็นพุทธมารดาทุกๆพระองค์ แลพระมารดาจะได้สิ้นพระชนมายุ แต่เหตุนี้อันประสูติพระโพธิสัตว์นั้น ก็หาไม่ เพราะชนมายุมีประมาณกำหนดสิ้นกาลเท่านั้น จึงทิววงศ์

อนึ่ง พระครุฑเป็นที่สถิตแห่งพระมหาบุรุษเหมือนกุญแจอันใส่ไว้ซึ่งพระเจดีย์ บัณฑิตที่สัตว์อื่นจะมาบังเกิดร่วมในที่นั้นต่อไป

อนึ่ง พระพุทธมารดา ก็ไม่ควรจะตั้งอยู่ในที่พระอัคมหะอันจะรสังวาสกับบุรุษสืบไป เหตุตั้งนั้นจึงทิววงศ์^๕

๓) ภาพที่ ๓ ประสูติ พอ ๑๐ เดือนแล้วถ้วนไตรมาส องค์พระสิทธัตถะ ก็เคลื่อนจากพระครุฑ ใต้ต้นรังสวนลุ่มพินิ ทรงดำเนินได้ ๗ ก้าว เกิดดอกบัวผุดรับ ๗ ดอก แปลงวาจาว่า อัคโคหมัสสมิโลกัสสะ เราจะเป็นผู้เลิศในโลก^๖ (ลงภาพประกอบ ภาคผนวก)

ครั้นพระครุฑบริบูรณ์แล้ว พระสิริมหาเมฆาพาพระราชนัดดาแห่งสมเด็จพระสิริสุทโธรมหาราช มีพระทัยปรารถนาจะเสด็จขึ้นไปสู่เมืองเทวทหนคร อันเป็นชาติภูมิแห่งพระองค์ จึงกราบทูลพระราชสวามี พระราชสวามีก็ทรงพระอนุญาต จึงดำรงสมรคฤณีที่จะเสด็จ ตั้งแต่กรุงกบิลพัสดุ์ไปตราบเท่าถึง กรุงเทวทหนคร ครั้นเพลาบุพผินเสสมัย ในวันวิสาขปุณณมีเพ็ญเดือน ๖ พระราชเทวี แวดล้อมด้วยมหันตบริวารยศ อันกรอบด้วย สิริโสภาคออกจากพระนคร ไปโดยมรรควิถีสันตติยประดาถึงป่าไม้รัง อันชื่อว่า ลุ่มพินินวัน อันมีอยู่แทบหนทาง ในระหว่างนครทั้งสอง แต่ใกล้ไปทางเมืองเทวทหนคร เป็นที่ร่มเย็นสถานพิศาลแสนสนุก บริบูรณ์ด้วยสรรพรุกขบุผาผลาชาติอันมีประการต่างๆ บ้างผลิดดอกออกผล เผยสุคนธ์รสหอมฟุ้งจรจบบริเวณจึงพินิสประเทศฐาน และหมู่ไม้ทั้งหลายมีบริวารแวดล้อมดงรังต้นอันสูงสะพรั่งพื้นผลิข่อแลผล เสาวคนธรสมาลีอาทิยธรรพ์ด้วยนานาคณะปักษี มีมยุระโกลิกาเป็นอาทิ

เมื่อพระราชเทวีได้ทัศนากการสาธวัน ก็มีพระทัยปรารถนาจะเที่ยวประพาสในป่านั้น อมาตย์ทั้งหลายก็เชิญเสด็จ แวะออกจากมรรคาเข้าไปสู่ป่าร้าง ก็เสด็จลงจากสุวรรณสิริวิภาณแวดล้อมด้วยนางพระที่เลี้ยงและนารีราชบริวาร ท. ดำเนินไปถึงต้นมณฑลสาธพฤษ พระกมลปรารถนาจะทรงจับซึ่งกิ่งรังที่บันดานอ่อนนุ่มค้อมลงมา ดุจยอดหวายอ่อนอันต้องเพลิงพอถึงพระหัตถ์พระราชเทวีก็ทรงจับเอากิ่งรัง ก็พอดีเกิด ลมกรรมชวาทหวั่นไหวประชวรพระครุฑ

ในขณะนั้น ราชบริพาร ท. ก็ผูกผ่านแวดวงภายใต้ร่มไม้รังแล้วชวนกันออกมาภายนอกฝ่ายเทพยดาทั้งหมื่นจักรวาทก็มาสนับนิตพร้อมกันในที่นั้น แท้จริง หญิง ท. เมื่อขณะจะคลอดบุตรนั้น ก็ย่อนั่งคลอดบ้าง นอนคลอดบ้าง แต่พระราชเทวีจะได้เหมือนสตรีสามัญทั้งปวงหาได้ ทรงอาภรณ์พร้อมและทรงนุ่งโกสยพัสดุ ขจิตด้วยทอง ทรงหม่อมมณฑลพัสดุคลุมพระองค์ลงไปถึงหลังพระบาท ยืนผันพระปฤษฎางค์ อิงเข้ากับลำต้นมณฑลสาธพฤษ พระหัตถ์ขวาเหนี่ยวกิ่งม้ง แล้วทอดพระเนตรไปฝ่ายปาจิโนลกธาตุ

ลำดับนี้ พระคันถรจนจารย์ จึงกล่าวพระคาถาว่า สาธุณคพภา ทสมาสโต ปรี เป็นอาทิ แปลได้นัยความก็ซ้ำเหมือนนัยนหลัง

^๕ อ้างแล้ว, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ, พระปฐมสมโพธิกถา พิศดาร ๒๙ ปริเฉท. หน้า ๘๔-๘๕.

^๖ ดูภาพประกอบ ภาคผนวก

๔) ภาพที่ ๔ ทำนายพระลักษณะ องค์ลัทธิธาตุโพธิสัตว์ ปาฏิหาริย์ลอยเหนือเศียรของภาพ เทวิลดาบสที่มายืนทำนายพระลักษณะ พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดาเห็นก็อัศจรรย์ จึงน้อมก้มกระทำอัญชลีพระกุมารเป็นครั้งแรก^๗

ลำดับนั้น มีดาบสตนหนึ่งนามว่า กภาพเทวิล ได้อัญญสมาบัติ เป็นกุลุปกาจารย์ แห่งกรุงสุทโธทนมหาราช เหาะไปสู่เทวจาริกสถิตทิวนาหารในดาวดึงภพ ได้สดับคำเทศนา จึงออกจากทิวนาหารโดยเร็วลงจากเทวโลก ในเพลาสายัณห์ เข้าสู่พระราชนิเวศน์นิสนนาการบนบัลลังก์อาสน์ แล้วถวายพระพรถามว่า ได้ยินข่าวว่าราชบุตรแห่งมหาบพิตรประสูติแลหรือ? บรมกษัตริย์ทรงรับตามคำ ดาบส จึงถวายพระพรว่า อาตมะ จะขอเห็นพระราชกุมาร จึงดำรัสให้เชิญพระราชโอรสทรงอาภรณ์พร้อมนำมาให้น้อมพระราชโอรสลงให้นมัสการท่านดาบส บัดนั้น พระบาททั้งสองแห่งพระมหาสัตว์ กลับขึ้นยืนประดิษฐานอยู่บนชฎาแห่งกภาพเทวิลดาบส ควรจะอัศจรรย์เหตุนี้ พระคุณธรรมาจารย์ จึงกล่าวพระคาถาสรรเสริญ พระคุณานุภาพว่า กุมารภูตสส จ ดาวเทว เป็นอาทิ จึงมีคำอธิบายว่าธรรมดาพระโพธิสัตว์ในปัจฉิมชาติ จะหาผู้อื่นที่พระองค์ควรจะวันทาการนั้นมีได้มี ผิดปมรู้จะกระทำพระเศียรให้น้อมลงแทบบาทมูลแห่งบุคคลผู้ใด ศรีษะของผู้นั้นก็จะปล้นกินทาการออกได้ ๗ ภาคเป็นแท้

เมื่อกภาพเทวิลดาบสเห็นดังนั้น ก็สดุ้งตกใจกลัว บังเกิดมหัสจรรย์ไม่ควรที่อาตมะจะยังตนให้พินาศฉิบหายเสียในกาลนี้ จึงอุทฺธการจากอาสน์คุกเข่าลงกระทำอัญชลีรับเอาพระบาทแห่งมหาสัตว์ สมเด็จพระราชบิดาได้ทอดพระเนตรมหัสจรรย์ดังนั้น มีพระทัยแผ่ซ่านไปด้วยปีติ ก็ยกพระกรถวายอภิวาทวันทาการด้วยสำคัญว่า พระโอรสของพระองค์จุมาพรหม

เทวิลดาบสนั้นได้ ปัญจอภิญญาและอัญญสมาบัติ ระลึกชาติได้ในอดีต ๔๐ กัป ในอนาคต ๔๐ กัปพิจารณาเห็นพระลักษณะแห่งพระโพธิสัตว์บริบูรณ์ ก็ทราบว่าจะได้ตรัสเป็นพระสัพพัญญูโดยแท้ดำริว่า พระราชกุมารนี้เป็นอัจฉริยมนุษย์ ก็แย้มโอษฐ์สำรวจแล้วพิจารณาว่า อาตมะนี้จะเห็นเมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือ จะมีได้เห็นประการใด ก็ทราบเหตุว่า จะมีได้เห็นเห็นจะทำกาลกิริยาเสียก่อน ได้ชื่อว่าเสื่อมสูญจากลาภคือมรรคผลนิพพาน เสียตายนัก ดำริตั้งแล้ว ก็ร้องให้

ชนทั้งหลายเห็นแล้วดังนั้น จึงถามว่า พระผู้เป็นเจ้าหัวเราะแล้วกลับร้องให้ เห็นอันตรายสิ่งใดจะมีแก่พระลูกเจ้าหรือประการใด? ท่านดาบสบอกเหมือนดำริแต่หนหลัง แล้วแถลงเหตุทั้งสองนั้นแก่บรมกษัตริย์ให้ทรงทราบ ดำริต่อไปอีกว่า แต่บรรดาญาติของอาตมะผู้ใดจะได้เห็นเมื่อได้ตรัสเป็นสัพพัญญูบ้าง ทราบด้วยญาณว่า นาลกะผู้เป็น นัดดา ของอาตมาจะได้เห็นเมื่อตรัสเป็นสัพพัญญู ในอปรภาคนัยนาลกะบรรพชาแล้วไปส่อนักพระสัพพัญญูเจ้า ทูลถาม โมไนยปฏิบัติพระพุทธองค์โปรดประทานพระพุทธโอวาทให้สำเร็จพระอรหันต์ปฏิบัติอุกฤษฏ์ได้ ๗ เดือน พิจารณาทราบว่าเส้นอาสังขารจึงยืนสุวรรณบรรพตแห่งหนึ่ง ก็ดับขันธปรินิพพาน ในที่นั้น

ส่วนสมเด็จพระบรมกษัตริย์มสุทโธทนะ ครั้นถึงวันเป็นคำรบ ๕ รับสั่งให้โสจรสรองค์พระมหาสัตว์ด้วยพระทัยว่าจะกระทำ นามคหณมงคล ถวายพระนาม ให้ตกแต่งราชพิภพและประพรมด้วยจตุชาติสุคนธ์และให้โปรยปรายบุปผชาติมีข้าวตอกเป็นคำรบ ๕ แล้ว ให้ปูลาดอาสนะอันวิจิตรด้วยเงินและแก้ว ให้ตกแต่งอัมรินทร์ปายาสปณฺฑิตรสอาหาร แล้วให้ประชุมกษัตริย์ พราหมณ์ คฤบดี เสนามุขอมายืนในพระราชนิเวศน์ แล้วให้เชิญพระมหาสัตว์อันประดับด้วยราชกุมารปสาธนาภรณ์สู่มนทลสนัน

^๗ ดูภาพประกอบ ภาคผนวก

บาติ แล้วให้อัญเชิญทิวาจารย์ ท. ล้วนถึงฝั่งแห่งไตรเพททางคศาสตร์ ๑๐๘ คน มานั่งเหนือปวงนิดาสนะให้บริโกคมรุธุยาสา แล้วเลือกสรรได้พราหมณาจารย์ ๘ คน ล้วนมีคุณวิทยาประเสริฐกว่าหมู่พราหมณ์ ท. เชิญให้ขึ้นนั่งเหนืออาสน์อันสูง แล้วให้เชิญพระโพธิสัตว์ไปสู่สำนักพราหมณ์ทั้ง ๘ ให้พิจารณาพระลักษณะ และพราหมณาจารย์ทั้ง ๘ นั้นคือ รถมพราหมณ์สุทัตตพราหมณ์ สยามพราหมณ์ โกณฑัญญพราหมณ์ล้วนรู้ไตรเพทลึกซึ้ง ยิ่งกว่าพราหมณ์ทั้งปวง

พราหมณ์ทั้ง ๗ คน เว้นแต่ โกณฑัญญพราหมณ์ผู้เดียว ล้วนรู้ไตรเพทลึกซึ้งยิ่งกว่าพราหมณ์อื่นๆ ทั้งปวง ยกเว้นแต่โกณฑัญญพราหมณ์ผู้เดียวนอกนั้นได้ทำนายพระสุบินพระราชเทวี แต่วันแรกลงสู่ปฏิสนธิในพระครรภ์ พราหมณ์ทั้ง ๗ คน พิจารณาเห็นลักษณะแห่งพระมหาสัตว์บริบูรณ์จึงยกนิ้วหัตถ์ขึ้นสองนิ้วแล้วทูลทำนายเป็นสองประการว่า พระราชกุมารกรอปรด้วยทนต์ตั้งสมหาบุรุษลักษณะพร้อม ๓๒ จึงมีคติสองประการ **ผิวนวลอยู่ในขรรวาส จะเป็นบรมจักรพรรดิ ผิวนอกทรงพรรพชา จะได้ตรัสเป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า**

โกณฑัญญพราหมณ์ผู้เดียวทำนายว่า มีคติเป็นเดียว คือ จะออกบรพชา ตรัสรู้เป็น **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า** โดยส่วนเดียว^๔

๕) ภาพที่ ๕ แรกนาขวัญ ในพิธีวัปปมงคลแรกนาขวัญ องค์สิทธิธตททรงปาฎหาริยนั่งขัดสมาธิเจริญญาณ แม้ตะวันคล้อยบ่าย แต่เงาต้นห้วยังฉายาตรงเหมือนเที่ยงวัน พระพุทธบิดาเห็นอัศจรรย์ จึงถวายอัญชลีอีกครั้ง (นับเป็นครั้งที่ ๒)^๕ (ลงภาพ ภาคผนวก)

อยู่มา ณ วันหนึ่งถึงวัน **วัปปมงคลแรกนาขวัญ** สมเด็จพระบรมกษัตริย์ให้ตกแต่งพระนครกบิลพัสดุ์งามเหมือนเทวนคร ให้ตกแต่งไถ ๑๐๗ ไถ ปะภูัก เชือกผูก เขาโค ล้วนหุ้มเงินทั้งสิ้น ได้ทรงอันหนึ่งปักษ์ เชือกผูก เขาโค หุ้มด้วยทอง พระองค์ทรงสรรพาวาณราชภูษิต แวดล้อมด้วยอมตย์ ราชบริพารเป็นอันมาก กับทั้งราชบุรุษชาวพนักงานกรมนาทั้งปวงล้วนนุ่งห่มอุทุมปัสตร์ ทัดทรงอลงกตบุปผาสุคันธวิเลปนาการเสด็จไปสู่ภูมิเขตฐานที่กระทำการแรกนาขวัญ

ให้อัญเชิญพระมหาสัตว์เสด็จไป ณ ที่นั้นด้วย ในที่ใกล้เขตภูมินั้นมีชมพูพฤษะใหญ่ต้นหนึ่ง มีปริมณฑลร่มเย็นเป็นที่รมณียสถาน จึงให้ตกแต่งเป็นสิริไสยาสน์แห่งมหาบุรุษ ณ ภายใต้อร่มไม้นั้นให้ดาตเพดานเบื้องบนขจิตดาวทอง ให้ผูกม่านแวดวงไปโดยรอบ ตั้งราชบุรุษให้ล้อมลงรักษาภายนอกแล้วยังพระราชกุมารให้ทรงเครื่องประดับแล้วให้นิสัสนาการเหนือที่สิริไสยาสน์ มีพระพี่เลี้ยงนางนมนั่งบริบาลแวดล้อมภายในม่าน ส่วนสมเด็จพระสิริสุทโธทนมหาราช แวดล้อมด้วยคณามาตยราชมนตรีเสด็จไปสู่ที่จะแรกนาขวัญ ทรงจับไถทอง อมาตย์ ท. จับไถเงิน แล้วโลกกลับไปกลับมาสิ้นสามวาระ

ในขณะนั้น นางนมพี่เลี้ยง ท. ขวนกันออกมาดูการแรกนาขวัญ ณ ภายนอกม่านทั้งสิ้น และพระโพธิสัตว์เสด็จอยู่แต่ลำพังพระองค์เดียว มิได้เห็นผู้ใดผู้หนึ่ง ก็เสด็จอุฏฐากการขึ้นโดยเร็ว แล้วทรงนั่งบัลลังก์สมาธิเจริญอานาปานสติกรรมฐาน ยังปฐมฌานให้บังเกิด ในเพลานั้น เป็นเพลาบ่ายงา รมไม้ ท. อันวิเศษก็ขายไปตามตะวันทั้งสิ้น ส่วนฉายาไม้นั้นนั้น ปราภฏเป็นปริมณฑลตรงอยู่ตามเดิม ดูกาลตะวันเที่ยงเป็นมหัศจรรย์

^๔ อ้างแล้ว, สมเด็จพระบรมพรมาณูชิตชินโนรส, **พระปฐมสมโพธิกถา พิศดาร ๒๙ ปริเฉท**, หน้า ๙๔-๙๗.

^๕ ดูภาพประกอบ ภาคผนวก

ส่วนนางนมพีเลียง ท. พาทั้งกลับเข้า ณ ภายในม่าน ได้เห็นพระปาฏิหาริย์อันนั้น ก็ชวนกันพิศวง จึงออกไปกราบทูลบรมกษัตริย์ บรมกษัตริย์ได้ทราบก็เสด็จมาโดยเร็ว ได้ทอดพระเนตรเห็นพระปาฏิหาริย์เป็นอัศจรรย์ จึงยอพระหัตถ์ถวายอภิธานนาการ แล้วออกพระโอษฐ์ ดำรัสว่า

กาลเมื่อวันประสูติ จะให้น้อมพระองค์ลงถวายนมัสการเทวพิดาบส เทวพิดาบสนั้น ก็กระทำปาฏิหาริย์ขึ้น ไปยืนเบื้องบนชฎาท่านดาบส อาตมาก็ประณตเป็นปฐมวันทาการครั้งแรกแล้ว และครั้งนี้ อาตมาก็ถวายอัญชลีเป็นทุติยวันทาการ ค่ำรบสอง แล้วเชิญพระมหาสัตว์เสด็จขึ้นเข้าพระนครกบิลพัสดุ์ในขณะนั้นทันที^{๑๐}

๖) ภาพที่ ๖ ยกศร องค์สิทธารถมหาบุรุษ ทรงแสดงศิลปศาสตรธนู ๐๘ อย่างและทรงยกศร สหัสสถามณู ซึ่งหนักคนตั้งพันยกไหว แต่พระองค์ทรงยกได้ โลกอัศจรรย์ใจ จึงรู้ว่า ถ้าอยู่ในเพศฆราวาส จัดเป็นจักรพรรดิ^{๑๑} (ลงภาพ ภาคผนวก)

กาลบัดนี้ สมเด็จพระบรมกษัตริย์สิริสุทโธทนมหาราช ทรงส่งข่าวสาสน์ไปแก่ชัตติยวงศ์ศักราช ท. ว่าอาตมากระทำปราสาท ๓ ถูให้แก่พระราชโอรสเสร็จแล้ว ประราธนาจะราชาภิเษกเป็น เอกอัครราชธิดา ให้อยู่ณติวังศานวงศ์ ท. จงตกแต่งธิดาส่งถวายทุกองค์ แต่บรรดากษัตริย์ศักราชทั้งหลาย พวงได้รับสั่งดังนั้น ก็ส่งข่าวสาสน์ตอบกราบทูลว่า พระราชกุมารมีพระรูปอันงาม อาจนำมาซึ่งความเสื่อมใสแก่ผู้ได้พัสณา แล้วเกิดมหาอิสริยราชตระกูล แต่ไม่รู้ศิลปศาสตรสิ่งใด ข้าพระพุทธเจ้า ท. ยังไม่ควรจะถวายธิดาก่อน สมเด็จพระบรมกษัตริย์ได้ทรงทราบข่าวสาสน์ตอบดังนั้น จึงตรัสบอกแก่พระราชโอรสพระมหาบุรุษจึงกราบทูลว่า กิจที่จะศึกษาเล่าเรียนศิลปะ ศิลปศาสตรแห่งข้าพระพุทธเจ้า ก็จงให้ติกลองชัยเกริขุมมพระญาติให้พร้อมในพระนครนี้ ในที่สุด ๗ วัน จักสำแดงศิลปศาสตรให้ปรากฏแก่ชัตติยวงศ์สาสน์ทั้งปวง

สมเด็จพระราชบิดา ก็รับสั่งให้กระทำเช่นนั้น แล้วให้ปลุกมณฑปในที่ท่ามกลางพระนคร ให้ตั้งราชบัลลังก์เอาไว้ อันสมควรแก่ราชอาสน์ ณ ภายในมณฑปนั้น ครั้นถึงวันค่ำรบ ๗ บรรดากษัตริย์ ศากยราช ท. อันเป็นฝักฝ่ายพระประยูรญาติ ข้างพระราชบิดา ๘๐,๐๐๐ ข้างฝ่ายพระราชมารดา ๘๐,๐๐๐ กับทั้งชน ท. มีพราหมณ์ คฤหบดีเป็นต้น ก็ชวนกันมาสโมสรประชุมพร้อมเพรียงกัน

สมเด็จพระมหาสัตว์เจ้า พร้อมทั้งพระราชบิดาเสด็จด้วยมหันตบิรารยศไปยังที่มณฑป สันนิบาต เสด็จสถิตบนรัตนบัลลังก์ในมณฑปแล้ว ให้หามาซึ่งนายขมังธนูทั้ง ๔ คน คืออักษณเวรี พาลเวรี สรเวรี สัททเวรี ให้ไปนำมาซึ่ง สหัสสถามณู อันหนักถึงกำลังบุรุษ ๑,๐๐๐ บุรุษจึงยกขึ้นได้ ทรงยืนเหยียบซึ่งที่สุดเบื้องต่ำแห่งคันธนูด้วยพระบาทเบื้องซ้าย ประดิษฐานไว้ในหว่างแห่งนิ้วพระบาท แล้วทรงยกขึ้นซึ่งคันธนูดูอาการดุจเบา ครวณา ดังสตรีอันยกขึ้นซึ่ง **ไม่ก่ดัดฝ้าย** บรรดาสรรพสัตว์ ท. เห็นอาการอันทรงกระทำนั้น ก็ชวนกันชื่นชมโสมนัส ในลำดับนั้นก็ทรงติดลอสายเสียงสนั่น ดุจเสียงอสณิบาต ๑,๐๐๐ ครั้ง มิฉะนั้นดุจเสียงปฐพีทรุด แลกรุงกบิลพัสดุ์ อันกว้างยาวได้สดตโยชน์ ปานประหนึ่งว่าจะหวาดไหวไปทั้งสิ้น มหาชนก ท. ต่างตกใจไต่ถามกันว่า เสียงสิ่งใดชนบางจำพวกก็บอกกันว่า เสียงอสณิบาต บ้างว่า เสียงแผ่นดินทรุดที่รู้ก็บอกว่า เสียงนี้คือพระอังกิรสมุขมรลงซึ่ง สหัสสถามณู แลกษัตริย์ศากยราช ท. ได้แก่อาการเท่านั้น ก็ชวนกันยินดีที่จะยอมถวายธิดาทุกๆ องค์ ลำดับนั้น

^{๑๐} อ่างแล้ว,สมเด็จพระบรมพระปรมาวุตติชิโนรส.พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร๒๙ปริเฉท.หน้า ๑๑๕-๑๑๖

^{๑๑} ดูภาพประกอบ ภาคผนวก

สมเด็จพระมหาสัตว์ ก็ทรงสำแดงศิลปศาสตร์ยิ่งรุทั้ง ๑๒ ประการ อันเป็น **อัสถุยสาธารณะ** อันมิได้มีทั่วไปแก่ผู้อื่นคือผู้อื่นมิได้รู้จักสำแดงได้ แล้วตรัสถามว่า จะให้กระทำอย่างอื่นประการใดบ้าง?

มหาชนกชน ท. ทูลว่าให้แผลง (ยิง) ขนหางทราย (ปลายแหลม) จามรี ในขณะนั้น พอเพลาพระอาทิตย์อัสดงคต พระมหาบุรุษทรงแผลงลูกเส้นขนหางจามรี อันตั้งอยู่ในที่ไกลได้โดยชนหนึ่งขาดตกลงที่ตรงกึ่งกลางได้ ด้วยพระเนตรอันมองใส พร้อมด้วยประสาททั้ง ๕ อันบริสุทธ์ปราศจากมลทิน อาจสามารถจะแลเห็นซึ่งเมล็ดพรรณผักรากอันตั้งอยู่ ณ ฟากแห่งภูเขาแก้ววิเชียรช้างโน้นกำหนดทางไกลได้โดยชนหนึ่ง ในเวลาอันพร้อมด้วยความมิดมืงค์ ๔ ประการ คือ เป็นราตรี เมฆตั้ง ผ่นตก คีนวันเดือนกับ ส่วนกษัตริย์ศัถยวงศ์ ท. ได้เห็นศิลปศาสตร์ อันประเสริฐยวดยิ่ง หาผู้ใดจะเสมอเหมือนมิได้เช่นนั้น ก็พร้อมกันตบแต่งพระราชธิดา ทรงอาภรณ์ทุกอย่างองค์ส่งมาถวายเป็นนางขัตติยกัญญาคนนานับได้ถึง ๑๐,๐๐๐ นาง^{๑๒}

๗) ภาพที่ ๗ ราชภิเษก ท้าวมหาพรหมและองค์อินทร์ พร้อมมวลเทพยดา เสด็จถวายน้ำสังข์ ในวันสิทธารถภิเษกกับองค์เอกพิมพาโยธรา เสวยสุขปราสาท ๓ ฤดู คือ ฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูหนาว^{๑๓}(ใส่ภาพ ผวนก)

ลำดับนั้น สมเด็จพระกษัตริย์สิริสุทโธทนมหาราช ก็ทรงราชภิเษก พระมหาบุรุษสิทธารถราชกุมาร ให้เสวยราชสมบัติ ทรงตั้งพิมพาเทวีเป็นองค์อัครมเหสี และพระมหาสัตว์เจ้าแวดล้อมด้วยอเนกขัตติยราชนารีเป็นราชบริวารปานประหนึ่งว่า สมเด็จพระชินทรเทวราช อันมีนางเทพอัปสรกัญญาเป็นบริวารกาลเมื่อหมั้นตฤกัแวดล้อมด้วยขัตติยคนนาง อันประโคมขานเบญจางคสังคีตเว้นจากบุรุษใดๆ เสด็จขึ้นสถิตปราสาทมีพื้น ๙ ชั้น นางพนักงาน ท. ก็ถวายปณิตโภชนาหารและสุขุมวัตถุสังการต่างๆ อันสมควรแก่ฤดูหนาวและสถิตในปราสาทนี้สี่เดือนสิ้นหมั้นตฤ

ครั้งล่วงหน้า คิมหันตฤกั เสด็จขึ้นสู่ปราสาท อันมีพื้นได้สี่ชั้น นางขัตติยกานัล ท. ก็ถวายนานครสโภชนาและพัสดราภรณ์ อันสมควรแก่ฤดูร้อนในที่ใกล้สัทยชนัน ชาวพนักงาน ท. ตั้งอ่างทองใหญ่เต็มไปด้วย สุคนธกถอยเบญจปทุมชาติ และตั้งหม้อเงิน หม้อทอง หม้อแก้วต่างๆ ล้วนเต็มไปด้วยน้ำหอมและวางไว้ซึ่งอ่างทองใหญ่ๆ เต็มไปด้วยน้ำเปือกของหอมและปลูกปทุมชาติมีพรรณ ๕ ประการ หมู่มะลึงผึ้ง ท. บินเข้ามาคลึงเกล้าเอาชาติเกสรหอบตลบอบอวลไปทั่วปราสาทบริเวรทั้งสิ้น

กาลเมื่อสุริยรังสีร้อนเกล้า ชาวพนักงาน ท. ก็เพดานซึ่งขึ้นบนเสาไม้ตะเกียบ ณ จันทาโลกมณฑป ในที่ใกล้มณฑปนั้น มีระหัดน้ำ มีหนังกระปือลาด ณ เบื้องบน แล้วมีศิลายนต์ห้อยย้อยอยู่บนหนังกระปือ ขณะเมื่อชาวพนักงานไซระหัดน้ำขึ้นไปจากสระน้ำนั้นตบต้องศิลายนต์ ศิลายนต์นั้นก็ผัดผ่นกระทบหนังกระปือมีเสียงดุจเสียงฟ้า น้ำที่ระหัดขึ้นไปบนเพดานจันทามณฑปนั้น กัดตกลงเป็นฝอยๆ กระเซ็นช่นดุจกระแสดสายวิสาทตกลงเป็นนิรันดรมีรู้ชาติ

สมเด็จพระมหาบุรุษราช ก็ทรงภูษาสรรพารณวิภูษิตนิลวรรณมีพรรณอันเขียวแวดล้อมด้วย อเนกอนงค์นิกรขัตติยราชกัญญา ล้วนนุ่งห่มประดับนิลวตาลังการณทั้งสิ้น ดรुนา ดุจพญานิลคเชนทรราช อันแวดล้อมด้วยหมู่นิลกิริณีเป็นบริวารทรงนิสัสนาการสถิตบนบัลลังก์นิลมณีนันมีพื้นแลเพดานแลปานผูกล้อมล้วนสีเขียว ควรจะพิศวง เสด็จโสรจสรลงสินธุธารากับด้วยนางขัตติยราช

^{๑๒} อ้างแล้ว,สมเด็จพระบรมพระปรมาณูชิตชินโรส.พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร๒๙ปริเฉท.หน้า ๑๒๐-๑๒๒

^{๑๓} ดูภาพประกอบ ภาคผวนก

กัญญา ท.มีสิริวิลาสอันงามปานประหนึ่งเวลาหกเทวราชอันสงสนานวัสโสทกธารากับด้วยพลาหกเทพ
อัปสรกัญญาทั้งปวง และเสวยในปราสาทนั้นจนสิ้นฤดูมหันต์ถ้วนสี่เดือน

ครั้นเคลื่อนเข้า วสันตฤดู ก็เสด็จมาสู่ปราสาทอันมีพื้นได้ ๗ ชั้น พระสนมกำนัล ท. ก็ถวาย
อรโฆชนภัตจัดแจงเจือระคนควรแก่ฤดูทั้งสามดุจพรรณนาแล้ว และสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เสวยสุข
สมบัติในปราสาททั้ง ๓ ฤดู ปานประหนึ่งสมเด็จพระปาวณีเทวราชอันเสวยทิพย์สมบัติ ในไพชยนต์รัตน
ทิพย์พิมานสวรรค์ ในชั้นดาวดึงเทวโลก ฉะนั้น

ลำดับนี้ พระคันถรจนอาจารย์ จงกล่าว พระคาถาสรรพเสริญสมบัติตอนท้ายบท มี
อรรถาธิบายความย่อว่า พระสิทธัตถราชกุมารมีประโยชน์อันสำเร็จ ได้เสวยราชสมบัติ มีพระพิมา
ยโสธราชเทวีเป็นอัครมเหสี เป็นประธานแก่พระสมณนารีราชบริพานประมาณ ๔๐,๐๐๐ นาง เสด็จ
สถิตในปราสาททั้ง ๓ หลัง อันมีนามว่า รมยปราสาท ๑ สุรมยปราสาท ๑ สุกปราสาท ๑ โดยอันควร
แก่ฤดูทั้ง ๓ เสวยสวัสดิสุขในสิริราชสมบัติเป็นมหัสจรรย์ยิ่ง ดุจหนึ่งทิพย์สมบัติวิวัฒนาการชั่ววันรันดร^{๑๔}

๘) เทวทูต ๔ วันเสด็จประพาสอุทยาน เทวดาเจ้าเนรมิตให้ทอดพระเนตรเห็น เทวทูตทั้ง
๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และพระสมณะ ทรงสังเวชสลดพระทัยในโลภี น้อมนิมยยินดีในสมณ
เพศ^{๑๕}

อยู่มาวันหนึ่ง สมเด็จพระมหาสัตว์ ปราภณาสจะเสด็จไปประพาสอุทยาน ตรัสเรียกสารถิ
มารับสั่งว่า ท่านจงตกแต่งรถ เราจะเสด็จไปสู่อุทยานภูมิ นายสารถิรับสั่งแล้ว เทียมด้วยวรสิงธพทั้ง ๔
แล้วจึงทูลเชิญเสด็จ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์แวดล้อมด้วยดิเรกโยธาทาญ ออกจากนครจะไปสู่อุทยาน
ภูมิประเทศ ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ปฐมนิมิตซึ่งเทพยดานฤมิตเป็น คนชรามีเกศาหงอก สีข้าง
คดค่อม กายง่อมเงื่อมไปเบื้องหน้า มือถือไม้เท้าเดินมาในระหว่างมรรควิถี มีอาการห้วนไหวสิ้นไปทั่ว
ทั้งกาย ควรจะสังเวช ยังไม่เคยทอดพระเนตรมาก่อน จึงตรัสถามนายสารถิว่า บุรุษนี้มีนามชื่อว่าใด จึง
ดูรูปกายแปลกประหลาดกว่าชน ท. อันฉะนี้ ขณะนั้นเทพยาเข้าสิงกายนายสารถิ ให้ทูลไปโดยสัตว์ว่า
บุรุษผู้นี้ มีนามว่าชนชรา จึงตรัสซักถามว่า **คนชราเป็นประการใด?** นายสารถิทูลว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า
คนชราผู้นี้ มิได้มีชีวิตยาวนานพลันถึงมรณภาพเป็นแน่แท้ จึงตรัสถามว่า เหมือนตัวอาตมาะนี้ ก็ได้ล่วง
ชราธรรมแลหรือ? ข้าแต่พระลูกเจ้า พระองค์แลข้าพระพุทธเจ้าก็ดี ชน ท. อันก็ดี บรรดาเกิดมาในโลก
สันนิวาสนี้ บ่มีอาจล่วงพ้นธรรมชราทั้งสิ้นด้วยกัน

เมื่อได้ทรงสดับดังนั้น ก็ตรัสเตียนชาติ อันเป็นเหตุจะให้ชรา มีพระทัยบังเกิดสังเวชเป็น
กำลัง จึงตรัสสั่งนายสารถิว่า ท่านจงกลับรถเถิด จะเป็นประโยชน์อันใด กับสิริมหาสมบัติ อันบมิล่วง
พ้นชรามีประการดังนี้ และจะมาชวนชวายุในการเล่น อันเปี่ยมให้เกิดความประมาทมิควรยิ่งนัก ก็เสด็จ
กลับรถคืนเข้าพระนครขึ้นสู่ปราสาท

เหตุอันนี้ ทราบถึงพระราชบิดา จึงตรัสสั่งให้พระสนม ท. ให้ตกแต่งพระกายประโลมพระ
ราชโอรัส หวังจะให้ลุ่มหลงอยู่ในเบญจกามคุณอย่าให้เบื่อหน่าย แล้วกำชับชน ท. ให้พิทักษ์รักษา
ยิ่งกว่าแต่ก่อน **ห้ามอย่าให้คนชราเข้ามาในที่ใกล้ถึงกิ่งโยชน**

^{๑๔} อ้างแล้ว, สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก. พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ปริเฉท. หน้า ๑๒๒-๑๒๔

^{๑๕} ดูภาพประกอบ ภาคผนวก

ส่วนพระมหาบุรุษ เสด็จไปประพาส พระอุทยานในวาระค่ำรบ ๒ ได้ทอดพระเนตรเห็น **ชนพญาธโรคา** ครั้งที่ ๓ เห็นชนกระทำการกิริยานอนอยู่ในระหว่างมรรควิถี ครั้งที่ ๔ เห็นรูปบรรพชิตซึ่งนุ่งผ้ากาสาวัตร กรบด้วยอาภักปิริยาสำรวม อาจนำมาซึ่งความยินดีเลื่อมใส ล้วนแต่เทพยดานิมิตให้ปรากฏทั้งสิ้น จึงตรัสถามนายสารถิเหมือนแต่หลัง

ครั้งนั้น ยังมีได้เป็นยุคพุทธกาล นายสารถิก็ยังมีเคยรู้จักรูปพระสมณะและบรรพชิต คณะเทพยดาเข้าใจให้กราบทูล ผู้นี้มีนามว่า **บรรพชิต** แล้วทูลสรรเสริญคุณบรรพชิต การบรรพชา ด้วยเทวานุภาพ เมื่อได้ทรงทราบก็ทรงดำริว่า การประพุดเป็นสมณเพศนี้ เป็นพิธีกุศลธรรมอันประเสริฐ สุนทรสภาพโดยยิ่ง ควรอาตมะ จะถือเอาอุดมเพศเห็นปาน มีพระทัยบังเกิดยินดีรักใคร่ในบรรพชา ในเพลานั้นเสด็จไปถึงพระอุทยาน เหตุตั้งนั้นพระคันถรจนจารย์ จึงกล่าวพระคาถา อรรถธิบายความเหมือนนัยนหลัง สมเด็จพระมหาสัตว์ เสด็จเที่ยวประพาสเที่ยวทั่วอุทยาน กระทั่งสิ้นสกลทิวาวนยังคำจนสายัณห์สมัย แวดล้อมด้วยคณานางอนเณกนิกรสร้างคศกยราชกัญญา ลงสง^{๑๖}สนานในมหาสระโบกขรณี แลเสด็จกลับพระนคร

๙) **ภาพที่ ๙ ออกบรรพชา** วันพระราหุลประสูติ ทรงเผยม่านทองเข้าไปมองแล้ว เข้าไปดูแม่พิมพ์าเห็นหลักสนิทินิทราร กรกอดพอร่าหุลนอน สมณหลักกายวิการ สังเวชว่า วังเหมือนป่าช้า ตัดพระทัยออกบรรพชา ในคืนนั้น^{๑๗}

สาเหตุออกบรรพชา ในวันนั้น พิมพ์าราชเทวีประสูติโอรส สมเด็จพระเจ้าสิริสุทโธทรงทราบ มีพระทัยโสมนัส ดำรัสสั่งราชบุรุษนำข่าวสาสน์ไปกราบทูลพระราชาบุตร เบื้องว่าพระมหาบุรุษทรงทราบเหตุ จึงออกพระโอษฐ์ว่า ห่วงบังเกิดแล้วแลสั่ง**สาพันธนาการเกิดแก่อาตมากาลบัดนี้** จำเดิมแต่นั้น พระราชกุมารได้นามว่า **พระราหุล** เหตุ พระมหาสัตว์ตรัสว่า **ห่วงบังเกิดนั้น** พระมหาสัตว์เสวยราชสมบัติอยู่ ๒๙ พระพรรษา พระคันถรจนจารย์ กล่าวพระคาถาอรรถธิบายว่า ในขณะนั้น พระฤทัยพระบรมโพธิสัตว์ ก็น้อมไปยังในนักกฏฐานการจากพระแท่นสิริไสยาสน์ บทจรมาสู่ที่ใกล้พระทวารปราสาทแล้ว หยุดยืนอยู่ จึงดำรัสเรียกออกไปว่า ผู้ใดอยู่ที่นั่น ส่วนนายฉันทนามาตย์นอนอยู่ภายนอก หนุนศรีษะกับธรณีพระทวาร ได้สดับพระสุรเสียง จึงร้องทูลตอบเข้ามาว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า ข้าพระพุทธเจ้า นายฉันทนะ อยู่รักษาพระองค์ ณ ที่นี้ จึงมีพระราชดำรัสตรัสสั่ง ดูกรนายฉันทนะ อาตมะจะออกสู่มหาภิเนษกรรมณในคืนวันนี้ ท่านจงไปผูกม้ามาให้เราตัวหนึ่งโดยเร็ว

นายฉันทนามาตย์ รับสั่งแล้วไปนำเครื่องม้ายังโรงม้ายด้วยแสงประทีปหอม ดำริว่าอาตมะจะผูกม้าด้วยเครื่องประดับพญาทัยราช ณ กาลบัดนี้ แล้วก็ผูกเครื่องอศวาทังการที่ตัวพญาม้ากัณฐกอศวราช อันมีกายโดยยาว ตั้งแต่คอจดท้ายประมาณ ๑๘ ศอก ส่วนสูงพอสมควรกับกายอันยาว สีขาวบริสุทธิ์ดุจสังข์อันขัดใหม่ ศรีษะดำดุจสีแห่งกา มีเกศาใน मुख (หน้าผาก) ประเทศดุจใส่หญ้าปอง งามสะอาด กอปรด้วยพลกำลังมากนัก พญาตรงคราซ ก็มีจิตโสมนัส จึงเปล่งเสียงร้องมหาเสียดการ กีก้องสนั่นไปทั่วกรุงกบิลพัสดุ์ทั้งสิ้น แต่เทพยดากำบังเสียงมามีให้บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งได้ยิน กลัวจะเป็นมลทินแก่มหาภิเนษกรรมนัตรา

พระคันถรจนจารย์ กล่าวพระคาถาสรรเสริญพระมหาสัตว์ที่กำหนดเห็นโทษในกามภพเป็นอันมาก เห็นอันสงสในมหาการโดยด่วนลงจากปราสาท เมื่อพระมหาสัตว์เสด็จไปใกล้ม้า

^{๑๖} อ่างแล้ว,สมเด็จพระบรมพระปรมาณูตชิโนรส.**พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร๒๙ปริเฉท**.หน้า ๑๒๕-๑๒๗

^{๑๗} ดูภาพประกอบ ภาคผนวก

พญาอัครราช ทรงยกพระหัตถ์ขวาปรามาสายกัณฐกสินธพ ตรัสว่า ดูรกกัณฐมโนทัย ท่างจางพาอาตมะไปให้ตลอดในราตรีเดี๋ยวนี้ อาตมะจะได้ตรัสเป็นองค์ พระศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้าจะได้ชนข้ามเวไนยสัตว์ในมนุษยโลกกับทั้งเทวโลก ให้พ้นจากจตุโอฆสงสารถึงฝั่งพระปรินิพพานในครั้งนี้

เมื่อพระมหาสัตว์ เสด็จถึงที่ใกล้ พระยาบาลทวาร พอการอณรรตติกสมย์ (เที่ยงคืน) จึงทรงดำริว่า ถ้าประตูนี้มีได้เปิดออก อาตมะก็จะหนีหนีเข้าซึ่งม้าที่สี่ข้าง ด้วยเพลทั้งสองข้าง กับทั้งนายฉันทน์ อันยึดหางม้าจะพาโคตข้ามกำแพงนครอันสูง ๑๘ ศอก ออกไปภายนอกให้จงได้ แต่เทพยดาเจ้าท. ก็เปิดทวารถวายให้สมพระประสงค์ องค์พระมหาสัตว์ก็ขับม้าพระที่นั่งออกจากพระนคร มิได้เอื้อเพื่ออาลัยมนจักรพรรดิราชสมบัติอันจะมาถึงเงื้อมพระหัตถ์ ดูรวนาจุกก่อนเขพะอันถ่มจากพระโอษฐ์ กมลหมายมุ่งพระปรมาภิสมโพธิเป็นเบื้องหน้า

ในกาลเมื่อพระโพธิสัตว์ เสด็จหยุดยืนม้าพระที่นั่งแทบฝั่งนี้ จึงตรัสถามนายฉันทน์ว่า แม่น้ำนี้มีนามชื่อใด? ชื่อโนมานที่คั่นอยู่เป็นที่กำหนดแดน สุดเขตประเทศแคว้นคั่นศกยชนบท พญาม้านำพาเสด็จเส้นทาง ๓๐ โยชน์ พอรุ่งอรุณถึงฝั่งโนมานที่ ขณะพระมหาบุรุษราชเจ้า จึงเตือนผนัง (สี่ข้าง) ข้างม้าด้วยสันพระบาทให้สัญญากัณฐกอชาแผ่นโผนข้ามแม่น้ำโนมานที่ อันมีประมาณโดยกว้างได้ ๘ อสุภะ คือ ๑๔ เส้น ไปตกลงยังฝั่งปากโน้น สำแดงถึงนิมิตอันพระองค์จะข้ามพ้นโอฆสงสารได้เป็นแน่แท้ หาสงสัยบมิได้ จึงเสด็จลงจากหลังม้าพระที่นั่ง ทรงนิสัสนาการสถิตเหนือกองทรายมีพรรณขาวดุจแผ่นเงิน แล้วตรัสสั่งนายฉันทน์ว่า ท่านจงลงเอาเครื่องประดับของอาตมากับม้าม้ากัณฐกสินธพ กลับไปพระนครเถิด เราจะบรรพชาในที่นี้ แล้วเปลื้องอาภรณ์ออกจากพระองค์ เอาชายพระภูษาห่อเข้าแล้วส่งให้นายฉันทน์

ทรงดำริว่า เกศาของอาตมะนี้ ไม่สมควรแก่สมณเพศ บุคคลอื่นที่ควรจะตัดพระเกศพระโพธิสัตว์ เห็นปานดังอาตมะก็บมิได้มี ควรอาตมะจะตัดโมฬีแห่งตนเองด้วยพระขรรค์ ในขณะนั้น รัตนขรรคาวุธอันเป็นทิพย์ก็ตกลงมาจากอากาศ ปรากฏในที่เฉพาะพระพักตร์ จึงทรงตัดเกศด้วยพระขรรค์ในฉันทนาการ และพระเกศก็ปรากฏยาวประมาณสององค์คูลีม้วนกลมเป็นทักษิณาวฏ์ทุกๆเส้น ทัวทั้งพระอุตมังกสิโรจน์ ตั้งอยู่กำหนดเท่านั้นจนตราบเท่าปรินิพพาน จะได้วัฒนาการขึ้นมามีอภิมิได้ และพระมัสสุโลมาก็ปรากฏพอควรแก่พระเกศา กิจที่ตัดสับไปอีกในเบื้องหน้านั้นมิได้มี ทรงจับพระจุฬาโมฬีขว้างขึ้นไปบนอากาศ ทรงพระอธิษฐานว่าถ้าอาตมะจะได้ตรัสรู้แก่พระปรมาภิสมโพธิญาณโดยแท้แล้ว ขอจุฬาโมฬีนี้จงตั้งอยู่ในอากาศอย่าได้ตกลง ผีดิบมิได้ลุสมประสงค์ จงตกลงมายังสุธากาและพระจุฬาโมฬีกับพระภูษาพันโทพระเศียรนั้น ก็ประดิษฐานลอยอยู่บนอากาศสูงประมาณโยชน์หนึ่ง พระอมรินทราธิราชก็ทรงนำผอบแก้วอันนี้สัณฐานสูงใหญ่ได้โยชน์หนึ่งตั้งบนเศียรรองรับเวฐนพัสดรา และพระจุฬาโมฬีอันมีพรรณงามเป็นแสงดุจปีกแมลงทับทอง ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานบรรจุไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์อันแล้วด้วยแก้วอินทนิล สูงประมาณ ๔ โยชน์ในดาวดึงส์เทวโลก ตรากันบัดนี้

ในกาลนั้น ท้าวมฤกาพรหม ทราบโดยญาณว่า สหายแห่งอาตมาพาออกสู่กนิชกสมณในวันนี้ จึงนำอัญชลีบริวารทั้ง ๘ อันเป็นทิพย์ มีไตรจีวรเป็นต้น คือ กาสาวพัสดรา ๓ ผืน สังฆาฏิ จีวร สบง บาตร มีด กล่องเข็ม กายพันธ์ ผ้ากรองน้ำ เป็น ๘ ประการ สมควรแก่ภิกษุเพศอันประกอบควรเพียรในพระพรหมจรรย์ ลงมาจากพรหมภิกษุพณ้นำเขาไปถวาย สมเด็จพระมหาสัตว์ทรงไตรจีวรกาสาพัสดร์อันเป็นธงไชยพระอรหันต์ ด้วยบุพพาลิโยอันพระองค์ได้ศึกษาแก่ปุเรภพ ถือเอาयरพชิตเพศ

อันอุดม แล้วก็นอบพระภูษาทั้งคู่อันทรงแต่ยังเป็นคฤหัสถ์เพศแก่ท้าวฆฎิกพรหม ท้าวฆฎิกพรหมก็รับเอาแล้ว ถวายบังคมลา อัญเชิญขึ้นไว้ในทูลเจดีย์สูง ๑๒ โยชน์ ในพรหมโลก

เหตุดังนั้น พระคันถรณนจารย์ จึงกล่าวนิคมคณา ในที่สุดปรีชญะทอรรถธิบายความก็ซ้ำเหมือนหนหลัง^{๑๘}

๑๐) ภาพที่ ๑๐ ทรงม้ากัณฐกะ องค์พระมหาบุรุษเจ้า กำลังทรงม้ากัณฐกะ อันมีนายฉันทะเกาะหางม้าตามเสด็จ เทพยาเจ้าประทับประคอง ล่วงมาถึงฝั่งแม่น้ำอโนมานที หมู่น้ำ ธาราและจันทร์เจ้า ขจีคอยทอแสงส่องทาง ^{๑๙}

๑๑) ภาพที่ ๑๑ ตัดพระโมฬี พอถึงฝั่งอโนมานทีศรี ก็ทรงพระขรรค์แก้วแววมณี พระก็ตัดโมฬีมีอาลัย เพราะทรงทราบดีว่าในสมัยนั้น ใครตัดผมถือว่าเป็นเสนียดจัญไร หมดคนคบค้าติดตาม แล้วทรงอธิษฐานเพศบรรพชา^{๒๐}

กล่าวถึง **ทุกกริยา** กาลเมื่อพระมหาสัตว์ ทรงบรรพชาที่หาดทรายขาวริมฝั่งแม่น้ำอโนมานทีมีรับสั่งกับนายฉันทะอำมาตย์ว่า ท่านจงรับเป็นภารธุระนำอาหารและม้ากัณฐกะกลับเข้าไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ นายฉันทะและม้ากัณฐกะกลับไปแล้ว พระมหาบุรุษเสด็จยับยั้งลำพังพระองค์แต่ผู้เดียว เสวยสุขวิหารอยู่ในสวนมะม่วงชื่อว่า **อนุปิย อัมวัน** โดยเว้นจากการเสวยพระภิกษาหาร ๗ วัน ด้วย **บรรพชาสุข** ในวันที่ ๘ เสด็จจากที่นั่น บวรไปแต่พระองค์เดียว สิ้นมรรดา ๓๐ โยชน์ ในเพลเช้า ถึงนทีแห่งหนึ่งที่ใกล้กรุงราชคฤห์ เสด็จลงสงวารีในคางคานั้น แล้วเสด็จเข้าไปโคจรบิณฑบาตรในกรุงราชคฤห์โดย **สพทานจาริก** เมื่อทรงรับบิณฑบาตรได้ **มิสภกัฏ** พอประมาณควรแก่อิ่มแล้ว เสด็จออกพระนครราชคฤห์โดยทางประตูฝ่ายทักษิณไปยัง **บันทวบรรพต** เป็นหน้าผาอันร่มสำราญพระกริชกาย แล้วจรรณาอาหารในบาตรด้วยปฏิภูลสัญญา^{๒๑}

กล่าวถึง **สำนักดาบส** ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เสด็จจาริกไปสู่สำนัก อาพารกาลามดาบส เรียนได้สำเร็จสมบัติ ๗ สิ้นความรู้อาจารย์ จีลาไปสู่สำนัก อุทกกรมบุตรดาบส เรียนได้สำเร็จ เนวสัญญานาสัญญายตนสมบัติ ๘ สิ้นความรู้อาจารย์ แล้วตั้งพระโพธิสัตว์ในที่ที่เป็นอาจารย์เสมอดน ทรงดำริว่า ทางปฏิบัติให้หนทางพระโพธิญาณ จึงลาจากไปเสีย

พระพุทธรูปเจ้า ทรงดำริว่าอาตมะจะกระทำ **ทุกกริยา** ให้ถึงที่สุดแห่งความเพียรอันอุกฤษอย่างยิ่ง จึงเสด็จเข้าบิณฑบาตในความนิคมทั้งปวง ทรงเจริญเมตตาภาวนาไปตลอดเวลาทราบเท่าจนกลับ จึงปริวิตกว่า อาตมะมีปิลิโพธอยู่ด้วยแสวงหาโอฬาริกามีควร แต่นั้นมาอาศัยรุกขมูลใด ก็เสวยผลอันหล่นลงมาแต่ต้นไม้นั้น มาภายหลังได้ภัตตาหารแล้ว ฉันทพ่อน้อยลงเท่าเมล็ดถั่ว เมล็ดข้าวสารหัก เมล็ดงา ทราบเท่าเมล็ดพรรณผักรากด ก็มีอาจบรรลู่พระโพธิญาณได้สำเร็จ ทางปริวิตกต่อไปว่า ประโยชน์อันใดด้อยเสพออาหาร แลอาตมะจะเว้นเสียซึ่งอาหารจะไม่บริโภคทั้งสิ้น ก็ตัดเสียซึ่งอาหารมิได้เสวยอีก

จำเดิมแต่ทรงอดพระกระยาหารทั้งสิ้น ทวัตตังสมหาบุริสะและอนุพญชชนะทั้งปวงก็อันตรธานสูญสิ้น พระมังสะและพระโลหิตก็เหือดแห้งทั่วทั้งสกลกาย ชุบซิดผอมย่นก ยังแต่หนังหุ้ม

^{๑๘} อ้างแล้ว, สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก. พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ประเล. หน้า ๑๒๙-๑๔๔

^{๑๙} ดูภาพประกอบ ภาคผนวก

^{๒๐} ดูภาพประกอบ ภาคผนวก

^{๒๑} อ้างแล้ว, สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก. พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ประเล. หน้า ๑๕๐-๑๕๔

อิฐและพระอัฐิฤษฏางค์ สีข้างก็เห็นคดค่อมวิการปรากฏจกลอนเรื้อน เมื่อยกพระหัตถ์ลูบบนพระเศียรก็พบแต่แฉกพระเส้นและอัฐิควรสังเวชยิ่งนัก แม้จะเสวยมหันตทุกข์ถึงเพียงนี้จะมีพระทัยปรีดีกดำริว่า จะประโยชน์อันใด ด้วยกระทำทุกกริยาอันแสนสาหัสลำบากถึงปานนี้ และอาตมะทำความเพียรมาสิ้น ๖ ปีแล้ว ก็ยังมิได้บรรลุแก่พระโพธิญาณ อย่าเลยจะกลับไปสู่ราชนิเวศฐาน แม้แต่มาตรว่า วารจิตหนึ่ง บมิพึงมีเป็นอันขาด

อยู่มาวันหนึ่งพระโพธิสัตว์เจ้า เสด็จกระทำสรีริกกลงพระมังคนได้บังเกิดปวดมวนประชวนในพระอุทรประเทศ เหตุพระสกลกายนั้นเหือดแห้ง และพลวทุกขเวทนาจึงบังเกิดให้พระกายอ่อนอิดโรยหิวโหยระทวยพระกำลัง จะตั้งพระองค์ดำรงไว้มิได้ จึงทรงวิสัญญีภาพล้มลงในที่นั้น ขณะนั้นมีเทพยดาตนหนึ่ง (พุทธประวัติเล่ม ๑- เด็กเลี้ยงควาย) สำคัญผิดคิดว่า ดับขันทิวคตแล้ว จึงไปสู่สำนักพระเจ้าสิริสุทโธทนะ แกล้งเหตว่า บัดนี้ พระราชบุตรแห่งพระองค์สิ้นพระชนม์เสียแล้ว สมเด็จพระราชบิดาได้ทรงสดับ จึงตรัสถามเทพยดาว่า พระราชโอรสแห่งข้า ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้าแล้ว หรือยังประการใด เทพยดาตอบว่ายังมีได้บรรลุพระโพธิญาณ จึงมีพระราชโองการตรัสขับและคุกคามว่า ท่านจงไปเสียจากที่นี่ ผิดโอรสแห่งนางเรา ยังมีได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้าแล้ว ที่จะทำลายชนม์ชีพนั้นหามิได้เลยเป็นแน่แท้ เทพยดานั้นก็อันตรธานไปจากพระราชนิเวศน์

ส่วนพระมหาบุรุษเจ้า ได้สัญญาตื้นพื้นพระสติก็เสด็จอุฏฐานการไปจากที่นั้น จึงทรงดำริว่า อาตมะประฤติภาวนาโยคในกาลบัดนี้ ก็ยังประกอบด้วยอัสสาสะและปัสสาสะ ได้ชื่อว่าพยายามยังหยาบอยู่ มิฉะนั้นอาตมะจะกระทำความเพียรให้สุขุมภาพ จะกลั่นเสียดซึ่งอัสสาสะปัสสาสะ ขณะนั้นอัสสาสะवाद มีอาจดำเนินออกทางนาสิกทวารได้ ก็ดันไป จะออกโดยพระโสททวารทั้ง ๒ พระมหาสัตว์ก็อดเสีย ซึ่งวาโยนั้น มิให้ออกโดยโสททวาร และลมนั้น ก็ดันดันตลบขึ้นไปบนพระเศียร ก็บังเกิดพลเวทนาเจ็บปวดในพระศรีโรตม์เป็นกำลัง ครวนาตงบุคคมาเือนลงด้วยคมมีดโกนให้ฉินทนาการ

เมื่อวาโยมีอาจทำลายพระเศียรขึ้นไปได้ ก็กลับลงไปใ้ในอุทรประเทศให้บังเกิดเจ็บปวดทุกขเวทนาภายในพระอุระเป็นสาหัส ครวนาตงเจือตด้วยมีดอันคม แลทรงเสวยมหันตทุกข์ถึงขั้นนี้ ก็มิได้มีพระทัยสันทท้อถอยจากความเพียร พระสติตั้งมั่นมิได้หวั่นไหว พระกมลฤทัยก็ยังลงสู่สมาธิเป็นเอกัคคตารมณ มีได้ฟุ้งซ่าน แต่พระสรีราพมณนั้นชูปชิตเศร้าหมอง มีผิวเผือดทุพพรณทปิลาส

ฝ่ายชน ท. ที่เลี้ยงโค (วัวควาย) และสัตว์เลี้ยงต่างๆ เห็นพระกายวิปริตกว่าแต่ก่อน ก็กล่าวทักกันว่า เดิมพระองค์มีรูปร่างยิ่งนัก บัดนี้ดูผอมคล้ำดำไปสิ้น

ครั้งนั้น พระยามารผู้ใจบาปจึงดำริว่า พระสิทธัตถกุมารนี้ มีเพียรเป็นอันมาก กระทำทุกกริยาด้วยมหานิธิยาภาพอันยวดยิ่ง คงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า ผิดนั้น อาตมะจะให้โอวาท ให้ลูทุกกริยาให้จงได้ จึงมาสู่สำนักพระโพธิสัตว์แล้วกล่าวสั่งสอนดุจความดำรินั้น เพราะฉะนั้นจึงนำความในเบื้องหน้ามาสำแดงว่า กาลเมื่อพระศาสดาได้ตรัสรู้แล้ว จึงบัญญัติพระธรรมเทศนาแก่พระภิกษุทั้งปวงด้วยบาทพระคาถา อรรถาธิบายความก็เหมือนพรรณนามแล้ว แต่ความพิสดารออกไป

ในขณะนั้น พระมหาสัตว์ก็ตรัสคุกคามยังพระยามารให้ประหลาดหลักหนีไป แล้วทรงดำริว่า บรรดาบุคคลใดๆ ในโลกนี้ ที่จะกระทำทุกกริยาอันยิ่งอย่างอุกฤษ และชน ท. ก็ย่อมกระทำเหมือนอาตมาเสมอจะได้หย่อนไต่ยิ่งกว่าอาตมานี้หามิได้ และวัตรปฏิบัตินี้ ไซ้หนทางพระโพธิญาณตั้งอาตมะจะปรีดีกจะปฏิบัติไฉนหนอ จึงจะเป็นทางพระโพธิญาณโดยแท้

ขณะนั้น สมเด็จพระอมรินทราบิราช ทราบในข้อปริวิตกนั้น จึงทรงพิณพิทยสามสายมาติด ถวายพระมหาสัตว์ สายหนึ่งเครื่องนักพอดิตก็ขาดออกไป สายหนึ่งหย่อนนักติดเข้าก็ไม่มีเสียง แลสาย หนึ่งนั้นไม่เครื่องไม่หย่อน เป็นปานกลาง ติดเข้าก็บันลือศัพทเสียงไพเราะเจริญจิต พระมหาสัตว์ทรง สลับเสียงพิณก็ถือเอานิมิตอันนั้น ทรงพิจารณาเห็นแจ้งว่า มัชฌิมปฏิปทานั้นเป็นหนทางพระโพธิญาณ จึงเสด็จนิสัสนาการ ณ ภายใต้อายาชมพูปฤกษ์ ทรงพระอาโศกทราบเหตุตระหนักว่า กิจแห่งทุกกร กิริยานี้ใช้วิธีพระโพธิญาณเป็นแท้ จึงทรงพระปริวิตกต่อไปว่า อาตมานี้กลัวแต่ความสุขกระทำแต่ทุก เป็นอารมณ์ เบื้องว่าเว้นจากกามคุณและอกุศลจิต แต่มีกายทุพพลภาพอยู่อย่างนี้ ก็มีอาภที่ จะเจริญ พระสมาธิขึ้นได้ ฝิฉาฉะนั้น ควรจะเสพซึ่งบำรุงสรีรกายแห่งอาตมาให้อิ่มหนำมีกำลังแล้ว จึงจะอาจ สามารถจะเจริญสมาธิได้ เมื่อดำริดังนี้แล้วก็ทรง ก็ทรงจับบาตรเสด็จไปโคจรบิณฑบาตรในคามนิคมทั้ง ปวงดุจแต่ก่อน ได้โภชนาหารก็มาทรงกระทำภักติกเป็นปกติอีก

ส่วนบรรพชิตปัจจุวัคคีย์ทั้ง ๕ เห็นพระมหาบุรุษสละเสียดจากอุกกุญญะวิริยะดั่งนั้น จึง ปรีกษากันว่า เดิมทีพระสิทธัตถราชกุมารกระทำทุกกรกิริยาได้ถึง ๖ พรรษาแล้ว ก็มีอาภที่ตรัสรู้พระ สัพพัญญุตได้ กาลบัดนี้ มาละเสียดจากเพียรแล้ว เทียวไปบิณฑบาตในคามนิคม ท. นำมาซึ่งโอฬาริกา หารกลับบริโภคนไปใหม่ ที่ไหนจะตรัสรู้แก่พระโพธิญาณเล่า แลเรา ท. จะมาคอยเฝ้า อุปัฏฐากพระองค์ อยู่ฉะนี้ จะมีประโยชน์สิ่งใด หาต้องการไม่ และปัจจุวัคคีย์ทั้ง ๕ ก็มาละพระมหาบุรุษราชเสียดแล้ว ถือเอาบาตรและจีวรของตน พากันเดินทางไป ๑๕ โยชน์ ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี (ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร) ก็เข้ายังยังอาศัยอยู่ในพนสนทน์ตำบลนั้น

ส่วนพระโพธิสัตว์ เมื่อปัจจุวัคคีย์ภิกษุทั้ง ๕ ไปเสียดจากที่นั้นแล้วพระองค์ก็ได้ซึ่งกายวิเวกอยู่ ตามลำพังประมาณถึงเดือน ก็ถึงซึ่งสำเร็จแห่งทุกกรกิริยาเท่านั้น เหตุดังนี้ พระคันถรจนจารย์ จึง กล่าวนิคมคาถาในที่สุด อรรถาธิบายความก็ซ้ำเหมือนหนหลัง^{๒๒}

๑๒) ภาพที่ ๑๕ ตรัสรู้ภิกษัมโพธิ รุ่งอรุณรังสิรัตติกาลคืนวิสาขมาส ทรงชานะพระยา มาราชิราชและเสนามาร ตรัสรู้อรุณวิสาข ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ประจักษ์แจ้งขึ้นก่อนในโลก นี้ ได้ร่มพระศรีมหาโพธิบัลลังก์^{๒๓}

เบื้องว่าพระมหาบุรุษโพธิสัตว์ ยังมารเสนาให้นิวัตติปลาตนาการหมู่มารอมรทั้งหลายพ่าย หนี กลัวเดชขารมีแห่งพระโพธิสัตว์ พระบรมโพธิสัตว์พุทธังกรูราช ทรงสถิตบนอุดมบัลลังก์สถาน อัน ยกเฉวตรกางกั้นในอากาศกล่าวคือ ตรูราชมหาโพธิายในท่ามกลางกนกมณฑป คือระหว่างห้องแห่ง จักวาท อันสว่างด้วยแสงประทีปกล่าวคือ ดวงนิสากรโอภาสแจ่มจรัส ดาดเพดานในเบื้องบนขจิตไป ด้วยดาวแก้ว กล่าวแล้วคือพื้นอากาศ อยู่ระดับดาดดาษไปด้วยดวงดารา แวดวงด้วยปราการมานัน กกล่าวคือขอบคันจักรวาลศรี

เทพเจ้าอนุโมทนา ฝ่ายเทพเจ้าทั้งปวง อันปลาตนาการหลบหลีกหนีภัยมาร ทราบว่าพระ ยามาราชิราชกับมารพล พ่ายแพ้ประหลาดแต่อำนาจพระมหาสัตว์เจ้าดั่งนั้น ก็ชวนกันมาอุโฆษณา สาธุ ถวายชัยยิ่งใหญ่งต่างก็มาสู่ที่ใกล้โพธิมณฑลสถาน เทพเจ้าทั่วทุกหมื่นโลกธาตุ ล้วนทรงเพศดูจเล่น

^{๒๒} อ่างแล้ว,สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า.พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร๒๔ปริเฉท.หน้า ๑๔๕-๑๖๐

^{๒๓} ดูภาพประกอบ ภาคผนวก

มหรสพมาสโมสรสถิตตั้งแต่พื้นปฐพีตล トラบเท่าถึงอกนิภูธรหมโลกหาระหว่างมิได้ เหตุตั้งนั้น พระคันถรจนจารย์ จึงกล่าวสารพระคาถา อรรถธิบายเหมือนกล่าวแล้ว

ทรงบรรลุลญาณสาม ครั้นล่วงเข้าราตรี **ปฐมยาม** สมเด็จพระพิชิตมารพุทธรังกรราชเจ้าทรงพระสมาธิภาวนา ยังอัญญสมาบัติให้บังเกิดแล้ว ทรงปรารภจะระลึก**บุพเพวาณาสติญาณ** ด้วยกำลังพระอภิญญาและทรงอนุสรจินดา จำเดิมแต่ปัจฉิมบัลลังก์อาสน์ โดยปฏิโลมถอยหลังไปๆ **จึงมีคำปุจฉาว่า** ทรงพิจารณาระลึกเป็นดังฤา? **วิสัชนาว่า**ทรงระลึกว่า อาตมานี้ มาแต่ไหน จึงมาสติตนบนอปราชิตโพธิบัลลังก์นี้ ก็เห็นแจ้งว่า มาตั้งแต่ฝั่ง**เนรัญชรานทีที่ลอดถาด** แล้วระลึกเป็นปฏิโลมต่อๆลง ไป ถึงที่**ทรงรับมรุปายาส**แลที่ทรงพรบรมทรมทรงพระมหาสุบินและที่เสวยโอฬาริกอาหาร แลที่กระทำมหาประธานทุกรกิริยา แลกาลเมื่ออยู่ในสำนักอุททราบบุตรดาบส แลอาหารกาลมโคตรดาบส แลที่ให้ปฏิญาณแก่กรุงพิมพิสารราชพิตร แลที่สถิตในอนุปิยอัมพวัน แลที่ทรงบรรพชา ณ ฝั่งแม่น้ำอนโนมานที แลที่อันออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ จนตราบเท่าถึงที่ประสูติในลุ่มพินิวัน แลเสด็จในครรภ์พระมารดา แลกาลลงสู่ปฏิสนธิแลสถิตในดุสิตเทวโลก トラบเท่ากาลเสวยพระชาติเป็น พระยาเวสสันดรโดยลำดับ ตั้งแต่ทรงบำเพ็ญพระบารมีมา จนถึงกาลกระทำ**มูลปณิธิอภินิหารแทบบาทมูลพระบาทพุทธรูปที่ปึงกร** และทรงพระอนุสร กำหนดเห็นแจ้งตลอดลงไปในที่สุด ๔ อสงไขย แสนมหากัลป์ เห็นนิวัฏฐขันธสันดานในอดีตบุพพจพบทั่วทั้งไตรภพ กำเนิดและคติวิญญานฐิตีทั้งสิ้นสำเร็จ (ทำทุกกิริยา) และเอาชนะมาร

ตรัสรู้แจ้งใน **บุพเพนิวาสานุสสติอภิญญา** ระลึกรู้ในบุพชาติทั้งหลายมีประการอันมาก **จึงมีคำปุจฉาว่า** รู้ดังฤา? **วิสัชนาว่า** รู้ตั้งแต่ชาติหนึ่ง สองชาติตราบเท่าถึงสิบชาติยี่สิบชาติ จนร้อยชาติ พันชาติหมื่นชาติ ท. ว่า อาตมะ บังเกิดในชาติภพโน้นมีนามชื่อนั้น มีวรรณสณฐานอย่างนั้น มีโคตรมูลดั่งนั้นๆ ได้เสวยสุขและทุกข์อย่างนั้นๆ กำหนดอายุเท่า่นั้น จตุจากชาตินั้นมาบังเกิดในชาตินั้น เป็นลำดับสืบๆต่อกัน จนตราบเท่าถึงปัจจุบันชาตินี้ มีครุณาจุบุรุษอันออกจากบ้านแห่งตน ไปสู่บ้านอื่นตำบลอื่นนั้น ออกจากบ้านตำบลนั้น ไปสู่บ้านอื่นสืบไป แล้วกลับมาสู่บ้านของตนแล้วคิดว่าอาตมะออกจากบ้านของตน ไปสู่บ้านมีชื่อโพ้น ไปยืนที่นั่นมณฑลสถาน เทพเจ้าทั่วทุกหมื่นโลกธาตุ ล้วนทรงเพศจุจเล่ยมหรสพมาสโมสรสถิตตั้งแต่พื้นปฐพีตล トラบเท่าถึงอกนิภูธรหมโลกหาระหว่างมิได้ เหตุตั้งนั้น พระคันถรจนจารย์ จึงกล่าวสารพระคาถาอรรถธิบายความเหมือนกล่าวแล้ว

ทรงบรรลุลญาณสาม ครั้นล่วงเข้าราตรี **ปฐมยาม** สมเด็จพระพิชิตมารพุทธรังกรราชเจ้า ทรงพระสมาธิภาวนา ยังอัญญสมาบัติให้บังเกิดแล้ว ทรงปรารภจะระลึก**บุพเพวาณาสติญาณ**ด้วยกำลังพระอภิญญาแลทรงอนุสรจินดา จำเดิมแต่ปัจฉิมบัลลังก์อาสน์ โดยปฏิโลมถอยหลังไปๆ **จึงมีคำปุจฉาว่า**ทรงพิจารณาระลึกเป็นดังฤา? **วิสัชนาว่า**ทรงระลึกว่า อาตมานี้ มาแต่ไหน จึงมาสติตนบนอปราชิตโพธิบัลลังก์นี้ ก็เห็นแจ้งว่า มาแต่ฝั่ง **เนรัญชรานทีที่ลอดถาด** แล้วระลึกเป็นปฏิโลมต่อๆลง ไป ถึงที่**ทรงรับมรุปายาส** แลที่ทรงพรบรมทรมทรงพระมหาสุบิน และที่เสวยโอฬาริกอาหาร แลที่กระทำมหาประธานทุกรกิริยา แลกาลเมื่ออยู่ในสำนักอุททราบบุตรดาบส และอาหารกาลมโคตรดาบส แลที่ให้ปฏิญาณแก่กรุงพิมพิสารราชพิตร แลที่สถิตในอนุปิยอัมพวัน แลที่ทรงบรรพชา ณ ฝั่งแม่น้ำอนโนมานที แลที่อันออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ จนตราบเท่าถึงที่ประสูติในลุ่มพินิวัน แลเสด็จสถิตในครรภ์พระมารดา แลกาลลงสู่ปฏิสนธิแลสถิตในดุสิตเทวโลก トラบเท่ากาลเสวยพระชาติเป็นพระยาเวสสันดรโดยลำดับ ตั้งแต่ทรงบำเพ็ญพระบารมี จนถึงกาลกระทำ**มูลปณิธิอภินิหารแทบบาทมูลพระพุทธรูปที่ปึงกร**

และทรงพระอนุสรกำหนดเห็นแจ้งตลอดลงไปในปีที่สุด ๔ อสงไขย แสนมหากัลป เห็นนิวฏฐันธสันดาน ในอดีตบุพพจพบทั่วทั้งไตรภพ กำเนิดและคติวิญญานฐิติทั้งสิ้นสำเร็จ (ทำทุกกรกิริยา) และเอาชนะมาร

ตรัสรู้แจ้งใน**บุพเพนิวาสานุสติภิกขุญาณ** ระลึกรู้ในบุพชาติทั้งหลายมีประการอันมาก **จึงมีคำปจฉาว่า รู้ดังฤา?** วิสัชนาว่า รู้ตั้งแต่ชาติหนึ่ง สองชาติตราบเท่าถึงสิบชาติยี่สิบชาติ จนร้อยชาติ พันชาติหมื่นชาติ ท. ว่าอาตมะ บังเกิดในชาติภพโน้นมีนามชื่อนั้น มีวรรณสัณฐานอย่างนั้น มีโคตรมูลดั่งนั้นๆ ได้เสวยสุขและทุกข์อย่างนั้นๆ เป็นลำดับสืบๆต่อกัน จนตราบเท่าถึงปัจจุบันชาตินี้มีครวนาจุจบุรุษอันออกจากบ้านแห่งตน ไปสู่บ้านอื่นตำบลอื่นนั้นออกจากบ้านตำบลนั้น ไปสู่บ้านอื่นสืบไป แล้วกลับมาสู่บ้านตน แล้วคิดว่าอาตมะออกจากบ้านของตน ไปสู่บ้านมีชื่อโพน ไปยืนที่นั่นทำสิ่งนั้นได้ก็ดี นั่งอยู่ก็ดี แล้วออกจากบ้านนั้น ไปสู่บ้านอื่นสืบไป จนกลับคืนมาสู่บ้านเดิมของตนอีก เห็นแจ่มแจ้ง ฉันทสมเด็จพะระมหาบุรุษ ก็ระลึกเห็นแจ้งไปในบุพชาติอดีตภพเหมือนดั่งนั้น และทรงตรัสรู้ใน **บุพเพนิวาสญาณ ในการตราตรีปฐมยาม**

ครั้นล่วงเข้า**เวลามัชฌิมยาม** ก็ทรงสำเร็จตรัสรู้ใน**ทิพยจักขุญาณ** จึงมีคำปจฉาว่า ตรัสรู้เป็นดังฤา? วิสัชนาว่าพระองค์ **ทรงได้ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ตจเป็นทิพย์** ล่วงเสียซึ่งจักขุแห่งมนุษย์ บุถุชนทั่วไป เห็นสัตว์ ท. บังเกิดในที่ต่ำช้าแลประณีต มีผิวพรรณอันชั่วแลดี ถึงซึ่งทุกตีสฤคติ อันควรแก่กุศลและอกุศลของสัตว์จำพวกใดๆ ก็เห็นประจักษ์ตลอดทั่วไป ในประเทศคติแห่งสัตว์โลกนั้น จำพวกนั้นๆ ทั้งสิ้นว่า สัตว์ทั้งหลายจำพวกนี้ ประกอบไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตกรรมแลกล่าว อริยุปวาทเป็นมิจฉาทิฐิ แลสมาทานมิจฉาทิฐิกรรม ทำลายเบญจขันธ์เบื้องหน้าแต่จุติจิต ไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔

แลส่วนสัตว์ ท. จำพวกนี้ ประกอบกิจในกายทุจริต วจีสุจริต มโนสุจริตกรรม มิได้กล่าวอริยุปวาท เป็นสัมมาทิฐิแลสมาทานสัมมาทิฐิกรรม ทำลายเบญจขันธ์ เบื้องเมื่อแตกกายจุตทำลายเบญจขันธ์ จุติจิตบังเกิดในสุคติภพ เห็นแจ้งประจักษ์ในพระญาณตลอดทั่วไป ในคติกำเนิดสัตว์โลก ท. ต่างๆ ประหนึ่งว่า บุรุษไม่พิการจักขุ อันยืนอยู่บนปราสาทสูงอันมีอยู่ท่ามกลางถนน ๔ แพร่ง เล็งแลไปเห็นมนุษย์และสัตว์ ท. ผู้เดินเข้าสู่เรือน เดินออกจากเรือน และสัญจรไปมา ตามวิถี และนั่งอยู่ท่ามกลางทาง ๔ แพร่งและเห็นแจ้งประจักษ์ดุนั้นๆแล

ครั้นล่วงเข้า**ปัจฉิมยามสมัยใกล้ปัจจุสกาล** สมเด็จพระพิชิตมาราธิราช ก็ทรงสำเร็จ ตรัสรู้ใน**อาสวักขยญาณ**^{๒๔} ในขณะนั้น เป็นเพลาคัมพารุณปัจจุสสมัยไขแสงทองส่องฟ้าอร่ามงามตา สมเด็จพระมหาสัตว์ก็ตรัสรู้ พระสัพพัญญุตตัญญูญาณ ดับสูญสิ้นอาสวกิเลส เป็นสมุจเฉทประหาณ พร้อมกันกับมหัศจรรย์ทั้งปวง จึงเปล่งพระพุทธานุสาสนา เป็น**พระปฐมอุทธาน** ตรัสทักตันทา โดยสารพระคาถาว่า **อเนกชาติ สสารี** เป็นอาทิ มีอรรถาธิบายความว่า แต่ตถาคตท่องเที่ยวมาในชาติสงสารมีประมาณเป็นอันมาก สืบเสาะแสวงหานายช่างอันทำเรือน กล่าวคือตันทาผู้เป็นช่างกระทำเรือนให้ตถาคต กาลบัดนี้ ตถาคตพบท่านแล้วเห็นตัวท่านแล้ว ตั้งแต่สืบไปในเบื้องหน้า ท่านจะได้กระทำเรือนให้ตถาคตสืบไปอีกแล้ว แลกลอนเรือนทั้งปวงของท่าน ตถาคต ก็กินหนากการหักทำลายเสียสิ้นแล้ว ขอฟ้าเรือนของท่าน ตถาคต ก็ประหารขจัดขจายสิ้นแล้วแลจิตของตถาคตก็ปราศจากสังขารทั้ง ๓ ซึ่งจะตกแต่งให้เกิดในไตรภพสืบต่อไปอีกนั้นหาได้แล้ว แลสันดานแห่งตถาคต ก็ถึงซึ่งสูญจากตันทาเป็น นิรวาสเสสโดยแท้

^{๒๔} มีปจฉาว่า ตรัสรู้เป็นดังฤา? วิสัชนาว่า พระองค์ หยั่งพระญาณลงพิจารณา ในปัจจุกาลการ.

เมื่อสมเด็จพระผู้ทรงพระภาค เปล่งพระพุทธานุภาพประกาศทุกต้นหาแล้ว จึงมีพุทธานุภาพดำรัสสืบไปว่า แต่ตถาคต บริจาคบุตรทหารธรรมาสังสโลหิต กับทั้งองค์ชีวิตสิ้นกาลนานถึง ๔ อสงไขยแสนมหากัป ก็เพราะเหตุประโยชน์ด้วยโพธิบัลลังก์อันนี้ กาลบัดนี้ ตถาคตก็ยังกิเลส ๑,๕๐๐ ให้สูญสิ้นจากสันดานได้พระโลกุตตรธรรม สำเร็จมโนประสงค์แล้ว อัศจรรย์ในขณะนั้น ก็บังเกิดมีขึ้น

มหัศจรรย์พรรณลึก อความมหัศจรรย์มีเหลือล้นพันครรรณนา มหาปฐมพินาสองสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็อุโฆษณาการบันลือลั่นดังกังดาล อันถูกประหารด้วยค้อนเหล็กดังสนั่นได้ร้อยพันหัตถ์แสนเสียงสะเทือนสะท้านอสงวิจจลการกำนาค มหาสาครสมุทร ก็ตีฟองนองคลื่น แก้วประดับทุกทิพยสถานก็เปล่งแสงส่องสถิตตรันรังสี จำรัสประกาศโรภาสไพโรจน์ยิ่งนักนาทิพยทุกขลดในเทพยอุทยาน ก็บันดาลพลีตดอกออกผลทั่วสกลกิ่งก้านขุนเขาพระสิเนรุราชก็โอนอ่อนผ่อนลง น้อมถวายวันทนาการ ปานประหนึ่งว่ายอดหายอ่อนอันต้องอัคคีณ กณิกพระรชแลกุสมพรช ก็ตกลงยังพื้นปฐพีมันทวาด ก็รำเพยพัดผ่านพวยพุ่งน้ำ ในบึงสระน้อย ก็บังเกิดคลื่นฟองฟาดฟุ้ง กระแสชลลดหลั่นน้อยใหญ่ ก็มีได้ไหลล้นหลั่งอยู่หนึ่งจุณน้ำสระแล้วปี คชสารก็บรรหารค่านรื่องก้องโกญจนาท หมู่ตรุณคณินทพชาติก็บันลือหฤหรรษา ไกรสรสีหราช ก็แผดสีหนาทสะเทือนสะท้านหวั่นไหว

บรรดาชน จักขุอันธการก็แลเห็นรูปทุกสิ่งสรรพ ชนที่พิริยชาติ ก็ได้ไต่ตประสาธสดับสรรพเสียงสำเนียงคำ ชนค่อม ก็เหยียดกายขึ้นตรงมีค่อมคด ชนเปลี้ยง่อย ก็บทรไปมาได้เป็นปกติการสรรพภัย ก็มีได้มีแก่นิรลัตว์ทั่วสกลโลก ระงับความเศร้าโศกวิโยคทุกข์ทั้งปวง สรรพสัตว์ต่างๆ ก็มีเมตตาจิตแก่กันทุกถ้วนหน้า หนีหน้าจากเวรอาฆาตประทุษร้ายต่อกัน เพลิงนรก ก็ดับสูญหายทั่วทุกนิรยสถาน ทั้งน้ำแสบในขรณที่ธาร ก็เหือกแห้ง ภูเขาถ่านเพลิง ก็ดับแสงขจัดขจายทำลายลง ฉิมพลีพฤษภ ก็โค่นล้ม โลหกุมภ ก็แตกทำลายเพิกพังพินาศ ด้ายสุต ก็ขาดทุกเส้นสิ้นสรรพเครื่องนันทนาการ มีชื่อความเป็นอาทิ ก็พังภินาการ ความอยากน้ำ ในเปรตวิสัย ก็ระงับกลับหายไป มหันตภัยแห่งสัตว์เดียรัจฉาน ท. ก็มีได้มี สรรพสัตว์ ก็โสมนัสภิรมย์ปรีดา กล่าวคำปียกถาสามัคคีสโมสรน้ำเค็ม ในโลโณทกทกมหาสมุทร ก็กลับกลายเป็นมธุรสโอชา สรรพอนเณกานาธุระในมนุษย์ ก็เปล่งพิสุทธิรังสี บรรดาตริยางคดนตรีทุกสิ่งสรรพก็บันดาลดังขึ้นเอง บรรเลงศัพท์เสียงเสนาะ สำเนียงนฤนาท ทั่วทิศานุทิศก็เกลื่อนกลาดด้วยบุปผชาตินานาประการ สรรพสัตว์ ก็สำเร้งบันเทิงสุขใจ อมรทนต์ทุกที กลองชัยในสุรโลก ก็บันลือลั่นปรากฏ หมู่ขลุ่ยดาบสก็ร่ายมนต์พร้อมสะพรั่ง ผุ่คนธรรพ์ ก็ขับร้องประโคนดนตรี ผุ่กนิกรกนิกรก็ร้องรับศัพท์นฤโณชิตดีพิณแข่งขานประสานสุนทรกถา ผุ่อมรสุรางควนิดา ก็ร้องรำกระทำอุปราหารกิจ ถวายพุทธสัมโพธิปราโมทย์เปรมปรีดี ทั้งทิพยมณฑลมาลี ก็ตกลงเองจากอากาศกระสัการบูชา ใช้เท่านั้น ยังมีมหัศจรรย์อื่นๆ เป็นอันมากหากบันดาลปรากฏทั่วทิศาศาล

ในลำดับเวลาตามพารุณสมัย พร้อมกับมหัศจรรย์ทั้งปวง ก็บังเกิดดกลาหลทั้งสกลโลกธาตุเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่เหฐฐาภาคปฐพีตลตราบเท่าถึงพรหมโลก พอมิจจุตเท่าปลายเส้นขนหางจามรี เทพเจ้าณภูมิตสุขุมกายเท่าอณูประมาณลงประชุมในที่ครั้งนั้น มีประมาณถึง ๑๐ ตอนบ้าง ๑๐๐ ตอนบ้าง ตราบเท่าถึงพื้นดิน หนึ่มนดิน จนถึงแสนโกฏินันก็มีมาก นิमितแต่ทิพยจักขุให้กว้างพอแลเห็นองค์พระสัพพัญญู แลหมู่เทพยดา ท. มาแต่หมื่นโกฏิจักรวาลอภิวินทนาขุสัพพะผู้มีพระภาคมากเหลือล้นพันจะคณนา หมู่ยักษ์ก็ลงมาแทรกอยู่ระหว่างหมู่เทพอนเณกอนัน คนธรรพ์ก็มาแทรกในระหว่างอสุรคณา ผุ่คาถาก็มาแทรกก็มาแทรกอยู่ระหว่างคนธรรพ์ เหล่าสุบรรณก็มาแทรกกระหว่างหมู่คนนิกรหมู่

กินรีก็มาแทรกอยู่ระหว่างกินนรี และมีทิพยฉัตรกางกั้นเรียงรายระหว่างฉัตร ท. ก็มีสุวรรณจามรมาเรียบเรียง ในระหว่างจามรก็มีระเบียบทิพยธงชัยไพโรจน์เรียงระดับ ระหว่างธงชัยก็มีธงปรากฏสลับแลสร้างสลอนแวดล้อมรัตนบัลลังก์อาสน์แห่งสมเด็จพระบรมโลกนารถที่ทรงแรกได้วิมุตติเศวตฉัตร ตรัสรู้พระพุทธรัตนอนาวรญาณ ด้วยประการฉะนี้^{๒๕}

สรุป ปฐมยามตรัสรู้ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ - รู้อดีต

มัชฌิมยามตรัสรู้ ทิพยจักขุญาณ - ตาทิพย์

ปัจฉิมยามตรัสรู้ อาสวักขยญาณ - สิ้นกิเลสอาสวะ

๑๓) ภาพที่ ๑๘ พรหมอาราธนา ทรงท้อพระหฤทัย ในนานาสันดานสัตว์โลกล้วนมากด้วยกิเลสพันห้า ตณหาร้อยแปด มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูล แต่ก็ทรงรับอาราธนา แสดงธรรมโปรดสัตว์โลกของท้าวสหัมบดีพรหม^{๒๖}

หลังตรัสรู้แล้ว สมเด็จพระสัมพันธัญญ์เจ้า ทรงเข้าสู่สมาบัติเนวสัญญานาสภาสมาบัติปรมาณมากกว่าแสนโกฏิ ทรงนิสขการด้วยเอกบัลลังก์ เสวยธรรมปิติด้วยวิมุตติสุขสิ้นสัตตอารสมัยในที่นั้น ล่วงไป ๗ วัน **ที่อมมิสเจติย** แล้วทรงแสดงอเนกวิวิธปาฏิหาริย์ แล้วเสด็จพุทธดำเนินไปนิสขนาการสถิตในรัตนขระเรือนแก้ว ในทิศพายัพแห่งพระศรีมหาโพธิ์ ณ รัตนขระเรือนแก้วมีภูมิภาค คือ พิจารณาสติปัญฐานทั้ง ๔ ปีกองเสาคืออิทธิบาท ๔ และยกขึ้นซึ่งฝากกล่าวคือพระวินัยปิฎกตั้งไว้เหนือปอง กล่าวคือ สัมมปธานทั้ง ๔ ประดิษฐานบนยอด กล่าวคือ อัฐสมาบัติทั้ง ๘ และเรียบเรียงระเบียบกลอนในเบื้องบนและพื้น กล่าวคือพระสูตรตันตปิฎก และมูลหลังคา กล่าวคือ พระอภิธรรมปิฎก และเรือนแก้วของ พระนราสภสุต ล้วนแล้วด้วยพระสัทธรรมทั้งสิ้น

นักปราชญ์พึงทราบว่รัตนขระ และพระองค์ทรงพิจารณา พระไตรปิฎกทั้ง ๓ อันประกอบด้วย อากม ๔ นิกาย ๔ องค์ ๙ ประดับด้วยพระธรรมชั้นร์ ประดับด้วยพระธรรมชั้นร์ ๘๔,๐๐๐ แลทรงพิจารณา พระวินัยปิฎก พระสูตรตันตปิฎก จนถึง พระอภิธรรมปิฎก ตั้งแต่ปรมัตถสังคณี พระวิงค์ พระธาตุกถา พระบุคคลบัญญัติ พระกถาวัตถุ พระยมกทั้ง ๖ พระคัมภีร์

เบื้องว่า สมเด็จพระสัมพันธัญญ์เจ้า ทรงพิจารณาพระปริยัติ พระไตรปิฎกในเรือนแก้วถ้วน ๗ วัน จึงเรียกว่า **รัตนขระเจติย** ครั้นผ่านไปอีก ๗ วันเสด็จไป ทรงนั่งด้วยเอกบัลลังก์สมาธิ ภายใต้ต้น **อชปาลนิโครธ** ในปุริมทิศแห่งพระมหาโพธิ์ เสวยวิมุตติผลสมาบัติสิ้น ๗ วัน ดังได้รู้มาแล้ว นิโครธพฤกษ์ฉายาตำบลดั่งนั้น ไม่ไทรต้นนั้น จึงได้นามบัญญัติว่า **อชปาลนิโครธ** ตรากจนปัจจุบันนี้ (พ.ศ.๒๕๕๘)

ในลำดับนั้น ครั้นครบ ๗ วันแล้ว สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เสด็จจุฎฐากการจากบัลลังก์สมาธินั้น ไปยัง **มุจลินทพฤกษ์** ไม่จักประดิษฐานในทิศปาจีนแห่งพระศรีมหาโพธิ์ นิสขนาการด้วยบัลลังก์สมาธิสิ้น ๗ วัน เสวยวิมุตติสุข มีพญานาคมุจลินทร์ ขนดงรอบ ๗ ขนดแผ่พังพานกันแดดฝนหนาวร้อน เพราะฝนตกตลอด ๓ วัน ทรงเปล่งอุทานโดยพระคาถาว่า **สุโข วิเวโก ตุมฺมสุส** เป็นอาทิที่มีอรรถาธิบายความว่า บุคคล ผู้เห็นมรรคผลวิมุตติธรรมปรากฏแล้ว ก็ยินดีในอุปธิวิเวกเป็นเอกอุตมสุขในโลก จากนั้นเสด็จจุฎฐากการไปสู่ราชายานตนพฤกษ์ ในทิศทักษิณ แห่งมุจลินทพฤกษ์ เสวยวิมุตติสุข ณ ที่นั้นสิ้น ๗ วัน เป็นอวสาน เสด็จรอบทิศานุทิศบริเวณต้น มหาพฤกษ์โพธิ์ใบสิ้น ๔๙ วัน ด้วยประการดังนี้

^{๒๕} อ้างแล้ว,สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์นิโรธ.พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร๒๙ปริเฉท.หน้า ๒๐๔-๒๐๗

^{๒๖} ดูภาพประกอบ ภาคผนวก

ในกาลนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจากฉายา (ร่ม) ราชายตนะพลุกซ์ กลับไปทรงนิสิทนาการ ที่ฉายาอัชปาลนิโครธรุกขมูล แล้วพระพุทธปริวิตกว่า **ธรรมดว่า บมิดำมีที่เคาเรนบนอบต่ำตน ได้ชื่อว่าอยู่เป็นทุกข์** และตถาคตจะไปสำนักสมณพราหมณาจารย์ผู้ใด จะได้กระทำเคาเรนบนอบ ถือสักการบูชา อาศัยสำนักอยู่มาวันนี้ แล้วกลับทรงพระพุทธดำริใหม่ว่า เมื่อตถาคตที่ศีลชั้นธัมมาธิชั้น ปัญญาชั้น วิมุติชั้น วิมุติญาณ ทสนชั้นยังมิได้บริบูรณ์ ก็ควรจะไปทำความเคาเรนบนอบ นับถือนักการบูชา อาศัยอยู่ในสำนักสมณพราหมณาจารย์ผู้อื่น เพื่อจะบำเพ็ญเพียรเล่าเรียนปฏิบัติในอภิสมาจาริกวัตรทั้งปวง มีศีลชั้นเป็นอาทิ แลกาล

บัดนี้ ตถาคตก็มีอัตตจริยทั้งปวง ตั้งแต่ศีลชั้นเป็นต้น บริบูรณ์ในสันดาน พร้อมสิ้นแล้ว บมิดำมีได้เล็งเห็นบุคคลผู้ใด ในมนุษย์โลกกับทั้งเทวโลกพรหมโลก แต่บรรดาสมณพราหมณาจารย์ เทพดา มนุษย์ อันสมมุติเป็นสัตว์ จะจัดหาผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งจะบริบูรณ์ด้วยศีล ธัมมาธิ ปัญญา และวิมุติธรรม กับทั้งวิมุติญาณที่ตนควรจะยิ่งกว่าตถาคต และตถาคตจะได้ทำความเคาเรนบนอบถือนักการบูชา อาศัยอยู่ในสำนักบุคคลผู้ใดอีกเล่า บมิดำมีแล้วทั่วทั้งไตรภพ ผิดฉะนั้น ควรที่ตถาคตจะกระทำสักการบูชา นับถือนักการบูชาที่ตถาคตตรัสรู้แทนครูแลอาจารย์ จึงจะชอบ แล้วก็มีพระพุทธปริวิตกสืบต่อไปเป็นอาจิวิสัยของพระสัพพัญญูสืบๆ มาทุกพระองค์ว่า ธรรมที่ตถาคตตรัสรู้นี้ลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพ ยากที่จะหยั่งรู้หยั่งเห็น เป็นอัครอุดมธรรมประณีตยิ่งนัก แลสัตว์ทั้งปวงจึงจะล่วงรู้ด้วยวิจารณ์ปัญญา โดยสามารถตรึกตรองเองนั้น บมิดำมี ต่อเมื่อใดเป็นอุดมบัณฑิตชาติ จึงจะตรัสรู้ แลสรรพสัตว์ ท. ล้วนแต่มีสันดาน ยินดีอยู่ในกามคุณของราคะทิกิเลส ครอบงำ กำบังปกปิดไว้ให้ลุ่มหลงในสงสารสมุทรา ไหนจะตรัสรู้แจ้ง ปฏิจรรยูปบาทปัจจุการ แดกฉานระงับดับกิเลสสรรพสังขาร ประหารราคะทิกิเลสให้สิ้นสูญแห่งตรหา อุปาทานบรรลุประนิพพานได้^{๒๗}

พุทธประเพณี เป็นธรรมดา พระสัพพัญญูเจ้าทุกๆพระองค์ จึงเป็นพุทธประเพณีสืบมาทุกๆ พระองค์ว่า เมื่อทรงพิจารณาปฏิเวธธรรมอันคัมภีรภาพ ก็ทรงมีพระทัยน้อมไปสู่ อับโปกุธรรม คือ ทรงมีชวนชวายน้อย ท้อถอยจะไม่ทรงแสดงพระธรรมเทศนา

ท้าวมหาพรหมพร้อมเทพบริษัทในหมื่นจักวาล มีท้าวหมื่นวานเป็นต้นได้สดับ ท้าวสัทธัมบดีมหาพรหมแปลงออกวิงว้างเสียงสำเนียงดังสึนวาระ ๓ ครั้งว่า **โลกจักฉิบหายในครั้งนี้** และเสียงนั้นก็ดังแผ่ไปทั่วหมื่นโลกธาตุ ก็สะดุ้งตกพระทัย ชวนกันมาสู่สำนักสัทธัมบดีพรหม

พุทธประเพณี รับอาราธนาแห่งมหาพรหม ว่า **พุทธมา จ โลกฉิบหาย สหฺมปติ เป็นอาทิ**

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงสดับอาราธนาจาก อันท้าวสัทธัมบดีมหาพรหมกราบทูล พระหฤทัยอนุกุลด้วยพระกรุณาในสัตว์โลก อันนี้เป็นธรรมดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก่อนสืบๆกันมา เหตุตั้งนั้นตถาคตก็จักแสดงพระสัทธรรมเทศนาตาม อายาจนวาท แห่งท้าวสัทธัมบดีพรหม ณ กาลบัดนี้

อุปมาดอกบัว ๔ เหล่า แท้ที่จริงแต่กาลเมื่อปัจฉิมราตรีปฐมสมโพธิ รุ่งขึ้นจะได้ตรัสรู้เป็นองค์พระสัพพัญญู ทรงตรัสรู้ทิพจักขุญาณ กาลขณะนั้น ก็ทอดพระเนตรเห็นซึ่ง อนเนกเวไนยสัตว์ อันมีธูลี คือ อวิชชา บางหน้าครอบงำสันดานน้อยประการใด จะมีปัญญินทรีย์อ่อนแอล้ำ อากาฬชั่วดีประการเภทต่างๆ เป็นอันมาก จะตรัสรู้มรรคผลง่ายยากแลเป็นภัพบุคคลประการใดๆ ก็เห็นแจ้งประจักษ์ในพระญาณทั่วทั้งสิ้น แลบุคคลบางพวกก็มีปัญญาพิจารณาเห็นโทษภัยในปรโลกนั้น ก็มี

^{๒๗} อ้างแล้ว, สมเด็จพระบรมศาสดาสภากอใหญ่, พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ประการ, หน้า ๒๑๙-๒๒๑

ครุวนาดูดอกบัวอุบลปทุมพุดทิศาตติทั้งหลายต่างๆ บางดอกก็งอกขึ้นจากเงายังจมอยู่ในน้ำ บางดอกก็งอกมีก้านเจริญ แต่ยังไม่งอกขึ้นมาเสมอน้ำ บางดอกก็เจริญขึ้นมาพอเสมอลงน้ำ (ผิวน้ำ) บางดอกก็งอกขึ้นมาพ้นน้ำเพื่อใกล้จะบานแลดอกบัวทั้ง ๔ เหล่าพวกนี้ อุปมาฉันใด ก็เหมือนด้วยพระสัพพัญญูทรงพิจารณาเห็นซึ่งสัตว์โลกทั้งหลาย ๔ จำพวก ประจักษ์แจ้ง ด้วยพระพุทธจักขุญาณ ก็มีอุปมาฉันนั้น

แท้จริง อันว่าปทุมชาติดอกใด ที่งอกขึ้นพ้นน้ำคอยท่าสุริยรังสีสัมผัส ก็จะเป็นในวันนี้ แลดอกบัวยังเสมอลงน้ำก็จะบานในวันพรุ่งขึ้น ดอกใดยังอยู่ภายใต้น้ำนั้น ยังอีกสามวันจึงจะบาน ส่วนดอกที่งอกใหม่จากเงาวันนั้น บ่มิอาจเจริญขึ้นมา ตราบเท่าจนถึงบานได้ ย่อมจะพึงพินาศลิบายเป็นรักษาหารแห่งหมู่จักจกปชาตทั้งปวงสิ้น อันนี้แล มีอุปมาฉันใด ก็อุปมาเหมือนบุคคลทั้ง ๔ จำพวก อันมีในโลก คือ อุคฆฏิตัญญบุคคล จำพวก ๑ วิปจิตัญญบุคคลจำพวก ๑ ไนยบุคคล จำพวก ๑ ปทปรมบุคคล จำพวก ๑ อันสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเทศนาโปรด ฉะนั้น นั้นแล

ลำดับนั้น ทรงพิจารณากำหนดทราบ ในประเภทแห่งสัพพสัตว์นิกาย สัตว์ทั้งมีรูปอวิชชา บางหนามากน้อยมีประมาณเท่านั้นที่เป็นอุคฆฏิตัญญ วิปจิตัญญ ไนยะ ปทปรมะ มีประมาณจำพวกละเท่านั้น ที่เป็นราตจริต โทสจริต โมหจริต วิตกจริต ศัทธาจริต พุทธจริต มีประมาณจำพวกละเท่านั้น ทรงทราบในพระญาณเสร็จสิ้นแล้ว จึงมีพุทธปฏิภาตรัสแก่ท้าวสหัมบดีพรหมบดินมหาพรหมว่า **อุปตุรา เต อมตสส ทวาร** เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ดูกรท้าวมหาพรหม พระสัทธรรมอันอุดม นั้น ก็รู้แจ้ง ชำนิชำนาญในกมลสันดานสิ้นแล้ว แต่ตถาคตดำริว่า ไม่ตรัสเทศนาแก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งปวงนั้น ด้วยสำคัญว่า จะลำบากเสียเปล่า หาประโยชน์มิได้ แลกาลบัดนี้ท่านอาราธนาแล้ว ตถาคตจะตรัสพระสัทธรรมเทศนา เปิดเผยออกซึ่งอัครทวาร บรรดาสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีโสทวิญญาแปลงออกซึ่งปสาทศรัทธา จงตั้งจิตคอยสดับรสพระสัทธรรมเทศนาเถิดในกาล บัดนี้

ลำดับนั้น ท้าวสหัมบดีมหาพรหม ทราบว่า สมเด็จพระบรมราชา ทรงรับอาราธนาแล้ว ก็มีกมลผ่องแผ้วอภิวาท ภควทมนุนิทร์ กระทำประทักษิณถ้วนสามตติยวาร แล้วก็พาหมู่พรหมารนิวัติสู่ทิพยนิเวศน์แห่งตนๆ นั้นแล^{๒๘}

ปฐมเทศนา ปางเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงพระมหากรุณาโปรดประทานปฏิญาณแก่ท้าวมหาพรหมแล้ว ทรงพระดำริว่า ตถาคตจะไปสำแดง พระสัทธรรมเทศนาโปรดผู้ใดก่อน บุคคลผู้ใดจะตรัสรู้พระโลกุตระธรรมโดยพลัน ทรงพุทธปริวิตกว่า อาฬารกาลมโคตรดาบสเป็นบัณฑิตชาติ ทั้งสติปัญญาก็เฉลียวฉลาด มีสันดานเบาบางจากอุลลือคือ รากกิเลสบาปธรรม มิฉะนั้น ควรตถาคตจะไม่แสดงพระสัทธรรมโปรดดาบสนั้นก่อน เห็นจะพลันตรัสรู้มรรคผล ทรงทราบจากเทพยดาตนหนึ่ง ไม่ปรากฏนามในพระบาลี ว่า ท่านอาฬารกาลมโคตร ทำลายชั้นธัมมชีพล่วงไปได้ ๗ วันแล้ว ขึ้นไปบังเกิดอาภิญญัตถนอรุปรหมแล้วมีพุทธปริวิตกว่า อุทกรามบุตรดาบส มีอชฌันติกสันดาเบาบาง จากองอวิชชา ควรตถาคตจะไปตรัสเทศนาโปรด ลำดับนั้นก็มีเทพยดาอีกตนหนึ่ง มาถวายบังคมกราบทูลเหมือนครั้งก่อนว่า อุทกรามบุตรดาบสนั้น ดับชั้นธัมมชีพล่วงแล้ว ไปบังเกิดในเนวสัณญานาสนัญญาตอรุปรภ

^{๒๘} อ้างแล้ว, สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก. พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ประการ. หน้า ๒๒๘-๒๒๙

ลำดับนั้น ทรงอนุสรคำนึงถึง พระปัญจวัคคีย์ภิกษุ ๕ รูป ได้เคยกระทำวัตรจริยาอุปัฏฐาก ตถาคตในการเมื่อบำเพ็ญมหาประธานกิจทุกรกรรม ฉะนั้น ตถาคตควรจะไปตรัสเทศนาโปรดปัจจุวัคคีย์ทั้ง ๕ ก่อน

ทรงพุทธานุโลมาโดยลำดับมรรค ๑๘ โยชน บรรณานาจะไปสู่ป่าอิสิมฤคทายวัน แดนเมืองพาราณสี แท้จริง พระสัพพัญญูพุทธานุโลมา ปวงในอดีตย่อมเสด็จไปโดยทางอากาศ สู่อิสิมฤคทายวันแล้ว ตรัสเทศนา พระธรรมจักกัปปวัตนสูตร แต่สมเด็จพระบรมครูเสด็จไปทางปฐพีตลันนั้น เพราะพิจารณาเห็นอุปนิสัย อุปภาชีวก

ฝ่ายอุปภาชีวกเดินทางโดยทวารคามวิธิต่างไกล ระหว่างคยาประเทศ เขตเมืองราชคฤห์กับมหาโพธิ์ตอกัน แลเห็นไฟสมณสถานอันโอฬาร สว่างไสว มาสัมผัสกายตน ประหลาดมหัศจรรย์ เฟ่งพินิจเห็นพระผู้มีพระภาค สงสัยเป็นเทวดาหรือมนุษย์ จึงบวชจะเข้าไปสู่ที่ใกล้แล้วเจรจาปราศรัยทักถามว่า ดูกรอาวุโส อินทรีย์ของท่านงามพร้อมบริสุทธิ ฉวีวรรณผุดผ่อง พิลาสปราศจากราคี ท่านนี้มีนามชื่อใดบรรพชาเฉพาะสำนักผู้ใดใครเป็นครูของท่าน ท่านเล่าเรียนธรรมในสำนักของใคร อาจารย์ใดจงแจ้งแก่อาตมา

ลำดับนั้น พระควินตมุนี มีพระกมลจักแสดงเหตุภาวะที่พระองค์ทรงเป็นครู แห่งอมรมนุษย์นิกรสัตว์โลกทั้งปวงแก่อุปภาชีวกให้แจ้ง จึงทรงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะกรอปรด้วยองค์ ๘ ปานประดุจเสียงแห่งท้าวมหาพรหม มีพระพุทธานุโลมาดำรัสโดยสารพระคาถาแก่อุปภาชีวกว่า **สพพาภิณฺสพฺพวิทูหมสฺมิ** เป็นอาทิ

อรรถาธิบายความว่า ดูรา อาชีวก ตถาคตนั้น มีกมลสันดาน มิได้คิดระคนอยู่ในกิเลสธรรมทั้งปวง ละเสียได้ซึ่งกองบาปกรรมบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งทั่วทุกทิศในมนุษย์โลกกับทั้งเทวโลก จักประเสริฐเปรียบเสมอด้วยตถาคตมิได้มี แลตถาคตนี้ มีสันดานอันเย็นระงับดับแล้ว ซึ่งกิเลสตรูเดือร้อน บัดนี้ จะบวชจรไปสู่แคว้นแคว้นกาสิ ประสงค์จะแสดงพระธรรมจักกัปปวัตนสูตรเทศนา จะต้อมตเถรีให้บันลือแก่นิกรประชาตถาคตอันมีตมณอยู่ด้วยอวิชา ให้กระจ่างแจ้ง เห็นพระนิพพานธรรมในครั้งนี เมื่ออุปภาชีวกได้สดับพุทธานุโลมา มีจิตพิศวง ดำริว่า พระสมณะองค์นี้ เจรจาเป็นมธุรสไพเราะยิ่งนัก ทั้งมีคุณวุฒิธรรมก็มาก รูปก็งามเสียง หาดูเหมือนมิได้ จึงกล่าววาทาว่า ข้าแต่อาวุโส ท่านกล่าวปฏิญาณตนว่า กอปรด้วยคุณดังนี้ ข้าพเจ้าก็เห็นจริงด้วย ควรที่ท่านจะได้นามว่า อนันตชินะ ผจญเสียซึ่งมารจะนับประมาณมิได้ให้พ่ายแพ้ เมื่อพระพุทธานุโลมาสดับคำอาชีวกกล่าวเช่นนั้น จึงมีพุทธานุโลมาโดยสารพระคาถาว่า **มาทิสาวชิโน โหนติ เป็นอาทิ** มีอรรถาธิบายความว่า ดูรานะอาชีวกบุคคลทั้งหลายใดได้ถึงซึ่งอัสวชัยในโลกนี้ บุคคลทั้งหลายผู้จะได้อภิญญาชนะสัตว์โลกสิ้นทั้งปวงตถาคตมิได้มี อุปภาชีวกได้สดับพุทธานุโลมา ก็ตอบว่า ข้าแต่อาวุโส จริงดังนั้น แล้วก็สันตริษะกล่าวพระคุณานุภาพลึกล้ำไป

ธัมมจักกัปปวัตนสูตร (ย่อ) ในวันเพ็ญเดือน ๘ เป็นวันอาสาฬหบูชาพระพุทธานุโลมา ทรงตกแต่งธรรมจักรมหาพิชัยรถจะทรงบรรทุกไว้ในพระชาณิกเร เต็มด้วย จตุอัสตร คือ สัมมัตประธาน ๔ ขั้วลวงหลักพัน สกลลามกวิธิตั้ง ๒ คือ ทางเปือกตม ได้แก่ ความสุขัลลิกานุโยค ทางรรชัญญ์ด้วยขวกหนาม ได้แก่ อตตถกิลมัตถานุโยค มีพุทธานุโลมาตรัสพระสัทธรรมเทศนา พระธรรมจักกัปปวัตนสูตรว่า เทวเม ภิกขเว อนตา ปพฺพชิตน น เสวิตพฺพา เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทางอันลามกทั้งสองทางนั้น บรรพชิตอย่าพึงส้องเสพคือ กามสุขัลลิกานุโยค คือความปรารถนาในเบญจกามคุณ ทั้ง ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นกิเลสกาม และวัตถุกาม ทั้งสองนี้

เรียกว่าเป็นของชาวบ้านปฤชนและ อัตตาก็มัตถานุโยค ได้แก่ทางรถชัฏด้วยชาวภนนาม แล้วดำเนินไปโดยหนทางอันกว้างใหญ่ ๘ เรน คือ พระอชัญญาคิกอริยมรรคา ขับเคลื่อนด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ปราศจากโทษ มลทินโดยประการทั้งปวง

ภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้งห้า ครั้งแรกจะไม่ยอมให้ความเชื่อว่าพระพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้า เพราะที่ผ่านมา พระพุทธองค์ทรงทำทุกกรกิริยาแสนสาหัสยังไม่ได้บรรลุธรรมพิเศษอันใดเลย มาบัดนี้เลิกทุกกรกิริยาทั้งปวง หันมาเป็นคนมักมาในปถิโกชกัณว และถูกถามตกเตือนว่าเมื่อก่อนหน้าที่ พระพุทธองค์เคยตรัสคำอย่างนี้ หรือไม่ประการใด จึงรับว่า ไม่เคยมี แล้วจึงตั้งใจจะรับฟัง พระธรรมเทศนาและพระโณทัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรมก่อนใคร จึงได้รับยกย่องให้เป็น พระปฐมสาวกองค์แรกในพระพุทธศาสนา ถึงพระพุทธ พระธรรม แลพระสงฆ์ เป็นสภะที่พึงทางใจ ฝ่ายบรรพชิตเอหิภิกขุ พระพุทธองค์ ทรงเปล่งพุทธอุทาน ดำรัสว่า อญญาสิ วตโภ โภณญญโณ อธิบายว่า ดูกรโณทัญญะ ท่านรู้โลกุตระธรรมโดยแท้แล้ว

ลำดับนั้น พระอญญาโณทัญญะ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาคเจ้า ขอข้าพระองค์นี้ ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักพระสัพพัญญูเจ้า จึงมีพุทธภิกขาตรัสว่า **เอหิ ภิกขุ** ท่านจงมาเป็นภิกษุ ประพฤติซึ่ง ศาสนามรรคพรหมจรรย์ ในพระธรรมวินัยอันตถาคตกถาวเป็นติ เพื่อกระทำให้ซึ่งที่สุดแห่งทุกข์โดยอาการอันชอบมีพุทธภิกขาตรัสเท่านั้น ก็ถือว่าเป็น อุปสมบท พระอญญาโณทัญญะ เถระแล้ว จึงโปรดประทานอุปสมบทแก่ผู้เป็นเจ้าทั้ง ๔ ว่า เอหิ ภิกขโว เป็นอาทิ เป็นภิกษุภาวะทั้งสิ้นแล้ว^{๒๙} (ปฐมเทศนา จบ)

กล่าวถึง **โปรดพระยสกุลบุตร** ครั้งนั้นมีกุลบุตรคนหนึ่งชื่อ ยสमानพ เป็นบุตรมหาเศรษฐีอยู่ปราสาท ๓ หลังๆละ ๗ ชั้น หลังละ ๑ ฤดู ที่เมืองพาราณสี แคว้นกาสิ ประเทศอินเดีย ชมพูทวีป มีนางปริจจาริกาแวดล้อม บำเรอตลอดเวลา ไม่มีบุรุษเจือปนอิมด้วยเบญจกามคุณทุกประการ ไม่เคยลงจากปราสาทสู่ภูมูฐาเบื้องต่ำ (พื้นดิน) ตลอด ๒๔ ชั่วโมง

วันนั้น ตื่นจากไสยยาสน์ เวลาช่วงมัชฌิมยาม ได้ทัศนากการเห็นนางปริจจาริกาทั้งปวง อันนอนหลับปราศจากสติสัมปชัญญะ สำแดงวิปการต่างๆ กรนคราง ละเมอเพ้อพิลาปราไรร่ำ ถึงกายวิการปานประหนึ่งอสุกลเพวรากรากชาคคพ อันทอดทิ้ง กลิ้งเกลื่อนกลาดในสุสาน จึงเกิดความสังเวชด้วยอาทินวญญในสันดาน คิดเหน้อยหน่ายจากกิเลสราคะ จึงอุปัฏฐากการจากที่สิริไสยาสน์แล้ว สุวรรณปาทุการองเท้าทอง บทธจรไปสู่ทวารปราสาท ลงจากนิवासสถาน ดำเนินไปสู่ที่ป่าอสิปตมฤคทายวันเดินไปเปล่งอุทานไป ที่นี้ขัดข้องหนอๆ ที่นี้ขัดข้องหนอๆ เพลานั้น เป็นปัจจุสราตริกาล

ขณะนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ จงกรมอยู่ในบริเวณนั้น ทอดพระเนตรเห็นยสกุลบุตร บทธจรมาแต่ไกล เสด็จจากที่จงกรมทรงนิสัสนาการเห็นอับวรปัญญุตอาสน์ พระบรมศาสดา มีพระพุทธภิกขา ตรัสว่า ดูยศที่อันนี้ ไม่รุ่มรวย ที่อันนี้ ไม่ขัดข้อง ท่านจงมานั่ง ลงในที่นี้ ตถาคคจะแสดงธรรมแก่ท่าน ยสกุลบุตรได้สดับพุทธบรรหาร ดังนั้น ก็มีจิตโสมนัสปริดาอย่าง จึงถอดสุวรรณปาทุกาไว้ที่นั้น จึงเข้ามาสู่ สำนักพระบรมโลกนารถ ถวายอภิวาทแล้ว ก็นั่งในที่ควรข้างหนึ่ง สมเด็จพระสัพพัญญูก็ตรัสพระสัทธิธรรมเทศนา อนุพุทพิกถา คือทานกถาสีลกถา สัคคกถา แล้วแสดงโทษแห่งกามคุณมลทินเศร้าหมองหาหยาบช้า แสดงเนกขัมมนิสัสมบรรพชาคุณในอวสาน เมื่อทรงทราบว่ สันดานแห่งยสกุลบุตรนั้น ปลันนาการโอนอ่อนเย็นจากเบญจพิววรรณธรรม ก็แสดงพระธรรมกถา อันเป็น สามุกกัณสิกเทสโน

^{๒๙} อ้างแล้ว, สมเด็จพระพรมาณชิตชินโรส. **พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร๒๙ปริเฉท**. หน้า ๒๔๘-๒๕๐

วาท ยังธรรมจักขุ คือ โสดาปัตติผลญาณให้บังเกิดแก่กุลบุตร อันสถิต(นั่ง)ในอาสนะนั้นโดยกาลพลันมิได้ช้า

ลำดับนั้น มารดาแห่งยสกุลบุตรขึ้นมาสู่ปราสาทในบุพพณสมัย มิได้เห็นบุตรตน จึงไปบอกเหตุแก่เศรษฐีผู้เป็นบิดาๆใช้ชนบริวารไปติดตามหาบุตร ส่วนตนก็ออกไปตามหายังป่าอิสิมฤคทายวัน ได้เห็นร่องเท้าทองอันถอดวางไว้ จึงตรงเข้าไปในที่นั้น ครั้นพระทศพลได้เห็นเศรษฐีแต่ไกล ก็ปริวิตกว่า ตถาคตจะทำอิทธาภิสังขาร บันดาลให้เศรษฐีมิได้เห็นบุตรอันนั่งอยู่ในที่นี้ ส่วนเศรษฐีมิได้เห็นบุตรจึงเข้าไปใกล้พระบรมครูแล้วทูลถามว่า พระองค์เห็นซึ่งกุลบุตรบ้างหรือว่าหาไม่ได้ มีพุทธรักษา ตรัสว่า ดูรคคฤหบดี ท่านจงนั่งในที่นี้ ก็จะเห็นบุตรแห่งท่าน เศรษฐีได้เสวนาการก็ยินดี จึงถวายอภิวาทแล้วนั่งที่ควรข้างหนึ่ง พระพุทธรองค์ก็อรัสพระสัทธรรมเทศนาเหมือนหนหลัง ยังจิตแห่งเศรษฐีให้เศรษฐีได้ถึงโสดาปัตติผลญาณ จึงนมัสการทูลว่า ข้าพระองค์ถึงซึ่งพระรัตนพระธรรมรัตน พระสังฆรัตนะว่าเป็นที่พึ่ง ขอพระพุทธรองค์ทรงทราบเถิดว่า ข้าพระบาทเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพระพุทธเจ้า จะตั้งอยู่ในปาณูปเตสรณคณัน แลเศรษฐีนั้น ได้เป็นปฐมอุบาสกในโลก พร้อมเทวจิกสรณคณัน เหตุพระรัตนตรัยบังเกิดปรากฏในโลกบริบูรณ์ทั้ง ๓ ประการ

ฝ่ายยสกุลบุตร ได้สดับพระสัทธรรมเทศนา ซึ่งพระบรมศาสดาจารย์แสดงแก่เศรษฐีผู้เป็นบิดาแห่งตน เหมือนดุษที่ตนรู้เห็น ก็ปลงปัญญาพิจารณาในอริยมุมมีสัตยญาณ กมลสันดานก็ผ่องแผ้ว พ้นจากอาสกิลสเป็นสมุจเฉทวิริติ บรรลุพระอรหันตมรรคผลญาณ พระพิชิตมาร ทรงทราบว่า พระยสจักมิได้เสื่อมจากพระศาสนากลับไปเป็นฆราวาส บริโภคคามคุณดังก่อนแล้ว ก็ทรงระงับเสียซึ่งอิทธาภิสังขาร บันดาลให้เศรษฐีเห็นยศผู้เป็นบุตรอันสถิตในที่นั้น จึงกล่าวว่า ดูพ่อ ผู้เป็นบุตร บัดนี้ชนนีของพ่อ บริเวณนาการเศร้าโศกเป็นอันมาก พ่อจงให้ทานชีวิตแก่มารดา เมื่อพระยสได้สดับ ก็ทศนาพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธรองค์ ทรงมีพุทธรักษาตรัสว่า ดูรคคฤหบดี ท่านมีจิตสำคัญประการโดยสกุลบุตรนี้ ฝ่าเราได้บรรลุพระอรหันต์ ขจัดเสียซึ่งกองกิเลส ยังสมควรจะปริวรรตสู่คฤหัสถ์หินเพศ บริโภคคามคุณดุจกาลก่อนอยู่หรือประการใด พระยสทราบทั่วว่า ข้าพระบรมโลกบุตรจารย์ ซึ่งแปรเป็นเช่นพุทธบริวารนั้นมีได้มี พระพุทธรองค์ จึงตรัสว่า ดูรคคฤหบดี บัดนี้สกุลบุตรก็บรรลุพระอรหันต์ขจัดเสียซึ่งกองกิเลสบาปธรรม ร้างดับดับสูญสิ้นจากสันดานแล้ว จะปริวรรตสู่คฤหัสถ์หินเพศ บริโภคคามคุณดุจแต่ก่อนอีกนั้นหาได้เป็นแน่แท้ ข้าแต่พระสุคต อันว่าโลกุตระลาภอันยสกุลบุตรได้ เป็นลาภอันประเสริฐแล้ว ฝิฉะนั้น ขาอาราธนาพระพุทธสรเพชเรตเจ้าเข้าปณัตตอาหารในนิวาสสถานแห่งข้าพระองค์ กับด้วยพระยสเป็นปัจฉาสมณะ เพื่อให้บุญโกฏฐาสแก่ข้าพระบาท ในวันนี้พระชินสีห์รับนิมนต์ด้วยพระอาการดุจนิภาพ มหาเศรษฐี ทราบแล้วอุฏฐาการจากอาสน์ ถวายอภิวาทแล้วกระทำประทักษิณสันตติยวารกัณิวัตนาการยังนิเวศน์แห่งตนแล

ส่วนพระยสนั้น เมื่อเศรษฐีกลับไปแล้ว มิได้ช้า กราบทูลขอบรรพชา อุปสมบท พระพุทธรองค์โปรดประทานบรรพชาอุปสมบทด้วยพุทธรักษาตรัสว่า เอห ภิกขุ เหมือนดุษในหนหลัง ในกาลนั้นมีพระอรหันต์ ๗ พระองค์ในโลก เพลารุ่งเช้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจีวรและบาตร มีพระยสเถระเป็นปัจฉาสมณะ เสด็จพุทธดำเนินสู่เคหาสถานแห่งมหาเศรษฐี ทรงนิสิทนาการเหนือบรรพัญญุตสนะ ฝ่ายมารดาและป्राณทุติกาแห่งพระยสก็มาถวายอภิวาท แล้วนั่งในที่สมควร

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเทศนา อนุพุทพิกถา และจตุราริยัสัจธรรมโปรดนางทั้งสองให้บรรลุพระโสดา ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคณันเป็นปฐมอุบาสกปรากฏในโลกแล้ว คนทั้ง ๓ คือบิดา

มารดา และภริยาแห่งพระยส ถวายอังคาสด้วยภัตตาหารแลพาทนิยะโภชนียะอันประณีต หลังภัตตกิจ ก็โปรดประทานพระสัทธรรมเทศนายังบิดา มารดาและภริยาให้ชื่นชมแล้ว ทรงอุทฺธการอาสนะ เสด็จกลับสู่พระอาวาส ในมฤคทายวัน

ครั้งนั้น พระยสมีสหาย ๔ คน สหายทั้ง ๔ คนของพระยสยังเป็นคฤหัสถ์ คือ วิมลสุพหุ ปุณณชิ ควัมปติติ อยู่ที่เมืองพาราณสี ทราบข่าวพระยสออกบรรพชาได้บรรลุพระอรหันต์ จึงชวนกันไปเยี่ยม พระยสและไปสู่สำนักพระบรมศาสดา พระยสกราบทูลให้ประทานพระโอวาท พระพุทฺธองค์ ตรัสพระสัทธรรมเทศนา เหมือนหนหลังยังชนทั้ง ๔ ให้บรรลุพระโสดาปัตติผล แล้วโปรดประทานอุปสมบทด้วย เอหิ ภิกขุ บรรพชา ภายหลังดำรงโอวาทานุศาสน์ได้สำเร็จพระอรหันต์ทั้ง ๔ คนในกาลนั้น ได้มีพระอรหันต์ในโลก ๑๑ พระองค์

ไม่เท่านั้น ยังสหายคฤหัสถ์อีก ๕๐ คน เป็นบุตรชาวชนบท ทราวยว่าพระยสบรรพชา พวกเขามาสู่สำนักพระยส จึงนำไปสู่สำนักพระบรมศาสดา พระพุทฺธองค์ๆ ทรงตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรดประทานอุปสมบทด้วย เอหิ ภิกขุ บรรพชา ให้สำเร็จพระอรหันต์ทั้งสิ้น ในกาลนั้นได้มีพระอรหันต์ในโลกนี้เป็น ๖๑ พระองค์ในปฐมวัสสนั้น

กาลวันหนึ่ง พระบรมศาสดาประทับที่ป่าอสิมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี มีพุทฺธฎีกาตรัสเรียกสงฆ์ ๖๐ รูป ล้วนเป็นชีนสพว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าบ่วงทั้งหลาย อันเป็นของทิพย์และของมนุษย์ ตลคต บรรลุแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ท่านทั้งหลายก็บรรลุแล้วทำให้แจ้งแล้ว ในสันดานดุจตลคต

ขณะนั้น พระยามารผู้ใจบาป เข้าไปสู่สำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวคาถาว่า **พณโรสิ สพฺพเสหิ** เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ข้าแต่พระสมณะผู้เจริญ ข้าพเจ้าผูกไว้ซึ่งพระองค์ด้วยบ่วงทั้งหลายแล้ว พระองค์มีอาจเปลื้องพ้นจากบ่วงทั้งที่เป็นของทิพย์ และของมนุษย์ได้เลยจึงพุทฺธฎีกาตรัสตอบมารโดยสาระพระคาถาว่า **มุตโตหิ สพฺพปาเสหิ** เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า ดูกรมารผู้มีใจอันลามก อันว่าบ่วงทั้งหลายใด เป็นของทิพย์และเป็นของมนุษย์ ตลคต ก็ปลดเปลื้องพ้นจากบ่วงทั้งปวงทั้งสิ้นแล้ว พระยามารจึงคาถาสืบไปว่า อนตลกฺเข จโร โปโส เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า บุรุษผู้ใดๆที่ดำเนินอากาศแลดำเนินอยู่ในมนุษย์โลกก็ดี ข้าพเจ้าพันนาการบุรุษผู้นั้นๆ ไว้ด้วยบ่วงทั้งสิ้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ มีอาจเปลื้องพ้นจากพันนาการแห่งข้าพเจ้าได้ พระองค์จึงตรัสว่า รูปา สทฺทา รสา คนฺธา เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า กามคุณทั้งหลายคือ รูป เสียง กลิ่น แลโผฏฐัพพารมณ์เป็นที่เจริญใจบรรดามีโลก ตลคตก็ปราศจากยินดีในกามคุณทั้ง ๕ สิ้นเชิงแล้ว และตลคตก็ปลดเปลื้องพ้นจากพันนาการ ดูกรมารผู้มีจิตลามก ท่านจงไปเสียจากที่ยึดถือ ลำดับนั้น พระยามารผู้มีจิตใจสันดานบาปหยาบเข้า รู้ว่า พระสุคตรู้จักอาตมะแล้ว ก็บังเกิดทุกข์โหม่นสออันตรายหายไจากที่นั้น

อุรุเวลานิคมน์โปรดขุณฺณ กาลเมื่อพระบรมครูออกพรรษาปวารณาแล้ว ทรงส่งพระอรหันต์ ๖๐ รูป ให้จาริกไปโปรดสัตว์ในทิศานุทิศแล้ว ครั้นถึงป่าไร่ฝ้ายแห่งหนึ่งในระหว่างบรรดาเสด็จยับยั้งนิสัณการ ณ รุกมลริมทางต้นหนึ่ง ในขณะนั้นยังมีราชกุมาร ๓๐ พระองค์ เป็นพระราชโอรสของพระยาโกศล ผู้เสวยราชย์ ณ กรุงสาวัตถี ร่วมพระราชบิดาเดียวกัน เรียกว่า **ภัททวคคิย** เพราะมีพระรูปอันงามเสมอเหมือนกัน และต่างองค์ก็นำภรรยาไปด้วยกันเที่ยวประพาศในป่าไร่ฝ้าย เว้นองค์หนึ่งไม่มีภริยา นำเอานางคณิกามาด้วยคนหนึ่งนางได้อีกาสที่พระราชกุมารเปลื้องประดับออกกองไว้ นางคณิกาทรงพาทสยาจึงลักเอาอาภรณ์เครื่องประดับเหล่านั้นหนีไป ฝ่ายกุมารกลับมาไม่เห็น

จึงพากันเที่ยวติดตามหานาง ได้ทัศนการณ์เห็นพระศาสนาสถิตอยู่ที่รุกขมุลแห่งหนึ่ง จึงพากันเข้าไปสู่ พุทธสำนักแล้วทูลถามว่า เห็นหยิ่งคนหนึ่งมาตามทางนี้บ้างหรือหาไม่ได้ มีพุทธรักษาตรัสว่า ดังฤา ท่าน จึงมาแสวงหาสตรี จะประเสริฐกว่าตน หรือ ประการใด จงแสวงหาสิ่งอันประเสริฐในตนจะดีกว่า จึง ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเบื้องว่าแสวงหาสิ่งอันใดในตนจะประเสริฐ ข้าพระพุทธเจ้าก็จะแสวงหาสิ่ง อันนั้น จึงตรัสว่า ฌณะนั้น ดูกรกุมาร ท่านจงนั่งในที่นี้ พระตถาคตจะแสดงธรรมแก่ท่าน แล้วพระกุมาร เหล่านั้น รับพุทธรักษา ถวายบังคมนั่งลงในที่ควรข้างหนึ่ง พระพุทธองค์จึงตรัส อานุพุทพิกถาและ จตุราริยสัง ๔ โปรดภักทวัคคีย์ให้บรรลุธรรมภิสัมย์ บรรลุพระสัททาคาทั้งสิ้น และภักทวัคคีย์กุมารทั้ง ๓๐ คน ทูลบรรพชา ทรงพระมหากุณฺขโปรดประทานให้อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุบรรพชาทั้งสิ้น แล้ว ทรงส่งภิกษุเหล่านั้นไปเมืองปาวายแคว้นแคว้นโกศล เหตุนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงมีนามว่า ปาวายภิกษุ แต่นั้น มา ก็แล กาลเมื่อพระพุทธองค์ ส่งพระภักทวัคคีย์อริยสงฆ์ สู่ทิศทั้งปวงเพื่อประการพระศาสนาแล้ว ส่วนพระพุทธองค์ก็เสด็จไปสู่ อรุเวล ประเทศเขตแคว้นกรุงราชคฤห์มหานคร

แท้ที่จริง ตั้งแต่พระสัพพัญญูเจ้า เสด็จออกจากป่าอิสิปตนมฤคทายวันแรม ๑ ค่ำ เดือนกติก มาสมาสู่อรุเวลประเทศ เสด็จอยู่ที่ อรุเวลาเสนานิคมถึงวัน บุสปรณมี ทรงเสด็จอิทธิปาฏิหาริยะธรรมาน อรุเวลกัสสปะถึง ๓ พัน ๕๐๐ ประการ อรุเวลกัสสปะยืนกระต่ายเดียวว่า ตนเป็นพระอรหันต์อยู่อย่าง นั้น พระพุทธองค์ ทรงดำริว่า จะยังโมฆบุรุษชฎิลให้สลัดจิตสังเวช จึงตรัสแก่อรุเวลกัสสปะ ได้สดับจึง ชบศรีชะลงแทบพระบาทยุคลแล้ว กราบทูลว่า ข้าพระพุทธองค์จะขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักพระ พุทธองค์ ตรัสว่า ตัวท่านเป็นอาจารย์ใหญ่ปึงเป็นประธานชฎิลถึง ๕๐๐ ท่านจงบอกกล่าวแก่กันให้ ยินยอมก่อนตถาคตจึงจะให้บรรพชาอุปสมบทได้ อรุเวลกัสสป จึงลากลับไปยังสำนักตน บอกชฎิล บริวารศิษย์ก็ยินยอมพร้อมกัน จะบรรพชาอุปสมบทในสำนักแห่งบรมครูสัพพัญญูพุทธเจ้าหมดสิ้น พร้อมกันลอยหาบบริวาร และชฎากับภสกรกานเครื่องบูชาเพลิง น้ำเต้า หนังสือ เครื่องตกแต่งและ ชฎา ไม้ ๓ ง่ามในแม่น้ำเนรัญชราหมดสิ้น แล้วพากันมาสู่สำนักพระบรมครู ชบศรีชะลงแทบพระ บาทมุล ขอบรรพชาที่ทรงพระกรุณา ประทานบวชให้ด้วย อุปสัมปทาเป็น เอหิ ภิกขุอุปสัมปทาทั้งสิ้น

โปรดพระเจ้าพิมพิสาร ครานั้น นายอุทยาน เห็นพระบรมครูและพระอริยสงฆ์ คมนการ สู่ลัฏฐวันสวนตาลหนุ่ม จึงนำเรื่องเข้ากราบทูล พระเจ้าพิมพิสาร กรุงพิมพิสารทราบฯจึงเสด็จออกจาก พระนคร พร้อมหมู่เสนาอำมาตย์ พราหมณ์ คฤหบดี ๑๒ หมื่น เสด็จสู่อุทยาน แล้วชบพระเศียรลง แทบพระบวรบกษบาท ถวายอภิวาทแล้ว ทรงวิสันหาในที่ควรแห่งหนึ่งบางพวกนั่งอยู่ บางหมู่กล่าว สัมโมทนิยถา บางพวกสถิตดุชฎิยาภาพ บางพวกทูลบอกนามโคตรแห่งตน ปฏิวัตกว่า พระมหาสมณะ นี้ ประพฤติพรหมจรรย์ (เป็นศิษย์) แห่งอรุเวลกัสสปะ หรือว่า อรุเวลกัสสปะประพฤติพรหมจรรย์ แห่งพระมหาสมณะใครจะเป็นศิษย์เป็นอาจารย์แก่กัน ลำดับพระพุทธองค์ทรงทราบด้วยพระญาณใน จิตวารแห่งคนทั้งปวง จึงมีพุทธรักษาตรัสแก่พระอรุเวลกัสสปะโดยพระศวาทว่า **กิเมว ทิสฺวา อรุเวล วาสี** เป็นอาทิ แปลความว่า ดูกรอรุเวลกัสสป ท่านพิจารณาเห็นสิ่งอันใด จึงมาสละเสียซึ่งกิจบูชาอัคคี ท่านมาละเสียซึ่งอัคคีหตุกรรม ตถาคตซึ่งเหตุอันนี้แก่ท่าน อรุเวลกัสสปะ หึทราบในพุทธปจฺฉา จึง กราบทูลดบยบทพระศาถาว่า **รูป จ สทฺเท จ อโธ รเส จ** เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ธรรมดาร์อง เรียกยัญญนั้น ก็คือประโยชน์ปรารถนากามคุณ มีรูปเสีย กลิ่น รส เป็นต้น ข้าพระพุทธองค์ ทราบว่า แต่ ล้วนเป็นมลทิน มนกองกิเลสสิ้นทั้งนั้น แลพิจารณาเห็นหนทางแห่งพระนิพพานอันปราศจากรอยแท้ บ่ มิได้ชวนชวายเป็นกามคุณ (ภาพ) ปราศจากยินดีในอารมณ์อื่นๆ ข้าพระองค์ทราบฯ แต่ล้วนเป็นมลทิน

ในกองกิเลสทั้งสิ้นนั้น แลพิจารณาเห็นหนทางอันปราศจากยินดีในอารมณ์อื่นๆ เหตุตั้งนั้นจึงได้ถือใน ยัญบูชาสักการบูชา วังกองอัคคีเช่นการก่อน เมื่อพระอรุเวลกัสสปะ กล่าวคำถือนี้แล้ว ก็ขบเคี้ยวเหนือ หลังพระบาท เพื่อแสดงตนว่า เป็นสาวกแห่งพระสัพพัญญู พระพุทธรองค์เป็นพระบรมครูแห่ง ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าเป็นสาวกแห่งพระพุทธรองค์ แล้วเหาะขึ้นไปบนอากาศ สูงประมาณ ชั่วต้นตาลหนึ่งแล้วลงมาราบยุคลครั้งหนึ่ง เหาะขึ้นไป กลับลงมาๆถึง ๗ ครั้ง ด้วยกันแล้วนั่งในที่ ควรนั่งข้างหนึ่ง

ครั้นนั้น มหาชนได้เห็นปาฏิหาริย์ของอรุเวลกัสสปะดำริว่า พระสัพพัญญูมีอำนาจภาพ พระ พุทธรองค์ ตรัสเทศนา นารทชาดกและประทาน จตุราริยสังกรรมเทศนา พอจบลง พระเจ้าพิมพิสาร และประชากร ๑๑ นหุต (๑๑ หมื่น) ตั้งอยู่ในพระโสดปัตติผล ยังมหาชนอี ๑ หมื่น ตั้งอยู่ในพระไตร สรณคมน์เป็นอุบาสก อุบาสิกาในพระพุทธศาสนา

โปรดประทานพระพร ๕ ประการ ขณะนั้น พระเจ้าพิมพิสาร กราบทูลว่า เมื่อข้าพระองค์ ยังเป็นชัตติยราชอยู่นั้น มีกมลจิตคิดปรารถนาอยู่ ๕ ประการ กาลบัดนี้ จึงสำเร็จมโนปณิธาน ค่ำรบ หนึ่ง ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าได้อภิเษกในสิริราชสมบัติ ค่ำรบสอง สมเด็จพระสัพพัญญูแล้ว พึงเสด็จแว่น แคว้นของข้าพระองค์ ค่ำรบสาม ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าได้เข้าเฝ้าสนทนาธรรมค้ำพรสี่ ขอให้พระ พิชิตมารตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรดอาตมา ค่ำรบห้า ขอให้อาตมาสำเร็จตรัสธรรม แลบัดนี้ ความ ปรารถนาแห่งข้าพระบาท สำเร็จพร้อมทั้ง ๕ ประการ จึงมีพระกมสันดานยินดีโดยยิ่ง

เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ กาลครั้งนั้น พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาราชบิดี มีพระกมลอาโศก เพื่อจะทศนาการ พระบรมศาสดาจารย์อัครปิยบุตร ได้มีดำรัสใช้ ๑๐ อมาตย์ ถึง ๑๐ ครั้ง กับทั้ง บริวารบุรุษ ๑๐ พันนาย มาอัญเชิญ พระสัพพัญญูสู่พระนครกบิลพัสดุ์ บ่เห็นองค์พุทธชินวรแลมิได้ ทรงสดับพุทธฎีกาใดๆ ทั้งสิ้น จึงมีพระอรุณแสงไสกครอบงำข้าทรี เทวชนบิวิายพระหฤทัยโหมนัส

ข้าพระองค์อุทายี มหาอำมาตย์ ปรารถนาจะให้พระพุทธรองค์เสด็จไปเฝ้าโลมพระราช หฤทัยพระราชบิดา ให้เสื่อมสร้างโสภกาตุรเวช ข้าแต่พระปิ่นปราชญ์ผู้ประเสริฐด้วยคุณญาณทศนวิ มุติควรที่พระองค์จะเสด็จพุทธดำเนินสู่สำนักพระราชบิดาในคราวนี้

เมื่อพระชินศรีทรงสดับมธุรฎีกา อันพระกาฬุทายีกล่าวพรรณนาสรรเสริญครุแห่งมรรคา ปาดงพงไฟ สัพพสัตว์ แลดินฟ้าอากาศ เชื้อชาติประชากราษฎรเช่นนั้น จึงพุทธฎีกาตรัสถามว่า ท่านมา กล่าวคุณแห่งมณวิถียุทธฎีกา ด้วยเหตุประการใด พระผู้เจ้ากาฬุทายี ทูลเฉลยไขด้วยพระคาถาว่า สุทโธทโน มหาชนกมเหลสิน เป็นอาทอิบายความว่า ข้าพระผู้มีพระภาค พระเจ้าสิริสุทโธทนะมหาราช พระราชบิดาและพระนามพระมหายาเทวีพระราชมารดา ทรงพระครรภ์พระโพธิสัตว์ก็ทำลายพระ ชนมชีพขึ้นไป เสวยทิพยสมบัติโสมนัสสิริมัยอยู่ในเทวโลก แลกาลบัดนี้ พระพุทธบิดา ปรารถนาจะพบ เห็นพระสัพพัญญู ขอสมเด็จพระบรมครูผู้เป็นที่พึงกระทำโยชนแก่สัพพสัตว์โลก จงทรงพระอนุเคราะห์ แก่หมู่พระประยูรญาติศักราชทั้งปวงในคราวนี้

เพื่อพระชินศรีทรงสดับคำอันไพเราะแห่ง พระกาฬุทายี กราบทูลตั้งนั้น ก็มีพุทธฎีกาตรัส ว่า ดูกรกาฬุทายี ตั้งนั้น ตถาคตสาธุการจะกระทำสงเคราะห์แก่หมู่พระญาติ ตามคำแห่งท่าน ณ กาล บัดนี้ มิฉะนั้น ท่านจงบอกกล่าวแก่สงฆ์ทั้งหลายให้บำเพ็ญคัมภีตร (อาหารของผู้จะเดินทางไกล) คือ ตระเตรียมการที่จะไป พระกาฬุทายีรับพุทธฎีกาว่า สาธุ และบอกเหตุแก่พระสงฆ์ทั้งปวงแล้วกลับมา กราบทูลพระบรมครู

ลำดับนั้น พระสัพพัญญูก็เสด็จพระพุทธดำเนิน แวดล้อมด้วยพระชีนาเสพ ๒ หมื่นรูป คือ กุลบุตรชาวอังคราษฎร์ และชาวมคธออกบวช ๑ หมื่น และชาวกบิลพัสดุ์หนึ่งหมื่น ออกจากกรุงราชคฤห์เดินทางวันละโยชน์ๆ บรมิได้เสด็จโดยด่วน แลเมื่อเดินทางมาได้วันหนึ่ง โยชน์หนึ่ง พระกาฬุทายีดำริว่า อาตมะ จะไปแจ้งเหตุพระโลกเชษฐแก่พระบรมกษัตริย์สิริสุทโธทโน ให้ทรงทราบ พระผู้เป็นเจ้าของกาฬุทายีเหาะมาโดยทางอากาศ ปรากฏสถิตในพระราชนิเวศน์แห่งสิริสุทโธทนะ พระองค์ได้ทรงทอดพระเนตรก็ทรงโสมนัส ดำรัสนิมนต์ นั่งเหนือบัลลังก์ราชอาสน์ จึงจัดแจงโภชนาหาร ถวายให้พระองค์เสวย ใส่ลงในบาตรของมหาเถระ พระมหาเถระๆก็อุยฺยการจากอาสนะ แสดงอาการจะไป จึงตรัสว่า นิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้านั่งลงฉันทก่อน พระกาฬุทายีถวายพระพรว่า อาตมะจะไปฉันทในสำนักพระบรมครู จึงตรัสถามว่า บัดนี้พระบรมครูสถิตอยู่ที่ใด ถวายพระพรว่าเสด็จแวดล้อมพระสงฆ์ ๒ หมื่น นิมนต์ฉันอาหารในบาตรนี้เถิด ตอนนีพระสัพพัญญูยังเสด็จมาไม่ถึง แล้วอุยฺยการโภชนาหารลงในบาตรเต็มแล้วประเคนใส่พระหัตถ์ของพระเถระแล้วตรัสว่า เบื้องว่าพระพุทธองค์ยังมาไม่ถึงตราบดี จึงนำภัตตาหารจากที่นี่ไปถวายตราบดีนั้น พระเถระยังบาตรนั้นให้เคลื่อนย้ายไปในอากาศด้วยฤทธิ์สำแดงให้เห็นปรากฏแก่มหาชนทั้งสิ้น และผู้เป็นเจ้าก็เหาะตามบาตรนั้นไปตราบดีเท่าจนถึงที่พระสัพพัญญูเสด็จอยู่ จึงนำบาตรนั้นเข้าไปพระศาสดาพระชินมารก็เสวยอาหารบิณฑบาตในบาตรนั้น และพระกาฬุทายีเหาะมานำเอาอาหารบิณฑบาตไปถวายพระโลกนารถให้เสวยตามระยะที่เสด็จมานั้นทุกวันๆ และถวายข่าวแก่พระบรมกษัตริย์นั้นให้ทราบว่าเป็นพระบรมครูเสด็จมาถึงที่นั้นๆ แล้วกล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ ยังราชตระกูลทั้งหมดให้บังเกิด บังเกิดประสาทะเลื่อมใสในพระสัพพัญญู เป็นนิมิตทุกวันดังนี้ มิได้ขาด เหตุดังนั้น พระโลกนารถจึงมีพระพุทธรูปตั้งเฝ้าพระกาฬุทายีเถระว่า เลิศฝ่ายกระทำให้ตระกูลเลื่อมใสยิ่งกว่าสาวกทั้งปวงในพระศาสนา

แท้ที่จริง ในกาลที่พระสัพพัญญูเสด็จมายังไม่ถึงนครกบิลพัสดุ์นั้น บรรดาศักราชวงศ์ได้มาสโสมสรสนนิบาตตกลงวันว่าที่อุทยานแห่งพระนิโครธศักราชกุมารนั้น เป็นรมณีสถานสมควรที่พระศาสดาจะสถิต จึงได้จัดแจงปลูกสร้างพระคันธกุฎี แลที่สงฆ์เสนาสมณะวิหารบริเวณลงในที่นั้นไว้รับเสด็จลงในที่นั้น แล้วตกแต่งจัดแจงตกแต่งให้ศักราชตระกูล ที่ยังเป็นผู้น้อยให้มาต้อนรับ ส่วนศักราชทั้งหลายที่มีอายุ กบฏด้วยมานะ กระด้างในสันดานต่างองค์ดำริว่า พระสิทธัตถกุมารเด็กกว่าเราคราวน้องและบุตรนัดดา ไม่ควรจะวันทาการ จึงกล่าวแก่ศักราชกุมารที่อ่อนกว่ากว่า ว่าท่านทั้งหลายจงถวายอภิเวทอัญชลีกรเถิด เราทั้งปวงจะนั่งอยู่ในเบื้องหลัง

ลำดับนั้น สมเด็จพระสัพพัญญู ทรงพิจารณาทราบในอหยาศัยแห่งหมู่พระยรรยาดิทั้งปวง แล้วก็ทรงพุทธานุญาตว่า หมู่พระยรรยาดิได้วันทาแก่ตถาคต ตถาคตจะยังพระยรรยาดิทั้งหลายให้ถวายนมัสการจงได้ ในกาลบัดนี้ จึงเข้าจตุตถสมมติมานมอภิญญาเป็นบาท แล้วเสด็จเหาะขึ้นไปในอากาศ ทรงแสดงอิทธิฤทธิ์ นฤมิตรตนจกกรมสถานในคณัมประเทศ เสด็จจกกรมในที่นั้น ประหนึ่งยังผงธุลีละอองพระบาทให้ตกลงเรียราดเหนือศีโรตม์แห่งพระประยรรยาดิทั้งปวง แล้วกระทำพระยมคปาฏิหาริย์วิธมีประการต่างๆเป็นอัศจรรย์ แลเทพยดาในหิวันโลกธาตุก็สนนิบาตในที่นั้น

ลำดับนั้น พระสัพพัญญูก็ตรัสพระธรรมเทศนา พุทธวงศ์ จำเดิมแห่งพระพุทธองค์บำเพ็ญพระพุทธานุหารมาในพระศาสนา พระพุทธเจ้า ๑๔ พระองค์ มีพุทธที่ปึงกรเป็นอาทิแต่อดีตกาลแก่เทพยบรรษัททั้งปวง มีพระธรรมเสนาบดีเป็นต้น เมื่อจบพระพุทธสัทธาและอนาคานันมากกว่ามาก จะประมาณมิได้

ในสมัยนั้น สมเด็จพระสังฆราชสุทโธทนะมหาราช พระพุทธบิดาได้ทรงพระปาฏิหาริย์เป็นมหัศจรรย์จึงถวายวันทา อภิวันทนาการ กราบทูลว่า ในการวันประสูติ วันแรกนาขวัญและวันนี้ได้เห็นพระปาฏิหาริย์ ข้าพระพุทธองค์ ถวายบังคมเป็นครั้งที่ ๓

ในบัดนี้ เมื่อพระบรมราชาธิเบศ ทรงถวายอภิวาท มรรคคัยราชวงศ์ใด องค์หนึ่งจะไม่กระทำการวันทา บ่มีได้มี ต่างองค์ก็ถวายอัญชลีพร้อมกันทั้งสิ้น สมเด็จพระพุทธมุนี ทรงเสด็จลงจากอากาศ ทรงนิสัสนาการเหนือบวรพุทธอาสน์ พระญาติสมาคมในที่นั้น มีกมลฉันทานชื่นชมพร้อมกันเป็นอันเดียว

เสด็จจับบาตรตามตรอกซอย เป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เทศนาเวสสันดรชาดกฝนโบกขรพรรษสีแดง จบเทศนาพุทธวงศ์เทพยดาได้บรรลุพระอรหันต์พันโกฏิที่ได้พระโสดา สติหาคามีและอนาคามี นับไม่ถ้วน แล

โปรดพิมพ์ ลำดับนั้น พิมพ์คำอวดรางทรงพระสดุดีถนอมความโศกเสด็จกลานออกมาจากที่สิริไสยาสน์ชบพระเศียรลงถวายนมัสการ ทรงพิลาปกราบ ทูลว่าพระองค์มิได้ตรัสบอกให้ทราบ ทรงสละข้าพระบาทไว้ไม่มีพระอภัยอุกก่อนเขพะในปลายพระชีวะหา อันถ่มออกจากพระโอษฐ์ ไปทรงบรรพชาเชื่อว่าข้าพระบาทมิโทษ และพระลูกแก้วราหูลุมาร ซึ่งประสูติจากพระครรภ์ในวันนั้น ยังมีทันได้รู้ผิดชอบประการใด นั้นมิโทษสิ่งใดด้วยเกล้า พระผ่านเกล้า จึงแกล้งทอดทิ้งไว้ให้ไว้ร้องพระปิตุเรศ...

พระคุณพิมพ์มีมากล้น ชนทั้งปวง ทูลอาราธนาให้ประทานพระธรรมเทศนาในอดีตภพ พระพุทธองค์โปรดประทานพระสัทธรรมเทศนา **จันทกนิรชาดก** โดยพิสดาร ประการเสียซึ่งไศกาตุรเทศแห่งพระพิมพ์ราชเทวี ด้วยจินตนาการว่า อาตมะได้ประสาทชีวิตให้คั่นคง ให้รำงับดับเสียวิงโศกเศร้า ให้สงบด้วยพระปิตีปราโมทย์ ทำลายกองกิเลสโทษทั้ง ๓ คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส พินาศอันตรธาน ประดิษฐานอยู่ในโสภณปัตติผล เป็นเสบบุคคลในพระพุทธศาสนา ธรรมาภิสมัยก็บังเกิดขึ้นแก่ ๘ หมื่น ๔ พัน บรรพชิต ได้สดับรับรสพระสัทธรรมเทศนา ในมหาสันนิบาตสมาคมครั้งนั้น พระสรรเพชญ์ภควันมุณีนาถก็เสด็จพุทธลีลาศคิณสู่พระนิโคตรธารามวิหาร นั้นแล

ในลำดับต่อมา พระทศพลเสด็จจาริกไปสุมหาชนบท ทรงสถิตอาศัยอยู่ในอนุปิยัมพวัน ใกล้บ้าน อนุปิยบัลลังนิคม พระประยูรญาติทั้งหลายได้ราชบุตรองค์ละองค์ เป็นบริวารเป็น ๖ พระองค์ พระภักทิยะ พระอนุรุทธ พระอานนท์ พระภักคุ พระกิมพิล และพระเทวทัต พร้อมใจออกบรรพชาชาวเออาบาลี กับปกอมายย์ ช่างกลบปักเป็น ๗ พระองค์ พวกกันไปสู่สำนักพระสัพพัญญู ณ อนุปิยัมพวัน ในแดนมัลลรัฐชนบท อภิวาทประณตแล้ว กราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ ชื่อศักยราชวงศ์ดำรงอยู่ด้วยขัดติยมานะอันแรงกล้า แลอุบาลี กับปกนินนี้เป็น บริจาริกามาช้านาน ขอทรงโปรดประทานบรรพชาก่อน ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจะได้ไหว้บนเคาครูทรงโปรดประทานอุปสมบท อุบาลีกับปกนินแล้วจึงอุปสมบท ๖ กษัตริย์ ในภายหลัง พระผู้เจ้าภักทิยะ สำเร็จไตรสิกขาในวัดสถานนั้น พระอนุรุทธ บรรลุทิพย์จักขุญาณ ภายหลังฟังธรรมเทศนามหาปุริสวัตกสูตร ได้บรรลุพระอรหันต์ผล พระอานนท์ ได้พระโสดา พระภักคุและพระกิมพิละ เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหันต์ และพระเทวทัตนั้นได้บุณชฤทธิ์

พระเทวทัต กราบทูลขอวัตถุ ๕ ประการว่า ภิกขุรูปใด อรัญญิกเสนาสนะบิณฑบาต ผ้าบังสุกุล สุธมฺมาการุกขมูล เว้นเนื้อปลา

โปรดพระชาติโคตรมี พระสัพพัญญู ประทับที่ พระนิโครธาราม อันพระบรมญาติ ทั้งฝ่ายสถาปนาการถวาย แพบฝั่งแม่น้ำโรหิณีนที อยู่ระหว่างกลาง กรุงกบิลพัสดุ์ และเมืองโกลิยนคร

ขณะนั้น พระนางมหาประชาบดี เสด็จออกไปสู่สำนัก นมัสการทูลว่า ข้าแต่พระศาสดา สรีรนี้จะบวชในพระพุทธศาสนาได้หรือไม่ประการใด ทรงมีพุทธปฏิภาตรัสว่า ดูก่อนโคตรมี อันมาตุคามนี้จะบวชพระพุทธศาสนา ไม่สมควรเลย และพระนางกราบทูลถึงสามครั้ง ก็ตรัสห้ามมิได้ทรงอนุญาต พระมาตุจฉาทรงโหม่นัส พระเนตรนองได้ด้วย พระอัลสุชล จึงถวายอภิวาทแล้วเสด็จคืนเข้าพระราชนิเวศน์

ครั้งนั้น พระอานนท์ ทูลวิงวอนถึงสามครั้ง ก็ไม่ทรงอนุญาตให้บรรพชาพระอานนท์ จึงสืบไปว่า ฌีว่าสตรึมบรรพชาในพระพุทธศาสนา อาจจะทำให้แจ้งซึ่งพระโสดา พระสกทาคา พระอนาคา และพระอรหันต์ นตผลได้หรือประการใด ตรัสตอบว่า อาจจะทำให้แจ้งได้ซึ่งมรรคสี่ผลสี่ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผิวนั้น ควรจะอนุญาตอนุเคราะห์แก่พระนางประชาบดี โปรดประทานบรรพชาด้วยเหตุพระมาตุจฉา มีคุณอุปการได้อภิบาลบำรุงเลี้ยงพระพุทธองค์มาตั้งแต่พระมารดาทวงคต ได้ให้เสวยชีรธรรมาแต่ทรงพระเยาว์ตราบเท่าจนมรณเจริณ ควรจะสงเคราะห์ ให้ความปรารถนา จึงพุทธปฏิภาตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ ฌีว่าโคตรมีจะรับประพฤติ ในอัฐครุธรรม ๘ ประการได้ ตถาคค ก็จะไม่อนุญาตให้เป็นพระภิกษุณี อุปสมบทกรรมด้วย **อัฐครุธรรม** นั้น

ครุธรรม ๘ ประการ ๑. ภิกษุณี แม้ถึงบวชจนร้อยวัสสา พึงทำอัญชลีเคารพนบนอบ ภิกษุที่อุปสมบทวันเดียว, ๒. ภิกษุณี อยู่ได้อยู่จำพรรษา ในอาวาสที่มีภิกษุ, ๓. ภิกษุณี พึงปรารณาธรรมสองการ ถาถึงอุโบสถกรรมและไปรับโอวาทในสำนักภิกษุ ทุกๆกึ่งเดือน, ๔. ภิกษุณีมีวัสสาอยู่แล้ว ถึงเมื่อวันออกพรรษา จงปรารณาในที่อันพร้อมด้วยอุกโตสงฆ์, ๕. ภิกษุณี เบื้องว่าต้องอาบัติสังฆาทิเสสไปอยู่ปริวาสกรรม พึงประพฤติปักขมาณัต ในสำนักอุกโตสงฆ์ คืออยู่มาณัตถึงกึ่งเดือน, ๖. ภิกษุณีอุปสมบทในอุกโตสงฆ์ พึงสมาทานปฏิบัติธรรม ๖ ประการ คือเว้นจากปาณาติบาต ตราบเท่าถึงวิกาลโภชน เป็นต้น มิให้ล่วงเสีย แลศึกษาให้รู้ในวัตรปฏิบัติต่างๆ สิ้นกาลถึง ๒ วัสสา, ๗. ภิกษุณี ไม่พึงกล่าวอโกสกา ด่าปริวาสด้วยเหตุ อันหนึ่งภิกษุณีนั้, ๘.ภิกษุณี ตั้งแต่วันบรรพชาเป็นต้น พึงสดับโอวาทแห่งภิกษุ อันกล่าวซึ่งธรรมกล่าสั่งสอนฝ่ายเดียว ห้ามอย่าให้ภิกษุณีให้โอวาทสั่งสอนภิกษุณีนั้

สิริเป็น ครุธรรมแปดประการ ดังพรรณนามา ฉะนี้ ให้ภิกษุณี การจะนับถือปฏิบัติ อย่าให้ล่วงละเสีย จนตราบเท่าวันสิ้นชีวิต ดูก่อนอานนท์ ฌีว่า พระมหาประชาบดีโคตรมี รับซึ่งธรรมแปดประการ จะยอมปฏิบัติได้ตถาคคก็ให้ภิกษุณี อุปสมบทกรรมแต่พระมหาประชาบดีโคตรมีด้วย **อัฐครุธรรม** นั้น^{๓๐}

โปรดพระมาตุบณดาวตังสนิภ ในลำดับนั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ปรีวิตกว่า พุทธประเพณีในอดีตกาล เมื่อทรงกระทำมกปาฏิหาริย์แล้ว เสด็จเข้าจำพรรษาใน **ดาวตังสพิภ** ตรัสเทศนา **พระสัตตปกรณากิปปูก** ภายในไตรมาสเพื่อทำปัจจุการสนองพระคุณพระพุทธมารดา อันพระพุทธมารดาได้ขอพระแต่ สมเด็จพระรินทราธิราช ด้วยบาทพระคาถาว่า ปุตต ลเถถ วรท เป็นอาทิดังนี้ สมเด็จพระชนนี มีพระคุณแก่ตถาคคเป็นอันมากยากที่จะได้ทำปัจจุการแก่พระมารดา เมื่อทรงพุทธจินตฉะนี้ ก็เสด็จอุทฐาการจากพระรัตนบัลลังก์ อันตั้งเหนือยอดคณทามพุกชาติ เสด็จพระพุทธ

^{๓๐} อ่างแล้ว, สมเด็จพระบรมพระปรมาณุชิตชินโรส. **พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙** ปรีเฉท.

ดำเนิน ๓ อย่าง ล่วงวิถีอากาศ ๖๘ โยชน์ ทรงวิเศษนาการเหนือบันฑุกัมพลศิลาอาสน์ภายใต้ปาริฉัตร
ตรุขชาติ อันเป็นธงชัยเฉลิมดาวดีสเทวโลก

ในกาลนั้น ท้าวสหสนัยเทวราช ได้มีทศนาพระบรมศาสดา เสด็จนิสิทนาการเหนือบันฑุกัม
พลศิลาอาสน์ รุ่งเรืองด้วยพระพุทธรูปโสภาคย์อันโอฬารยิ่งนัก ก็ทรงมีกมลเกษมसानโสมนัส เสด็จ
อุฎฐากการจากอาสน์ ตรัสสนธิโฆษณา ยังหม่อมมรเทพยดา ให้รู้ทั่วกันว่า ดูกรท่านผู้เฒ่าทุกข์ทั้งปวง จง
ออกจากทิพยวิมานแห่งตนๆ สภาพบังเกิดแห่งพระทศพลนี้ ยากนักหนาที่จะได้ได้สวณาการ พระ
สัทธรรมอีกสงหนึ่ง พระสุรเสียงแห่งสมเด็จพระรัตนทราธิราช ดังกึกก้องปกแผ่ทั่วไป ในสกลเทพธานีทั้ง
หมื่นโยชน์ เหล่าเทพยดาจึงบอกกันว่าพระสัพพัญญุตญาณ เสด็จมาสถิตอยู่ ณ ปาริฉัตรมูล เทพเจ้า
ทั้งปวงก็บังเกิดโสมนัสตลอดถึงหมื่นจักรวาล มีหัตถ์คือทิพยสักการะบูชาสโมสรสนนิบาต ณ ดาว
ดิงเทวโลก ถวายอัญชลีพระบรมศาสดา นิสิทนาการแวดล้อมโดยรอบ

สมเด็จพระบรมครูปรารภจะให้พระมารดามาสู่ที่นั่น ทรงทอดพระเนตรในระหว่างเทพ
บรรษัท มิได้ทศนาการเห็นพระชนนี จึงตรัสถามท้าวโกสีย์ว่า พระสัพพัญญูเสด็จมาเทวโลกนี้ เพราะมี
ประโยชน์ด้วยพระพุทธรูปมา จึงลุดจากอาสน์ ถวายอภิวาทแล้ว เสด็จขึ้นไปสู่ดุสิตเทวพิภพ ถึงทิพย
วิมานสิริมหามายาแล้ว น้อมอภิวาททูลเชิญเสด็จว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ดังข้าพเจ้า ตักเตือนในทรง
ทราบเหตุ บัดนี้ พระบรมโลกเชษฐาสรพรพญ์ เสด็จมาสู่พิภพแห่งข้าพระองค์ ทรงสถิตคอยท่าพระแม่
เจ้า จะโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาแก่พระแม่เจ้า

เมื่อพระมหาเทวีได้ทรงทราบ จึงตรัสถามว่า ดูกรเทวราชพระโอรสแห่งข้าพเจ้า มีนาม
ปรากฏดังฤา แลมีอาภักิริยาโสภาพรรณรูปเป็นดังฤา ข้าแต่พระแม่เจ้าอย่าได้ตรัสดังนี้ พระโอรสพระ
แม่เจ้า ทรงพระบวรสิริวิลาสแลทรงอุดมพิเศษประเสริฐกว่าเทพบรรษัท ในมนุษย์โลก เทวโลก มาร
โลก พรหมโลกทั้งสิ้น ทรงพระนามพระชินศรีสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อพระมหามายาได้มีดัดปีกทรงพระ
ปรีดาโสมนัส เสด็จแวดล้อมด้วยคณานางเทพอัปสรบริษัพันหนึ่งเป็นเทวบริวารลงจากดุสิตสถานเท
วโลก สู่พิภพดาวดิงส์ ครั้นถึงก็เข้าสู่สำนักพระมุณีนาถ ยอพระกรวิวาทแล้ว ทรงสถิตในทิศทักษิณภาค
พิศพระสิริวิลาสรูป จึงทรงโสมนัสเลื่อมใสทรงพลางคำริไปว่า อาตมาทรงพระกรรมมาได้พระโอรสา
องค์ประเสริฐอุปด้วยผลประโยชน์ล้ำเลิศเห็นปานนี้

ส่วนสมเด็จพระชินสีห์มีพระทัยปรารภจะกระทำปัจจัยประการสนองคุณพระชนนี จึง
ทรงพระพุทธานุโศกจินตนาว่า พระคุณแห่งพระมารดาอันทำไว้แต่ตถาคตนี้ ยิ่งใหญ่สูงสุด ซึ่งจะคณนา
หนากว้างและคัมภีร์ภพพันที่จะกำหนดได้ และพระธรรมใดที่จะสมควรทดแทนสนองคุณพระชนนี
พระวินัยปิฎกแลสุดตันตปิฎก สิ่งละ ๒ หมื่นหนึ่งพันธรรมชั้นนี้ ก็ยังน้อยเยาว์มิเท่าทันกับพราหมณ์คุณ
ควรแก่พระอภิธรรมปิฎกจะยกมาเปรียบปูนทั้ง ๔ หมื่น ๒ พันพระธรรมชั้นนี้จะชั่งขึ้นก็พอจะเท่าทัน
กับพระคุณพระมารดา อันสูงใหญ่กว้างหนาแลคัมภีร์ภพมีประมาณเท่านั้น สมควรที่ตถาคตจะทำปัจจัย
จุผลการสนองคุณพระมารดา ด้วยอภิธรรมเทศนา ณ กาลบัดนี้

ขณะนั้น พระพุทธรองค์ ทรงมีพระทัยปรารภจะโปรดชีรมูล (ค่าน้ำนม) คือจะใช้ค่าน้ำนม
ของพุทธรูปมา ในอดีตปุเรชาติทั้งหลาย อันน้อยด้วยกบเป็นอันมาก ดุจแลกเปลี่ยนสิ่งของอันหาค่ามิได้
ด้วยสิ่งของอันหาค่ามิได้นั้น จึงเหยียดพระทักษิณหัตถ์ จากระหว่างผ้าสังฆาฏิขวัดเรียกพระพุท
ธมารดาว่า ดูกรพระชนนี มานีตถาคตจะใช้ซึ่งชีรมูล ใช้ค่านม ข้าวป้อนของพระมารดา อันเลี้ยง
ตถาคตมาจากอนกอนันตชาติในอดีตภพ เหตุดังนั้น พระธรรมสังคีติกาจารย์เจ้า จึงกล่าวพระคาถาว่า

กุลา ธมมา อกุสลา ธมมา อพยากตา ธมมา ยกเป็นบทพระมาติกาแห่งพระอิทธิธรรมเป็นต้น แล้ว
 วิชฌนาการโดยกัณฑ์ทั้ง ๔ คือจิตตวิภังคกัณฑ์ รูปวิภังคกัณฑ์ นิขเขปวาสกัณฑ์ อตถาธารกัณฑ์
 ประดับภาณวาร ๑๓ ภาณวาร ประดับด้วย ๑,๓๐๐ พระขันธ์ ตรัสเทศนา ๑๒ วันจึงจบ เทพยดาบรรลु
 มรรคผลประมาณ ๗ โกฏิ ลำนั้นตรัสเทศนาคัมภีร์พระวิงศ์สืบไป ฯลฯ^{๓๑}

จำเดิมแต่คัมภีร์ พระอิทธิธรรมสังคณีมา ตราบเท่าถึง พระสมันตมหาปฏฐานเทพเจ้าบรรลु
 มรรคผลธรรมาภิสมัย ๘๐ โกฏิด้วยกัน พระสัพพัญญู ตรัสเทศนาสัตตปรกณอิทธิธรรม จำแนกออกโดย
 โกฎฐาสทั้งปวง โดยลำดับแห่งชั้นธาคู आयตโนพชนังคแลกรรมวิปาก กำหนดรูปธรรมและอรุธรรม
 ทั้งปวง ครุณา ดูกำหนดนัยวิงดวงดาวในคัณดาตลประเทศ แลกระแสนพระสัทธรรมเทศนานั้น
 รวดเร็วติดต่อเนื่องกันไปสิ้นทั้งไตรมาส มิได้มีระหว่างยังหยุด ดุจกระแสนอากาศคงคาอันปวัตนาการ
 มิได้ขาดสาย มิฉะนั้น ก็ดุจกระแสนธารา อันไหลหลั่งออกมาจากห้อมมีปากอันคว่ำ จึงมีคำปุจฉาว่า กาล
 เมื่อพระศาสดาตรัสเทศนาพระสัตตปรกณอิทธิธรรมในดาวดิงส์เทวโลกสิ้นไตรมาส ในมนุษย์โลกเห็น
 ปาณฉนี้ แลพระสรีรอนิรียสีเป็นอุปาทินนกรสิระ เนื่องด้วยกวีฟงการาหาร และนำมาซึ่งอาหารในที่
 ไต่ได้เสวยอยู่หรือมิได้อยู่หรือมิได้เสวยประการใด

วิชฌนาว่า พระบรมครูตรัสเทศนา บมิได้หยุดยั้งก็จริง แต่ทว่าทรงพิจารณา ดูเวลากาลใน
 มนุษย์โลก ทรงกำหนดทราบว่ กาลนี้เป็นภิกขาจารย์เวลาแล้ว ก็ทรงนฤมิตซึ่งพระพุทธรูปนิมิต มี
 อากัปกริยาเหมือนพระพุทธรูปองค์ ทรงอธิษฐานว่า จงสำแดงแทนพระองค์มีประมาณเท่านั้นแล้ว พระ
 พุทธรูปก็ทรงบาตรและจีวร เสด็จเหาะไปสู่อนาคตสระเทพยดาก็ถวายเครื่องนาค ให้สัพพัตนแล้ว
 กระทำพระสรีริก **คือถ่ายพระบังคล** แล้วเสด็จสถิตเหนือแผ่นมโนศิลา ทรงคลุมซึ่งมหาบังสุกุลจีวร
 แล้วทรงบาตรเหาะไปสู่อุดรครุฑวิป นำภัตตาหารบิณฑบาต แล้วกลับไปสู่ดาวดิงส์เทวโลก แลพระพุท
 รุณิมิตก็อันตราธานจึงโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาสืบต่อไป ดังนี้เป็นนิจกาลทุกวัน

จึงมีคำปุจฉาว่า การที่พระพุทธรูปเจ้าทรงกระทำดังนี้

เทพยดาทั้งหลาย รู้หรือบมิได้รู้ประใด วิชฌนาว่า บมิได้รู้ โฉน จึงมิได้รู้ เหตุว่า พระ
 สัพพัญญูกับพุทธรูปนิมิตนั้น มีพระสรีระวรรณสัณฐานและรัศมี กับทั้งพระสรุศัพทกถาบมิได้แปลจากกัน
 เหมือนกันทุกประการ เหตุฉนี้ จึงบมิได้รู้ จึงมีปุจฉาสืบไปว่าเหตุไฉน พระบรมครู จึงมิได้ตรัสเทศนา
 สัตตปรกณอิทธิธรรม ณ บนพื้นปฐพี มีคำอธิบายเป็นประการใด แลสุรโลกนั้นเป็นภพอันประเสริฐในโลก
 นี้ไม่เป็นที่อันประเสริฐแลหรือ ฌิว่าสุรโลกเป็นอันประเสริฐแล้ว ไฉนพระสัพพัญญู และพระปัจเจกโพธิ
 เจ้า กับทั้งพระสาวกซึ่งเป็นพุทธรูปสาวกซึ่งเป็นพระพุทธรูปสาวก เป็นพุทธรูปเวไนย์ จึงไม่ไปบังเกิดเล่า แต่ล้วน
 มาบังเกิดในแผ่นดินพื้นพระธรณิทั้งสิ้น ประการหนึ่ง ซึ่งพระบรมโพธิสัตว์ได้ลัทธิยาเทศพุทธรูปพยากรณ์
 ทำนายเหนือพื้นปฐมอันก่อปรด้วยเปือกตม ไฉนพระบรมครูจึงได้เสด็จขึ้นไปตรัสเทศนาพระอิทธิธรรม
 ถึงเทวโลก แลในพื้นปฐพีนี้ ก็มีปริณทลกว้างแลหนา ไม่อาจสามารถทรงพระคุณ แห่งพระอิทธิธรรมได้
 หรือประการใด จึงมิได้ตรัสพระอิทธิธรรมมกถา ณ บนพื้นภูมิภาคพระสุธาณี มีคำวิสัชนาว่า สมเด็จพระ
 สัพพัญญู เสด็จขึ้นไปตรัสเทศนาพระอิทธิธรรมมกถา ณ บัณทุกัมพลศิลาอาสน์ในดาวดิงส์เทวโลก เพราะ
 เป็นที่ตรัสเทศนาใช้หนี้พระพุทธรูปมารดาในที่นั้น อันธรรมดว่า ลูกหนี้ ควรที่จะไปสู่สำนักแห่งเจ้าหนี้ ซึ่ง
 เจ้าหนี้จะไปสู่สำนักแห่งลูกหนี้ไม่สมควร เหตุฉนั้น พระชินสีห์ จึงต้องเสด็จขึ้นไปสถิต ณ บัณทุกัมพล

^{๓๑} อ่างแล้ว, สมเด็จพระพรหมญาณสังขตนิรอส. พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ประการ.

ศิลาอาสน์ ในดาวดิงส์เทวโลก ตรัสเทศนาสัตตปรภควาภิธรรมในที่นั้น จึงปฐจาสืบไปว่า สมเด็จพระพุทธรองค์ ทรงอุตสาหะเสด็จขึ้นไปถึงดาวดิงส์เทวโลก โฉนจึงยับยั้งอยู่เพียงนั้นเล่า ถ้าเสด็จขึ้นไปถึงดุสิตเทวภพ ซึ่งเป็นสำนักแห่งพุทธมารดาที่เดิวนั้น จะไม่ได้หรือประการใด วิสัชนาว่าสมเด็จพระศาสดา ทรงพิจารณาเห็นว่า ตรัสเทศนาโปรดพระพุทธมารดา ประการหนึ่ง ทรงพิจารณาเห็นอานิสสงส์ซึ่งพุทธมารดาจะบำเพ็ญพระบาทบทธรรมา เพื่อจะสดับพระสัทธรรมเทศนามีผลมากมหาศาล ยุติด้วยพระบาลีว่า สตํ หตฺถิ สตํ อสฺสา เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า บรมกษัตริย์ ได้พระลาภสิ่งละแสน คือ กุญชรชาติ ตูรัจฉาติ ราชรถเทียมจตุรสินธพ นางราชกัญญาประดับกมลทนต์แก้ว และลาภสิ่งละแสนๆ นี้ จะเอามาเปรียบเทียบอานิสสงส์ ซึ่งยกย่องอย่างบาทบทธรรมาด้วยปรารภนา จะพึงพระสัทธรรมเทศนานั้นแต่อย่างเดียวก็นับว่ามีได้ และผลอานิสสงส์แห่งอย่างหนึ่งเท่านั้น จะเอามาปันออกเป็นส่วนสิบหกยดเสียสิบห้า เอาแต่ส่วนหนึ่งอีกเล่า แต่แบ่งลงไปโดยนับฉะนี้ ถึงสิบหกครั้ง แล้วจึงเอาเสียวหนึ่ง ที่สุดนั้น มาเปรียบเทียบลาภสิ่งละแสนๆ ซึ่งกล่าวมาแล้ว ก็ยังน้อยกว่าผลอานิสสงส์เสียยิ่งกว่าเท่าหนึ่งอีก พระพุทธรองค์ ทรงพิจารณาเห็นผลอานิสสงส์ฉะนี้ จึงมีพุทธประสงค์จะทรงอนุเคราะห์สมเด็จพระพุทธรชนนี้ จะได้กุศลราสีมากขึ้น จึงทรงเสด็จยับยั้งอยู่แค่ ดาวดิงส์เทวภพ ด้วยทรงปรารภนาจะให้พุทธมารดาเสด็จมาสดับรับรสพระสัทธรรมเทศนา ณ กรุงสุทศนเทพธานี จึงไม่เสด็จขึ้นไปถึงดุสิตเทวโลก เหตุตั้งนั้น พระคันถรจนจารย์ จึงกล่าวพระคาถาว่า กสฺมา คจฺฉติ เม พุทฺโธ เป็นอาทิ อรรถธิบายความก็ซ้ำความหลัง

จึงมีคำปฐจาสืบไปว่า ก็กาลที่ สมเด็จพระพุทธรเจ้า เสด็จไปโปรดพระพุทธบิดานั้นโฉนพระพุทธบิดาจึงต้องดำรงชีพอยู่มาตัญญูมาทูลอาราธนาถึง ๑๐ ครั้ง จำนวนถึงหนึ่งหมื่นบุรุษ แล้วเสด็จจุฑาธุชดำเนินไปเข้าถึงสองเดือนจึงถึงกรุงกบิลพัสดุ์ กำหนดเสด็จวันละหนึ่งโยชน์ มิใคร่จะให้ถึงโดยเร็ว

แต่กาลเมื่อเสด็จขึ้นไปถึงโปรดพุทธมารดานั้นรวดเร็วยิ่งนักอย่างพระบาทสามอย่างก็ถึงพิภพดาวดิงส์ ฝ่ายพระพุทธบิดาเสด็จยืนฟังเทศนาพระคาถาบทเดียว ในกาลที่รับบิณฑบาตอยู่ท่ามกลางมรรคาแลพระศาสดาทรงกระทำอย่างนี้ ดูที่ประหนึ่งว่า ทรงพระสิเนหาในพระพุทธมารดานั้นมากกว่าในพุทธบิดา หรือประการใด

วิสัชนาว่า ไม่เป็นดังนั้น พระพุทธรองค์จะทรงทำอย่างนั้นหาไม่ได้ ตั้งแต่กาลเมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญพระปารมีอยู่ก็รู้คุณพระพุทธบิดา แลพระพุทธมารดาโดยยิ่ง หาสัตว์อื่นจะเสมอเหมือนไม่มี **ข้อที่ว่าพระสัพพัญญู** เสด็จยับยั้งอยู่ช้า มิได้มาสู่สำนักพระพุทธบิดาโดยด่วนนั้น เหตุด้วยพระบารมีญาณแห่งพุทธบิดายังมิแก่กล้าบริบูรณ์ ดุจมะขามอันยังอ่อนอยู่ เมื่อใดสุกแก่แล้ว ครั้นลมร่ำเพยพัดค่อยๆ ก็ร่วงหล่นลงเอง ก็เหมือนพระศาสดาก็เหมือนพระศาสดา ที่ทรงยับยั้งคอยทำพระบารมีญาณแห่งพระพุทธบิดาให้แก่กล้าบริบูรณ์ก่อน จึงเสด็จโดยช้า มิใคร่จะทรงพุทธลีลาโดยฉับพลัน ก็มีอุปไมย ฉะนั้น

ข้อว่าตรัสเทศโปรดโดยน้อยเพียงพระคาถาบทเดียวนั้น ไซ้จะทรงพระกรุณาในพุทธบิดาโดยน้อยก็หาไม่ได้ ภายหลังเมื่อทรงกระทำพระปาฏิหาริย์แล้ว ก็ทรงประทานพระสัทธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดก อันประดับด้วยพระพระคาถาถึงพัน และมหาธรรมบาลชาดกอีกเล่า และพระพุทธบิดาแลพระพุทธมารดาทั้ง ๒ พระองค์นั้น กอปรด้วยพระกรุณาเสมอเหมือนกัน ก็ทรงโปรดประทานธรรมเทศนา กระทำปัจจุบันการสนองพระคุณโดยควรแก่อุปนิสัย อันจะได้ตรัสรู้มรรคผลด้วยพระสัทธรรมอันใด ก็ตรัสเทศนาด้วยพระสัทธรรมอันนั้น โดยนัยที่ถวายเป็นวิสัชนาตามฉะนี้ แลในกาลสมเด็จพระชิน

สีห์บัณฑิตพระสัตตปรภคณาภิธรรมเทศนา อันให้ซึ่งพระโลกุตรธรรมสนองคุณ พระพุทธมารดาจบลง องค์พระสิริมหามายาเทวีเทพบุตรพุทธมารดา ก็บรรลुพระโสดาปัตติผลประกอบด้วยนัยพินหนึ่ง บริบูรณ์ ด้วยประการฉะนี้

เทวโอรสเทวโลก กาลเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกระทำปาฏิหาริย์ คมนาคารสู่ดาวดึงส์เทวโลก ครั้นนั้น มหาชนในที่นั้นแลเห็นพระพุทธรูปกายจนวนหายลับไปในเทวโลก ดุจ ศศิธรและทวากร อันอัศจรรย์คดลกลับพระสินธุคีรี คนทั้งหลายก็ชวนกันไต่บันไดทิพเทวนาการโดยสารถะพระคาถาว่า โคโต น จิตตัญญู หรือไกรลาสธารพระคาถาว่า ปริเทภรโต อีโร เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า พระสัพพัญญูเป็นปราชญ์อันประเสริฐ ทรงยินดีในวิเวก มิได้เสด็จกลับบังโลกนี้ เราทั้งหลายจะมีได้เห็น พระพุทธรูปองค์อีกแล้ว

มหาชนจึงถามพระโมคคัลลานว่า สมเด็จพระบรมครูไปสถิตที่ใด จะเสด็จกลับมาเมื่อใด พระโมคคัลลანะแจ้งแก่ประชาชนว่าพระศาสดาเสด็จขึ้นไปเทวโลก ส่วนพระอนุรุทธะว่า พระศาสดาเสด็จประทับจำรัสสาบนบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ในดาวดึงส์เทวโลกเพื่อตรัสพระสัทธรรมเทศนา พระสัตตปรภคณาภิธรรมโปรดพุทธมารดาต่อถึงวันมหาปวารณา จึงเสด็จกลับลงมาสู่มนุษยโลก

แต่ที่จริงก่อนที่สมเด็จพระบรมศาสดาจะเสด็จขึ้นไปสู่เทวโลกนั้น ได้ตรัสสั่ง พระมหาโมคคัลลนะไว้ว่า ท่านจงให้ธรรมทานแก่ชนบริษัททั้งหลายนี้ และจุลอนาถบิณฑิกคฤหบดีท่านจงให้ข้าว ยาคูและข้าวสวย กับทั้งรูปเทียนสุคันธวิเลปนมาลาปัลลันทนาการแก่มหาชนบริษัท อันประชุมอยู่ในที่นี้ และบริษัททั้งหลายอันมาประชุมปริณชัล ๓๖ โยชน

ดังจะรู้มา พระสัพพัญญูพระเจ้าทั้งหลาย ทรงมีพระพุทธรูปประเพณี ๒ ประ คือ ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว เสด็จขึ้นไปจำรัสสาในดาวดึงส์เทวโลก และลงจากเทวโลก ณ ที่ประตูเมืองสังกัสสนคร สิ่งธรรมดา (ประเพณี) อันนี้มีเหมือนกันทั้ง ๕ พระองค์ในมหาภัททกัลป์นี้

วันโลกวิวรรณ ในลำดับนั้น พระพุทธชินวรเพื่อจะแสดงโลกวิวรรณปาฏิหาริย์สืบไป ทอดพระเนตรไปในทิศภาคเบื้องบนในกาลนั้น อันว่า เทวโลกและพรหมโลก ก็แลเืองตลอดเป็นลานอันเดียวกันทั้งสิ้น แล้วทอดพระเนตรลงไป ฝ่ายทิศอโธภาคเบื้องต่ำในขณะนั้น อันว่าอโธทิศก็แลเืองเป็าลานอันเดียวกันตลอดถึงอเวจีเป็นที่สุด แล้วทอดพระเนตรไปในทิศเบื้องขวางทั้ง ๘ ทิศ (ทิศอุดร อีสาน บูรพา อากเนย์ ทักษิณ หอริดี ปัจฉิม พายัพ) จักรวาลนับพันๆจักรวาล ก็แลเืองตลอดเป็นลานอันเดียวกัน ในกาลนั้นสวรรค์แลมนุษย์ กับทั้งนรก ก็แลเห็นกันตลอดทั่วทั้งสิ้น มิได้มีที่ปิดบังทั้งหมื่นโลกธาตุ พระบรมโลกนาถ ทรงแสดงพระโลกวิวรรณปาฏิหาริย์บันดาลเปิดโลกให้เห็นกันเป็นมหัศจรรย์ เหตุนี้ พระคันถรจนอาจารย์ จึงกล่าวสาระพระคาถาว่า จักรวาลสหเสสุ เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า เทพดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาลนี้ เพื่อจะทัศนากการพระชินสีห์ อันทรงกระทำโลกวิวรรณปาฏิหาริย์ กาลเสด็จลงจากเทวโลก ลื่อนทรงเพศดุจเล่นมหรสพ เทพดาและมนุษย์ได้ทัศนากเห็นซึ่งกันและกัน สมเด็จพระชินสีห์ก็เสด็จลงจากเทวโลก เสด็จโดยมณีนันไต่ท่ามกลาง เทพทั้งหมื่นโลกธาตุ มีองค์อัมรินทราธราชเป็นอาทิ ก็ลงทางสุวรรณบันได ฝ่ายทักษิณปรศว์ ท้าวสหัมบดีมหาพรหมกับท้าวพรหมบริษัท ก็ลงทางหิรัญบันได ฝ่ายวามภาคทั้งสิ้น และปัญจสิกขคันธัพพเทพบุตรก็ถือพินีสั่งดอกผลมะตูม ดัดขบร้อมเสด็จพระสัพพัญญูในเบื้องหน้า

พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์เทวิบล โดยที่ท้าวโกสิยณมิตบันไดทิพย์ทั้ง ๓ ลงจากเทวโลก คือ บันทองอยู่เบื้องขวาบันไต่เงินอยู่เบื้องซ้าย บันไต่แก้วประดิษฐานอยู่ท่ามกลาง และ

เชิงบันไดล่างทั้ง ๓ นั้น ลงจดพื้นภูมิภาคปฐพี ณ ที่ใกล้ประตูเมืองสังกัสสนคร และศรีษะบันไดบน จดยอดเขาพระสิเนรุราช อันเป็นที่ตั้งแห่งดาวดึงส์พิภพ

แลบันไดทองเบื้องซ้ายขวา เป็นที่ลงแห่งหมู่เทพยดา อันจะตามส่งเสด็จ บันเงินนั้นเป็นที่ลงแห่งหมู่พรหมทั้งหลายอยู่ฝ่ายวามภาค (ซ้าย) บันใดแก้วในท่ามกลางนั้นเป็นทางเสด็จพระสัพพัญญู ขณะนั้นพระพุทธรองค์ ทรงสถิตเหนือยอดเขาพระสิเนรุราชทอดพระเนตรเครื่องสักการบูชาแห่งเทวดา ทั้งหมื่นโลกธาตุ และหมู่มนุษย์เต็มไปทั่วจักวาลจะคณานับ บໍมีได้ เสด็จขึ้นประดิษฐานที่ตรงศรีษะรัตนตรัยบันได ท่ามกลางระหว่างเทพยดาพรหม บรรชิตอันแวดล้อมเป็นพุทธบริวาร ก็ทรงแสดงพระยมกปาฏิหาริย์ ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้น พระคันถรจนาจารย์ ก็กล่าวสาระพระคาถาว่ายมกปาฏิหาริย์ เป็นอาทิ อรรถธิบายความว่า พระสัพพัญญูทรงกระทำพระยมกปาฏิหาริย์ โดยประการเป็นอันมาก เนื้อความก็เหมือนนัยที่กล่าวมาแล้ว

มหาปริณิพพานสูตร เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ๔๕ พรรษา วาระสุดท้ายทรงเดือนพุทธบริษัท ๔ และทรงมีพุทธภิกขา ตรัสเทศนาโดยสาระพระคาถาว่า ทพราปิ จ เย วุฑฒา เป็นอาทิ มีอรรถธิบายความว่า บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งเป็นพาล แลเป็นปราชญ์ มีทรัพย์แลไร้ทรัพย์ล้วนมีปัจจัยเป็นหน้าสินทั้งนั้น มีอุปมาดุจภาษาชนะดินอันนายช่างหม้อกระทำ ถึงจะเล็กใหญ่ ก็เหมือนดังชีวิตแห่งสรรพสัตว์ทั้งหลายก็จะมีความตายเป็นที่สุดประดุจนั้น

อันว่าสังขารธรรมทั้งหลาย บໍมีได้เที่ยงแท้เป็นธรรมดาโลกมีภาวะเกิดขึ้นดำรงและประลัยอยู่เป็นนิตย์ เบื้องว่าบังเกิดเป็นชีวิตแล้วก็ดับสูญอันตรธาน อันว่าความดับเสียซึ่งชาติมรณะ คือพระนิพพานนั้นเป็นเอกันตสุขประเสริฐ หาสิ่งจะเสมอบໍมีได้

ดูกรอานนท์ อันว่าวัยแห่งตถาคตก็ล่วงแก่ชราแลชีวิตของตถาคตก็ยังเหลืออยู่น้อยนัก จักมาละเสียซึ่งท่านทั้งปวงไปสู่นิพพาน ท่านทั้งหลาย จงประกอบด้วยสติ อย่าได้ประมาทพึงกระทำซึ่งสิ่ง อันเป็นที่พึงแก่ตน คือรักษาพระจตุปาริสุทธิศีลาจารย์เจริญสมณวิปัสณากรรมฐานทุกสิ่งแลสมณธรรมเป็นอันดี

บุคคลผู้ใด ประพฤติในธรรมวินัยนี้ ตั้งอยู่ในอภิมัทธมบุคคลผู้นั้น ก็อาจละเสียซึ่งชาติสังสาร สำเร็จแก่ปริณิพพานกระทำที่สุดแห่งวัฏฏทุกขให้บรรลुแก่อาตมา ตรัสพระสัทธรรมเทศนาแก่พระอานนท์ ด้วยประการฉะนี้

โปรดนายจุนทะ ลำดับนั้น เสด็จเข้าประทับ อัมพวันสวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร นายจุนท์ สดับข่าว มีมือถือดอกไม้ธูปเทียนของหอม มากระทำสักการะจึงในที่ควรข้างหนึ่ง ตรัสนาด้วยพระธรรมกถา ยังนายจุนทะให้เลื่อมใส ชื่นชมโสมนัส เมื่อจบธรรมเทศนาก็บรรลุโสดาปัตติผล จึงกราบทูลนิมนต์พระศาสดากับพระภิกษุสงฆ์ทั้งหมด เข้ารับภัตตาหารในนิวาสนสถาน ถวายอาหารอันประณีตกับสุกรมัทวะ สุกรมัทวะ ประกอบโอรุณกุมมาสแลเบญจโครส ครั้งนั้นเทวดาทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุก็สันนิบาติและใสโอชะอันเป็นทิพย์ พระพุทธรองค์ ทรงสถิตบนบัลลังก์ศาสนะ ตรัสแก่นายจุนทะว่า สุกรมัทวะ ที่ท่านตกแต่นั้น จงอังคาสแก่พระพุทธรศาสดาผู้เดียว ที่ยังเหลืออยู่นั้นให้หมู่ผิงเสีย เพราะในมนุษย์โลก เทวโลก พรหมโลก และสมณะพราหมณาจารย์อันสมมุติเป็นสัตว์ทั้งสิ้น แลผู้ใดผู้หนึ่ง จะบริโภคนสุกรมัทวะนี้ ยังเตโชตดูให้เผาผลาญสุกรมัทวะได้ เว้นแต่พระศาสดาผู้เดียว แต่ท่านจงอังคาสพระภิกษุสงฆ์ด้วยขานีเย โขชนีเย อื่นๆ นายจุนทกัมมารบุตร คือบุตรนายช่างทอง ก็กระทำตามพุทธภิกขาตรัสสั่ง ครั้นเสร็จจากภักติกจแล้ว ก็ตรัสภักตานุโมทนาภาดา ยังนายจุนมให้ปราทหรรษ

โสมนัส และเสด็จอุทธรณ์การจากอาสนะกลับไปสู่อัมพวันสถานในวันนั้น ก็บังเกิดพระอาพาธโลหิตปักบันทิกโรคมีกำลังแรงกล้า ประกอบด้วยพลวทุกขเวทนาจงพระโลหิตจึงแปลงพุทธานแสดงบุพพกรรมของพระองค์ ด้วยบทพระคาถาว่า ติกิฉณโก อหิ อาสี เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า ในอดีตชาติปางก่อน ตถาคตเป็นแพทย์ให้เยียวรักษาโรคแห่งเศรษฐีบุตรได้ให้บริโศกซึ่งโอสถประจักษ์โรคนั้นกำเริบหนักไป ด้วยกรรมวิบากอันนี้ไซ้ จึงบังเกิดโรคโลหิตปักขันทิกโรคมีกำลังกล้า ประกอบด้วยพลวทุกขเวทนามลงพระโลหิตแก้ตถาคตในกาลบัดนี้

ปัจจัยมิตินิพพานที่มีอนิสสงส์มาก ในลำดับนั้น มีพุทธุกกา ตรัสแก่พระอานนท์ว่า เบื้องว่าจะมีบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง พึงมีข้อวิมตติกังขา ตีเตยนนายจุนท์กัมมารบุตรว่า ท่านนี้หาลามิได้ ได้ชื่อว่าได้ลามบิมีดี พระชินสีห์ ฉ้นนิพพานของนายจุนท์ เป้าปัจจัยมิตินิพพานแล้วปรินิพพาน ถ้าผู้สงสัยตีเตยนฉะนี้ นายจุนท์ จะบังเกิดวิปฏิสารเดือดร้อนเคลือบแคลง อานนท์ จงเปลื้องเสียซึ่งความวิปฏิสารที่กินแห่งนั้น ต่อหน้านายจุนท์ ให้ได้สดับว่า นิพพานทั้ง ๒ ประการ คือ นิพพานอันตถาคตได้ฉ้นแล้วปรินิพพาน แลนิพพานทั้งสองนี้มีผลานิสงส์มากเหมือนกัน วิเศษกว่านิพพานทั้งสองนี้มีผลานิสงส์มากเหมือนกัน วิเศษกว่านิพพานทั้งหลายอื่นๆ ผิดว่า มีผู้บุฉฉว่า โฉนจึงมีผลมากเหมือนกัน แลเมื่อตถาคตฉ้นนิพพานของนางสุชาดานั้น ยังมีกมลสันดานประกอบด้วยราคะโมหะ โมหะอยู่ แล้วจะว่ามีผลมากเหมือนกันนั้นฉ้นใด อานนท์ พึงวิฉฉนาว่า นิพพานทั้งสองมีผลมากเหมือนกัน เหตุว่า ปรินิพพานสมาบัติ และอนุสรณญาณก็เหมือนกันแท้จริง กาลเมื่อตถาคตฉ้นนิพพานของนางสุชาดา ก็ถึงซึ่งอุปาทิเสสปรินิพพาน ดับสูญซึ่งกองกิเลสทั้งสิ้น กาลเมื่อตถาคตฉ้นนิพพานของนายจุนท์ ก็ถึงซึ่งอุปาทิเสสปรินิพพานดับสูญซึ่งปัญจูปาทานขันธด้วยนิพพานธาตุ อันปราศจากวิบากขันธและกัมมัชรูปมิได้เศษเหตุฉะนี้ จึงว่านิพพานทั้งสอง ก็ปรินิพพานเหมือนกัน

ประการหนึ่ง เมื่อวันตถาคตได้ตรัสแก่ ปราหมิสมโพธิญาณนั้นก็ได้สู่สมาบัติถึง ๒๔ แสนโกฏี เมื่อวันที่ตถาคตจะปรินิพพานเล่าก็เข้าสู่สมาบัติ ๒๔ แสนโกฏีดุจกัน เหตุฉนั้น จึงว่าสมาบัติก็เหมือนกัน

ประการหนึ่ง เมื่อนางสุชาดา ได้สดับเหตุในภายหลังว่าผู้ซึ่งรับมรฎายาสของอาตมานั้นมิใช่รุกขเทวดา เป็นองค์พระโพธิสัตว์ ได้ฉ้นนิพพาน คือ มรฎายาสของอาตมาแล้ว ก็ได้ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณ เลียงชนมชีพปัตนาการไปได้ถึง ๗ วัน ๗ หน ก็ดำริว่า เป็นลาภอันประเสริฐของอาตมา เมื่ออนุสรณการดังนี้ ก็บังเกิดปีติโสมนัสเป็นกำลัง

ฝ่ายนายจุนท์เล่า เมื่อได้สดับเหตุเมื่อภายหลังว่า ตถาคตได้ฉ้นนิพพานแล้ว ดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน ก็ดำริว่าเป็นลาภอันประเสริฐของอาตมา เบื้องว่าอนุสรณการดังนี้ก็บังเกิดปีติโสมนัสเป็นกำลังเหตุฉนั้น จึงว่านิพพานทั้งสองนี้ มีปรินิพพานและสมาบัติแลอนุสรณ์ก็เหมือนกัน จึงมีผลานิสงส์มาโดยยิ่งเหมือนกัน ด้วยประการดังนี้

อานนท์ จงเปลื้องเสียซึ่งวิปฏิสารแห่งนายจุนท์ว่า ผลกุศลของท่านที่ถวายนิพพานท่านนั้น จะประพตเป็นไปให้เจริญอายุสุข แลยศศักดิ์บริวาราธิบดี มือเนกประการ อนึ่งนายจุนท์แต่แรกได้พบพระศาสดา ก็บรรลุประโสดา ขณะนั้นมีพุทธุกกาแปลงออกซึ่งพุทธานโดยสารพระคาถาว่า ททโต ปญฺ ปวทตติ เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า บุคคลผู้ใดอ่านเวทนาน ก็เจริญซึ่งบุญ บุคคลผู้ใดสำรวมจากบาป ก็มิได้บังเกิดซึ่งเวร บุคคลผู้ใด ประพตในการกุศลก็จะสละเสียซึ่งเวรกรรมอันลามก

แลบุคคลผู้นั้นก็สิ้นสูญจากราคะโทษะ โมะหะ บรรลุปรินิพพาน เหตุตั้งนั้น อันว่าภัตตาหารแห่งนาย จุนท์ซึ่งตถาคตฉันหาโทษมิได้

เสด็จจาริกโกสัมพี^{๓๒} ลากสักการบังเกิดแก่พระบรมครูกับทั้งหมู่พระสงฆ์เป็นอันมาก มนุษย์ท.ถือไตรจีวรและเภสัชอัฐบาลของขบฉันเข้ามาสู่วิหารแล้ว ก็ถามถึงแต่พระอัครสาวกทั้งสองแล มหาสาวกอื่นๆว่าท่านเหล่านั้น สถิตอยู่ที่ใด ไม่มีใครถามถึงพระเทวทัตต์ พระเทวทัตต์จึงดำริว่า อาตมะนี้ก็เป็นกษัตริย์ศัยกตระกูลเหมือนกัน ออกบรรพชา กับชัตติยราชวงศ์ทั้งนั้น ไม่มีใครถามหาน่า น้อยใจ แลอาตมะจะยังบุคคลผู้ใด ให้เลื่อมใสโสมนัสจึงจะบังเกิดลากสักการะ จึงพิจารณาเห็นว่า พระ อนาคตศตวรรษกุมารโอรสพระราชาทิพพิสารนั้น ยังไม่รู้คุณและโทษแห่งบุคคลใดๆ ควรอาตมาจะไปคบ หาด้วย ก็จะพลันเกิดลากสักการเป็นมาก

ดำริฉะนี้แล้ว ก็มาจากเมืองโกสัมพี ไปสู่กรุงราชคฤห์นิมิตกายเป็นกุมารเอาสรพิช ๔ ตัว กระทำเป็นเครื่องประดับหัตถ์เท้า แล้วเอาสรพิชนั้นเป็นเครื่องประดับคออีกตัวหนึ่ง เอาเป็นเทริดบน ศีรษะอีกตัวหนึ่ง เอาพันกายบังเฉียงอีกตัวหนึ่ง แล้วเหาะไปสู่เมืองราชคฤห์ ครั้นถึงแล้วก็ลงมาจาก อากาศเข้านั่งพระพักตร์พระราชศตวรรษกุมาร พระราชกุมารอชาตศัตรูเห็นก็ตกพระทัยกลัว จึงบอกว่า อาตมะคือพระแล้วเจรจาเล่าโลมให้หายกลับ แล้วเจรจาเล่าโลมให้หายกลับ แสดงตัวเป็นปกติสมณะ เพศ ทรงสังฆาฏิจีวรแลบาตร ยืนอยู่ตรงพระพักตร์พระราชกุมารนั้น พระราชกุมารก็เลื่อมใสโสมนัส นับ ถือถวายสักการบูชาต่างๆ เป็นอันมาก ภายหลังบังเกิดปาปจิต คิดว่าอาตมะจะครอบงำพิษสงฆ์ทั้งปวง พอดำริเช่นนั้น ปุณฺชนฤทธิก็เลื่อมสูญหายไปพร้อมกับจิตตูปบาท จึงมาสู่สำนักพระศาสดาซึ่งเสด็จมา ประทับที่พระเวฬุวันกรุงราชคฤห์ ในกาลอันตรัสพระสัทธรรมแล้ว

พระเทวทัตต์เข้าไปถวายบังคมแล้ว กราบทูลว่า กาลบัดนี้พระองค์ก็ทรงพระชราภาพแล้ว จงเสวยทิฏฐธรรมสุขวิมารสำราญพระกมล มีความชวนชวายนั่นน้อยเกิด ขอพระองค์จงมอบเวน พระพิษสงฆ์ทั้งปวง สาวกทั้งสิ้นให้แก่ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าจะได้ช่วยว่ากล่าวสั่งสอนแทน พระองค์ต่อไป

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อได้สดับแล้ว จึงทรงตรัสห้ามว่า อย่าเลย มิได้ทรงอนุญาต ยังพระเทวทัตต์ ยังพระเทวทัตต์ได้ปลาตจากประสาธ โสมนัส มิได้ลุสความมุ่งหมาย ก็อาดูรโหมนัส ผูกเวรในพระศาสดาเป็นปฐม อามาตตั้งแต่ครั้งนั้น แล้วก็ไปจากสำนักพระบรมครู พระสัพพัญญูก็ทรง กระทำประกาศนियกรรมแก่สงฆ์อันอยู่ในเมืองราชคฤห์ให้แจ้งเหตุทั่วกัน อันเหตุพระเทวทัตต์ทูลนั้นทุก ประการแล้ว

พระเทวทัตต์ก็ดำริว่า อาตมะจะกระทำอันตรายแก่พระสมณโคดมให้พินาศฉิบหายในกาล บัดนี้ จึงเข้าไปสู่สำนัก พระอชาตศัตรูแถลงอุบายสำคัญว่า ในกาลทุกวันนี้ อายุคนสั้น ผิดว่าพระองค์ ทิวงคตไปก่อน พระราชบิดายังตรุณภาพอยู่ ไหนจะได้ราชภิเชกเสวยมโหศรวรียสมบัติ จงพิฆาตฆ่าเสีย ซึ่งบรมกษัตริย์ราชชนก ยกพระองค์ขึ้นเป็นชัตติยาธิปัตย์ อาตมาก็จะฆ่าเสีย ซึ่งพระชินศรีสมณะโคดม จะเป็นบรมศาสดาจารย์ เมื่อพระอชาตศัตรูเชื่อถ้อยคำพระเทวทัตต์ ทำปิฆาตฆ่าพินาศราชชนก ยกพระองค์ขึ้นเป็นอัครราชาธิราชสำเร็จปรารถนา

ฝ่ายพระเทวทัตต์ร่วมกับพระเจ้าอชาตศัตรูใช้นายขมังธนูทั้งหลายให้แผลงผลาญพระพุทธรูปสรเพชญ กลับได้สำเร็จพระโสดาบันกลับมาทั้งสิ้น ส่วนพระเทวทัตต์ขึ้นไปบนยอดเขาศิขณภูฏ กลิ้ง

^{๓๒} อ้างแล้ว, สมเด็จพระบรมครูพระปรมาจารย์ชิตขิโนรส. พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ปริเฉท. หน้า ๓๔๐.

ก่อนศีลาลงมาจะให้ประหารพระบรมศาสดาสะกิดศิลาที่นั้นมากระทบพระบาทบังเกิดหื้อพระโลหิตเป็นพุทฺธโลหิตตูปาทกรรม ภายหลังอชาศฺตรูให้ปล่อยนาฬาคิริตกมันจะให้แทงพระชินสีห์ขณะโคจรบิณฑบาต ครั้นพระอานนท์เสียสละชีวาถวายพระศาสดาออกมายืนขวางกั้นหน้าข้างไว้ ส่วนพระศาสดาทรงทรมานให้ช้างร้ายหายพยศ ยอบกายลงในสถานที่นั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากพระนครคือสู่พระวิหาร เสด็จภัทกิจแล้วตรัสเทศนาอนุพุทฺธิกาแล้วทรงโปรดเทศนาจุลหังสชาติกและกฤษณชาติก

ลำดับนั้นชาวเมืองนิทานกาลทั่วไป พระเจ้าอชาตศัตรูละอาพระทัยจึงให้เสียซึ่งจันทน์บิณฑบาตรแก่พระเทวทัตต์ แล้วพระเจ้าอชาตศัตรูก็มีได้ไปสู่สำนักพระเทวทัตต์ คิดจะเลี้ยงชีวิตด้วยหัตถกรรมสืบไป จึงกลับไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลขอวัตถุ ๕ ประการว่า ภิกษุใดจะถืออณูญิกเสนาสนะแลบิณฑบาตบังสกุลสุญญาคารแลรูกขมูล แลมิได้ฉันมิจนอาหาร มิถือสิ่งใดก็ให้ถือตราบเท่าชีวิต จากนั้นแยกสงฆ์ทำสังฆเภทกรรม เป็นอันว่าพระเทวทัตต์ทำโลหิตตูปาทสังฆเภทแล้วสมบุรณ์

ลำดับนั้น พระเทวทัตต์ล้มป่วยได้ ๙ เดือน เพราะถูกพระโกสิกุลศิษย์ประทุษร้ายโลหิตไหล ประารณจะไปขอมาพระบรมศาสดา กาลนั้นศิษย์ของพระเทวทัตต์ตามพระเทวทัตต์ไป ถึงสระโบกขรณี นอกวัดพระเชตะวันจึงวางเตียงลงแทบฝั่งสระ แล้วชวนกันลงอาบน้ำในสระนั้น พระเทวทัตต์นั่งอยู่บนเตียง ห้อยเท้าทั้งสองลงถึงแผ่นดิน ในขณะที่พื้นปฐพีแยกเป็นช่องสูบเอาเท้าทั้งสองแห่งพระเทวทัตต์ลงไปในโอธภาคโดยลำดับ จมลงไปบนแผ่นดิน ตราบเท่าถึงอัฐิหนู (กระดูกคาง) ยังตั้งอยู่บนปฐพี พระเทวทัตต์จึงกล่าวพระคาถาว่า อมฺหิอญฺฐินิ ตมคฺคปฺคคฺลํ เป็นอาทิ อรรถธิบายว่า ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายอัฐคางนี้ บูชาพระสัพพัญญู อัครบรมครูผู้ยิ่งใหญ่กว่าเทพดาทั้งปวง อาจทมนนรชาติทั้งหลายให้พยศ อันหยาบเข้าได้ ดุจนายสารถิรมานม้าพยศให้เชื่องเป็นอันดี และข้าพระพุทธเจ้านี้ถึงซึ่งพระพุทฺธองค์ เป็นที่พึ่งพำนัก ณ กาลบัดนี้ ด้ายอาณิสสที่ถวายอัฐิหนูนี้เป็นปัจจัยให้พระเทวทัตต์ได้ตรัสเป็นอัฐิสรปัจเจกโพธิ ในอนาคตที่สุดแสนกับ เมื่อพระเทวทัตต์กล่าวพระคาถาสิ้นคำแล้ว ก็จมลงไปเกิดในอเวจีมหานรก

โปรดสุกัถทปริพพาชก^{๓๓} ในกาลนั้นสุกัถทปริพพาชกทราบบว่า พระมหาสมณโคดมประทับอยู่สาละวันนทยานจะปรินิพพานในปัจฉิมยามราตรีวันนี้อาตมะจะไปทูลตามปัญหาอันมีข้อกังขาแห่งตนแต่ยังไม่ปรินิพพาน ได้คมนาการมาสู่สาละวัน บอกแก่พระอานนท์ว่า ข้าพเจ้าจะขอเข้าไปเห็นและจะทูลถามข้อกังขา เมื่อพระอานนท์ได้สดับจึงดำริว่า ธรรมดาเดียรถียรย่อมถือลัทธิของตน กล่าวจะลำบากจึงกล่าวห้ามเสียถึงสามครั้ง เมื่อพระพุทฺธองค์ทรงสดับจึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ท่านอย่าห้ามสุกัถทปริพพาชกเลย ตถาคตดำเนินมาถึงเมืองกุสินารายนี้ จะมีประโยชน์ด้วยผู้อื่นนั้นหาไม่ได้ ตั้งใจจะโปรดสุกัถทปริพพาชกผู้เดียว จงให้เข้ามาสู่สำนักตถาคตเถิด พระอานนท์จึงบอกสุกัถทปริพพาชกว่า ท่านจงเข้ามาภายในมาน พระศาสดาทรงพระกรุณาให้โอกาสแก่ท่านแล้ว

ลำดับนั้น สุกัถทปริพพาชกก็เข้าไปสู่ที่ใกล้พระสัพพัญญู แล้วนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง จึงกราบทูลถามขัดทว่า ข้าแต่พระสมณโคดมอันว่า สมณพราหมณ์อาจารย์ทั้งหลายและครูทั้ง ๖ มีปุราณกัสปเป็นต้นนั้นปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะ ปฏิบัติลัทธิเหมือนในศาสนาของพระองค์อยู่หรือ หรือลัทธิต่างกันประการใด หรือว่าบางจำพวกจำพวกถือถูกกันบ้าง บางจำพวกถือผิดกันบ้าง หรือผิดภายนอกออกไปจากศาสนาแห่งพระองค์นั้น อาจยกตนให้พ้นจากสังสารวัฏได้ หรือมิได้เป็นดังฤา

^{๓๓} อ้างแล้ว, สมเด็จพระพรพรมานุชิตชินโรส. พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ปริเฉท. หน้า ๔๔๘.

ทรงมีพุทธปฏิภาตรัสว่า ดุรสุภททท่านจงอย่าถามถึงลัทธิแห่งเดียรฉัตรทั้งปวงเลย จงตั้ง
โสตศตบซึ่งธรรมกถา อันตถาคตจะเทศนาแก่ท่านอันว่า ธรรมปฏิบัติในธรรมวินัยนี้ คือพระอริยวงศิก
อริยมรรคทั้ง ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น จนถึงสัมมาสมาธิเป็นอวสาร เบื้องต้นว่า บุคคลตรัสรู้ซึ่งองค์พระ
อริยมรรคทั้ง ๘ ประการนี้แล้ว ก็จะได้ซึ่งโสดาปัตติผล จัดเป็นปฐมสมณะในพระพุทธศาสนาได้ซึ่งพระ
สกนาคามีผล จัดเป็นทุติยสมณะ ได้ซึ่งอนาคามีผล จัดเป็นตติยส ได้ซึ่งพระอรหันตผล จัดเป็นจตุตถ
สมณะ

ดูราสุภททะ อันว่า สมณพรมณาจารย์ คือ ภิกษุทั้งหลายนี้ ประพฤติเป็นสัมมาปฏิบัติ จัก
ได้ชื่อว่าโลกมีได้สูญจากพระอรหันต์ จำเดิมแต่วันตถาคตบรรพชา ประพฤติในธรรมปฏิบัติ เพื่อให้
สำเร็จแก่พระปริณิพพาน ในกาลเมื่อใด อันคำปรบวาทีกกล่าวว่า โลกเปล่าจากสมณะเหมือนดั่งนั้นหา
มิได้ แลบมีอาจยกตนให้พ้นจากสังสารวัฏได้เป็นแท้

เมื่อสุภททได้สดับ พระสัทธรรมเทศนาก็มีหฤทัยแผ่ไปด้วยปีติโสมนัส จึงกราบทูลว่า ข้าแต่
พระโคตม อันว่าพระลัทธิธรรมที่พระองค์ตรัสเทศนาแก่ข้าพระพุทธบาทนี้ เป็นนิยานิกรรมอันประเสริฐ หา
สิ่งที่จะเสมอเหมือนบมิได้มี

พระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์^{๓๔} ลำดับนั้น มีพุทธปฏิภาตรัสแก่สงฆ์ทั้งปวงว่า
กาลบัดนี้ตถาคตเป็นครูสั่งสอนท่านทั้งหลายอยู่แต่ผู้เดียว แลกาลที่ตถาคตปริณิพพานแล้ว อันว่าพระ
ปริยัติธรรมทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้จะเป็นครูสั่งสอนท่านทั้งปวงแทนตถาคต

ทรงจำแนกพระวินัยสิกขาบทว่า สิ่งนี้เป็นครุภาบัติ สิ่งนี้เป็นสาวช สิ่งนี้เป็นโลกวัช เป็นต้น
และทรงจำแนกพระสูตรว่า ธรรมอันนี้พระสติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ เป็นต้น แล้วทรงจำแนกพระ
ปรมัตถธรรมว่า อันนี้คือเบญจขันธ์ ๕ อันนี้คือทวารายตนะ ๑๒ เป็นต้น และพระอภิธรรมทั้งสิ้น เป็น
ต้น

แลท่านทั้งหลายจะต้องเสวยรุกขมูลและสุญญาการเสนาสน์ เจริญภาวนานุโยค คือสมถ
และวิปัสสนกรรมฐาน อย่างมีจิตวิปฏิสาร ทั้งตั้งจิตสำรวมรักษาจตุปาริสุทธิสถิต สมทานศึกษาใน
สิกขาบททั้งปวง จงหยั่งปัญญาพิจารณาเห็นโทษภัยในสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นที่สุดมิได้ปรากฏ เมื่อ
โปรดประทานพุทโธวาทแล้ว ทรงมีพระทัยจะอำลาพระภิกษุทั้งปวง มีพุทธปฏิภาว่า อามนตยามิ โว
ภิกษเว เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ตถาคตจะอำลาท่านทั้งหลายเข้าสู่พระปริณิพพานในกาลบัดนี้
ดูการสงฆ์ทั้งปวง อันว่าสังฆารทั้งหลายมีสภาวะฉิบหายประลัยในเบื้องต้น ท่านทั้งหลายจงรักษาซึ่งตน
ให้บริบูรณ์ด้วยอัปมาทธรรมเป็นนิตย์ อัปมาทธรรมอันนี้เป็นปัจฉิมวณะแห่งพระสัพพัญญู

ลำดับนั้นพระพุทธองค์เจ้าก็เข้าสู่สมาบัติทั้งปวง ตั้งแต่ปฐมฌานเข้าถึงจตุตถฌาน ออก
จากจตุตถฌานแล้วเข้าสู่อาณัญญายตนะสมาบัติ ฯลฯ (๔๕๕)เมื่อออกจากจตุตถฌานในวาระที่สุด ก็
ดับขันธเข้าสู่พระปริณิพพานในกลางระหว่างนั้น เป็นวันวิสาขบูชาณมี ราตรีปัจจุสมย์ได้อนนิกขฤกษ์
อันว่าปฐวิกัมปนาทก็บังเกิดพิลึกพิลั่นทั่วโลกธาตุทั้งปวง ห้วงมหรณพกำเรบตีห้วงคะนองคลื่น
ครืนครื้น ฯลฯ พระสิเนรุราชบรรพตก็น้อมยอดโอนอ่อนปานประหนึ่งยอดหงายลงไฟ อเนกมหัศจรรย์
ก็บังดาลทั่วเมฆนิลสกลนภากาศ ปางเมื่อพระโลกนาถเข้าสู่พระปริณิพพาน

ธาตุวิภังค์^{๓๕} ปางเมื่อพระชินสีห์เข้าสู่พระปริณิพพาน ขณะนั้นท้าวสหมันบดีพรหม กล่าว
พระคาถาว่า สพเพวนิกขิปิสฺสนติ เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า สรรพสัตว์อันบังเกิดในโลก ย่อม

^{๓๔} อ้างแล้ว, สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพรหมมุนี. พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ปริเฉท. หน้า ๔๕๓.

ปลงชีวิตอินทรีทั้งสิ้น แม้พระบรมไตรโลกราช ยังปลงพระอินทรีเข้าสู่พระปรินิพพาน ท้าวหมั่นวานก็กล่าวพระคาถาว่า อนิจจา วตสงขารฯ เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า สัจธรรมทั้งหลายมิได้เที่ยง มีสภาพบังเกิดแลเปลี่ยนเป็นอาภรณ์ธรรมดา เบื้องว่า บังเกิดมาแล้วก็จะดับจะทำลาย มิได้จีรังติดกาล อันว่าพระนิพพานอันระงับเสียซึ่งชาติมรณะนั้น เป็นเอกนิพบรมสุขที่สุด

ส่วนพระอนุรุธะเถระเจ้า ก็กล่าวพระคาถาว่า นาหุสสาสปสสาโส เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า อันว่า อัสสาสะ ปัสสาสะ แลจิตอันเกิดในพระสาร์ระภาพแห่งพระบรมนราสภผู้แสวงหาซึ่งพระตปาคณนั้น ก็ดับสูญสิ้น บมิได้มี ฯลฯ

ส่วนพระอานนท์เถระเจ้า ก็กล่าวพระคาถาว่า ตทาสยภิสนกัม เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเข้าสู่พระปรินิพพานใดกาลใด อันว่าโลเมหังสนะแลปฏิวิกรรมปนาการอันพิลึกแลอาการอันมหัศจรรย์ทั้งปวงต่างๆ ก็บังเกิดมีในกาลนั้น และอาการแห่งมหัศจรรย์ทั้งปวงต่างๆ ก็เกิดมีในการครั้งนั้น

ในกาลครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายจำพวกใดที่เป็นปุณฺณชนยังไม่พ้นจากราคาทิกิเลส ก็ยกพาหาทั้งสองขึ้นประคองเนตรเข้दनัยนามพุธราฯ โศกาพิลาปล้มลง ประหนึ่งว่า มีปัดลพาหาอันชาดย้อนทรวงปริเทวนาการว่า โอองค์พระผู้ทรงพระภาค มาปรินิพพานในกาลอันพลันยิ่งนัก

ในขณะนั้น ฝ่ายองค์บรมชัตติยราชทั้งหลาย ให้นำมาซึ่งสุคันธชาติและผ้าสาฎก ๕๐๐ คู่ แล้วผูกเพดานกัน แวดวงล้อมมณฑลสถานมหาปรินิพพานมัญจาคาสน์ ที่อันจะรับรองพระบรมศพ แล้วโสรจสรง พระอสุกสิริราพพ ด้วยสุคนธ์ธกธารา... ฯลฯ...

แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ^{๓๖} กาลครั้งนั้น สุภทท์ภิกษุบวชเมื่อแก่ กล่าวห้ามปรามพระสงฆ์ที่ร้องให้เมื่อทราบข่าวพระศาสดาปรินิพพานได้ ๗ วันว่า อย่าร้องไห้รำไรไปเลย เราพ้นจากอำนาจพระมหาสมณะดีแล้ว เมื่อเธอยังมีพระชนม์อยู่ย่อมเปิดเปิบนว่ากล่าวเราต่างๆ ว่าสิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร แลบัดนี้ เธอปรินิพพานแล้ว เราปรารถนาจะกระทำสิ่งใดก็จะกระทำได้ตามอำเภอใจ ไม่มีผู้ใดบังคับบัญชาห้ามปรามแล้ว

ฝ่ายพระมหากัสสปะได้กล่าวเล่าโลมด้วยพระธรรมกถา อนิจจตาภิปฏิสังยุตต์รับเสียซึ่งความโศกาแห่งพระสงฆ์ทั้งปวง แล้วพาพระสงฆ์บริวารเข้าไปสู่มณฑลพันธเจตีย์ที่อยู่ใกล้เมืองกุสินารายก็เข้าไปสู่ที่ใกล้ พระเชิงตระกอน กระทำจิรวังเชิงเหนือพระอังสาเบื้องซ้าย กราบอัญชลีเหนือพระเศียรแล้วก็ประทับชนิเวณพระเชิงตระกอน สิ้นวาระสามรอบแล้ว เข้าไปสู่ทิศเบื้องพระบาท ถวายอภิวาทแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระบรมครู ข้าพระพุทธเจ้าผู้ชื่อว่า มหากัสสปะ เป็นสาวกแห่งพระองค์ทรงพระมหากรุณาอุตสาหะเสด็จพระพุทธดำเนินล่วงมรรคาถึง ๓ ค่ายุต ไปปัจจุคมนาการแก่ข้าพระพุทธบาท โปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาและให้บรรพชาอุปสมเฝ้ายังพระพุทธเจ้า ณ พุทฺธตรีนิโครธรุกขมูล โปรดเปลี่ยนประทานซึ่งมหาบังสุกุลจีวร ซึ่งชักมาแต่สุภนางปัญทาสี อันอาจสามารถยังพื้นพระธรรมิให้หวั่นไหวถึงเนาววาระเป็นอาสนาณบริโศก บมิได้ทั่วไปแก่สาวกทั้งปวง ได้ร่วมพระพุทธบริโศกเฉพาะแต่ข้ากัสสปะผู้เดียว

ประการหนึ่ง ฝิวะ ข้ากัสสปะ มีความเส่นหาในพระศาสนาเป็นสัจย์ ขอให้พระมาทยุคอันประดับด้วยจักรรัตน ลักษณะจงนิคมนาการจากพระหีบทอง รับซึ่งหัตถ์ทั้งสองแห่งข้ากัสสปะอัน

^{๓๕} อ้างแล้ว, สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ. พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ปริเฉท. หน้า ๔๕๘.

^{๓๖} อ้างแล้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๐.

ประมนอบนบอภิวันในกาลบัดนี้ ขณะนั้นอันว่าพระสรีแห่งพระชินสีห์อันเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน ปานประหนึ่งว่า จะแสดงพระอาการดุจยังธรรมาณพระชนม์ ด้วยสามารถทรงพระกรุณาแก่พระมหากัสสปเถระจารย์ก็ยิ่งพระบาททั้งคู่ให้ภินทนาการ ซึ่งคู่ผ้าทูกุลพัสดุ อันห่มพระสรีกายทั้ง ๕๐๐ ชั้น กับทั้งสุวรรณปัญชุสภานะพระหีบทอง ทำลายออกเป็นสองภาค ออกปรากฏภายนอก ดุจดวงนิสากรบุรณมณฑล อันจรดลออกจากระหว่างแห่งนิลพลาหา เห็นมหัศจรรย์พร้อมกันในลำดับแห่งอธิษฐานสัตยกถาแห่งพระมหากัสสปเถระฯ ก็เหยียดออกซึ่งพระหัตถ์ยุคล ดุลรัตนปทุมวิกลิตชาติเข้ารองรับพระพุทธรูปกษบาททั้งสอง อันพรรณดังทองธรรมชาติชมพูษ ประดุจบุรณจันทรมก ยกข้อพระบาททั้งคู่เชิดชูขึ้นเชิดเศียรเกล้าแห่งตน แล้วก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระบรมครู ตั้งแต่ข้าพระพุทธเจ้าตั้งอยู่ในอริยมิตรราบใดก็ได้รู้กระทำซึ่งความผิดแต่มาตราว่าหน้อยหนึ่ง ในพระบรมศาสดาจารย์ในกาลตรานั้น ฯลฯ

การตกแต่งพระบรมศพ^{๓๗} ฝ่ายปวงประชาชน นำมณฑลมาลาอาสน์ไปออกประตูเบื้องบูรพาทิศสู่มกุฏพันธเจดีย์วางสถิตที่นั้น กษัตริย์มัลลราชจึงตรัสปรึกษาพระอานนท์ว่า จะตกแต่งพระบรมศพอย่างไรจึงจะสมควร

พระอานนท์เถระเจ้ากล่าวว่ ดุกร มหาบพิตรผู้ว่าเสฏฐโคตร พึงห่มพระศพด้วยทูลพัสดุ ๕๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญลงในพระหีบทอง เชิญพระหีบขึ้นสู่เชิงตระกอนอันสูง ๑๒๐ ศอก ถวายพระเพลิง เก็บพระสรีรักษาไว้ให้ก่อกุสุมในที่อันสมควร ตรงทางสี่แพร่ง มัลลกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์จะนำถวายพระเพลิง จึงนำพระเพลิงจุดเข้า แต่เพลิงก็ไม่ติด

จึงถามพระอนุรุธเถระ ท่านอธิบายว่า เทพดาจะคอยทำพระมหากัสสปเถระกษัตริย์ทั้งหลายจึงถามว่า บัดนี้พระมหากัสสปะอยู่ที่ไหนใด ดุกรมมหาบพิตรพระมหากัสสปะจะมาถึงวันนี้ ขณะนี้ กำลังเดินทางจากเมืองปาวายมาสู่เมืองกุสินาราย ระหว่างนั้นได้พบอาชีวกคนหนึ่งเดินทางจากกุสินารายไปสู่เมืองปาวาย ถามไถ่ได้ความว่าพระสมณโคมปริณิพพานได้ครบ ๗ วัน จะถวายพระเพลิงวันนี้ ขณะนั้นบรรดาพระสงฆ์ที่ยังเป็นปุถุชนอยู่เกิดเศร้าโศกนโรราพัน ร้องไห้ร้องห่ม พระสุภัททอุทตมบรรชิตจึงกล่าวห้ามว่า ไม่ควรที่ท่านทั้งหลายจะเศร้าโศก อย่าร้องไห้รำไรไปเลย เราพ้นจากอำนาจพระมหาสมณะแล้ว เมื่อเธอยังมีพระชนม์อยู่ ย่อมเบียดเบียนว่ากล่าวต่างๆ ว่า สิ่งนี้ควร สิ่งที่ไม่ควร แลบัดนี้เรอนิพพานแล้ว เราปรารถนาจะกระทำสิ่งใด จะกระทำได้ตามอำเภอใจ ไม่มีผู้ใดบังคับบัญชาห้ามปรามแล้ว

ฝ่ายพระมหากัสสปเถระเจ้าก็กล่าวเล่าโลมด้วยคาถา อนิจจาภิปฏิสังยุตระจับความเศร้าโศกแห่งพระสงฆ์ทั้งปวง แล้วพาพระสงฆ์บริวาร ๕๐๐ รูป ไปสู่มกุฏพันธเจดีย์ เข้าสู่เชิงตระกอนกระทำจิรวรเจียงป่าช้าถวายอัญชลีบนเศียรเกล้า จึงประทักษิณเชิงตระกอนครบ ๓ รอบ เข้าสู่ทิศพระพุทธรูป ถวายอภิวาทแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระบรมครู ข้าพระพุทธเจ้าชื่อว่า พระมหากัสสปะ เป็นสาวกแห่งพระองค์ ทรงพระอรุณาอุตสาหะพุทธานุชาตินลวงมรรค ๓ คาพยุตไปโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาและให้บรรพชาอุปสมบทแก่ข้าพระพุทธเจ้า ณ พุทฺธรัตนโคตรอุทกขมูลแล้ว โปรดเปลี่ยนประทานผ้ามหาบังสกุลจิรวรที่ทรงชักมาแต่สุภณางปุนทาสีเป็นอาสารณบริโศก มิได้ทั่วไชแก่สาวกทั้งปวง ได้ร่วมพุทธรูปโลกเฉพาะแต่ข้ากัสสปะผู้เดียว

^{๓๗} อ่างแล้ว, สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์. พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ปริเฉท. หน้า ๔๖๑.

ขณะนั้นพระสรีระแห่งพระชินสีห์ ที่เสด็จเข้าสู่ปรินิพพานแล้วจะแสดงอาการดุจยัง
 ทรมาณพระขมมอยู่ ยังพระพุทธรูปทั้งคู่อำนาจการคู้ผ้าทุกห่อหุ้มพระสรีระกายทั้ง ๕๐๐
 คู่ กับทั้งสุวรรณ มัญชุสวาทพระหีบทองแยกออกเป็นสองเสียง ออกมาปรากฏภายนอก เห็นเป็น
 มหัทศรรย์ พร้อมกับอริษฐานของพระมหากัสสปะ พระมหากัสสปะ ก็เหยียดหัตถ์ทั้งสองรองรับพระ
 พุทธรูปทั้งคู่ เชิดชูขึ้นชดเศียรเกล้าแห่งตน และกราบพูลต่อไป

แลเตโชธาตุนันดาลิต พระเชิงตระกอนขึ้นเอง ด้วยอาณภาพแห่งเทพยดาภิเษกการพระ
 พุทธอสุภสรีระกายทับทั้งคู่อำนาจทั้งหลายน อันหุ้มห่อและพระหีบ แลเชิงตระกอนทั่วทั้งสิ้น ยังเหลือแต่ผ้าคู่
 หนึ่ง ซึ่งห่อหุ้มพระสรีระกายขึ้นในนั้นผืนหนึ่ง กับผ้าที่หุ้มภายนอกผ้าทั้งนั้นผืนหนึ่ง บมิได้ไหม้ด้วยเพลิง
 เพื่ออำนาจพระพุทธรูปฐานกับทั้งเขี้ยวแก้วทั้ง ๔ และพระรากขวัญทั้งสอง กับพระอุณณหิสคือ พระ
 อัฐิเบื้องบน พระอุตมังกสิโรตม์ พระธาตุทั้ง ๗ พระองค์นี้ คงยังปกติอยู่ บมิได้ภินทนาเรียราย และพระ
 สรีระทั้งหลายอันเช่นนั้น ก็แตกฉานภินทนาการเรียรายทั้งสิ้น มีสัณฐาน ๓ อย่างด้วยกัน คือ ขนาด
 ใหญ่ นั้น มีประมาณเท่าเมล็ดถั่วแตก ขนาดกลางนั้นมีประมาณเท่ากับเมล็ดข้าวสารหัก ขนาดน้อยมี
 ประมาณเท่ากับผลพันธุ์ฝักกาด

แท้จริง พระสรีระธาตุแห่งพระพุทธรูปเจ้าซึ่งทรงพระชนมายุยืนยาวนั้น ยังบมิภินทนาเรียราย
 ปรากฏอยู่ทั้งแห่ง ดุจแห่งทองธรรมชาติ แลพระโลกนารถแห่งเรา ทรงจินตนาการว่า ตถาคตจัด
 ทรมาณอยู่ไม่นาน จัดปรินิพพานและศาสนาตถาคตจักไม่แผ่วไพศาลไปในนานาประเทศทั้งปวง เหตุดัง
 นั้นจึงอริษฐานว่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้ว พระธาตุทำลายเรียรายออกเป็น ๓ สัณฐาน เพื่อว่ามหาชน
 จะได้เชิญไปนมัสการ ก่อพระสถูปบรรจุไว้ในนานาประเทศแห่งตนๆ จะได้มีผลไปสู่สุคติภพ ฯลฯ

ในกาลนั้น โทณพรมณาจารย์เมื่อได้สดับเหตุวิเวกถกถา จินตนาการว่า กษัตริย์ทั้งหลาย
 มากกระทำยุทธกลหะแก่กันในที่ปรินิพพาน ฉะนั้นไม่ควรเลย ควรที่อาตมาจะได้ระงับเสียในกาลบัดนี้
 จึงขึ้นไปยืนบนที่สูง แล้วร้องประกาศห้ามออกไปด้วยโอวาทถกถาถึงสามภาณวารในพลบวารนี้ ยังมีได้
 สดับทราบทั่วกัน แต่ในทุติยวารนั้น กษัตริย์ทั้งหลายยังมิได้สดับทั่วกันต่อเป็นคารบที่ ๓ จึงได้สดับทั่ว
 กันว่าดูราชวาททั้งหลายเอ๋ย เสียงอันนี้เหมือนเสียงโทณพราหมณ์ อาจารย์ขอเราทั้งหลายจึงสงบ การ
 อันจะยุทธนาทั้งสิ้น จึงร้องประกาศซ้ำออกไปว่า ท่านทั้งหลายจงสดับคำแห่งเราสักคู่หนึ่ง ซึ่งพระบรม
 ครูแห่งเราจอมไตรสเทสนา ชันติธรรมว่าประเสริฐแลที่จะมาทำยุทธประหารในที่พระสรีระธาตุ อันพระ
 ศาสดาปรินิพพานนี้ บมิดี บมิควร ดูราท่านทั้งหลาย จงอดกันเสียซึ่งโทษจิต คิดประณิประนอม พร้อม
 ฤทัยยินดีด้วยกัน เราจะแบ่งปันพระบรมธาตุออกเป็น ๘ ส่วน ให้แก่บพิตรทั้งปวงตามควรองค์ละส่วนๆ
 เสมอกัน ขออัญเชิญไปก่อสถูปบรรจุไว้ทุกพระนครเป็นที่ไหว้ ที่บูชา แห่งมหาชนในทิศานุทิศ

เมื่อกษัตริย์ทั้งหลายได้สดับ ก็รับคำโทณพรมณ์ พร้อมกันแล้วจึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น
 อาจารย์จงแบ่งพระสรีระธาตุออกเป็น ๘ ส่วน ควรจะแจกให้ข้าพเจ้าทั้งปวง แลโทณพรมณ์ก็รับคำแล้ว
 จึงเปิดประตูพระนครอัญเชิญท้าวพระยาทั้งหลายเข้าไปในเมือง แล้วจึงเปิดสุพรรณโศภณ คือพระหีบ
 ทองน้อยอันบรรจุพระบรมธาตุ กษัตริย์ทั้งหลายเห็นพระบรมสารีริกธาตุมีสีดังทอง ก็ทรงโสมนัสตรัสว่า
 ข้าแต่พระบรมโลกนาถแต่ปางก่อน ข้าพเจ้าทั้งหลายเห็นพระสรีระกายของพระองค์ อันทรงทนต์ถึง
 สมหามุริยลักษณะ ฯลฯ

....โทณพราหมณ์จึงกล่าวต่อหน้าทีประชุมว่า ข้าแต่มหาบพิตรทั้งปวง จงให้ซึ่งพระทณานที่
ดวงแจกพระบรมธาตุ ข้าพเจ้าจะนำไปก่อพระสถูปบรรจุไว้กระทำให้สักการบูชา ท้าวพระยาทั้งหลายก็
อนุญาตพร้อมยอมให้โทณพราหมณ์ตามปรารถนา

สรุป พระสถูป ๘ สถูป คือ พระเจ้าอชาตศัตรูก่อพระสถูปไว้ที่เมืองราชคฤห์, กษัตริย์ลิจ
ฉวีก่อพระสถูปไว้ที่เมืองเวสาลี, กษัตริย์โกสิยก่อพระสถูปไว้ที่เมืองรามคาม, มหาพราหมณ์ก่อพระสถูปไว้ที่
เมืองเวฏฐทีปกนร กษัตริย์มัลลราชก่อพระสถูปไว้ที่เมืองปาวายทั้ง ๖ กษัตริย์ ได้อัญเชิญไปสู่นครแห่ง
ตนโทณพราหมณ์ก่อพระสถูปบรรจุพระทณานทองที่ดวงใส่พระบรมธาตุไว้ที่ใกล้เมืองกุสินาราย,
กษัตริย์โมลินครอัญเชิญพระอังคารไปก่อพระสถูปไว้ ณ ปิณฑลวัน

สิริพระสถูป บรรจุพระบรมธาตุ ๘ พระสถูป พระสถูปบรรจุพระทณานทองเป็นคำรบ ๖ และ
พระสถูปบรรจุพระอังคารเป็นคำรบ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

พระสังคิติกายจารย์ จิงนิพนธ์ พระคาถาประมวลพระธาตุทั้งปวงไว้ในภายหลังว่า อุนฺหิสฺส
จตุโร ทาพมา เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า พระบรมธาตุทั้งหลายคือพระอุนทิส, พระเขี้ยวแก้ว ๔,
พระรากขวัญ ๒ รวมทั้ง ๗ พระองค์นี้ ตั้งอยู่ทั้งแห่งบมิได้ทำลาย และพระสารีริกธาตุทั้งหลายนอกนั้น
ทำลายสิ้น

ปรากฏ ๓ สันฐานดังกล่าวแล้ว ดังกล่าวแล้ว คือ ใหญ่ กลาง เล็ก ถ้ากำหนดโดยสี่ ขนาด
ใหญ่ มีพรรณเหลืองคล้ายสีทอง ขนาดกลางมีสีพรรณสีดั่งแก้วผลึก ขนาดเล็กมีพรรณสีดั่งดอกพิกุล ถ้า
ประมวลพระธาตุทั้งสิ้นดวงได้ ๘ โทณะ โทณะ ๑ ดวงได้ ๒ ทณาน รวมเป็น ๑๖ ทณานด้วยกัน

พระธาตุขนาดใหญ่ดวงได้ ๕ ทณาน ขนาดกึ่งดวงได้ ๕ ทณานเท่ากัน แต่ขนาดน้อยดวงได้
๖ ทณาน และพระธาตุที่มีได้ทำลาย ๗ พระองค์นั้น พระเขี้ยวแก้วเบื้องบนฝ่ายขวากับพระรากขวัญ
ขึ้นไปประดิษฐานอยู่ในมณีเจดีย์ ณ ดาวดึงส์เทวโลก, พระเขี้ยวแก้วเบื้องต่ำฝ่ายขวาไปประดิษฐาน ณ
เมืองกลิงคราษฎร์ กาลบัดนี้สถิตอยู่ศรีลังกาทวีป

พระเขี้ยวแก้วเบื้องบนฝ่ายซ้ายไปประดิษฐาน ณ เมืองคันธาราษฎร์ พระเขี้ยวแก้วเบื้อง
บนฝ่ายซ้ายฝ่ายซ้ายประดิษฐานอยู่ในนาคพิภพ พระรากขวัญเบื้องซ้ายกับพระอุนทิสขึ้นไป
ประดิษฐานในทุศเจดีย์ ณ พรหมโลก

พระทนต์ทั้ง ๓๖ และพระเกล้าโลมา และพระนขาทั้ง ๒๐ นั้น เทพยดานำไป องค์กรองค์สู่
จักรวาลต่างๆ ต่อๆ กันไป พระปริธาตุทั้งหลาย พระกายทันไปสถิตอยู่ ณ เมืองปาฏลีบุตร ฝ่าอุทก
สถูปไปสถิตอยู่ ณ เมือง ปิจจาลาษฎร์ พระจัมมขันธ์ไปสถิตอยู่ ณ เมืองโกศลาษฎร์ มีดกับกลองเข็ม
ไปสถิตอยู่ ณ เมืองอินทชัตถ์ ฉลองพระบาทและกลกบาตรไปสถิตอยู่ ณ เมืองอุสสิลพราหมณ์ เครื่อง
ลาดไปสถิตอยู่ ณ เมืองมกุฏนคร ไตรจีวรไปสถิตอยู่ ณ เมืองภัทราษฎร์ บาตรทรงไปสถิตอยู่ ณ เมือง
ปาดสีบุตร บัดนี้ตกไปอยู่ลังกาทวีป นิสีทนต์ถัดตกไปอยู่ ณ กุรุราชรัฐ แล้วจึงกล่าวพระนามคณาใน
ที่สุด แปลเนื้อความว่า ข้าพระพุทธเจ้า ขอถวายวันทนาการซึ่งพระธาตุทั้งหลาย คือ พระพุทธสรีธาตุ
และปรีชาธาตุทั้งปวง อันเทพบุตรและมนุษย์กระทำให้สักการบูชา

พระธาตุนิธาน^{๓๘} คำว่าพระธาตุนิธาน คือ ผังพระธาตุไว้ในพื้นแผ่นดินภูมิมิภาค คือ กรูเก็บ
พระธาตุ (กรูพระนั่นเอง) กรูกระดูก พระมหากัสสปเถระเจ้า พิจารณาด้วยอนาคตญาณ เห็นว่า
อันตรายแห่งพระบรมธาตุจะพึงมีในโลกภายนอก จึงเข้าไปสู่สำนักพระเจ้าอชาตศัตรู แล้วถวายพระพร

^{๓๘} อ้างแล้ว, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พุทธมุตตมโพธิกาพิสตาร ๒๙ ปริเฉท. หน้า ๔๗๙.

ว่า มหาบพิตรควรจะพึงกระทำ ธาตุนิธาน ผิงพระธาตุไว้ในพื้นแผ่นดินภูมิภาค จึงจะพ้นอันตรายทั้งปวง
บรมกษัตริย์ก็รับคำว่า สาธุ แล้วตรัสว่า การแห่ง ธาตุนิธานนี้ ขอให้เป็นการธุระแห่งข้าพเจ้า แต่ว่าธาตุ
ทั้งหลายอันนอกเหนือจากส่วนของข้าพเจ้านั้น จะนำมาได้ด้วยประการดังฤา

ดูกร บพิตร อันว่ากิจอันจะนำมาซึ่งพระบรมธาตุทั้งหลายอันสถิตอยู่ในที่อื่นๆ นั้น ไม่เป็น
ธุระของพระราชสมภาร เป็นพนักงานของอาตมภาพจะนำมาจงได้ จึงตรัสว่า ถ้าพระผู้เป็นเจ้าไปนำมา
ได้แล้ว ข้าพเจ้าจะกระทำธาตุนิธานกรรมนั้นให้สำเร็จ

พระมหาเถระจึงไปนำพระบรมธาตุทั้ง ๖ พระนครนั้นด้วยฤทธิ์ แล้วอัญเชิญพระธาตุทั้ง
ปวงไปสู่นครราชคฤห์ เว้นแต่พระธาตุในภมคามเมืองเดียว ผู้เป็นเจ้าพิจารณาเห็นว่า ไปภายหน้าพระ
ยานาคราชจะนำไปประดิษฐานไว้ณาคพิภพ หวานตรายมิได้ในอนาคตกาลเบื้องพระธาตุส่วนนั้นจะไป
สถิตอยู่ลังกาทวีป (ศรีลังกา) บรรจุในมหาเจดีย์ ณ ที่มหาวิหาร จึงเวียนไว้มิได้นำมา และมหาทศสเป
เจ้าอัญเชิญพระบรมธาตุทั้ง ๗ ส่วนไปตั้งไว้ในประเทศศิวคณแห่งกรุงราชคฤห์

แล้วกระทำอธิษฐานว่า ในสถานที่นี้มีศีลาอยู่ และศิลานั้นจงอันตรายไปปรากฏจุฬาส
ธารบริสุทธิทั้งสิ้น ทั้งสระสินธุธาราก็จงอย่าได้ผุดพลุ่งขึ้นมาในภูมิภาคนี้ จังสมเด็จพระเจ้าชัตตรุก
ให้หมู่มนุชย์ขุดลงไปในที่นั้น เอามูลดินมาทำอิฐก่อพระเจดีย์ ถวายพระอัสติมนาสาวกทั้งปวง แม้มีผู้
ถามว่า บรมกษัตริย์กระทำการใดก็ให้บอกว่ากระทำระเจดีย์ถวายพระมหาสาวกและผู้ใดผู้หนึ่งอย่าพึงให้
รู้ว่า กระทำธาตุนิธานกรรมเป็นอันขาดและขุดในที่นั้นโดยลึก ๘๐ ศอก พื้นภายในลาดด้วยแผ่น
ทองแดงทองแดงเต็มพื้นที่ทั้งสิ้น แล้วกระทำเป็นเรือนทองแดงใหญ่เท่าเจดีย์สถาน แล้วให้กระทำช่อง
และสลับด้วยวัตถุต่างๆ มีแก่นจันทร์เหลืองเป็นต้น สิ่งละ ๘ ๗ สัณฐาน ใหญ่เป็นชั้นๆ ตามลำดับ จน
เป็นพระบรมธาตุ ๘ ชั้นสลับ มีพระสลับจันทร์เหลืองซ้อนกัน ๘ ชั้น แล้วซ้อนใส่ลงในสลับจันทร์แดงอัน
ซ้อนกันอีก ๘ ชั้น แล้วเอาสลับจันทร์แดงสวมซ้อนกันอีก ๘ ชั้น แล้วเอาช่องทั้ง ๘ นั้น ใส่ลงในช่อง
สลับงาแล้วเอาช่องพระสลับงานั้นทั้ง ๘ นั้น ใส่ลงในพระสลับแก้ว ๘ ชั้น สลับทองสลับเงิน สลับแก้ว
มณี แก้วมณีอื่นๆ แก้วมณีแดง แก้วมณีลาย แก้วผลึก ล้วนสิ่งละ ๘ ชั้นๆ ด้วยกันทั้งสิ้น และผลึกแก้ว
นอกสุดนั้นใหญ่ประมาณเท่าพระเจดีย์ อันมีในสลับเมืองสลับปรัม แล้วให้กระทำคฤหาสน์สถานด้วย
แก้ว ๗ ประการ สวมลงบนพระสลับแก้วผลึกชั้นนอกที่ใหญ่ประมาณสลับปรัม แล้วกระทำ
คฤหาสน์สถานด้วยแก้ว ๗ ประการ สวมลงเบื้องบนเรือนแก้ว ๗ ประการ กระทำด้วยเงิน สวมลงบน
เรือนทองแล้วเอาเรือนทองแดงอันใหญ่ ซึ่งกระทำไว้ก่อนนั้นสวมลงบนเรือนเงิน แล้วเรียงรายด้วยแก้ว
๗ ประการ ฯลฯ

จำเนียรกาลนานมาได้ ๒๑๘ พระวัสสา เมื่อพระอิศกกุมารผ่านมโหสิวริยสมบัติ ณ กรุง
ปาตลีบุตรมหานคร ทรงนามกรพระเจ้าทรงธรรมาโคกราชในกาลใด ก็ได้รู้ซึ่ง ธาตุนิพาน (กรพระ
ธาตุ) แจกพระบรมธาตุทั่วไปในสกลชมพูทวีปในกาลนั้น

พระเจ้าธรรมาโคกราช เมื่อก่อนหน้านั้น เลื่อมใสศาสนาพราหมณ์ ครั้นภายหลังเลื่อมใส
ศาสนาพุทธ เพราะอาศัยนิโครธสามเณรและได้ฟังอัปมาทธรรมจากอนุโมทนาจากนิโครธสามเณร
และสถาปนาพระวิหารและพระสลับ ๘ หมั่น ๔ พันองค์ ในทุกๆ นครทั่วสกลชมพูทวีป

ทรงดำริว่า จะได้พระบรมธาตุมาแต่ที่ใดมาบรรจุในพระสลับทั่วถ้วนทุกๆ ๘ หมั่น ๔ พัน
พระองค์ จึงนำพระดำรินี้ไปปรึกษาพระสงฆ์ และจุฑาบรรพต ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา กับ
ทั้งจุฑรงค์โยธาหาญ เสด็จไปสู่เมืองราชคฤห์ ให้รื้อพระสลับค้นหาพระบรมสารีริกธาตุ มิได้พบ จึงให้

กระทำพระสถูปเจดีย์สถานใหม่ให้ปกติดี เสด็จไปเมืองเวสาลี ให้รื้อพระเจดีย์คันหากี่ไม่พบ จึงให้กระทำพระเจดีย์สถานใหม่ให้ปกติดี เสด็จไปสู่รามคามนครให้พลโยธาทำลายพระเจดีย์สถานไม่สามารถจะทำลายลง เพราะหมุ่นาคทั้งปวง ช่วยกันป้องกันรักษามิให้ภินทนาการจนจบเสีย มีดขวานหักพังพินาศ เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ผิดหวังสังคแล้วเสด็จไปเมืองอัลลกะปนนคร เมืองเอฏฐทีปนนคร เมืองปาวาย และเมืองกุสินาราย ได้ทำลายเจดีย์ทั้ง ๔ พระนคร ค้นหาพระบรมธาตุ ก็มิได้พบบ้าง จึงสถาปนาต่อใหม่ให้ปกติดีเหมือนดังเก่า

เสด็จกลับมาสู่เมืองราชคฤห์อีก^{๓๙} มีดำรัสให้สันนิบาตบริษัท ๔ แล้วไถ่ถามกันว่า ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเคยได้ยินได้ฟังมาว่า ธาตุนิชาน สถิตในสถานที่ใดบ้าง ขณะนั้นมีพระมหาเถระผู้หนึ่ง มีอายุได้ ๑๒๐ วัสสา จึงบอกว่า ที่ธาตุนิชานประดิษฐานอยู่ที่ใดแท้นั้น อาตมภาพมิได้รู้แน่แน่นอน แต่ทว่าพระมหาเถระผู้เป็นบิดาได้ถือผอบดอกไม้นำพาอาตมาไป แต่ยังมีอายุ ๗ ขวบ ได้บวชเป็นสามเณรไปสู่ที่แห่งหนึ่ง แล้วกล่าวแก่อาตมาว่า สามเณรจงมาที่นี่ แล้วชี้มือไปว่าในระหว่างแห่งกอไม้ซึก (รก) โนนนั้นมีพระสถูปศิลาอยู่องค์หนึ่ง มาเราจะพากันไปนมัสการ ครั้นไปถึงสถานที่นั้น กระทำวันทา บูชาแล้วจึงบอกว่า ดูกรสามเณรควรพิจารณาดูที่นี่เป็นที่สำคัญและอาตมภาพ ก็ได้รู้เหตุแต่เท่านี้

สมเด็จพระรามาชิตี ทรงสดับแล้วจึงดำรัสว่า ชุรอยธาตุนิชาน (กรุพระสารีริกธาตุ) จะประดิษฐานอยู่ที่นั่นเป็นมั่นคง จึงให้พระมหาเถระผู้เฒ่า นำทางเสด็จไปสู่ที่นั่น พิจารณาเห็นพื้นปูน จึงให้ขุดรื้อปูนรื้ออิฐ รื้อศิลาแกน (ศิลาแรง) ลงไปโดยลำดับ แล้วให้มหาชนลงไปบริเวณแห่งนั้นก็เห็นทรายแก้ว ๗ ประการ เรือรายอยู่ในที่ทั้งหลายอันลึกถึง ๘๐ ศอก ทัวทั้งนั้น เห็นทั้งเรือนทองแดงและผ้าพยนตร์รูปไม้ (ทำด้วยไม้) ถือพระขรรค์วงเวียนอยู่โดยรอบเรือนทองแดงนั้น มิรู้ที่จะกระทำประการใด พระมหากษัตริย์ จึงตามหาแม่มดมา ให้เชิญเทพยดา แล้วให้แต่งเครื่องพลีกรรมบวงสรวงสังเวทต่างๆ แล้วประโคมดุริยางค์ดนตรี ก็มิได้เห็นเงื่อนอุบายที่จะแก้ปลดผ้าพยนตร์ประการใดได้ จนพระทัยหนัก จึงประนมพระหัตถ์ ถวายอัญชลีกรแก่เทพยดา ออกवादามรัสประกาศว่า ข้าแต่ท้าวเทวราชทั้งหลาย ผู้ทรงมหิทธิฤทธิ์ ข้าพเจ้านี้มีจิตปรารถนา จะถือเอาพระบรมธาตุทั้งนี้ขออัญเชิญเอาไปบรรจุในเจดีย์สถาน ท้าวทุกพระวิหารทั้ง ๘ หมื่น ๔ พัน เพื่อจะได้เป็นที่สักการบูชาแห่งเทพามนุษย์ทั่วทุกประเทศ พระพุทธศาสนาจะได้แผ่ไพศาล วัฒนธรรมการไปทั่วทุกขอบเขตนครชั้นทิสมา ขอเทพยดาทั้งหลายจงมาป้องกันอันตรายให้บาราศ ให้ได้พระบรมธาตุสมปรารถนาในกาลบัดนี้

อันตรธานห้า^{๔๐} แท้จริง อันตรธานในปฐมสมโพธิกลางงานวิจยนี้มี ๕ ประการ ปรียตติวนตรธาน คือ อันตรธานเสื่อมสูญแห่งพระปริยติ, ปฏิปัตติอนตรธาน คือ อันตรธานแห่งการปฏิบัติ ปฏิเวธอนตรธาน คือ อันตรธานแห่งการตรัสรู้มรรคและผล ลิงควนตรธาน คือ อันตรธานเสื่อมจากสมณเพศ ธาตุนตรธาน คือ อันตรธานแห่งธาตุ จึงรวมเป็นอันตรธาน ๕ ประการ

สาสน์ภูติยา ปรียตติ ปมาณ พระปริยติ คือ พระไตรปิฎกทั้ง ๓ ได้แก่ พระวินัยปิฎก พะสุตตันตปิฎก และพระปรมัตถปิฎกนี้เป็นประมาณแห่งการที่จะตั้งอยู่แห่งพระศาสนา แท้จริงบุคคลผู้ซึ่งประกอบไปปริปักรปรีชาปัญญาญาณ หยั่งเห็นมรรคและผลและนิพพานได้ ก็อาศัยแก่ได้สดับฟัง เล่าเรียน พระไตรปิฎกเหมือนอย่างพระมหาบุรุษบรมโพธิสัตว์เจ้าแห่งเราทั้งหลาย ครั้งเมื่อกระทำทุกกรกิจอยู่นี้ยังอภิญญาแลสมบัติ ให้บังเกิดในสำนักแห่งอาฬารดาบส แล้วจึงถาม

^{๓๙} อ้างแล้ว, สมเด็จพระบรมญาณสังวรญาณวิมล พระปฐมสมโพธิกถาพิสดาร ๒๙ ปริเฉท. หน้า ๔๘๔.

^{๔๐} อ้างแล้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๕.

ยังคนให้ยกขึ้นหลังราชชาธารข้างพระที่นั่งแล้วให้เอากลองชัยเกริไปตีปล่าวทั่วขอบเขตชั้นทสี่มา
เมืองว่า บุคคลผู้ใด รู้คาถามาตรว่าสี่บาทแล้วจงมาเอาทรัพย์พันหนึ่ง เมื่อราชบุรุษทั้งหลายนำเอากลอง
ชัยไปเที่ยวตีป่าวถ้วนถึง ๓ วารแล้ว มิได้เห็นผู้ใดผู้หนึ่ง อวดอ้างว่า กล่าววว่า เรารู้คาถาประมาณ ๔
บาท แต่เท่านี้หาได้ ราชบุรุษทั้งหลายก็นำทรัพย์กลับคืนเข้าสู่ราชคลังหลวงแล้วกาลใด ตทา ปรียติ
อนตรหิตา นามในกาลนั้นแล พระปรียติก็จัดได้ชื่อว่า อันตรธาน สาบสูญสิ้นหาเสามีได้ ปรียติ
อันตรธานกถาเป็นปฐม ยุติเพียงนี้

ปฏิบัติอนตรธาน^{๔๑} วาระนี้จะวิสันนาในความสาบสูญไปแห่งการปฏิบัติในปฏิบัติ
อันตรธาน มีกระแสความว่า คจจนเต กาลเ ในเมื่อกาลล่วงไปภิกษุทั้งหลายไม่อาจยังฉานวิปัสสนาและ
มรรคผลให้อุบัติบังเกิดได้รักษาอยู่แต่พระจตุปาริสุทธิศีลอย่างเดียว ครั้นนานไป ภิกษุทั้งหลายก็เหนื่อย
หน่ายในการที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์ และประกอบกิจกระทำเพียรด้วยดำริว่า เราทั้งหลายจะประกอบ
กิจสักเท่าใดๆ ก็ไม่อาจสำเร็จมรรคผลได้ นตฺถิทานิ อริยธมมปฏิเวธ การที่จะตรัสรู้มรรคผลในกาลนี้ไม่
มีแล้ว พระภิกษุทั้งหลายก็คลายจากความเพียร มากไปด้วยความเกียจคร้าน มิได้ตักเตือนซึ่งกันและ
กัน และมีได้ยังกันและกัน ให้ระลึกถึงกองอาบัติที่ตนต้องและมีได้ต้อง ตโตปฏฺฐาย จำเดิมแต่นั้น ภิกษุ
ทั้งหลายก็ล่วงเกินย่ำยี ซึ่งกองแห่งอาบัติเล็กน้อย คือ ทุกกฏาบัติและทุพภาสิตาบัติคจจนเต กาลเ ครั้น
กาลล่วงไป ภิกษุทั้งหลายมิได้อาลัย ล่วงอาบัติอันใหญ่ คือ อาบัติปาจิตตีย์ ถุลลัจจัยต่อนานไป ก็สำรวม
รักษาไว้ แต่ครุกาบัติ คือ สังฆาติเสส แลปาราชิก ปาราชิกาณี รุกขนทาน เมื่อภิกษุทั้งหลายยังทรงไว้ซึ่ง
ปาราชิกสิกขาบท ยังมีอยู่ตราบใดปฏิบัติก็จักได้ชื่อว่า ยังไม่อันตรธานในกาลนั้น กาลใด หาภิกษุซึ่ง
สำรวม รักษาปาราชิกสิกขาบท บ่มีได้แล้ว อนตรหิตา นาม จัดได้ชื่อว่า ปฏิบัติธรรมอันตรธาน พระ
อรรถกถาจารย์ แสดงไว้ที่นี้ว่าแต่โดยสังเขปเป็นใจความว่า บุคคลที่ได้สำเร็จแก่พระโสดาปัตติผลนั้น
ถ้ายังมีอยู่ไม่มาก มาตราว่าแต่สักผู้เดียว ก็จักได้ชื่อว่า อธิกมธรรม ยังมีได้อันตรธาน กาลใด หาพระ
โสดาบันบุคคลบ่มีได้ ก็ได้ชื่อว่า อธิคมนธรรม อันตรธานในกาลนี้ อธิคมศัพท์นี้บางที่พระอรรถกถา
จารย์กล่าวปฏิเสภกัศัพท์ทั้ง ๒ คือ อธิคมศัพท์และปฏิเวรศัพท์ ต่างกันแต่พยัญชนะ มีอรรถคือ
เนื้อความเป็นอันเดียว วิสันนาในปฏิเวชอันตรธานกถา ยุติเพียงเท่านี้

วาระนี้ จะวิสันนาในลึงคอันตรธานกถาสืบไป กระแสความว่า คจจนเต กาลเ ครั้นกาลล่วง
ไป พระภิกษุทั้งหลายจะมีอาภักปิริยาอาการรับบาตรและจีวรและจะกู่เข้าเหยียดออกซึ่งอวัยวะและจะดู
ในเบื้องหน้าและเบื้องหลัง ก็ไม่เป็นที่นำมาซึ่งความเลื่อมใสแห่งปัจฉัยทายก จะวางบาตรไว้ซึ่งบาตร
เหนืออัครพาหา แล้วเที่ยวโคจรบิณฑบาตไป มีอาการดุจดังว่า นิครอนอันวางไว้ซึ่งบาตรคือผลน้ำเต้า
เหนืออัครพาหา เหนืออัครพาหาแล้ว แล้วเที่ยวบิณฑบาตไปเหมือนกัน ในกาลต่อไป ภิกษุทั้งหลายจะ
หาบหิ้วห้อยบาตรด้วยแสรด แล้วจะเที่ยวภิกษาจาร ประพฤติอนาจารต่างๆ ผิดเพศภิกษุซึ่งเป็นพุทธ
ชีโนรส อันรักษาจตุปาริสุทธิศีล ถึงภิกษุทั้งหลายจะประพฤติอนาจารต่างๆ อย่างนั้นก็ดี ก็ชื่อว่า เพศ
สมณ ยังไม่อันตรธาน ครั้นกาลล่วงไป ภิกษุทั้งหลายไม่สู้จะยอมผ้าให้มีสิวรรณควรแก่สมณะเพศพุทธ
บุตร จะกระทำผ่านั้นให้มีวรรณอันขีดเศร้าหมองเหมือนสีกระดูกอุฐุเทียวอยู่

ครั้นนานไป ภิกษุทั้งหลายจะมีความดำริว่า เงามาประโยชน์อันใด ด้วยผ้าอันยอมผาด
ดำรินี้แล้ว ก็ปลดเปลื้องสมณบริวาร คือ ไตรจีวรจากกาย จะผูกพันแต่ข้อหัตถ์บ้างที่คอ บ้างจะกระทำ
กสิกรรมแลพาณิขยกรรม เลี้ยงบุตรแลภรรยา ตทาขณิกิเทนต เมื่อมนุษย์ทั้งหลายกอบปรด้วยศรัทธา จะ

^{๔๑} สมเด็จพระปรมาณชิตชิโนรส, อ้างแล้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๘.

ถวายทักษิณาทานเฉพาะต่อสงฆ์ให้แก่สมณะที่มีผ้าய้อมผาดอยู่ในข้อมือและคอนั้น อสง.เขย.ยอป.ป.เมย.ย จะกอบด้วยผลานิสงส์จะประมาณมิได้

ประการหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาค ประทานเทศนาแก่พระอานนท์ว่า ภวิสสนติ โป ปนานนท. ดูกุรสำแดงอานนท์ไปในอนาคตกาล จะภิกษุทรงไว้ซึ่งจีวรมิได้ จะมีก็แต่โคตรกุสุม มีผ้ากาสาหวัดพันอยู่ในข้อมือและคอ หากศิลาจารวัตรมิได้ ถ้าบุคคลผู้ประกอบด้วยศรัทธา ปราศจากจะกระทำองค์การกุศลให้ได้ผลมาก ก็จงตั้งจิตอุทิศต่อสงฆ์ แล้วจึงให้ทักษิณาทาน แก่คนทั้งหลายเหล่านั้น สงฆคตทักษิณ

ดูกุรสำแดงอานนท์ตถาคต ตรัสสรรเสริญว่า ทานของผู้ที่ตั้งอยู่ในสงฆ์ เป็นสังฆทานแท้ เทียงที่จะนำมาซึ่งอานิสงส์เป็นอสงไขยอัปปไมย สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาแก่พระอานนท์ ฉะนี้

นักปราชญ์ผู้มีปรีชาปัญญาญาณ หยั่งซึ่งความเกิดแห่งกุศล อันอาจอวยผลให้ไพบุลย์ ด้วยประการดังนี้แล้ว จงตั้งจิตให้บริสุทธิ์ อย่าได้เป็นมุโปกณะ เห็นแก่หน้าบุคคล ทานนั้นก็จงนำมาซึ่งผลเป็นอสงไขย เป็นอัปปไมยคจจนเต กาเล ครั้นกาลเมื่อตนไปทำการงานอยู่ในอรัญญาราวป่า ก็จะมีความดำริว่า เราจะประโยชน์อันใด ด้วยผ้ากาสาหวัดพันอ้อมอกและคอ มิฉะนี้แล้วก็จะพากันนำผ้ากาสาหวัดทั้งในอรัญญารุกขประเทศ เอตสุมิ กาเลลลิ่งค้อนตรหิต นาม ในกาลนั้น เพศสมณะก็จัดได้ว่าเสื่อมสิ้นสูญหาเศษมิได้ วิสัชนาลิงคอันตรายานกถา ยุติลงเท่านี้

วาระนี้ จะวิสัชนาในธาตุอันตรายานต่อไป มีเสาะความว่าธาตุอันตรายานนั้น ได้แก่พระบรมธาตุนิพพานนั้น ตินิพนพานานิ นิพพานนั้นมี ๓ คือ กิเลสปรินิพพาน ชันธปรินิพพาน ธาตุปรินิพพาน

กิเลสนิพพาน เป็นปฐมนั้น ได้แก่กาลเมื่อพระองค์เสด็จสถิตเหนือสถานใต้โพธิพฤกษ์มณฑล ขจัดไถ้พระยาวิสวดีมาธิดาราชกับทั้งมารเสนาให้ปราศพ่ายแพ้ต่ออำนาจพระสมถึงสมนาปฐิสโยธาบารมีแล้ว และได้ตรัสแก่ พระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ ทรงประหารเสียซึ่งอาสพสรรพกิเลสเป็นสมุจเจตประหารอย่างนี้แล จัดได้ชื่อว่ากิเลสปรินิพพาน เป็นปฐม

แลชันธปรินิพพาน คัมภ ๒ นั้น คือ พระพุทธองค์เสด็จดับชันธปรินิพพาน เหนือมณฑลอาสน์แหพระหว่างนางรังทั้งคูในศาลาโนทยาน ใกล้เมืองกุสินารายราชธานี ในวันเพ็ญปณณรสี วิสาขมาส สุกกปักขปัจจุสมัย พระอาทิตย์ยังไม่ทันอุทัย อาการที่พระองค์เสด็จปรินิพพานครั้งนั้นชื่อว่า ชันธปรินิพพาน เป็นคัมภ ๒ ในธาตุปรินิพพาน เป็นคัมภ ๓ นั้น ได้แก่พระธาตุจักนิพพานในคนาคต

ถถ ปุจฉาว่า ธาตุปรินิพพาน จะมีในอนาคตนั้น เป็นดัง ถา วิสัชนาว่า พระบรมธาตุแห่งองค์สมเด็จพระโลกนาถ ซึ่งประดิษฐานอยู่ในที่ต่างๆ นั้น สกการสมมานอลภมานา เมื่อได้ได้เครื่องสรรพบุญนิภณธ์แล้ว พระบรมธาตุทั้งปวงก็เสด็จไปสู่ที่อันมีเครื่องสักการบูชา ถ้ามีคุณบูชาอยู่ในประเทศใด ก็เสด็จไปสู่ประเทศนั้น ด้วยกำลังอธิษฐานแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค

คจจนเต กาเล ครั้นกาลล่วงไป ที่ทั้งหลายทั้งปวงปราศจากเครื่องสักการสมมานบูชาแล้ว พระบรมธาตุก็สมสรสนนิบาตกันเข้า แล้วก็เสด็จไปสู่พระมหาเจดีย์อันใหญ่ในลังกาทวีป (ประเทศลังกาปัจจุบัน) ครั้นออกจากเจดีย์ประศรีลังกาแล้ว ก็เสด็จไปสู่ราชายตนเจดีย์ในนาคทวีป ครั้นออกจากนาคทวีปแล้ว ก็เสด็จไปสู่โพธิบัลลังก์ พระบรมธาตุทั้งหลายในนาคพิภพก็ดีในเทวโลกก็ดี ก็เสด็จไปสู่พระมหาโพธิบัลลังก์อีก เอวสพพธาตุโย พระบรมธาตุ ครั้นประชุมกันแล้ว พุทธรูปกตวา ก็กระทำอาการเป็นพระพุทธรูปปรากฏเหมือนดังองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า องค์ประดิษฐาน เหนือรัตนบัลลังก์ ใต้ควงไม้มหาโพธิ ประกอบด้วย ทวตตั้งสมหาปฐิสลักษณะและอสิยานุพยัญชนะ พระรัศมี

ฉัพพรรณรังสีโอภาสแผ่พุ่งออกไปไกลข้างละวาเป็นกำหนด จะกระทำพระปาฏิหาริย์มีอาการดุจดั่งพระยมกปาฏิหาริย์ ครั้งที่ثمانเตียรถียนิครนในภายใต้ต้น คันทามพฤษ์ เปล่งออกซึ่งข้อสรรพพิชพรรณรัศมีมีสี ๖ ประการ

มนุสสุตสโต เมื่อพระบรมธาตุประชุมครั้งนั้น มนุษย์ทั้งหลายจะได้เห็นหามิได้ ทสสทสจกกวาพะเวตดา ฝ่ายอมรเทพยดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาล จะพากันโสมนัสสมสรสนนิบาตประชุมพร้อมกัน ปรีเทวันกันแสงไสกเศร่าไสกาตุนพูนทเวช เหมือนครั้งเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยถ้อยคำว่า อชชทสพโล ปรีนิพพายติ องค์ทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จดับขันธเข้าสู่พระอมตมทานิพพานเสียแล้วในวันนี้ อิทิบัจฉิมทสสนิ ครั้งนี้เป็นปัจฉิมที่สุด การที่จะได้เห็นไปในเบื้องหน้าไม่มีแล้ว ตั้งแต่นี้ไปโลกก็จะมีตมนอันธการกอปรด้วยกองมืด เทพยดาทั้งหลายอันเศววันไว้แต่เทพยดาอันเป็นชีณาสว ดำรงอยู่ได้ด้วยศวกไสก อธธาสุสรีโรลลัดบั้นั้น เตโชธาดแต่พระสรีรธาดูเผผลาญสังขารให้ย่อยยับ ถึงซึ่งการหาบัญญัติมิได้ ธาดุสรีโรล สมภูฐิตา เปลวที่ตั้งขึ้นจากพระบรมธาตุนั้นพุ่งพันขึ้นไปถึงเที่ยงพรหมโลก เอวมนหนต์ อนุภาวทสเสตวา พระบรมธาตุแสดงซึ่งเตโชพลาณภาพ ด้วยประการดังนี้แล้ว ก็แสดงนิพพานตทา สนนิปิตตทเวสง ฝ่ายผู้อมรเทพยดาทั้งหลาย บรรดาที่มาสันนิบาตพร้อมกันที่พระบรมธาตุ สกการกริตวา พาลันกระทำสักการบูชา ด้วยเทวปูชนียภณท์ สัพพสุคนธ์เครื่องสำอางกับทั้งเครื่องดุริยางค์ดนตรีพิณพาทย์ กระทำครั้งนี้ ก็มีอาการเหมือนเมื่อพระพุทธรองค์ เสด็จดับขันธเข้าสู่อมตมทานิพพาน ดิกขตตุ ปทกขิณิกตวา ครั้นแล้วกระทำประทักษิณ เวียนขวาสีณตติยวาร ๓ รอบ โดยคำรบแล้ว สกภูฐานเมวคจณนติ ก็พากันกลับยังนิเวศวสนัฏฐานที่อยู่วิมานตนแล

๓.๒ หลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ได้ปรากฏหลักพุทธธรรมสำคัญๆ ที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ทั้งฉบับพระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและฉบับภูมิปัญญาชาวบ้าน ปรีเฉพที่ ๑ ถึงปรีเฉพสุดท้าย คำว่า **ฉบับภูมิปัญญาชาวบ้าน** หมายถึง ปฐมสมโพธิกถาที่ปราชญ์โบราณชาวบ้าน ชาวพุทธไทยอีสานทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ประพันธ์เอาไว้ เป็นมรดกตกทอดอันล้ำค่าทางสังคมมีโครงสร้าง เนื้อหา สาระ กล่าวถึงบทบทของชาวพุทธไทยคนอีสานเป็นหลักใหญ่ จารึกด้วยอักษรธรรม (ไตรธรรม) อีสานบนใบลาน เป็นรูปลักษณ์หนังสือใบลาน เป็นคำเมืองไทยอีสาน (Dialects) ภาษาถิ่น ทั้งที่เป็นมุขปาฐะ (มุข-ชะ-ปา-ฐะ) ภาษาพูด และอักขระ (อัก-ชะ-หระ) ภาษาเขียน ลักษณะการประพันธ์เป็นกาพย์ กลอน (กลอนลำ) โครจน์นธ์ เป็นร่าย (ฮ้าย) เป็นกลอนเสนาะไพเราะรื่นหู ฟังเข้าใจง่าย พระสงฆ์ใช้เทศน์ตามงานเทศกาลต่างๆ คฤหัสถ์ชาวบ้านใช้อ่านสู่กัน ฟังในงานชุมนุมตามหมู่บ้านชนบท จึงเป็นที่นิยมชมชอบของชาวบ้านและแพร่หลายในยุคล้านช้างถึงยุคต้นรัตนโกสินทร์ ท่านผู้แต่ง (ประพันธ์) ได้บรรจุทหิยบายหลักพุทธธรรมที่สำคัญๆ โดดเด่น ตรงกับเนื้อเรื่อง เนื้อหาสาระในปรีเฉพ (บท) นั้นๆ มาสอดแทรกใส่ไว้อย่างเหมาะสมเยียบคมกลมกลืนกับปริบทของตัวละครในเรื่องนั้น ตอนนั้นมีหลักพุทธธรรมมากมาย

และมีข้อพุทธธรรมที่เห็นว่า สำคัญๆ และไม่ซ้ำซ้อนวากวน หลักพุทธธรรมเหล่านี้ ที่นำมาเสนอ มีอาทิ เช่น ๑) **เมตตา กรุณา** เป็นธรรมะ ข้อที่ ๑,๒ ใน พรหมวิหารธรรม ๔ ข้อ คือ **เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเปกขา** ซึ่งปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ปรีเฉพที่ ๑ วิวาทมกคปริวรรต ปรากฏใน

ฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พิมพ์จำหน่ายที่ เลียงเชียงจงเจริญ ถนนบำรุงเมือง แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ.ไม่ปรากฏ หน้า ๕๕-๕๗ ข้อความ... เมื่อพระสิริมหาอัยยการราชบุตรี ได้ทรงสดับข่าวสาสนพระสิริสุทโธทนะราชกุมาร แม้ยังไม่ได้ทัศนาก็เกิดพระกมลตำราเสนาหา เหตุบุพเพสันนิวาสเนื่องมาแต่อดีตกาล พระคันถรจนางาจารย์ จึงกล่าวพระคาถาว่า **บุพเพว สนนิวาสเน** เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ความเสนาหาบังเกิดด้วยอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือ บุพเพสันนิวาส กับทั้ง ปัจจุบันประโยชน์ มีครุวนาดุจดอกดวงอุบลชาติ อันอาศัยซึ่ง อุทกวาริเป็นที่ตั้ง จึงบังเกิดขึ้นใน ชลธิ ฉะนั้น

ข้อความตอนหนึ่งว่า...ราชา สมเด็จพระบรมกษัตริย์เมืองเทวทหนคร จึงตรัสถามพราหมณ์ทั้ง ๘ จากเมืองกบิลพัสดุ์นครว่าเหตุนี้ จจริงหรือประการใด

เต พราหมณา พราหมณ์ทั้งหลายกราบทูลว่า จจริงทุกประการจึงตรัสถามว่า สิริสุทโธทนะราชกุมารนั้น มีพระชนมายุเท่าใด

เทวราชา ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสมมติเทวราช พระราชกุมารนั้น พระชนมายุได้ครบ ๑๖ พรรษา

คุณทวิชาจารย์ ราชกุมารนั้น รักษาซึ่ง **เบญจศีลแล ทศพิธราชธรรม** อยู่ฤา? โภณทัณณพราหมณ์ ก็กราบทูลบรรยายโดยพระคาถาว่า ทานํ สิลํ ปริจาคํ เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า ราชธรรม ๑๐ นั้น คือ ทานศีลและปริจาคเป็นต้น กับพระทัยซื่อเลออัน **อิกอุโบสถแลเมตตา กรุณา ขันติ** กับทั้งทรงประพฤติมิได้ ผิดจาก ขันติราชประเพณีแต่ก่อน ทรงรักษาในทศพิธราชธรรม ดังที่พรรณนามาตั้งนี้เป็นนิจกาล เมื่อได้ทรงสดับก็เบิกบานพระกมลปราโมทย์ แปลเนื้อความว่า เบื้องว่า บุคคลใดประพฤติซึ่ง **สุจริตธรรม** มิได้ประพฤติการทุจริต แลบุคคลผู้นั้นก็จะนอนเป็นสุขทั้งอิโลกนี แลปรโลกแลมีอาทิ เช่น เทวทูตทั้ง ๔ ได้แก่ คนชรา คนพยาธิ คนกระทำกาลกริยา บรรพชิต ดังข้อความว่า...

อยู่มาวันหนึ่ง สมเด็จพระมหาสัตว์เสด็จออกจากพระนครจะไปสู่อุทยานภูมิประเทศ ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตอันหนึ่งเป็นปฐมนิมิต อันเทวดานฤมิตเป็น **คนชรา** มีเกศาอันหงอก แลสีข้างก็คดค้อม กายนั้นง่อมเง้อมไปในเบื้องหน้ามือถือไม้เท้าเดินมาในระหว่างมรรควิถี มีอาการอันไหวหวั่น สันทั่วทั้งกายควรจะสังเวช

ส่วนพระมหาบุรุษเสด็จไปประพาสพระอุทยานในวารคัมภ ๒ ได้ทอดพระเนตรเห็น **คนพยาธิโรคา** ครั่ง ๓ เห็น**คนกระทำกาลกริยา** นอนอยู่ในระหว่างมรรควิถี ครั่ง ๔ ได้เห็น**รูปบรรพชิต** อันนุ่งห่มผ้ากาสาหวดรัดกอบปร ด้วยอากัปกริยาสำรวมนำมาซึ่งความยินดีหลากหลายแลเลื่อมใส แต่ล้วนเทพยดานิมิตให้ปรากฏทั้งสิ้น

สมเด็จพระมหาบุรุษ ยังไม่เคยได้ทอดพระเนตรพบเห็นมาแต่ก่อนจึงตรัสถามนายสารถิว่า บุรุษผู้นี้มีนามชื่อใด จึงดูรูปกายแปลกประหลาดว่าชนทั้งหลายอันฉะนี้ ขณะนั้นเทพยดาเข้าสิงกายนายสารถิให้ทูลไปโดยสัตย์ว่า บุรุษผู้นี้มีนามว่า **คนชรา** ตรัสถามอีกว่า **คนชราเป็นประการใด?**

สารถิทูลว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า **คนชรา**นี้ มิได้มีชีวิตยาวนานพลันจะถึง **มรณภาพ** เป็นแท้ จึงตรัสถามอีกว่า เหมือนตัวอาตมะ นี้ก็จะมีได้ล่วง **ชราธรรม แลหรือ** ข้าแต่พระลูกเจ้า **พระองค์แล** ข้าพระพุทธเจ้า ก็ดี ชนทั้งหลายอื่น ก็ดี บรรดาเกิดมาในโลกสันนิวาสนี้ บมีอาจล่วงพ้นชราธรรมทั้งสิ้นด้วยกัน

เมื่อได้ทรงสดับดังนั้น ก็ตรัสเตือนซึ่งชาติอันเป็นเหตุจะให้ชรา มีพระหฤทัยบังเกิดสังเวช เป็นกำลัง จึงตรัสสั่งนายสารถิว่าท่านจงกลับรถเถิด จะประโยชน์อันใด กับสิริสมบัติอันมีล่วงพ้นจาก ชรา มีประการ ดังนี้ และจะมาชวนชวายเป็นการเล่นอันเป็นที่เกิดความประมาทสมควรยิ่งนัก ก็เสด็จกลับ รถคืนเข้าพระนคร ขึ้นสู่ปราสาท

เหตุอันนี้ ก็ทราบถึงพระราชบิดา จึงตรัสสั่งให้พระสนมทั้งหลายให้ตกแต่งกายประโลมพระราชโอรส หวังจะให้ลุ่มหลงอยู่ในเบญจกามคุณอย่าให้เบื่อหน่าย แล้วให้กำชับชนทั้งหลายให้พิทักษ์รักษายิ่งกว่าแต่ก่อน ห้ามอย่าให้คนชราเข้ามาในที่ใกล้ถึงกิ่งโยชน

ส่วนพระมหาบุรุษเสด็จไปประพาสพระราชอุทยาน ในธรรมาคารบ ๒ ได้ทอดพระเนตรเห็น **ชนพยาธิโรคา** ครึ่ง ๓ เห็นชนกระทำกาลกิริยานอนอยู่ในระหว่างมรรควิถี ๔ ได้เห็น รูปบรรพชิตอัน นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดพรก ครอบด้วยอาภักปกริยาสำรวมอาจนำซึ่งความยินดีหลากเลื่อมใส แต่ล้วนเทพดา นิमितให้ปรากฏทั้งสิ้น

และมีอาทิ เช่น ๓) **กตัญญูกตเวทิตี** ได้แก่ ๑) กตัญญู รู้คุณท่าน ๒) กตเวทิตอบแทน คุณท่าน

ความกตัญญูกตเวทิตี โดยขอบเขตมี ๒ ระดับ คือ กตัญญูกตเวทิตี ต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญ คุณประโยชน์ หรือ มีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม เช่นพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงแสดงความ กตัญญูกตเวทิตี ต่อบุคคลผู้ได้ทรงประกาศธรรม ยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศลกัลยาณธรรม เป็นต้น (น.๒,ป.อ.ปยุตโต, ประมวลศัพท์)

กาลเมื่อพระมหาสัตว์ทรงบรรพชาแล้ว จึงดำรัสสั่งนายฉันทนามาตย์ว่า ท่านจงรับเป็น การธุระช่วยนำเอาอาภรณ์ของอาตมากลับเข้าไปยังกรุงกบิลพัสดุ์แลแถลงข่าวแก่ชัตตยสกุลทั้งหลาย อันยังมีได้รู้เหตุ แล้วจงกราบทูลพระปิตุเรศราชมาตย์ว่า พระราชโอรสแห่งพระองค์หาอันตราย โรคาพยาธิสิ่งใดไม่มีได้ บัดนี้ออกไปบรรพชาแล้ว อย่าให้พระองค์ทรงโศกาดูรภาพทุกข์โหม่นถึงพระ ราชบุตรเลย จงเสวยภิรมย์สุขทุกอิริยบท

ประการหนึ่ง ใ้ว่าพระราชโอรสออกสู่ถิ่นธรรมครั้งนี้ ด้วยปราศจาก **กตัญญูกตเวทิตี** นั้น หาไม่มีได้มี อนึ่ง ซึ่งจะออกไปด้วยข้อซึ่งเคียดขัดเคืองแก่ผู้ใดผู้หนึ่งก็ไม่มี และจะไปด้วยยากไร้โสรุย สมบัติ จึงหลีกเลี่ยงออกบรรพชาก็ใช่เหตุ บัดนี้ เพราะพิจารณาเห็นชาติขรามรณภัยมีประการต่างๆ ประการนี้จะรื้อสัตว์ทั่วทั้งภพไตรอันไร้ร้างจากที่พึงพำนัก จักชนข้างสงสารสมุทัย เมื่อได้บรรลุประ สัพพัญญุตญาณแล้ว ไม่ช้าก็จะกลับมาเช้คพระอัสสสุลธารา พระราชบิดามารดรกับทั้งพระประยูร ชนตติวงศ์ด้วยผ้าปาวารพัสดุ์ กล่าว คือพระสัทธรรมอันประเสริฐ ท่านจงกลับไปกราบทูลข่าวสาสน์ ด้วยประการดังนี้

เมื่อนายฉันทได้สดับพระราชบริหาร จึงจึงมาเดินไปตามทางหน้อยหนึ่ง ดวงฤทัยมักก็ ทำลายออก ๗ ภาค จึงปลดเปลื้องเอาเครื่องทรงเข้าไปเก็บดอกไม้ปามามบูชาศพพญาม้าสินธพพลาง กล่าวว่ **กณฐเอ๋ย พ่อจงไปเสวยทิพย์สมบัติในรัตนนิพพานสวรรค์เถิด** แล้วก็บ้วนน้ำเข้าสู่กรุง กบิลพัสดุ์

เมื่อนายฉันทมาถึงพระนคร ชาวเมืองทั้งปวง ชวนกันมาถามข่าวว่า พระลูกเจ้าเสด็จไปแห่ง ไใด อาตมาทั้งหลายรู้แล้วจึงเข้ากราบทูล บรมกษัตริย์ ตรัสให้นายฉันทน์เข้าเฝ้า จึงตรัสถามข่าวพระราช โอรส นายฉันทน์ก็ถวายเครื่องประดับพระมหาสัตว์กับทั้งเครื่องม้า แล้วกราบทูลพรรณนาเหตุทั้งปวงแต่

หนหลัง สมเด็จพระปิตุราชมหาตูลา และพระนางพิมพา ยโสธรา บรรดาชาติตยวงศาจักราชทั้งหลาย ก็ค่อยคลายความโศกบรรเทาและพระราชบิดาก็ค่อยทรงสดับข่าว ซึ่งพระหน่อท้าวจะได้ตรัสแก่พระสัพัญญุตญาณสืบไป ประเพณีที่ ๗

และมีอาทิเช่น บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ประมัตถบารมี ๑๐ สิริเป็นสมมติสภารมี ๓๐, บุรุษโยธาพระมหาสัตว์อีก ๗ จำพวก คือ ศรัทธาพล วริยพล สติพล สมาธิพล ปัญญาพล

ตั้งข้อความตอนหนึ่งว่า ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ก็ทรงอนุสรณ์คำนึงถึงทศบารมีทั้ง ๑๐ ประการ จึงดำรัสเรียก ทศโยธาทหาร คือ พระบารมีทั้ง ๑๐ โดยสาระพระคาถาว่า **อายนตุ โภณโต อิธ ทานสีลา** เป็นอาทิ

และข้อความตอนหนึ่งว่า ลำดับนั้น ฝ่ายบุรุษโยธาพระมหาสัตว์อีก ๗ จำพวก คือ ศรัทธาพล เป็นอาทิ ก็มาประชุมพร้อมกัน ประดุจกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ แต่พระองค์ทรงอภิบาล บำรุงเลี้ยงมาสิ้นจิรกาล ด้วยอันนปานาหารวิธาลังการจาตุรงครคชทนาทือนอนันต์ จะนับมิได้ในอดีตภพ จงทอดพระเนตรข้าพระบาทจะรอนรบทหมู่มารปัจจามิตรให้ได้ชัยชนะในขณะนี้ แล้วประดิษฐานอยู่ในที่เฉพาะพระพักตร์ดูเห็นประจักษ์แก่นัยตา

เสด็จขึ้นทรงมงคลมหาคชาธาร กล่าวคือ ทัพปฏิภาณ อันจะต่อยุทธด้วยประทุษฐมารเสนา ประดิษฐานด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง คือ พระวริยบารมีเหนือแผ่นพื้นสีลปฐพีอจลสถาน ทรงพระขรรค์แก้ว คือ พระวชิรญาณปัญญา ด้วยพระหัตถ์ คือ พระศรัทธาประสาทโสมนัส

ทรงกระทำพระบารมีอันวิเศษแวดวายเป็นชั้นธวัธ ตั้งกำบังปัจจามิตรหมู่มาร มิได้เสด็จภูฐานการจารัตนบัลลังก์ ตั้งพระทัยขะขจิตมารดัสกร ทรงอนุสรณ์พิจารณาพระสมมติสภารมี กระทำพระเมตตากกรรมฐานอันประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นเบื้องต้น ทรงพระวิริยาธิฐานมั่นในพระกมล สันดานนิสัทนาการโดยบุรพาภิรมย์มิได้สะดุ้งต่อมารภัย

และมีอาทิ เช่น **เทเวเม ภิกขเวอนตา ปพฺพชิตน น เสวิตพฺพา** เป็นอาทิ (น.๒๔๒-๒๔๘) ตั้งข้อความอธิบายว่า

มีพุทธบรรหาร ตรัสพระสัทธรรมเทศนาว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทางอันลามกทั้งสองทางนั้น บรรพชิตอย่าพึงส้องเสพ แล้วก็ทรงตรัสเป็น กตตุกามยตาปุจฉาว่า ทางทั้งสองนั้นดังฤา? ตรัสวิสัชนาว่า คือ กามสุขัลลิกานุโยคทาง ๑ อตตกิลมณานุโยคทาง ๑ จึงตรัสปุจฉาต่อไปว่า **กามสุขัลลิกานุโยค** นั้นดังฤา ตรัสวิสัชนาว่า คือ ความปรารถนาในเบญจกามคุณทั้ง ๕ ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รสที่สัมผัส จัดเป็นกิเลสสามประการ ๑ และวัตถุสามประการ ได้แก่ความปรารถนาใน สวิญญานกทรัพย์แลอวิญญานทรัพย์สี่สรรพวัตถุต่างๆ นั้นประการ ๑

ตรัสปุจฉาต่อไปว่า **อตตกิลมณานุโยค** นั้นเป็นดังฤา? ตรัสวิสัชนาว่า คือ บุคคลจำพวกใดในโลกนี้ พิจารณาเห็นโทษในกามคุณอันอยู่ในฆราวาสเห็นอันสงสในเนกขัมมบรรพชา ก็ปลงเกศาแลหนวดออกบวช ในลัทธิเดียรฉิยภายนอกพระพุทธศาสนา แล้วประพฤติดิถี ฝ่ายปฏิบัติมีประการต่างๆ มีกระทำตนเป็นอเจลลชีเปลือย เป็นอาทิ

หลักพุทธธรรมที่ยกมาเป็นตัวอย่าง มีอาทิ

๑) **พรหมวิหารธรรม ๔** ได้แก่ เมตตา กรุณา มุติตา อุpekขา

๒) **เทวทูต ทั้ง ๔** ได้แก่ คนชรา คนเป็นพญาธิโรคา คนกระทำกาลกิริยา บรรพชิต

๓) กัตถัญญกตเวทียุได้แก่ กัตถัญญ รู้คุณท่าน กตเวทียุตอบแทนคุณท่าน

๔) บารมี ๓๐ ได้แก่ บารมี อุปบารมี ๑๐ พรหมัตถ บารมี ๑๐ สิริเป็นสมตังสบบารมี ๓๐ ทักสัน

๕) **ทางลามก ๒ ทาง** ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค คือ ความปรารถนาในเบญจกามคุณ
ทั้ง ๕ อตฺตกิลามัตถานุโยค คือ การประกอบตนให้ลำบากกายเปล่าๆ

๖) อริยมรรค ทางปฏิบัติสายกลาง มีองค์ประกอบ ๘ องค์

๓) โพรธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เหล่านี้ เป็นหัวข้อหลักพุทธธรรมสำคัญ โดดเด่น ตรงกับเนื้อเรื่อง เนื้อหา สาระบริบทที่ปรากฏใน ปฐมสมโพธิกถา ฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น ทั้งหัวข้อพุทธธรรมและคำอธิบายจะบรรยายถึง รายละเอียดหัวข้อหลักพุทธธรรมเหล่านี้ตามขอบเขตที่จำกัดไว้ในคู่สัญญาและวัตถุประสงค์ของ โครงการวิจัยในร่างรายงานฉบับสมบูรณ์ในโอกาสต่อไป

๘) **อิทธิบาท** คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ, คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์, ทางแห่งความสำเร็จ มี ๔ คือ ๑.ฉันทะ ความพอใจรักใคร่สิ่งนั้น ๒. วิริยะ ความพยายามทำสิ่งนั้น ๓. จิตตะ ความเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น ๔.วิมังสา ความพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลในสิ่งนั้น

จำง่าย ๆ ว่า มีใจรัก พากเพียรทำ นำจิตฝึกฝน ใช้ปัญญาสอบสวน ปรากฏในโพธิปักขิยธรรม คือ วิริยะ ฉันทะ จิตตะ หมายถึงธรรมอันเป็นฝึกฝนแห่งความตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรคมี ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔, สัมปชฌาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทริย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗ , มรรคมีองค์ ๘

สรุป หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ปรากฏว่ามี ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ประวัติคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถามีที่มา ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มเอกสารปฐมภูมิ (The first Documentary) หมายถึงคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ที่จารึกลงบนใบลานด้วยอักษรถิ่นและภาษาถิ่น (Dialects) อักษรธรรมอีสาน (โตธรรม) อีสาน และภาษาถิ่น (คำพูดคนอีสาน เช่น คำไทยกลางว่า แข่งเรือ คำไทยอีสานว่า ส่องเรือ, วิ่งแข่งกัน เล่นเสี่ยงกัน) เป็นคำเมืองเหนือ คำเมืองอีสาน, แข่งกลอง เสี่ยงกลอง ๒) กลุ่มเอกสารหัตถิภูมิ คือ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ที่แปลมาสู่ภาษาไทยกลางแล้ว จากอักษรธรรมอีสาน อักษรธรรมพายัพ อักษรขอมหวัดอักษรไทยน้อยของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) หรือภาษาอื่นได้ ๓) กลุ่มเอกสารตติยภูมิ คือ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ที่จดจารึกบนใบลาน แผ่นไม้ ผนังถ้ำ หน้าผา หลักเสาหิน แผ่นศิลาจารึก เป็นต้น ที่ยังคงรูปอยู่ในภาษานั้นๆ และที่ปวิวรรตมาสู่ภาษาไทยกลาง ภาษาถิ่นนั้น ซึ่งฉบับพิสดาร ๒๙ ประเภท พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ปรากฏเรื่องดังนี้ เริ่มประวัติพระพุทธเจ้า อัญเชิญจุติเทพบุตรสันเวสสันดร เริ่มพุทธประวัติ สิริมหาเมตตาสุบินนิมิต ประสูติสิทธารถฤๅมมาร และ แบ่งสรรวิธีกถาตุการศึกษาในบทนี้จะบอก การนับหน้า หนังสือใบลาน หลักการนับหน้าหนังสือใบลาน การประสมสระ ๘ ตัวกับพยัญชนะ ๓๓ ตัว ใช้แทนตัวเลข ตัวเลขอักษรธรรมอีสาน การอ่านออกเสียงตัวเลข ดังนั้นจึงได้อรรถาธิบายคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับอักษรธรรมอีสาน ๒๙ ประเภท และหลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ปรากฏหลักพุทธธรรม มี เมตตา กรุณา เป็นธรรมะ ข้อที่ ๑,๒ ในพรหมวิหารธรรม ๔ ข้อ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุpekขา ซึ่งปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ประเภทที่ ๑ วิวาหมงคลปวิวรรต ปรากฏในฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พิมพ์จำหน่ายที่

เสียงเซียงจิงเจริญ ถนนบำรุงเมือง แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ.ไม่ปรากฏ
 หน้า ๕๕-๕๗ ข้อความ... เมื่อพระสิริมหายาราชบุตร ได้ทรงสดับข่าวสาสนพระสิริสุทโธทนราช
 กุมาร แม้ยังไม่ได้ที่ศนาการก็เกิดพระกมลดำริเสนาหา เหตุบุพเพสันนิวาสเนื่องมาแต่อดีตกาล พระคันถ
 รจนจารย์ จึงกล่าวพระคาถาว่า ปุพเพว สนนิวาเสน เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ความเสนาหา
 บังเกิดด้วยอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือบุพเพสันนิวาส กับทั้ง ปัจจุบันประโยชน์ มีครุวนาดุดอกดวงอุบล
 ชาติ อันอาศัยซึ่ง อุทกวาริเป็นที่ตั้ง จึงบังเกิดขึ้นใน ชลธิ ซึ่งบารมี ๑๐ อุพบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐
 สิริเป็นสมตังสบบารมี ๓๐, บุรุษโยธาพระมหาสัตว์อีก ๗ จำพวก คือ ศรัทธาพล วิริยพล สติพล สมาธิพล
 ปัญญาพล และมีหลักธรรมที่ยกมาเป็นตัวอย่างในเรื่องดังที่กล่าวไว้ในเรื่องแล้ว

บทที่ ๔

วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน

ในรายงานการวิจัยบทนี้ คุณค่าปฐมสมโพธิกถาที่มีต่อ เอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ ของประชาชนชาวพุทธไทยอีสานมี ๓ ประเด็น

๔.๑.๑ คุณค่าทางด้านประวัติพระพุทธรเจ้า

๔.๑.๒ คุณค่าทางด้านหลักพุทธธรรม

๔.๑.๓ คุณค่าทางด้านวิถีชนชาวพุทธไทยอีสาน

การวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมโบราณต่อสังคมอีสาน ดังนี้

๔.๑ คุณค่าปฐมสมโพธิกถาที่มีต่อเอกลักษณ์อัตลักษณ์ของประชาชนคนอีสาน

จะได้กล่าวถึงคำว่า คุณค่า มีความหมายที่พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๒๔๑-๒๔๒ ให้คำจำกัดความไว้ว่า น. มูลค่าหรือราคา ของสิ่งใดๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ที่มีประโยชน์ในการใช้สอยแลกเปลี่ยนหรือทางจิตใจเป็นต้น บางอย่างก็ประเมินเป็นเงินได้ บางอย่างก็ประเมินเป็นเงินไม่ได้ เช่น ทองคำ มีค่า เวลา มีค่ามาก ; จำนวนเงินที่เป็นราคาส่งของ หรือบริการเป็นต้น เช่น ค่าจ้าง ค่าเช่า ค่าโดยสาร ค่าอาหาร; (คณิต) จำนวน หรือตัวเลขที่ระบุปริมาณ หรือ ขนาดของตัวแปร; ค่าครองชีพ ค่าใช้จ่ายดำรงชีพ ค่าจ้าง (กฎ) น. เงินที่นายจ้างและลูกจ้าง ตกลงกันจ่ายเป็นค่าตอบแทน ในการทำงานตามสัญญาจ้าง สำหรับเวลาทำงานเป็นปกติ เป็นรายชั่วโมง รายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน หรือระยะเวลาอื่น หรือจ่ายให้โดยคำนวณตามผลงานที่ลูกจ้างทำได้ ในเวลาทำงานปกติของวันทำงาน ฯลฯ

๔.๑.๑ คุณค่าด้านประวัติของพระพุทธรเจ้า

ประวัติพระพุทธรเจ้า เราทราบ เรื่องราวพระพุทธรเจ้าในปฐมสมโพธิกถามากกว่าจากที่แห่งอื่น เพราะส่วนมาก เราทราบจากการศึกษา ในหนังสือตำราเรียนรายวิชาพุทธประวัติ ตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาถึงมัธยมศึกษาโท-เอก หรือผู้สนใจที่เป็นฆราวาสก็ศึกษา ธรรมศึกษาชั้นตรี ธรรมศึกษาชั้นโท ธรรมศึกษาชั้นเอก ได้ศึกษาส่วนน้อยไม่ลึกซึ้งไม่กว้างไกลเพียงพอ แต่ในการวิจัยนี้ เราได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับ ประวัติพระพุทธรเจ้า ลึกซึ้งกว้างขวาง เช่น เราเรียนพุทธประวัติจากดุสิตสวรรค์ เทวโลก, ในรายวิชามัธยมศึกษาและธรรมศึกษาตรี-โท-เอก เราเริ่มพุทธประวัติที่เมืองมนุษย์ มนุสโลกเราเริ่มเมื่อพระเจ้าโอกการาช สร้างเมืองกบิลพัสดุ์ มหานคร แต่ในปฐมสมโพธิกถา เราทราบเรื่องราวเกี่ยวกับเรื่องสักกชนบท ซึ่งมีความเป็นมาอย่างไร

สักกชนบท ตั้งอยู่ในชมพูทวีปตอนเหนือใกล้ป่าหิมพานต์ ที่ได้ชื่อว่าสักกชนบท เพราะตั้งขึ้นในดงไม้สักกะ ที่ปรากฏในอรรถกถาแห่งสัมมาปริพาชณียสูตรว่า ในต้นกล้วย (ภททกัป) พระพุทธรเจ้าของเราทั้งหลาย ได้เสวยพระชาติเป็น พระเจ้ามหาสมมติ มีพระราชโอรส นัดเป็นตา สืบต่อกันมาเป็นลำดับ คือ พระเจ้ามหาสมบัติพระเจ้าโรหะ วรโรหะ กัลปยาณะ วรกัลปยาณะ มันทาตุ วร

มันธาตุ อุโบสถ จระ อุปจาระ มฆเทวะ เป็นต้น สืบกันมาจนถึง ๘ หมื่น ๔ พันองค์ จึงถึงโอกกากวงศ์ที่ ๓ โอกกากวงศ์ที่ ๑ มีกษัตริย์สืบกันมาหลายชั่วกษัตริย์ จึงถึงโอกกากวงศ์ที่ ๒ และที่ ๓ นี้เราได้ทราบ ประวัติสักกชนบท โดยสังเขปดังกล่าวแล้วเป็น **ความเกิดขึ้นแห่ง สักกชนบท**

เรื่องอุบัติแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ เราทราบ ประวัติพระพุทธเจ้า เริ่มแรกจาก **ดุสิตสวรรค์** เมื่อพระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล และเทวบริษัจากหมื่นโลกธาตุ ทูลอัญเชิญเทพบุตรเวสันดร หรือ สันดุสิตเทวราช จุติจากสวรรค์ บังเกิดเป็นสิทธัตถกุมาร และตรัสรู้เป็นพระเจ้าโปรตสัตว์โลกให้หลุดจากวงจรวัฏสงสาร พ้นจากอำนาจกิเลสมูล คือ รากะ โทสะ โมหะ ความพิสดารว่า ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์แห่งเราบังเกิดในสกุลพราหมณ์มหาศาลมีนามว่า **กบิลพราหมณ์** เล็งเห็นโทษเบญจกามคุณ จึงออกผนวชไปสร้างบรรณศาลาในป่าหิมวันตประเทศและในภูมิประเทศแห่งนั้น มีกอหญ้าลาดาวลัย เวียนเป็นปทักษิณาวรรตผันไปฝ่ายปาจิณทิศทั้งสิ้น บริเวณนี้จึงเป็นพื้นที่สิริมงคล บรรดาฝูงสัตว์ใหญ่ มีสิหัพพคัมภีร์ซึ่งมฤคสุกรมา และพิหารไฉ่หนู งูไฉ่ซึ่งมณฑกชาติมาตานั้นแล้ว ก็ได้ติดตามต่อไป สัตว์ที่แพ้นกลับไล่คุกคามเอาสัตว์ที่มีอำนาจ ให้ปลาสนากการกลับไป พระดาบสรู้แจ้งเหตุนี้ จึงจัดแจงสร้างบรรณศาลาอาศัยอยู่ในที่นั้น ครั้นเห็นพระกุมารทั้งหลาย ยাত্রาพลนิกายมา จึงถามได้ความหมายว่า พวกนี้สืบแสวงหาที่จะสร้างพระนครแห่งใหม่ ก็มีความกรุณา ประรณนาจะอนุเคราะห์ จึงบอกเหตุว่า บพิตฺรจงสร้างพระนครแห่งใหม่ลงในที่บริเวณบรรณศาลาของอาตมานี้เถิด ในภาคภาคหน้าเมืองนี้ จักเป็น อัครมหานครปรากฏในชมพูทวีป ฌีวาบุรุษผู้บังเกิดในพระนครนี้ จะมีอายุภาพมาก ส่วนอาตมาจะไปสร้างบรรณศาลาอยู่ ณ ที่ข้างหนึ่งนอกพระนคร จงตั้งนามบัญญัติชื่อว่า **กรุงกบิลพัสดุ์ ราชธานี** เกิด พระราชกุมารทั้ง ๔ มีพระโอกกากมุขเชษฐาธิราช เป็นประธาน จึงได้สถาปนาพระนครและปราสาทราชธานีเวศนสถานลงในที่บริเวณนั้นๆ ตามคำชี้แนะของพระดาบส เสร็จแล้วก็เสด็จเข้าอาศัยสถิตสำเร็จนิวาสกิจกับหมู่อำมาตย์และราษฎรประชาราษฎร์โดยชอบ อันนี้เป็นเรื่องอุบัติแห่ง **กรุงกบิลพัสดุ์มหานคร** ดังพรรณนามา (น.๔๒-๔๓)

เรื่องต้นเหตุแห่งศักราชสกุล กาลต่อมา หลังการสถาปนา กรุงกบิลพัสดุ์มหานครแล้ว อำมาตย์ทั้ง ๘ จึงปรึกษากันว่า บัดนี้ พระราชกุมารทั้งหลายทรงเจริญวัฒนา ควรจะจัดการทำ อาวาทวิวาหมงคลการตามพระราชประเพณีแล้ว จึงชวนกันเข้าไปกราบบังคมทูล ปรึกษาว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะไปขอพระราชธิดาแห่งกษัตริย์เมืองอื่นมาอภิเษกกับด้วยพระองค์ พระราชกุมารตรัสตอบว่า เราไม่เห็นนางชัฎยราชธิดากษัตริย์อื่น จะเป็นบรมชัฎยราชชาติเรสมือเหมือนตัวเรา เกรงว่าราชบุตรราชธิดาของเราที่จะบังเกิดนั้น จะไม่เป็นชัฎยชาติอันบริสุทธิ์ ฝ่ายบิดาบ้าง ฝ่ายข้างมารดาบ้าง ก็จะถึงซึ่งชาติสัมภเวยเสื่อมเสียชัฎยวงศ์ไป เพราะเหตุนี้ เราทั้งหลายพอใจจะอภิเษกสังวาสกันด้วยพระกนิษฐราชภคินีแห่งเรา ชัฎยวงศ์ของเราจึงจะบริสุทธิ์ชัฎยสัมภินทชาติโดยแท้ และพระราชกุมารทั้งหลาย จึงตั้งไว้ซึ่งเชษฐภคินีองค์เดียวนั้นในที่เป็นราชมารดาแล้ว ก็กระทำสกสกสังวาสด้วยพระกนิษฐภคินีทั้ง ๔ นางนั้นเป็นคู่ๆกันด้วยกลัวชาติสัมภเวย จงเจริญด้วยพระราชบุตรพระราชธิดาเป็นอันมาก เหตุตั้งนั้นกษัตริย์ทั้งหลายในกรุงกบิลพัสดุ์ จึงได้นำมาปรากฏว่า **ศักราชตระกูล เพราะทำสกสกสังวาสในราชวงศ์แห่งตนๆ** อันนี้เป็นเรื่องต้นอุบัติเหตุแห่งศักราชตระกูล โดยแท้ (น.๔๔)

๔.๑.๒ คุณค่าทางด้านหลังธรรม

คุณค่าด้านหลักธรรมในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา มีประโยชน์ ๓ ด้าน คือ

๑. ด้านพุทธประวัติ

๒. ด้านหลักพุทธธรรม

๓. ด้านนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบัน

๑. ด้านพุทธประวัติ หรือประวัติของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา เริ่มตรงเมื่อพระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล ทูลอัญเชิญเสด็จเทพบุตรเวสสันดร หรือสันตุสิตเทวราชจากดุสิตสวรรค์เทวโลก จุตกลงมาเป็นพระพุทธเจ้า โปรดสัตว์โลก ให้พ้นจากราคะ โทสะ โมหะ

ในปฐมสมโพธิกถา พุทธประวัติเริ่มจากตอนนี้

ในกาลนั้น สุททาวาสสัมมาพรหมทั้งหลายประดับเครื่องพรหมภรณ์ทิพย์แล้ว ลงมาเที่ยวทั่วหมื่นโลกธาตุอุโฆษณากการ พุทธโกลาหลแก่มวลมนุษย์ว่า ดูกรท่านทั้งหลาย ผู้นฤทุกข์ เบื้องหน้าแต่นี้ไปอีกแสนปี พระสัพพัญญูจะบังเกิดในโลก ถ้าใครจะใคร่พบเห็น จงเว้นจากเบญจกัณโถวทั้ง ๕ กระทำกุศลต่างๆ เหตุตั้งนั้น เทพดาและพรหมทั้งหลายได้ทราบพุทธโกลาหลนี้ จึงสโมสรสนนิบาตปรึกษากันว่า เหล่าสัตว์ผู้ใดหนอ จะได้ตรัสเป็นพระสัพพัญญูในโลก ครั้นลู่กาลลงไปอีกแสนปี ปัญจบุพพนิมิตทั้ง ๕ อย่าง บังเกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์ใด เทพดาพรหมทั้งปวงก็ทราบประจักษ์ว่า สันตุสิตเทวราชของคณีนี คือพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นแท้ ดังนั้น

ท้าวมหาพรหมทั้งหมื่นจักรวาล กับกามาพจรเทวราชทั้ง ๖ ชั้น และท้าวจตุมหาราช จักรวาลและสี่ๆ สิริเป็นท้าวมหาพรหม ๔ หมื่นพระองค์ และเทพดาทั้งหลายอันเศษชวนกันมาสนนิบาตในมณฑลจักรวาลนี้ พาเอาเทพเจ้าในจักรวาลนี้มาสนนิบาตในมณฑลจักรวาลนี้ มสมเด็จพระอมรินทราธิราชไปสู่ดุสิตเทวโลก เข้าสู่ทิพยวิมานแห่งพระโพธิสัตว์ กราบทูลอาราธนาเหตุตั้งนั้น พระสัพพัญญูเจ้า เมื่อได้จึงบังนุชพระคาถาสำแดงเหตุในหนหลังว่า ยาหิ ดุสิต กาเย เป็นอาทิ แปลเนื้อความว่า กาลเมื่อตถาคตเป็น สันตุสิตเทวราชอยู่ในดุสิตเทวโลก เทพบรรพชิตมาทูลอาราธนา ข้าแต่พระองค์ผู้มีเพียรเป็นอันมาก กาลบัดนี้สมควรที่พระองค์จะจตุกลงไปบังเกิดในศุภกัณโถวเทพดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาล มายกทศนขสมโณธานสมุขลิตอัญชลีทูลอาราธนาวิงวอนพระมหาสัตว์เจ้าว่าข้าแต่พระองค์ผู้มฤตยู พระองค์ทรงบำเพ็ญทศบารมี ใ้จะปรารณาสักการสมบัตติ มารสมบัตติ พรหมสมบัตติแลจักรวรรตสมบัตตินั้นหาได้ ตั้งพระทัยปรารณนาภาวะตรัสเป็นพระสัพพัญญูจะกู่ชนสัตว์โลกให้บรรลुพระอมตมหานฤพาน เหตุตั้งนั้น กาลบัดนี้ก็เป็นสมัยเพื่อประโยชน์จะได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะได้โปรดสัตว์โลกครั้งนี้

ในลำดับ พระมหาสัตว์ยังมิได้รับปฏิญาณเทพนิกรอันมาอาราธนาทรงพิจารณาปัญจมหาวิโลกนทั้ง ๕ ทรงกำหนดกาล ทวีป ประเทศ และตระกูลว่า ข้าพเจ้าจะได้บังเกิดในตระกูลกษัตริย์และตระกูลพราหมณ์ อันโลกนับถือว่าในกาลบัดนี้ โลกสมมุติว่า ตระกูลกษัตริย์ ประเสริฐกว่าตระกูลพราหมณ์ ควรที่อาตมาจะบังเกิดในตระกูลกษัตริย์ และพระเจ้าสิริสุทโธทนะมหาราช จะเป็นพระราชบิดาแห่งอาตมา แล้วทรงพิจารณาพระราชชนนีว่า ธรรมว่า พระพุทธมารดาจะเป็นสตรี มีสันดานอันต่ำช้า ชาติโลเลต่างๆ มีเป็นนักร้องสุรา เป็นอาทินั้น หาได้แต่จะต้องบำเพ็ญบารมีมาถึงแสนกัปป์บริบูรณ์ ทรงบำเพ็ญปัญจสีลาจารวัตรอันบริสุทธิ์ พระเทวโองคนี้จะเป็นมารดาแห่งอาตมา

เมื่อทรงพิจารณาเบญจมหาวิโลกนทั้ง ๕ แล้ว กระทำการสงเคราะห์แก่เทพยดาทั้งปวง โปรดประทานปฏิญาณว่า ดูก่อนท่านทั้งหลายผู้มนุษย์ทุก ๆ กาลนี้ควรที่อาตมาจะจุติลงไปบังเกิดเป็นพระสัพพัญญูโปรดสัตว์โลกทั้งปวง ท่านทั้งหลายจงกลับสู่นิवासฐานแห่งตนๆ เกิด

เมื่อทรงส่งเทพยดาทั้งหลายแล้ว ก็เสด็จแวดล้อมด้วยเทพยบริวารไปสู่ทิพยนิมิตวันในดุสิตเทวโลก เสด็จชมทิพยพฤษกษชาติอันมีพันธ์ต่างๆ เทพบริวารทั้งหลายทูลตักเตือนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มนุษย์ทุก ๆ ขออัญเชิญเสด็จพระองค์จุติจากดุสิตเทวโลกนี้เถิด จงไปบังเกิดในมนุษย์สุคติตรัสเป็น พระสัพพัญญูโปรดสัตว์โลก แล้วก็ทูลสรรเสริญสรรพคุณที่ทรงบำเพ็ญสั่งสมมาแต่ก่อน

สมเด็จพระมหาสัตว์ก็จุติในทิพยอุทยานนั้นลงสู่ปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระสิริมหามายราชเทวี พระอัครมเหสีแห่งพระเจ้าสุทโธทนมหาราชย์ กรุงกบิลพัสดุ์ เหตุตั้งนั้นพระคันธธนาจารย์จึงกล่าวนิคมคาถาในที่สุด ประจักษ์ว่า กตญชลีเทเวหิ เป็นอาทิ อรรถธิบายความก็ซ้ำเหมือนนัยถวายมาแล้วแต่หนหลัง ศึกษาค้นคว้าวิจัยแล้วพบว่า พระพุทธประวัติหรือประวัติของพระพุทธเจ้าตอนนี้เริ่มตั้งแต่อุบัติขึ้นในดุสิตสวรรค์เทวโลกสถิตในสวรรค์ชั้นดุสิตเป็นสมเด็จพระเวสสันดรเทวราช เสวยทิพยสุขสมบัติได้รับอัญเชิญเสด็จจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเทวโลก จุติลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์โพทรรแห่งพระนางสิริมายามหาราชเทวีแห่งพระเจ้าสิริสุทโธทนมหาราชย์ กรุงกบิลพัสดุ์ ดังกล่าว

แตกต่างจากพระพุทธประวัติ หรือประวัติของพระพุทธเจ้าที่ได้ศึกษามาในตำราเรียนรายวิชาพระพุทธประวัติ หรือประวัติของพระพุทธเจ้า ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจัดให้ศึกษาเป็นหลักสูตร รายวิชา พระพุทธประวัติ สำหรับนักเรียนชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก และสำหรับธรรมศึกษาชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก

ความแตกต่างกัน

(๑) จุดเริ่มต้น พุทธประวัติที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา เริ่มต้นที่สวรรค์ชั้นดุสิตในเทวโลก สิ้นสุดเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน และอันตรธาน ๕ เหมือนกัน

(๒) โครงสร้างใหญ่ เนื้อเรื่อง เนื้อหา สาระ ส่วนใหญ่เหมือนกัน ลงกันได้

(๓) โครงสร้างเล็ก เนื้อเรื่อง เนื้อหา สาระ ส่วนน้อยเท่านั้น ที่ไม่เหมือนกัน แต่มีขัดแย้งเล็กน้อยไม่เสียรูปแบบ อนุโลมได้

(๔) รายละเอียด ถ้อยคำ ลำนวน ข้อปลีกย่อย ข้ออุปมา อุปมัย มีคลาดเคลื่อนกันบ้าง เป็นธรรมดาของนักประพันธ์ทั่วไป

(๕) ขนาดของความสั้น ความยาวของเรื่อง ขึ้นอยู่กับหลักทฤษฎี แนวคิด ของผู้ประพันธ์ เนื้อเรื่อง จากผลงานสำรวจ^๑ พบว่า มีขนาดความยาวของเรื่องที่สมบูรณ์ตั้งแต่ ๒๕ ประจักษ์ หรือผูกถึง ๓๒ ประจักษ์หรือผูก

(๖) เครื่อพระประยูรวงศาญาติ

จากการศึกษาค้นคว้ารายงานวิจัย พบว่า เครื่อพระประยูรวงศาญาติแห่งพระพุทธเจ้าของเรา ที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถาแตกต่างจากเครื่อพระประยูรวงศาญาติแห่งพระพุทธเจ้าสมณโคดม ที่ได้ศึกษาเรียนรู้มาในตำราเรียนรายวิชาพระพุทธประวัติหรือประวัติแห่ง

^๑ อรรถย เลี้ยงจินดาถาวร; โสรัจ นามอ่อน. โครงการศึกษา รวบรวม และจัดสร้างฐานข้อมูลหนังสือใบลาน. จังหวัดอุบลราชธานีสำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี พ.ศ.๒๕๔๓-๒๕๔๔.

พระพุทธเจ้า ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จัดให้ศึกษาเป็นหลักสูตรรายวิชา พระพุทธประวัติ สำหรับนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก และสำหรับธรรมชั้นตรี ธรรมศึกษาชั้นโท และธรรมศึกษาชั้นเอก

ตั้งข้อความเริ่มต้นว่า ดังได้รู้ว่า สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ (พระพุทธเจ้า พระพุทธโคดม) ของเราทั้งหลายเกิดเป็นพระเจ้ามหาสมณติเวราชปฐมกษัตริย์ เสวยราชสมบัติเป็นมหิสราธิบดีในสกลชมพูทวีปนี้ มีพระราชโอรสเสวยราชสมบัติสืบพระราชวงศ์มาเป็นลำดับถึง ๑๑ พระองค์ด้วยกัน

ลำดับแต่นั้น พระราชวงศ์นางศุภเทษได้เสวยราชสมบัติสืบกษัตริย์ต่อมาถึง ๘๔,๐๐๐ พระองค์ และมาถึงพระเจ้าปฐมโศกการาชได้เสวยราชสมบัติสืบต่อกันมาหลายชั่วกษัตริย์ จึงมาถึงพระหุติยโศกการาช ได้เสวยราชสมบัติสืบต่อกันมาหลายชั่วกษัตริย์แล้ว จึงมาพระเจ้าตติยโศกการาชสืบราชสมบัติต่อมาโดยทศพิธราชธรรม

ครั้นสืบมา ณ กาลภายหน้า พระมหาลิขิตผู้ใหญ่สิ้นพระชนม์ลง สมเด็จพระบรมกษัตริย์ได้ทรงนำนางราชธิดาอื่นมาตั้งไว้ที่อัครมเหสีผู้ใหญ่ แลนางมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง ทรงนามชั้นตุมหาราชกุมาร ครั้นพระราชกุมารมีพระชนม์ได้ ๕ เดือน จึงนำขึ้นเฝ้าพระราชธิดา พระราชบิดาทอดพระเนตรแล้วก็ทรงพระสเนหาปราโมทย์ จึงดำรัสพระราชพรแก่นางผู้เป็นมารดาว่า **เจ้าจะปรารถนาพรอันใด ก็จะได้สำเร็จมโนรส** และเมื่อนางนั้นได้โอกาส จึงทูลขอราชสมบัติให้แก่บุตรของตน

จากข้อความเหล่านี้ เราพบว่าจำนวนพระประยูรญาติมีมากจำนวนหมื่นๆ พระองค์ ซึ่งมากกว่าจำนวนพระประยูรญาติที่ปรากฏในพระพุทธประวัติ หลักสูตรรายวิชาพระพุทธประวัติสำหรับนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก และสำหรับธรรมศึกษาชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก

หลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา มีจำนวนมากได้นำเสนอ มีอาทิ เช่น โอวาทปาฏิโมกข์ ๓ ไตรสิกขา ๓ อริยสัจ ๔ อนุบุพเพกขา ๔ สังฆะวัตถุ ๔ เบญจกามคุณ ๕ เบญจศีลเบญจธรรม ๕ คารวธรรม ๖ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ มงคล ๓๘ ประการ ฯลฯ

แต่จะนำมาอธิบายไว้ในการศึกษาวิเคราะห์ในรายงานฉบับสมบูรณ์นี้ เพียง ๒ หัวข้อ คือ พุทธจริยา ๓ พรหมวิหาร ๔ เท่านั้น โดยมีอธิบายดังต่อไปนี้

๒. ด้านหลักพุทธธรรม พุทธจริยา^๒ หมายถึง พระจริยวัตรของพระพุทธเจ้า, การบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า ๓ ประการ คือ

๑. โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก
๒. ญาคัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ
๓. พุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทธเจ้า

มีอธิบายความย่อ **โลกัตถจริยา** การบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก ในการวิจัยนี้ หมายถึงโลก ๓ คือ เทวโลก มนุษยโลกและยมโลก นับแต่ได้รับพุทธพยากรณ์ จากพระที่ปึงกรพระพุทธเจ้า เมื่อบวชเป็นดาบส ทรงเสวยพระชาติเป็นสัตว์เดียรัจฉานไม่เล็กกว่ามด ไม่โตกว่าช้าง ทรงบำเพ็ญสมมติสภารมี ๓๐ ทศ เสวยพระชาติเป็นพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ พระเจ้า ๕๐ ชาติ เป็นพระเจ้า ๑๐ ชาติ ทรงบำเพ็ญพระบารมี บารมี ๑๐ ทศ อุปบารมี ๑๐ ทศ และปรมัตถบารมี ๑๐ ทศ รวมเป็นสม

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมมิต จำกัด, พ.ศ.๒๕๕๔, หน้า ๒๗๐.

ตั้งสภารมี ๓๐ อันมีทานบารมี ทานอุบารมี และทานปรมัตถบารมี เป็นเบื้องต้น และมีอุปเพกขาบารมี อุปเพกขาอุบารมีและอุปเพกขาปรมัตถบารมีเป็นที่สุด สิ้นเวลา ๔ อสงไขยแสนโกฏิ การให้ทานภายนอกทำให้ข้าวน้ำโภชนาหาร ทรัพย์สมบัติกองรวมกันจากพื้นปฐพีสูงถึงอกนิภฐาพรหมโลก ควักลูกตา อวัยวะในร่างกายนอกจากพื้นปฐพีสูงถึงพรหมโลก ให้ชีวิตตัดศรีษะให้เป็นทานให้ภริยานางมัทรี และโอรสให้ปัญจมหาทาน เป็นวาระสุดท้าย เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร จึงมาอุบัติเป็นพระสิทธัตถกุมารปิโยรสของสมเด็จพระสิริสุทโธทนมหาราชผู้พุทธบิดา และพระนางสิริมหามายาราชเทวี ครองกรุงกบิลพัสดุ์

พระสิทธัตถราชกุมาร ได้รับอภิเษกสมรสขึ้นครองราชย์สมบัติเมื่อมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา เสด็จออกบรรพชาเมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า เมื่อพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา เสด็จเทศนาโปรดชาวประชาเวไนยกร ๔๕ พรรษา และเสด็จดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา บนพระแท่นอนุไสยาสน์ ระหว่างนางรังทั้งคู่ ณ สาลวโนทยานของมัลลกะศตริย์ลิจฉวี เมืองกุสินาราย ประเทศอินเดีย

อรรถธิบายความย่อ ญาณกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระประยูรญาติ ในการวิจัยนี้หมายถึงวงศาคุณาญาติที่เป็นสายโลหิตทั้งฝ่ายพุทธบิดาและฝ่ายพุทธมารดาชายกรุงกบิลพัสดุ์ และชาวเมืองเทวทหนคร

๓. ด้านนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบัน คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา พิสตาร ๒๙ ปริเฉท พระนิพนธ์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ^๓ และคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา พิสตาร ๓๑ ปริเฉท ฉบับโบราณภูมิปัญญาอีสาน อักษรธรรมอีสาน (Dialects) โตรธรรมอีสาน ภาษาถิ่นอีสาน (คำเมืองไทอีสาน) สำนวนไทยอีสาน ของคนอีสานโดยคนอีสาน เพื่อคนอีสาน^๔ ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา พิสตาร พระสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส มี ๒๙ ปริเฉท/ผูก ดังเช่นใน **ปริเฉทที่ ๑ วิวาทมงคลปริวรรต** กล่าวถึงความเป็นมา ในต้นฉบับกับนี้ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เกิดเป็นพระเจ้าสมมุติเทวราชปฐมกษัตริย์ เสวยราชสมบัติเป็นมหิสราธิปไตย ในชมพูทวีปนี้ มีพระราชโอรสสี่บราห্মวงศ์ ๑๑ พระองค์ด้วยกัน ลำดับแต่นั้นมา พระราชวงศานวงศ์ได้เสวยราชสมบัติสืบกษัตริย์มาถึง ๘๔,๐๐๐ พระองค์ กระทั่งถึงพระเจ้าตติยโอกกากราชที่สาม ทรงมีพระราชบุตร ๔ พระองค์ และพระราชธิดา ๕ พระองค์ ครั้นสืบมากาลภายหน้า พระมเหสีผู้ใหญ่สิ้นพระชนม์ลง สมเด็จพระบรมกษัตริย์ ทรงนำราชธิดาองค์อื่นๆมาตั้งไว้ ณ องค์อัครมเหสีผู้ใหญ่ แลนางนั้นมีพระราชโอรสหนึ่งพระองค์ ครั้นพระราชโอรส (กุมาร) มีพระชนม์ได้ ๕ เดือน พระราชมารดาประดับเครื่องราชกุมารด้วย **ปัลลธนาภรณ์** นำขึ้นเฝ้า พระราชบิดาทรงเสนาหาปราโมทย์ จึงทรงดำรัสต่อพระนางผู้เป็นมารดาว่า เจ้าจะปรารถนาอันใดจะได้สำเร็จมโนรถ พระนามสบโอกาส จึงเพ็ญทูลวิงวอนขอราชสมบัติให้แก่บุตรของตน จึงคอยทวงทีเมื่อเสด็จเข้าสู่ที่สิริครรภไสยาสน์ เพ็ญทูลวิงวอนว่า พระองค์ ทรงเป็นบรมกษัตริย์ ได้ออกพระโอษฐ์แล้ว จะมีโปรดพระราชทานแก่หม่อมฉัน ไม่สมควร พระเจ้าตติยโอกกากราช ทรงคิดละอาพระทัย จึงดำรัสให้หาพระราชโอรสทั้ง ๔ พระองค์มาเฝ้า แล้วตรัสเล่าความตามนัยหนหลัง แล้วตรัสว่าเจ้าจะ

^๓ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พิสตาร ๒๙ ปริเฉท. พิมพ์จำหน่ายที่ เลียงเชียงจางเจริญ ถนนบำรุงเมือง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร, พ.ศ. ไม่ปรากฏ.

^๔ โครงการปริวรรตอักษรธรรมอีสาน, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน อุบลราชธานี พ.ศ. ๒๕๔๓.

ปรารภณารัฟลักเท่าใด จงนำไปเถิด เหลือไว้แต่ คชาราชอัสตงครถ สำหรับพระนคร จงพาเอาจตุรงค์
 นิกรทั้งปวงไปจากนครนี้ เพื่อช่วยรักษาสัตย์ของพ่อไว้ ต่อไปเมื่อพ่อวรรคแล้ว จึงกลับคืนมาเอาราช
 สมบัติ แล้วตรัสกะอามาศย์ ๘ นาย ให้ไปพร้อมพระราชโอรส ราชธิดา ให้ช่วยบำรุงรักษา อย่าให้มี
 อันตรายได้ พระราชกุมารรับพระราชบริหารแล้ว กราบถวายบังคมลาทั้งน้ำตา ทูลขอมาขอโทษพระ
 ราชบิดาแล้ว นำพระราชภาคินีและกนิษฐา และอามาศย์ ๘ คนบริวาร นำพลบ่าหน้าสู่ป่าหิมพานต์
 แสงวหาสถานที่สร้างพระนครใหม่ ในกาลครั้งนั้น มีกบิลดาบสโพธิสัตว์ ผู้รู้ภูมิประเทศแห่งนั้น มีก
 ญ้าและกอลดาวัลย์ เวียนเป็นปทักษิณวรรชเวียนไปฝ่ายปาจิณทั้งสี่น ผู้สัตว์ทั้งหลายเป็นต้นว่า สห
 พยัคฆ์ ไกล่ฤคสุกรมมา พินหารไล่หนุ ฐไกล่ณทกชาติ (กบ-เขียด) มาถึงที่นั้นแล้ว ก็มีอาจิตติดตามต่อไปได้
 สัตว์ที่แพ้ถูกไล่มานั้น กลับไปคุกคามไล่สัตว์ที่มีอำนาจ ให้ปลานาการกลับไป เพราะเป็นที่ชัยมงคลภูมิ
 ประเทศ ท่านฤาษีดาบสกบิลพัสดุ์แจ้งเหตุดังนี้ จึงได้จัดแจงสร้างบรรณศาลา อาศัยอยู่ในที่นั้น ครั้น
 พระโพธิสัตว์กบิลดาบสเห็นพระราชกุมารทั้งหลาย ยাত্রาพลนิกรมาเป็นอันมาก จึงไถ่ถามได้ความว่า
 สืบแสวงหาที่จะสร้างพระนครใหม่ ก็มี**ความกรุณาปรารภณางจะอนุเคราะห์** จึงบอกเหตุว่า บพิตรจง
 สร้างพระนครลงในบริเวณ บรรณศาลาของอามาตมานี้เถิด แลเมืองอันนี้นานไปภายหน้าจะเป็นอัคร
 นคร ปรากฏในชมพูทวีป ส่วนอาตมาที่จะสร้าง สร้างบรรณศาลาอยู่ ณ ที่ข้างหนึ่งนอกพระนครบพิตร
 จงตั้งนามกรเมืองนี้ชื่อ **กรุงกบิลพัสดุ์** เถิด เสร็จแล้ว ก็เสด็จเข้าอาศัย สถิตสำเร็จกิจवासถาน พร้อมหมู่
 อามาศย์และราษฎรประชางตรงค์โยธาทั้งหลายในพระนครนั้น อันนี้เป็นเรื่องอุบัติเหตุแห่ง**กรุง
 กบิลพัสดุ์มหานคร** โดยนัยพนนณนามานี้ ลำดับนั้น อมาตย์ ๘ จึงปรึกษาหารือกันว่า พระราชกุมาร
 และพระราชกุมารทั้งหลายของเรา ก็ทรงเจริญวัยวัฒนา ถ้ายังอยู่ในสำนักพระราชบิดา ตามราช
 ประเพณี ก็ทรงกระทำอาวาทวิวาหการ แล้ว ก็กาลบัดนี้เราทั้งหลายเป็นผู้ใหญ่ที่ทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าให้มาทำนุบำรุงบริรักษ์พระราชกุมาร และการอันนี้ก็เป็นการธุระของเรา ควรจะจัดแจงจะชอบ
 ก็ชวนกันเข้าเฝ้า กราบบังคมทูลปรึกษาว่า **ข้าพพระพุทธเจ้า จะไปขอพระราชธิดาแห่งกษัตริย์เมือง
 อื่นมาอภิเษกกับด้วยพระองค์**

เมื่อพระราชกุมารทั้งหลาย ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสตอบว่าเรามีได้เห็นนางขัตติยราช
 ธิดาแห่งกษัตริย์ทั้งหลายอื่น ซึ่งจะเป็นบรมขัตติยาสมณินชาติชาติตรี อันประเสริฐเสมอเหมือนด้วยเรา

อนึ่ง ขัตติยราชกุมารทั้งหลายอื่นนั้นเล่า ก็มีได้เป็นอสมณินพงษ์กษัตริย์ชาติชาติตรี
 เสมอเหมือนด้วยเชษฐกนิษฐกนิโดยแท้ เบื้องว่าอภิเษกสังวาสด้วยขัตติยราชสกุลทั้งหลายอื่น เกรงว่า
 ราชบุตรธิดาของเราซึ่งจะบังเกิดนั้นจะไม่เป็นขัตติยราชอันประเสริฐบริสุทธิ์ ฝ่ายข้างบิดาบ้างฝ่ายข้าง
 มารดาบ้าง ก็จะถึงซึ่งชาติสัมภเวสเสื่อมเสียขัตติยวงศ์ไป เพราะเหตุนี้ เราทั้งหลายของใจจะอภิเษก
 สังวาสกับด้วย พระกนิษฐราชภาคินีแห่งเรา ขัตติยวงศ์ของเราจึงจะบริสุทธิ์ขัตติยาสมณินชาติโดยแท้ แล
 พระกุมารทั้งหลาย จึงตั้งไว้ซึ่งพระเชษฐกนิองค์เดียวนั้นในที่ป็นราชมารดาแล้ว ก็กระทำ **ลักส
 กสังวาส กับด้วย พระกนิษฐกนิทั้ง ๔ นางนั้น เป็นคู่ๆด้วยกลัวชาติสัมภเวส** จนเจริญด้วยพระราชบุตร
 พระราชธิดาเป้าอันมาก

เหตุดังนั้น กษัตริย์ทั้งหลายในกรุงกบิลพัสดุ์ จึงได้นำมาปรากฏว่า **ศักราชตระกูล**
เพราะทำ ลักสกสังวาสในพระราชวงศ์แห่งตนๆ อันนี้เป็นเรื่อง **ต้นอุบัติเหตุแห่งศักราชตระกูล**

จึงขอล่าความเบื้องต้น ดังนี้ (๑) **ชมพูทวีป**^๔ (ทะ-วีป) น. เปลือกโลกส่วนที่เป็นพื้นดิน ซึ่งขนาดใหญ่โตกว้างขวาง มี ๗ ทวีป คือ เอเชีย ยุโรป ออสเตรเลีย แอฟริกา อเมริกาเหนือ อเมริกาใต้ และแอนตาร์กติกา บางทวีป กำหนดน้ำล้อมรอบรอบเป็นเขต เช่นทวีปออสเตรเลีย ทวีปแอนตาร์กติกา บางทวีป กำหนดน้ำล้อมรอบเป็นเขต เช่นทวีปออสเตรเลีย ทวีปแอนตาร์กติกา บางทวีป กำหนดภูเขา ทะเล แหล่งอารยธรรม เป็นต้น เป็นแนวแบ่งเขต เช่น ทวีปเอเชีย ทวีปยุโรป; (โบ) เกาะ เช่น ลังกาทวีป สิงหลทวีป; ในคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วง กล่าวมี ๔ ทวีปใหญ่ คือ ๑.ชมพูทวีป ๒.อมรโคยานทวีป ๓.อุตฺรภูทวีป หรือ อุตฺรภูทวีป ๔.บุพพิเทหทวีป (ส.; ป.ทีป) (๒) **ชมพูทวีป ยุคพุทธกาล** แบ่งออกเป็นหลายอาณาจักร หรือแคว้น ปรากฏในบาลีอุโบสถสูตร ติกนิบาตร อังคุตตรนิกาย ๑๖ แคว้น คือ อังคะ มฤคชะ กาสี โกสละ วัชชี มัลล เจติ วังสะ กุรุ ปญจา มัจฉะ สุรเสนะ อัสสะจะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ และปรากฏในบาลีสูตรอื่นอีก ๕ แคว้น คือ สักกะ โกลิยะ ภัคคะ วิเทหะ และอังคุตตรปาละ และในบรรดาแคว้น หรือ อาณาจักรเหล่านี้ ในยุคพุทธกาล มีเจ้าผู้ปกครอง เป็นแบบมหาราชบ้าง เป็นเพียงพระราชบ้าง เป็นเพียงราชาธิบดีบ้าง บางคราวก็เป็นอิสระตามลำพังบ้าง บางคราวก็ตกอยู่ใต้อำนาจพระราชอื่นบ้าง จัดการปกครองโดยสามัคคีธรรมบ้าง นำสังเกตว่า ยุคหลังพุทธกาล สมัยปกครองโดยสามัคคีธรรมบ้าง นำสังเกตว่ายุคหลังพุทธกาล สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ชมพูทวีปทั้งหมด ๒๑ แคว้น ตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราชแต่พระองค์เดียว แต่หลังจากยุคพระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว ชมพูทวีปก็ถูกแบ่งแยกการปกครองเป็นแคว้นนับตามเดิม トラาจนปัจจุบัน

ดังนั้น **ชมพูทวีปและประชาชน ชมพูทวีป** คือแผ่นดินที่เรียกว่าทุกวันนี้ว่า **อินเดีย** ซึ่งตั้งอยู่ทาง **ทิศพายัพ ของประเทศไทย** หมายถึง ทวีปที่มีชื่อกำหนดตาม **ต้นชมพู คือ ต้นหว่าใหญ่** ต้นไม้ใหญ่นี้ มีขนาดใหญ่วัดรอบ ๑๙ โยชน์ สูง ๕๐ โยชน์ กิ่งที่ตรงบนอากาศและทิศทั้ง ๔ ยาวกิ่ง ๕๐ โยชน์ มีปริมาตรกว้าง ๑๐๐ โยชน์ สูง ๑๐๐ โยชน์ วัดจากโคนต้นถึงค่าคบ ๕๐ โยชน์ กิ่งเหล่านั้นที่ชี้ไปรอบทั้ง ๔ ทิศ มีแม่น้ำใหญ่ๆไหลผ่านร่มเงา บนริมฝั่ง ๒ ฝั่ง แห่งแม่น้ำเหล่านั้น มีหน่อทองคำเกิดผุดขึ้นในที่ดินที่ลูกชมพูตก หน่อทองคำเหล่านั้นถูกกระแสน้ำพัดไหลไปถึงมหาสมุทร ต่อนั้นไปก็กลายเป็นทองคำนั้นว่า **ทองชมพู** ซึ่งประชาชน ในชมพูทวีป แบ่งเป็น ๔ วรรณะ หรือ ๔ พวก อันได้ กษัตริย์ พราหมณ์ เวส สุทร ได้แก่ **กษัตริย์** แปลมาจาก คำว่า ชัตติยะ ชัตติยะ แปลงมาจากคำว่า เขตตะ มีวิเคราะหว่า เขขานํ อธิปตติ ชตติโย แปลว่า ผู้ใด เป็นใหญ่ในนา ผู้นั้น ชื่อว่า ชัตติยะ จึงแปลเรียก กษัตริย์ มีคำอธิบายว่า เดิมทีมนุษย์เรา อาศัยเลี้ยงชีวิตด้วยข้าวสาลีที่เกิดตามธรรมชาติเหมือนพันธ์อื่นๆ ตามไร่นาป่าดง ครั้นกาลต่อมา ก็มีการแย่งชิงข้าวในนา กัน คนทั้งหลายจึงประชุมตั้งผู้มีกำลังมากกว่าให้เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ดูแลเรื่องนา มีหน้าที่จัดแจงไปถึงเรื่องอื่นอีก เมื่อมีหลายคนก็มีหลายกลุ่ม ตั้งกันเป็นใหญ่และนานมา กษัตริย์นั้นก็ได้อำนาจว่า ราชา เพราะทำให้เกิดความยินดีแก่ประชาชนในเขตของตนๆ ด้วยสังคหวัตถุ ๔ จึงเพิ่มเป็นมหาราช เป็นราชาธิราช เป็นจักรพรรดิราช ตามบุญญาภพ อันเป็นที่เคารพนับถือสูงสุดของหมู่มนุษย์ **พราหมณ์** เป็นจำพวกเล่าเรียน มีฐานะหน้าที่ฝึกสอนและทำพิธี คำว่าพราหมณ์ แปลว่า ผู้ลอย อธิบายว่า ผู้ลอบบาป หมายความว่า ผู้ละบาป เพราะหนีบาป หนีครอบครัวไปบวช ไปอยู่ป่า นั่งคิดนอนคิดคลองธรรม เรียกว่าผู้เพ่ง ฌายิกา หรือผู้เจริญฌาน เป็นพวกแต่งคัมภีร์ เรียกว่าฤาษี อีกพวกหนีกลับไปอยู่บ้านเรียกว่า พราหมณ์ ที่มีครอบครัว

^๔ อ้างแล้ว, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๕๐๗.

ในทุกวันนี้ **พราหมณ์ ๕ จำพวก** ในบัญญัติวินิยาบัต พระพุทธเจ้า ทรงแสดงว่า พวกพราหมณ์บัญญัติพราหมณ์ไว้ ๕ จำพวก คือ พรหมสโม ผู้เสมอด้วยพรหม เทวสโม ผู้เสมอด้วยเทวดา, มรียาสโม ผู้เสมอด้วยเขตแดน (ผู้ไม่เจือปน) สมภินนมรียาโท ผู้มีเขตแดนจือ พราหมณจณโท พราหมณ์จันฑาล ที่เหลืออยู่ในโลกปัจจุบันนี้ อีก ๗ จำพวกสูญสลายไปจากโลกแล้ว **เวส หรือ เวศหรือแพทย์** เวส หรือ แพทย์ เป็นจำพวก **พลเรือน** มุรุระหน้าที่ในทาง ทำไร่ ทำนา ค้าขาย คำว่า เวส หรือ แพทย์ นี้ แปลงมาจาก คำว่า วิสุ แปลว่า ต่างๆ ปรากฏใน อคคัณณสูตร เป็นพุทธพจน์ ว่า วิสุ กมมนเต ปโยเชนตติ เวสสาฯ แปลว่า พวกใดประกอบด้วยกรรมต่างๆ พวกนั้น ชื่อว่า เวส ดังนี้ แผลง คำ เวส (ป.) เป็น เวศ (ส.) เอา ะ เป็น พะ เอา เอ เป็น แอ เป็นจำพวกบุคคลครองเรือนและ ช่างต่างๆ และ **ศูทร** จำพวกคนงานมีฐานะหน้าที่ รับจ้าง ทำการ ทำของ คำว่า ศูทร แปลมาจาก คำว่า สูท คำว่า สูท แปลว่า ไหล ออกแห่งรส ได้แก่ผู้ทำอาหาร ที่เรียกว่าพ่อครัว ในบาลีเรียกว่า สุธทะ ก็มี

๔.๑.๓ คุณค่าทางด้านวิถีชนชาวพุทธไทยอีสาน

ในหัวข้อนี้ได้กล่าวถึงปฐมสมโพธิกถาที่เป็นประโยชน์ในด้านคุณค่าทางด้านวิถีชนชาวพุทธไทยอีสาน ดังนี้

๔.๑.๓.๑ วัฒนธรรม การสู่ขอ เคยมีมาแล้วในยุคสมัยพระเจ้าสิหนุราช พระองค์ทรงจัดส่งพราหมณ์ ๘ คน ไปเสาะแสวงหาหญิงที่มีคุณสมบัติครบถ้วน ๖๔ ประการ

ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ในกาลนั้น สมเด็จพระเจ้าสิหนุราชมีพระราชหฤทัยปรารถนาจะราชาภิเษก พระสิริสุทโธทนะเชษฐราชโอรส ผู้ใหญ่ทรงดำริว่า ควรให้สืบเสาะหาซึ่งนางขัตติยราชธิดาอันอุดมวงศ์ ทรงซึ่งบรรพบุรุษสิริโสภาคย์แลบริบูรณ์ด้วยปัญญาอันอดิศักดิ์ ๖๔ ประการ แลมีสันดานประกอบด้วย ปริสุทธีศีลาจารวัตร มาอภิเษกในที่พระอัครมเหสี จึงราชบัญชาดำรัสให้หาซึ่งพราหมณาจารย์ทั้ง ๘ คน ดำรัสสั่งโดยพระคาถาว่า จตุนัน อิริยาปถานัน เป็นอาทิ

แปลความตามคำรัสว่าท่านทั้ง ๘ คน จงเที่ยวสืบเสาะแสวงหาซึ่งนางรัตนกัญญา เราจะอภิเษกกับด้วยเจ้าสิริสุทโธทนะราชโอรสของเรา **วัฒนธรรม การสู่ขอ** นี้ พบว่า ปรากฏถูกนำมาใช้ในวิถีชนสังคมไทยในปัจจุบัน ทิวบ้านเต็มเมือง โดยเฉพาะชาวอุบลคนอีสานได้กลายมาเป็นจารีตประเพณีเก่าแก่แต่โบราณมาแล้ว ปรากฏในฮีต ๑๒ ของชาวไทยอุบลคนอีสาน พุดกันในสังคมว่า ฮีตผัวครองเมีย ฮีตลูกเขยครองพ่อแม่แม่เฒ่า ฮีตลูกไม้ คองปู่ย่า ฮีตตากองยาย ฮีตญีคองเจียง ฮีต ๑๒ คอง ๑๔

๔.๑.๓.๒ วัฒนธรรม การแต่งงาน ได้เคยมีมาแล้วในอดีตกาลอันยาวนานโพ้น เป็นแบบอันดีงามทรงคุณค่าสูงสุดในแง่หนึ่งแห่งวิถีชีวิตประชาสังคมไทยในปัจจุบัน ใช้เป็นจารีตประเพณีทั้งราชประเพณีและสาธารณะประเพณี สังคมไทยปัจจุบันพุดกันจนติดปากของชาวไทยทั้งประเทศว่า อวาวาหาวิวาโห หรือมงคลสมรส ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา^๖ **วิวาหมงคล** เคยมีมาแล้วตั้งแต่ ปฐมกัปป์ ดังข้อความตอนหนึ่งในปฐมสมโพธิกถากล่าวไว้ว่า

ดังได้รู้มาในต้นปฐมกัปป์ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เกิดเป็นพระเจ้ามหาสมมติเทวราปฐมบรมกษัตริย์เสวยราชสมบัติเป็นมหิสราธิปไตย ในกาลชมพูทวีปนี้

^๖ อ้างแล้ว, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๓๙ - ๔๑.

ปัจจุบันพระราชมหากษัตริย์ไพโรฟ้าประชาราไทยพุดกันติดปากว่า อาวาทวิหามงคล หรืองานมงคลสมรส งานแต่งงาน หรืองานกินตอง ก็ว่า ถ้าเป็นงานในราชพิธีจะใช้ราชาศัพท์ว่า ราชากิเชก หรืออภิเชกสม ตามความเหมาะสมค่านิยมของสังคม

๔.๑.๓.๓ ต้นเหตุแห่งศักราชตระกูล ลำดับต่อมา พระราชโอรสและพระราชธิดา ๙ พระองค์ ของพระเจ้าโอกกากราช ได้ไปสร้างพระนครกบิลพัสดุ์ไว้ซึ่งพระเชษฐภคินีองค์เดียวในฐานะเป็นราชมารดา แล้วก็กระทำสกสกลสังวาสกันเองกับด้วยพระกนิษภคินีทั้ง ๔ นาง เป็นคู่ๆ กัน เพราะกลัวชาติสัมภเวยเหตุตั้งนั้น กษัตริย์ทั้งหลายในกรุงกบิลพัสดุ์จึงได้นำมกรปรากฏว่า **ศักราชตระกูล** สืบมาจนบัดนี้ เพราะทำสกสกลสังวาสในราชวงศ์แห่งตนๆ อันนี้เป็นเรื่องอุบัติเหตุเกิดขึ้นแห่งศักราชตระกูล

หากชาวไทยปัจจุบันได้ใส่ใจศึกษาคิดค้นหาที่ไปที่มาของเพลงสยามานุสงฆ์ อันเรียกว่าเพลงชาติ (ร.๖) ย้อนกลับไปยุคชาวสยาม ก่อร่างสร้างตัวเพลงประจำชาติชาวสยาม เมื่อประมาณ ๘๐ ปีก่อนหน้านี้ นครจำปาสักยังขึ้นอยู่กับประเทศสยาม ผู้วิจัยจำได้เป็นมุขปาฐ (มุข-ชะ-บาด) เพลงชาติสยามว่า

ประเทศสยามนาม	ประเทืองว่าเมืองทอง
ไทเข้าครองตั้งประ	เทศเขตแดนสง่า
สืบไพทิดีกดำ	บรรพโบราณลงมา
ร่วมรักษาสามัค	มัคคีทวีไทย...

จำได้เท่านี้ ผิดถูกประการใด ขอโทษโปรดภัยด้วย ปีนี้ผู้วิจัยเรื่องนี้ก็อายุได้ ๘๔ ปี ๗ เดือน ๑๕ วัน

ดังนั้นการจัดปริจเฉท ปฐมสมโพธิกถา ฉบับหนังสือผูกใบลาน ภูมิปัญญาอีสาน มี ๓๑ ผูกหรือบทซึ่งในแต่ละผูกหรือแต่ละบท ว่าด้วยเรื่องอะไรบ้าง ดังต่อไปนี้

ผูกหรือบทที่ ๑	ว่าด้วยเรื่อง วิหามงคล ระหว่างเจ้าชายสิริสุทโธณะกับเจ้าหญิงสิริมหามายา	หน้า ๓ - ๑๑
ผูกหรือบทที่ ๒	ว่าด้วยเรื่อง พระนางสิริมหาเทวี ทรงพระสุบินนิมิต	หน้า ๑๒ - ๒๐
ผูกหรือบทที่ ๓	ว่าด้วยเรื่อง พระเวสสันดรเทวราชหรือสันตุสิตเทพสถิตอยู่บนสวรรค์
ชั้นดุสิตเทวโลก	หน้า ๒๑ - ๒๖
ผูกหรือบทที่ ๔	ว่าด้วยเรื่อง ทูลอัญเชิญจุติ เทพบุตรเวสสันดร หรือ สันตุสิตเทวราช
จากดุสิตสวรรค์เทวโลก	หน้า ๒๗ - ๓๒
ผูกหรือบทที่ ๕	ว่าด้วยเรื่อง พระโพธิสัตว์เจ้า เสด็จสู่พระครุฑทวาร พระสิริมหามายา
พระราชเทวีแห่งพระเจ้าสิริสุทโธณะ	หน้า ๓๓ - ๓๘
ผูกหรือบทที่ ๖	ว่าด้วยเรื่อง พระโพธิสัตว์เจ้าประสูติที่ลุมพินีสถาน	หน้า ๓๙ - ๔๔
ผูกหรือบทที่ ๗	ว่าด้วย ทำนายพระมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ เป็น ๒ ทาง ถ้าอยู่
ครองฆราวาสจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าเสด็จอยู่สู่ภิเษกกรรม
จัดได้เป็นศาสดาเอกในโลก	หน้า ๔๕ - ๕๐
ผูกหรือบทที่ ๘	ว่าด้วยเรื่อง เสด็จออกสู่มหากิเชกกรรม	หน้า ๕๑ - ๕๖

ผูกหรือบทที่ ๙ ว่าด้วยเรื่อง นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสและทรงกระทำทุกกรกิริยา

หน้า ๕๗ – ๖๓

ผูกหรือบทที่ ๑๐ ว่าด้วยเรื่อง ปฐมยา บรรลุบุพเพนิวาสานุสติญาณ ปชฌิมยาม

บรรลุปิณฑกัญญาณ ปชฌิมยาม บรรลุอาสวกัณณยาน

หน้า ๖๔ – ๖๘

ฯลฯ

ส่วนปริจเฉทหรือบรรพที่ ๑๑ – ปริเฉทหรือบรรพที่ ๒๗ แห่งปฐมสมโพธิกถา ฉบับพระนิพนธ์ และหนังสือผูกโบราณภูมิปัญญาอีสาน ตั้งแต่ผูกหรือบทที่ ๑๑ ถึงผูกหรือบทที่ ๒๙ ผู้วิจัยขอยกไว้ ไม่อาจนำมากล่าวเคราะห์ได้ทั้งหมด เพราะโครงสร้างเล็ก เนื้อหาที่ผู้ประพันธ์หรือผู้คัดลอกถ่ายทอดรุ่นหลังเพิ่มเติมปรับปรุง สอดแทรกเนื้อหาบางอย่าง เช่น พระอรธกถาจารย์แสดงบทบาทแทรกไว้ก็ดี สมเด็จพระปรมานุชิตและบทบาทเพิ่มความพิสดารก็ดี ตลอดจนผู้ถ่ายทอดคัดลอกภายหลังแสดงทัศนะความรู้สึกนึกคิด เป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๒๘ ว่าด้วยเรื่อง มารพันธ คือทรมานพระยาวัสวดีมาร ผู้ใจร้ายในบาปที่มามีทำลายมหารมณงานฉลองพระธาตุ ๘ หมื่น ๔ พันองค์ ด้วยทุนทรัพย์ ๙๖ โกฏิ โดยที่พระเจ้าอโศกธรรมิกราช ทรงอาราธนาพระกีสอุปคุตเถระ พระอรหันต์ผู้ทรงมหิทธิฤทธิ์ นำหน้าหามาเน่า ผูกติดคอพระยามารวัสวดี แล้วนำไปล่ามไว้ที่ภูเขา จนกว่าจะเสร็จสิ้นงานฉลองพระธาตุ ๘๔,๐๐๐ องค์ ใช้เวลา ๗ ปี ๗ เดือน และ ๗ วัน

กีสะ แปลว่า ผม มายหลัง วิสะ-หายไป คงเหลือแต่ อุปคุตต์

ปริจเฉทที่ ๒๙ ว่าด้วยเรื่อง อันตรธาน ๕ ประการ คือ ปริยตติอนตรธาน คือ อันตรธานเสื่อมสูญแห่งปริยัติ **ปฏิบัติ อนตรธาน** คือ อันตรธานแห่งปฏิบัติ **ปฏิเวธอนตรธาน** คือ การอันตรธานแห่งการตรัสรู้มรรคและผล **ลึงคอนตรธ** คือ อันตรธานการเสื่อมจากสมณะเพศ **ธาตุอนตรธาน** คือ การอันตรธานแห่งธาตุ จึงเป็นอันตรธาน ๕ ประการ

สรุป อชช ทสพโล ปริณิพายติ องค์พระทศพล สัมมาสัมพุทธเจ้า^๗ เสด็จดับขันธเข้าสู่พระอมตมหานิพพานเสียในวันนี้แล้ว อชช สาสน์ โอสภกตติ พระพุทธศาสนา เสื่อมทรุดลงในวันนี้แล้ว อิทธิ ปจฉิมทสน์ ครั้งนี้เป็นปัจฉิมที่สุด การที่จะได้เห็นไปในเบื้องหน้าไม่มีแล้ว ตั้งแต่นี้ไปโลกก็จะมีตมนอันธการก่อปรด้วยกองมืด เทพยดาทั้งหลายอันเศษ เว้นแต่เทพยดาอันเป็นชีนาสวามีอาสพกษัยไกลจากสันดาน เทพยดาอันเศษนั้น ไม่อาจดำรงประดิษฐานอยู่ได้ด้วยวิเศษ โอธธาตุสรีโร ในลำดับนั้น เตโชธาตุก็ตั้งขึ้นแก่พระสรีธาตุ เฝอผลาญสังขารให้ย่อยยับถึงซึ่งภาวะหาบัญญัติมิได้

ธาตุสรีโร สมุฏฐิตา เปลวไฟที่ตั้งขึ้น แก่พระบรมธาตุนั้น พุ่งพันขึ้นไปเพียงพรหมโลก เอวัง มหนตฺ อานุภาวํ ทสเสตวา พระบรมธาตุแสดงซึ่งเดชพลานุภาพ ด้วยประการดังนี้แล้ว ก็แสดง นิพพาน ตทา สนนิปตติเวทสงฆา ฝ่ายผู้อมรเทพยดาทั้งหลาย บรรดาที่มาสนนิบาตพร้อมกันที่พระบรมธาตุ

^๗ อ้างแล้ว, สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. ปฐมสมโพธิกถา พิศดาร ๒๙ ปริจเฉท.

สกุการ กริตวา พากันกระทำสักการบูชาด้วยเทวปุษนียภัณฑด้วยสรรพสุคนธ์เครื่องสำหรับอบกับทั้งเครื่องดุติยางคดนตรีพิณพาทย์ กระทำครั้งนั้นก็มีอาการเหมือนเมื่อองค์สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค อันดับขันธเข้าสู่พระอมตมหานิพพาน ตีก็ขตตุ ปทกขิณ กตวา ครั้นแล้วกระทำประทักษิณตติยวารีเวียนขวาสี ๓ รอบ โดยคำรบแล้ว สกฐฐานเมว คจฺจนติ ก็พากันกลับยังนิเวสน์ภูฐานที่อยู่แห่งตนๆ แล

และได้จัดผูกปฐมสมโพธิกถา ปฐมสมโพธิ ฉบับหนังสือผูกใบลานภูมิปัญญาอีสาน มี ๓๑ ผูก หรือ ๓๑ บท ว่าด้วยเรื่องอะไรบ้าง ท่านจำแนกไว้ดังนี้

ผูกหรือบทที่ ๑ ว่าด้วยเรื่องวิเวกมงคล ระหว่างเจ้าบ่าวสิริสุทโธทนะ กับเจ้าสาวสิริมหามายา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า บัดนี้ข้าจักสำแดงเรื่องวิเวกมงคลตั้งแต่เก่า เป็นต้นานานของพระพุทธเจ้า เดิมตั้งแต่ปฐม แต่ก่อนนั้นหากเป็นกลอนภาษาบาลีฟังยาก จึงมีผู้ผู้วงศ์พระเจ้าต่อมา บัดนี้ข้าจักแปลงเป็นกลอนไทยให้ฟังง่าย อธิบายเป็นภาษาไทยให้แจ่มแจ้ง เป็นภาษาคำเมืองอีสานให้ฟังง่าย ขอแก่นักปราชญ์เจ้าฟังแล้วอย่ากล่าวขวัญแต่ก่อน

ผูกหรือบทที่ ๒ ว่าด้วยเรื่อง พระสินของพระเจ้าสิริสุทโธทนะ ทรงสุบินว่า มีนรสีหบุรุษผู้ชายแข็งผู้ประเสริฐ ขึ้นนั่งรัตนแก้วคนล้อมหมื่นแถว ฝันว่าเมฆขึ้นฝนแสนห่า ตกถึกผาสาทกวังเป็นแก้วเหือเหือง

หมายความว่า ได้มีสีหบุรุษผู้ยิ่งใหญ่คนหนึ่ง ขึ้นสถิตนั่งบนรัตนบัลลังก์แก้ว มีบริวารล้อมรอบ ขณะเดียวกันนั้นมีฝนแสนห่าตกลงมาที่ปราสาทกลายเป็นแก้วมณีโชติเปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วบ้านทั่วเมือง ฝันว่าบุรุษนั้น สอนวิชาศาสตร์เทพ สัตว์ที่มานั่งล้อมเรียนเอาได้ทุกคน และไปประกอบอาชีพได้อย่างมีความสุขตามอัธยาศัยของตน ๆ (หน้า ๑๒ – ๒๐)

ผูกหรือบทที่ ๓ ว่าด้วยเรื่อง พระโพธิสัตว์เจ้า ขณะที่สถิตเสวยพระชาติเป็นเทพบุตรเวสสันดรหรือสันตุสิตเทวราช บนสวรรค์ชั้นดุสิตเทวโลก ปรรณานิพพาน ๔ อสงไขแสนกัป

ผูกหรือบทที่ ๔ ว่าด้วย ครรณิกขมน พระโพธิสัตว์เจ้าเข้าสู่ท้องจอมให้พระยदनาง ดังข้อความว่า โพธิสัตว์เจ้าเข้าสู่ท้องจอมให้พระยदनาง ทั้งเหล่าเห็นหลากแท่งดินฟ้าหวั่นไหว เหลียวขึ้นฟ้าเห็นพวงมาลัยห้อยอยู่ อากาศเป็นแสงหยาดย้อยเหลืองเหลื่อมทั่วบน.....

หมายความว่า พระโพธิสัตว์เจ้าเสด็จลงสู่ครรภ์พระสิริมหามายาราชเทวี แห่งพระเจ้าสิริสุทโธทนะมหาราช พระองค์ทรงจัดการบริหารพระครรรค์ โดยจัดนักสนมเข้า มีให้มีความลำบาก เทพยดาที่มาคอยเฝ้าทุกคืนยาม....

ผูกหรือบทที่ ๕ ต่อว่าด้วย ประสูติที่อุทยานลุมพินีวัน อยู่ระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับกรุงเทวทศ วันเพ็ญเดือน ๖ ก่อน พ.ศ.๔๐ ปี

กาฬเทวินดาบส เข้าเยี่ยมถวายพระพร อัญเชิญพระมหาบุรุษมาจะให้ไหว้ดาบสแต่ดาบสเห็นมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ ท่านกาฬเทวิลดาบสกลับก้มกราบแทมมหาบุรุษจนพระราชบิดาพระเจ้าสุทโธทนะก้มกราบพระราชกุมาร **เอาตีนเจ้าบุตรดาไลเนศ** และท่านายพระลักษณะ ๓๒ ประการ ตั้งพระนามว่า **พระสิทธัตถกุมาร พระสิทธารถกุมาร**

ผูกหรือบทที่ ๖ ว่าด้วยเรื่อง ท่านายมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ พราหมณ์ ๘ ท่าน ยกเว้นโกณฑัญญพราหมณ์ ท่านายเป็น ๒ ประการ คือ **ถ้าครองฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักร**

ราช ถ้าวอกผนวชจะได้เป็นศาสดาเอกในโลก ส่วนโกณฑัญญพราหมณ์หนุ่มทำนายว่า จะออกผนวชอย่างเดียว และจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นศาสดาเอกในโลก

จากนี้ไป ผูกหรือบทที่ ๖ – ผูกหรือบทที่ ๓๒ ผู้วิจัยจะเลือกเฟ้นกล่าวถึงเฉพาะผูกหรือบทใดบทหนึ่งที่เห็นควรจะวิเคราะห์เท่านั้น นอกนั้นจะละเลยเพราะมีมากเกินไป หากนำมาวิเคราะห์ทั้งหมด ๓๒ บ่ ก็จะได้หนังสืออีกเล่มหนึ่ง ฉะนั้นจึงจะนำมากล่าวเฉพาะบางผูกหรือบทดังต่อไปนี้

ผูกหรือบทที่ ๗ ว่าด้วยเสด็จออกกลุ่มหาภิเนษกรรม ดังข้อความว่า วันนั้นเป็นเดือน ๘ ข้างขึ้น ๑๕ ค่ำ วันเพ็ญ พระจันทร์เต็มดวง ทรงดำริว่า เฮาควรสืบหลังม้าพาซีให้แน่นๆ หากประตูไม่เปิดให้จะตีม้าเข้าไป แต่เทวดาผู้เป็นทวารบาลเปิดออกให้ ม้ากัณฑ์กะพาพระองค์ลัดลวงไปทั้งคืน สิ้นระยะทาง ๓๐ โยชน์ ถึงเขตแดนนครหลวง ๓ แห่ง คือนครกบิลพัสดุ์ นครเวสาลี และนครราชคฤห์ ถึงริมฝั่งแม่น้ำ **อนomanthi** ม้ากัณฑ์กะพาพระองค์กระโดดข้าม จึงทรงตัดพระเกษและอธิษฐานเพศบรรพชิตที่นั่น แล้วทรงดำริให้อำมาตย์ฉันทะนำม้ากัณฑ์กะพาและเครื่องทรงกษัตริย์กลับคืนสู่พระนครกบิลพัสดุ์ แล้วทรงพักพระอิริยาบถที่สวนปามะม่วง ๗ วัน จึงเสด็จถึงกรุงราชคฤห์บิณฑบาตรรับภิกษาจารต่อไป ตามพุทธประเพณี พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ในอดีต

ผูกหรือบทที่ ๘ ว่าด้วยเรื่อง ทรงกระทำทุกกรกิริยา ๖ ปี ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ปัญจวัคคีย์หนีไปอยู่ที่ป่าอิสิมฤคทวัน แขวงเมืองพาราณสี เหลือแต่พระองค์คนเดียว พระกัณฑ์ทำเนียรสร้างบมได้ละวาง ดูนานได้ ๗ ปีเป็นขนาด พระกัณฑ์อยู่ที่นั่น บมย้ายเคลื่อนไป

ผูกหรือบทที่ ๙ ว่าด้วยเรื่องตรัสรู้บุตรสัสมโพธิญาณ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า พระจึงเสด็จขึ้นบัลลังก์อันประเสริฐ หันหลังใส่ต้นโพธิ์แก้วฮ่มงาม ผินพักตร์ไปถ้ำบูรพาตะวันออก และทรงกระทำสัตย์อธิษฐานให้รู้ปฏิญาณ ถึงอินทร์พรหมพร้อมเทพาทุกพระองค์ว่า ยังบได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าบมีลงจากแท่น แม่นว่าเอนขึ้นเนื้อสีพังถึมช่างมัน トラบใดเฮาบได้เป็นพระพุทธเจ้า บมีหนีจากแท่นเฮาพระองค์ สีขัดสะพาให้แน่น บมีได้ลูกหนี พระจึงพะแนงเข้าถึสะพาบไหวหวัน...

หมายความว่า พระโพธิสัตว์เจ้า เสด็จขึ้นแท่นบัลลังก์แก้วหันพระพักตร์สู่ทิศตะวันออก หันหลังใส่ต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้ว ทรงกระทำสัตย์อธิษฐานว่า ถ้ายังมิได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า تراบใด แม่เลือดเนื้อ เอนกระดกจะเหือดแห้งผุพังไป ชีวิตจะหาไม่ จะไม่ลุกขึ้นจากแท่นบัลลังก์นี้

ทรงบรรลุนิยามสามตามลำดับ

ครั้นปฐมยามผ่านไปทรงบรรลุนิยามปุพเพนิวาสานุสติญาณ ทรงทราบอดีตชาติของพระองค์และสรรพสัตว์ทั้งปวง

มัชฌิมยามผ่านไปทรงบรรลุนิยามปัจจุณญาณ ทรงมีตาทิพย์มองอะไรๆ ได้ทะลุปรุโปร่ง

ปัจฉิมยามผ่านไปทรงบรรลุนิยามอัสวตถญาณ ทรงทราบความสิ้นสูญไปแห่งสรรพกิเลสหมดสิ้นผู้วิจัยจะงดผูกหรือบทอื่นๆ ฯลฯ ไว้ในฐานะที่มีจำนวนมากเกินไป จะได้กล่าวถึง ผูกหรือบทที่ ๓๐ – ๓๑ เท่านั้น

ผูกหรือบทที่ ๓๐ ว่าด้วยเรื่อง การก่อกองอุปการุพระบรมธาตุไว้ หัวเมืองต่างๆ และสักการบูชา หัวขมพูทวีป

กาลต่อมา ท่านพระมหากัสสปเถระ ดำริว่า ต่อกาลภายหลังพระธาตุจะสูญหาย จึงถวายพระพรต่อพระเจ้าอชาตศัตรู ไปรวบรวมกลับมาทำนิธิตาตุ (กรุ) พระธาตุ ผังไว้ลึก ๘๐ ศอก เป็นพิพิธภัณฑสถานแล้วจารึกไว้ว่า ในอนาคตเบื้องหน้าจะมีพระยาเชษฐาธิราช อโศกราชมาขึ้น สถาปนาแจกจ่ายไปทั่วชมพูทวีป ไปทั่วโลก กระทั่งเมืองไทย ที่วัดสระเกษ ภูเขาทองกรุงเทพมหานครปัจจุบัน

ผูกหรือบทที่ ๓๑ ว่าด้วยเรื่อง พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงสร้างพระสถูป ๘ หมื่น ๔ พันองค์ นำพระบรมธาตุบรรจุทุกๆ องค์ แม้แต่ต่างประเทศทั่วโลกในสมัยอังกฤษปกครองอินเดีย

พระเจ้าอโศกมหาราช นิมนต์พระอุปัคมาปราบพระยามารไม่ให้มารบกวน จับพระยามารไปผูกมัดไว้ที่ภูเขา จนกระการฉลองพระบรมธาตุ ๘ หมื่น ๔ พันองค์ สำเร็จสิ้นลงใช้เวลา ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน พระยามารสวสดีจึงถูกพระอุปัคปลดปล่อย

พระยามารสวสดียอมรับสารภาพผิดที่ตามรบกวนขัดขวางพระพุทธเจ้า แต่เริ่มดำนิจจะออกผนวช จนกระทั่งตรัสรู้ แสดงธรรมดำเนินการตั้งพระศาสนาและปลงพระชนมายุสังขาร เข้าสู่พระปรินิพพาน

ผูกหรือบทที่ ๓๒ ตอนท้ายๆ พระยาสรสวดีมาร จึงถูกปลดปล่อยพระยามารตีใจ จึงพรรณนาถึงคุณพระเจ้าสัพพัญญูได้ขาด นับแต่เขาปองร้ายสัพพัญญูมากยิ่ง พระองค์ไม่มีคำโกรธกล้าทำเวรเอาให้ลำบาก มีแต่เขาทำเวรพระพุทธเจ้า บ่มีได้ขาดสายจนกว่าพระโยธามาผ่าบ้าง พระองค์เจ้าอยู่ร่มโพธิ์ พระกับโกรธแค้นใจดีเสมอเก่า น้ำใจของพระองค์ดียิ่งล้ำเหมือนแก้วหน่วยดีแท้แล้ว

แต่นั้น พระอุปัคก็มีปัญญาแก้พระยามารโดยฮีบ ดุรามารเอาทั้งหลายได้ยอมมือไหว้ถึงคุณพุทธบาท เอาไหว้แต่ฮีบพระพุทธเจ้าสัพพัญญูต่างหาก เอาบ่ได้เอาดวงจิตไหว้ท่านแท้ปัญญาฮู้คู่กัน แต่มันพระยามารก็อำลาพระอุปัคแล้วขอพรโดยชอบ พระสงฆ์ทั้งหลายที่นั่งอยู่นั้นก็ถวายพรแก่พระยามาร พร้าพร้อมบ่มีได้เศษเหลือ

ดุรามาร ตัวท่านปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า คงจักสมหวังทุกสิ่งท่านละจิตที่เป็นหีนะโหดฮ้ายใจตั้งต่อบุญ พระยามารรับพรแล้วกลับมาหาที่ ตั้งความเพียรจักเป็นพระพุทธเจ้า บ่มีได้เสื่อมคลายแท้แล้ว

แต่นั้นพระยาธรรมโศกราชเจ้า ฉลองวงศ์พระสถูปจวนจะสิ้นเหลือ ๗ วันจึงเลิก พระองค์ปรารถนาเอาร่างกายเป็นประทีปไต้บูชาแกียอดพระคุณ พระจึงจัดเอา พร้อมพลเมืองทุกหมู่ให้หามันสำลีและน้ำมันหอม ๕๐๐ หม้อมาพร้อมพร้ากัน พระองค์จึงให้คนทั้งหลายเอามันสำลีมาพันเนื้อกายพระองค์เองหลายชั้นเป็นอันมาก จึงเอามันน้ำมันมารดาสาลีพันห่อ พระจึงตั้งหน้าเฉพาะสถูปแล้วใจนั้นบ่หวั่นไหว จึงให้ประชาชนเอาไฟจุดเข้าติดน้ำมันเอียงฮ้าง ไฟลุกกุ่มพระองค์เจ้าอยู่ในกบ่เจ็บบวดฮ้อนเย็นกายเหมือนเก่า พระองค์ก็คิดถึงคุณพระพุทธเจ้าบ่มีได้หวั่นไหว ไฟลุกกุ่มเป็นเปลวเอียงฮ้างถึง ๗ วันก็มอดมอดเสีย พระองค์เจ้าออกมาสะสร้งน้ำอุทก้างล้างส่วย แล้วจึงเอาเครื่องสักการบูชาพระสังฆเจ้าหมดถ้วนทุกองค์ทั้งเหล่าฟางพระธรรมเทศนาพร้อมการฉลองพระสถูปจบถ้วนแล้วพระองค์เจ้าเลิกลา

พระเจ้าอโศกควรเป็นญาติพระพุทธศาสนาหรือบ่ พระเจ้าอโศกกราบเจริญพรถามพระมหาเถระผู้ใหญ่ว่า ตัวโยมนี่ได้สละทรัพย์สร้างพระวิหารและพระสถูปหมด ๘๑ โกฏิ นับว่าเป็นผู้ปฏิบัติในพระธรรมวินัยแท้ สมควรเป็นญาติพระศาสนาหรือไหม? พระมหาเถระตอบได้ขานเข้าว่า

บ่ควร ยังนับว่าเป็นผู้สร้างทำกุศลภายนอกแท้ ยังบ่สมควรเป็นญาติ ท่อเมื่อพระองค์ให้บวชลูกหญิงลูกชายก่อนแล้วจึงสมควรเป็นญาติ แต่นั้น พระยาก็มีใจขึ้นแท้ลาเจ้าออกมา พระยาจึงให้มหินทราท้าวนางสังขปิตตาทั้งคู่ บวชนำแท้ ปิตตาพ่อแม่เจ้าตรัสรู้คู่องค์ ทั้งอภิญญาพร้อม อรหันต์ผู้วิเศษ พระยาธรรมโศกราชเป็นปิตตาพ่อแม่เน้นใจเลื่อมสรวงญาณ ค้นหากเลิงอายุถ้วนแล้วมรณาลดชั่วไปบังเกิดในชั้นฟ้า วิมานกว้างโยชน์ยาว พลเมืองนั้นเสมอกันบ่ได้อยู่มีแต่ไปเกิดชั้นฟ้าหมดถ้วนทุกคนเจ้าเอย

และได้จัดปริจเฉท ปฐมสมโพธิกถา ฉบับพิสดาร ๒๙ ปริจเฉท พระนิพนธ์

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือ ๒๙ บรรพ แต่ละปริจเฉทหรือแต่ละบรรพว่าด้วยเรื่องอะไรบ้าง ดังต่อไปนี้ ;

ปริจเฉทที่ ๑	ว่าด้วยเรื่อง วิวาหรงค, ราชากิเชกกระหว่างเจ้าชายสิริสุทโธทนะกับเจ้าหญิงสิริมหามายา	หน้า ๓๙ - ๖๘
ปริจเฉทที่ ๒	ว่าด้วยเรื่อง อัญเจิญจุติ เทพบุตรเวสสันดร หรือสันตสิทธเทวราชจากดุสิตสวรค์จุติเป็นพระพุทเจ้าในมนุษย์โลก	หน้า ๖๗ - ๗๙
ปริจเฉทที่ ๓	ว่าด้วยเรื่อง เสด็จสู่พระคัพโภทร พระนางสิริมหามายาเทวี	หน้า ๘๐ - ๙๓
ปริจเฉทที่ ๔	ว่าด้วยเรื่อง ทำนายนมหาบุริสะ ๓๒ ประการ มีคติเป็น ๒ ถ้าอยู่ครองฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพัสตรราช ถ้าออกสู่ภิเษกรรมจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า	หน้า ๙๔ - ๑๑๑
ปริจเฉทที่ ๕	ว่าด้วยเรื่อง ราชากิเชกขึ้นเสวยราชสมบัติของสมเด็จพระสิทธัตถราชกุมาร	หน้า ๑๑๒ - ๑๒๔
ปริจเฉทที่ ๖	ว่าด้วยเรื่อง มหาภิกขมณเสด็จออกบวช	หน้า ๑๒๕ - ๑๔๔
ปริจเฉทที่ ๗	ว่าด้วยเรื่อง ทรงกระทำทุกกรกิริยา บำเพ็ญเพียร ๖ ปี	หน้า ๑๑๖ - ๑๗๕
ปริจเฉทที่ ๘	ว่าด้วยเรื่อง พุทธบูชา พระพุทเจ้าทรงเคารพพระธรรมที่พระพุทองค์ทรงตรัสรู้	หน้า ๑๖๑ - ๑๗๕
ปริจเฉทที่ ๙	ว่าด้วยเรื่อง มารวิชัย ทรงชนะพระยามาร	หน้า ๑๗๖ - ๑๙๕
ปริจเฉทที่ ๑๐	ว่าด้วยเรื่องเสด็จประโพธิบัลลังไต้ต้นโพธิพฤกษ์ ทรงพระอธิษฐานใจว่า ถ้าไม่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้าแม่เลือดเนื้อจะเหือดแห้ง กระดูกจะผุพัง ก็จะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้	หน้า ๑๙๖ - ๒๐๗
ปริจเฉทที่ ๑๑	ว่าด้วยเรื่อง ทรงตรัสรู้อนุตรสมโพธิญาณ, ตรัสสัพพัญญุตญาณ	หน้า ๒๐๘ - ๒๑๓
ปริจเฉทที่ ๑๒	ว่าด้วยเรื่อง พรหมชณน ผกาพรหมทรงอาราธนาให้แสดงโปรดชาวโลก	หน้า ๒๑๔ - ๒๒๙
ปริจเฉทที่ ๑๓	ว่าด้วยเรื่อง ทรงแสดงพระธรรมจักกัปปวัตนสูตรโปรดพระเบญจวัคคีย์ภิกษุ ๕ รูป ที่ป่าอิสิมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี	หน้า ๒๓๐ - ๒๔๙
ปริจเฉทที่ ๑๔	ว่าด้วยเรื่อง โปรดพะยส และเศรษฐีบิดามารดาของยสกุลบุตร ชาวเมืองพาราณสี	หน้า ๒๕๐ - ๒๕๙
ปริจเฉทที่ ๑๕	ว่าด้วยเรื่อง เสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง พี่คนโตชื่ออรุเวลกัสสปะ	

	คนกลางซื้อคยาสสปะ คนเล็กซื้อนกที่กัสสปะ	หน้า ๒๑๐ – ๒๗๙
ปริเฉทที่ ๑๖	ว่าด้วยเรื่อง อัครสาวกเบื้องซ้าย – เบื้องขวา บรรพชา	หน้า ๒๖๐ – ๒๗๙
ปริเฉทที่ ๑๗	ว่าด้วยเรื่อง เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ โปรดพระราชาบิดา	หน้า ๒๙๘ – ๓๑๓
ปริเฉทที่ ๑๘	ว่าด้วยเรื่อง พิมพาพิลาปโปรดพิมพา	หน้า ๓๑๔ – ๓๒๙
ปริเฉทที่ ๑๙	ว่าด้วยเรื่อง พระประยูรญาติ ศักยบรรพชา	หน้า ๓๓๐ – ๓๔๘
ปริเฉทที่ ๒๐	ว่าด้วยเรื่อง เมตตียพยากรณ์	หน้า ๓๔๙ – ๓๖๔
ปริเฉทที่ ๒๑	ว่าด้วยเรื่อง พุทธบิดาปรินิพพาน	หน้า ๓๖๕ – ๓๗๗
ปริเฉทที่ ๒๒	ว่าด้วยเรื่อง ยมกปาฏิหาริย์ อีกครั้ง	หน้า ๓๗๘ – ๓๙๓
ปริเฉทที่ ๒๓	ว่าด้วยเรื่องแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์โปรดพุทธมาดา บนสวรรค์ชั้นดุสิตบนเทวโลก	หน้า ๓๙๔ – ๔๐๕
ปริเฉทที่ ๒๔	ว่าด้วยเรื่อง เทโวโรนान เสด็จลงจากเทวโลกสู่มนุษยโลก ที่เบื้องสังกัจจันนคร, วันเปิดตรีโลก คือเทวโลก มนุษยโลก และยมโลก	หน้า ๔๐๖ – ๔๑๔
ปริเฉทที่ ๒๕	ว่าด้วยเรื่อง อัครสาวกปรินิพพาน	หน้า ๔๑๕ – ๔๒๘
ปริเฉทที่ ๒๖	ว่าด้วยเรื่อง มหาปรินิพพานสูตร	หน้า ๔๒๙ – ๔๕๖
ปริเฉทที่ ๒๗	ว่าด้วยเรื่อง ธาตุวิภังค์ แจกพระสารีริกธาตุ	หน้า ๔๕๗ – ๔๗๘
ปริเฉทที่ ๒๘	ว่าด้วยเรื่องมารพันธะ ผูกมารไว้ทรมานพระยามาร	หน้า ๔๗๙ – ๕๐๔
ปริเฉทที่ ๒๙	ว่าด้วยเรื่อง ธาตุอันตรธาน พระบรมสารีริกธาตุ อันตรธานสูญสิ้น	หน้า ๕๐๕ – ๕๗๓

อรรถาธิบายความย่อ **ญาติตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระประยูรวงศาญาติ**
ในการวิจัยนี้ พระประยูรวงศาญาติ หมายถึง วงศาคนญาติที่ร่วมสายโลหิตทั้ง ๒ ฝ่าย
ทรงโปรดพระพุทธบิดาและพระประยูรญาติ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปโปรดพระพุทธบิดาให้สำเร็จพระอรหันต์ผล
พร้อมจุฬาสัมภิตาญาณในวันคาร์พ ๗

ขณะนั้น สมเด็จพระสัมพันธัญญ์ ทรงสถิต ณ กุฎาคาร ป่ามทวันใกล้เมืองเวสาลี เป็น
ปัจจุสมัยเสด็จออกจากสมาบัติ ทอดพระเนตรในพระญาณ เห็นพระพุทธบิดาทรงประชนหนัก ทรง
ดำริว่า พระบิดาแห่งอาตมะนี้ ทรงปรารถนาจะได้เห็นพระตถาคตในวันนี้ แลกาลนี้ก็ควรที่ตถาคตจะไป
เยี่ยมพระพุทธบิดา จึงตรัสชวนพระอานนท์ว่า ดูรอาณนถ์ เราควรจะไปเยี่ยมพระพุทธบิดา เป็น
ปัจฉิมทัศนา จงบอกพระภิกษุชีนาสวาทั้งหลายว่า พระตถาคตจะเสด็จยังกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อโปรดเยี่ยม
ป่วยพระพุทธบิดา พระอานนท์ รับพุทธฎีกาว่า สาธุ ก็ไปแจ้งเหตุนี้แก่พระอรหันต์ทั้งหมด ๕๐๐ รูป
และออกจากที่พักของตนๆ บ้างเตรียมบาตร จีวร มาสโมสกรอยท่าจะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงมีพระพุทธฎีกาบอกคณะสงฆ์ว่า ท่านทั้งหลายจงไปทัศนาพระพุทธบิดากับด้วยตถาคตเป็นปัจฉิม
ทัศนาพระสงฆ์ชีนาสพ ๕๐๐ รูป ที่เป็นพุทธบริวาร กระทำอิทธิอาณภาพปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปใน
อากาศสู่กรุงกบิลพัสดุ์ ลงสู่ราชธานี ขึ้นสู่มณเฑียรที่สถิตแห่งพระเจ้าสิริสุทโธทนะพระพุทธบิดา
นิสัสนาการเหนือไสยมัญจาสนะ ทอดพระเนตรพระสรริระอันชุบชีวิต จึงตรัสถามถึงพระอาการในโรคอัน

กำเริบด้วยทุกขเวทนาว่า พอจะอดทนหรือพ้นพระกำลังเป็นประการใด เมื่อพระบรมกษัตริย์ทรงสดับ พุทธฎีกา มีพระชลธารนัยน์ไหลนอง พระกัณฐาเหือดแห้ง พระเขษะสะท้อน ถอนหายใจ กราบทูลว่า ทุกขเวทนาแห่งข้าพระพุทธเจ้านี้เหลือกำลังที่จะอดทน พื้นที่จะดำรงชีพต่อไปได้

ทรงอธิษฐานจิตบรรเทาทุกขเวทนาพระพุทธบิดา พระพุทธองค์มีพุทธานุญาตว่า ดูกรมหาบพิตรราชสมภารอย่าปรวิตถกนัก ทรงเหยียดพระทักขิณาหัตถ์ ทรงกระทำสัตยาธิษฐานว่า ฌิว่าตถาคตบำเพ็ญกุศลาธิการก่อเกื้อ พระสมมติสภารมีสิ้นกาลถึง ๔ อสงไขยแสนกัป เพราะมุ่งหมาย จะกระทำประโยชน์โปรดสัตว์โลก แลได้บำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา แม้จะปรามาศพระเศียรเกล้าแห่งพระปฤษฎางค์ ด้วยพระทักขิณหัตถ์ว่าในกาลบัดนี้ ขอจงระงับความทุกขเวทนา อันมีในพระอุตมกสิโรตม์ให้อันตรธานได้ เมื่อทรงอธิษฐานดังนี้แล้ว ก็ลูบลงที่พระเศียรเกล้า แห่งพระพุทธบิดา ความทุกขเวทนาในพระเศียรเกล้าแห่งพระราชบิดาพุทธปิตุเรศ กลับบรรเทาระงับดับสูญใน ขณะที่พระพุทธบิดา อภิวันท์พระบรมครู

ในขณะที่พระอานนท์ กระทำสัตยาธิษฐานว่า ข้าพระบาทติดตามเสด็จมา ดุจดั่งฉายา ติดตามพระองค์อยู่เป็นนิตย์ อันนี้เป็นความสัตย์ของข้าพระบาท แม้ฝ่าข้าพระบาทจะยกพระทักขิณหัตถ์ปรามาศพระกรเบื้องขวา แห่งพระตุลาธิปไตย ขอจงทุกขเวทนาที่ปรากฏมีในพระพาทานนั้นให้อันตรธานไป เมื่อทรงอธิษฐานดังนี้ ก็ทรงลูบลงที่ทักขิณพาทาแห่งพระบรมกษัตริย์ อันว่าทุกขเวทนางังดับสูญสิ้นไปในขณะนั้น แม้กระทั่งพระราหุลก็อธิษฐานเช่นนั้น ทุกขเวทนาในพระพาทาเบื้องซ้ายแห่งพระบรมกษัตริย์สิริสุทโธทนะก็ระงับดับสูญไป

กาลบัดนี้ พระเจ้าสิริสุทโธทนะมหาราช เสด็จจตุรฐานาการจากสิริไสสน์ ทรงโสมนัสยกพระหัตถ์ถวายอัญชลี พระมหารามณีนารถราชโอรส พระบรมศาสดา ทรงทราบว่ สมเด็จพระพุทธบิดาทรงระงับทุกขเวทนาแล้ว และทรงกำหนดทราบในพุทธวิสัยว่า อีกสัตตวาระสมัย ก็จงดับสูญสิ้นพระชนม์ ทรงทราบพระอุปนิสัยว่าพระอรหันตผลพึงมี สมเด็จพระมุนีเจ้า จึงทรงบันฑูรพระสัทธรรมเทศนา พระอนิจจาภิปฏิสังยุตว่า ดูกรมหาบพิตร อันว่าชีวิตแห่งมนุษย์ทั้งหลายน้อยนัก วิยวิวัฒนาการมีขราเป็นที่สุด ชีวิตมีพยาธิปัญหาเป็นปริโยสานต์ ชีวิตอินทรีย์มีมรณะเป็นธรรมดาสมบัติทั้งหลายก็ล่วงละสละไป เป็นประเพณีแห่งนิกรสัตว์

ส่วนสมเด็จพระพุทธบิดาทรงเจริญวิปัสสนาไปตามกระแสอริยสัจ ๔ ก็ประหารรูป รากะ อรูปรากะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชาเป็นนิรวาเสส ละเสียซึ่งสรรพกิเลสธรรมทั้งหลาย บรรลุแก่พระอรหันตผล พร้อมจตุปฏิสัมภิทาญาณ ในวันคาร์ป ๗ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระศาสดาจารย์ ข้าพระองค์นี้พ้นจากบ่วงสังสาร เห็นนิพพานสัจจาประจักษ์จิต

อนึ่ง ชีวิตก็ยังอยู่น้อย จักถวายสักการลาพระศาสดาดับขันต์เข้าสู่อมตนิพพานในกาลวันนี้ จึงมีพุทธานุญาตว่า ดูกรมหาราชสมภาร จงทรงกำหนดซึ่งกาลอันควรเถิด แล้วทรงอภิวัตพระทศพลโลกนาถ แล้วทูลว่า ข้าแต่พระโลกนาถอันว่าโทษอันใด ที่ข้าพระองค์ประมาทในพระสุคตเจ้าด้วย วจี จิต ขอจงทรงพระกรุณาโปรดอดโทษานุโทษทั้งปวงแก่ข้าพระบาท จงทรงอนุญาตข้าพระพุทธเจ้าอันจะทูลเข้าสู่พระปรินิพพานในกาลบัดนี้ แล้วก็ทรงเอนพระองค์ลงบรรทมเหนือที่สิริไสยาสน์ แล้วก็สูญสิ้นพระอัสสาสะปัสสาสะเข้าสู่พระปรินิพพานในกาลบัดนั้น

ลำดับนั้น สมเด็จพระสัพพัญญู ทรงทราบว่า พระพุทธบิดาทรงดับขันธปรินิพพาน ก็บังเกิดธรรมสังเวช ตรัสแก่พระสงฆ์ว่า ท่านทั้งหลายได้เห็นพระพุทธบิดาสิ้นพระชนม์ชีวิต อันมรณ

ธรรมนี้ย่อมทำลายชีพแห่งสรรพสัตว์ทั่วทั้งสิ้น เป็นอาจินธรรมดาจะหาได้เลือกหน้าหาไม่ได้ ทรงตรัสเล่าโลมระงับโศกด้วยพระธรรมกลาอนิจจตาที่ปฏิสังยุตต์ แล้วมีพุทธปฏิภาตรัสสั่งพระมหากัสสปเถระว่า ตถาคตจะถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดา ท่านจงไปพิจารณาภูมิสถานอันสมควรที่จะทำฌาปนกิจนั้น พระมหากัสสปะรับพุทธปฏิภาณนั้นว่า สาธุ แล้วอุฏฐาการจากอาสน์แวดล้อมไปด้วยภิกษุสงฆ์ที่ทรงธุดงค์กับกษัตริย์ศากยวงศ์และหมู่มหาชนไปสู่ที่จะกระทำการถวายพระเพลิง แล้วให้จัดแจงกระทำเชิงตะกอนฌาปนกิจต่อไป

แท้จริงเมื่อสมเด็จพระเจ้าสุทโธทนะปรินิพพานนั้น พระประยูรวงศาवासแห่งพระบรมศาสดาทั้ง ๒ พระนคร คือฝ่ายกรุงกบิลพัสดุ์และเมืองเทวทหนคร เมืองสักกรนคร เมืองสุปวาสนนคร เมืองเวรนคร ก็เอิกรีกไปด้วยความโศกเศร้าทั้งสิ้น

พิธีมหาไยญของพระประยูรวงศาญาติ บรรดาพระประยูรวงศาญาติได้ชวนกันมากระทำมหาไยญเพื่ออุทิศแผ่ผลเป็นธรรมบรรณาการให้แก่บรมกษัตริย์ ชวนกันมาสโมสรสนับบาต คือการถวายภัตตาหารทานแด่พระพุทธประมุขสงฆ์และพระประยูรวงศาญาติ พระพุทธองค์ก็ทรงรับมหาไยญทาน เมื่อเสร็จภัตกิจแล้วทรงกระทำภัตตานุโมทนาโดยสาระพระคาถาว่า ราชาน ชตติยา มาตา เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า เหมือนว่าบรมกษัตริย์ ชตติยวงศา และบิดามาร พี่ชาย น้องหญิง ญาติคณาและอุปัชฌายาจารย์ทั้งปวงล่วงไปสู่ปรโลก มีความเศร้าโศก อาลัย ด้วยไรที่พึงพำนัก ก็พึงกระทำไยญบูชา คือทักษิณาทานโดยควรแก่กำลังตน อุทิศไปให้แก่ท่านผู้มีพระคุณและญาติทั้งปวง อันว่าผลแห่งทานก็จะบังเกิดสมบัติแก่ผู้กระทำกาลกิริยาไปสู่ปรโลก

เบื้องว่า บุตร – นัตตา ผู้ใดซึ่งยังมีชีวิตอยู่ มิได้กระทำทานอุทิศไปให้แก่ญาติและท่านผู้มีพระคุณ บุตรนัตตาผู้นั้น ชื่อว่าอกตัญญู ตั้งอยู่ในฝ่ายอธรรม นำคติไปสู่อบายภูมิ บมีอาจพ้นทุกข์สิ้นกาลอนันน

ส่วนบุคคลผู้ประกอบด้วยกตัญญู กระทำทานอุทิศไปให้ญาติ พี่น้อง และท่านผู้มีพระคุณเห็นปานดังนั้น เมื่อทำลายเบญจขันธ์แล้วก็ไปสู่สุคติภพ ด้วยว่าที่ตนอยู่ในกตัญญูธรรม สุจริต เหตุตั้งนั้นบุคคลผู้เป็นบัณฑิตชาติ ประกอบด้วยปริชาญาณ พึงกระทำทานด้วยประสันทจิต อุทิศธรรม บัณการ สนองคุณไปให้แก่หมู่ญาติมิตรและท่านผู้มีพระคุณก็เป็นบุญโกษฐาสอันยิ่งใหญ่และเป็นเนติแบบแผนสืบมาตราบเท่าถึงหมู่เฮาชาวอุบลคนอีสานแท้แล

พุทธธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์ในฐานะพระพุทธเจ้า มีอรรถาธิบายความย่อ ดังต่อไปนี้ พุทธธัตถจริยา คือ การบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า, อันเป็นพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า แท้ที่จริงก็คือพุทธกิจ เป็นกิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญ, การงานที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำมิได้ขาดตลอดพระชนม์ชีพ

พุทธกิจประจำวัน ๕ อย่าง^๔

กิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเป็นประจำในแต่ละวัน มี ๕ อย่าง คือ

๑. ปุพฺพณฺเฑ บิณฺณปาตณฺจ เวลาเช้า เสด็จบิณฑบาต
๒. สายณฺเฑ ฌมฺมเทสนํ เวลาเย็นแสดงธรรม

^๔ อ้างแล้ว, สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. ปฐมสมโพธิกถา พิสตาร ๒๙ ปริจเฉท. หน้า ๓๖๕-๓๗๒.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๒๖๘-๒๖๙.

๓. ปโทเส ภิกขุโอรุททำ เวลาค่ำประทานโอรุทแก่เหล่าภิกขุ

๔. อทฺตมรตเต เทวปณฺหนํ เทียงคินฺทฺรตตบปญฺหาเทวตา

๕. ปจฺจุสฺสเว คเต กาเล ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนํ จวนสวํทฺรตฺรตวจิการณาสัตว์ที่
สามารถและที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมอันควรจะได้ไปโปรดหรือไม่ เอเต ปณฺจวิธํ กิจฺเจ วิโสธติ
มุณีปฺตโค พระพุทธเจ้า องค์พระมุณีผู้ประเสริฐ ทรงยังกิจ ๕ ประการนี้ ให้หมดจด

พุทธกิจ ๔๕ พรรษา ในระหว่างเวลา ๔๕ ปี แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ พระพุทธเจ้า
ได้เสด็จไปประทับจำพรรษา ณ สถานที่ต่างๆ ซึ่งท่านได้ประมวลไว้ พร้อมทั้งเหตุการณ์สำคัญบางอย่าง
อันควรสังเกต ดังนี้ ; **พรรษาที่ ๑** ป่าสิปิตนมฤคทายวันใกล้กรุงพาราณสีโปรดพระเบญจวัคคีย์
พรรษาที่ ๒ ๓ ๔ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ระยะเวลาประติฐานพระศาสนา เริ่มแต่โปรดพระเจ้าพิม
พิสารได้อัครสาวก ฯลฯ เสด็จจนครบปีสัต์ครั้งแรก ฯลฯ อนาถบิณฑกเศรษฐีเป็นอุบาสกถวายพระเช
ตะวัน ถัดตามพระวินัยปิฎก พรรษาที่ ๓ น่าจะประทับที่พระเชตะวัน นครสาวัตถี **พรรษาที่ ๕** กุ
การ ในป่ามหาวัน นครเวสาลี โปรดพุทธบิดา ปรินิพพานที่กรุงกบิลพัสดุ์ โปรดพระญาติที่วิวาทเรื่อง
แม่น้ำโรहिณี มหาประชานิพนวชน เกิดภิกษุณีสงฆ์, **พรรษาที่ ๖** มกุลลบรรพต ภายหลังทรงแสดงยมก
ปาฏิหาริย์ ที่นครสาวัตถี, **พรรษาที่ ๗** ดาวดึงส์เทวโลก แสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา,
พรรษาที่ ๘ เกสกลวันใกล้เมืองสูงสมารศิริแคว้นกัคคะ พบนกุลบิดาและนกุลมารดา, **พรรษาที่ ๙** ไช
สิทาราม เมืองโกสัมพี, **พรรษาที่ ๑๐** ป่าด่าบลปาริเลยยกะใกล้เมืองโกสัมพี ในคราวที่ภิกษุชาวเมือง
โกสัมพีทะเลาะกัน, **พรรษาที่ ๑๑** หมู่บ้านพราหมณ์ ชื่อเอกนาลา, **พรรษาที่ ๑๒** เมืองเวรัญชา,
พรรษาที่ ๑๓ จาริยบรรพต, **พรรษาที่ ๑๔** พระเชตะวัน พระราหุลอุปสมบท, **พรรษาที่ ๑๕** นิคคร
ธาราม นครกบิลพัสดุ์, **พรรษาที่ ๑๖** เมืองอาฬวี ทรมาณอาฬวกยักษ์, **พรรษาที่ ๑๗** พระเวฬุวัน นคร
ราชคฤห์, **พรรษาที่ ๑๘ - ๑๙** จาริยบรรพต, **พรรษาที่ ๒๐** พระเวฬุวัน นครราชคฤห์ โปรดมหาโจร
องคฺลิมาล, พระอานนท์ ได้รับหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐกประจำ, **พรรษาที่ ๒๑-๒๔** ประทับสลับไปมา ณ
พระเชตะวันกับบุพพาราม พระนครสาวัตถี รวมทั้งคราวก่อนนี้ด้วย พระอรรถกถาจารย์ว่า
พระพุทธเจ้าประทับที่ **เชตวันาราม ๑๙ พรรษา ณ บุพพาราม ๖ พรรษาที่ ๔๔** จำที่เวฬุคามใกล้
นครเวสาลี จากนั้นเสด็จดับขันธปรินิพพานปิดฉากพุทธจริยาสัมมาสัมพุทธโคตมพระพุทธเจ้าพระองค์
ที่ ๔ ในภัทรกัปนี้ ด้วยบาทพุทธปฏิมาว่า ปณฺจ พุทฺธา นมามิหํ อหํ วณฺหมิ ทูโรโต ข้าพระพุทธเจ้า ขอ
นอบน้อมนมัสการ พระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์แต่ไกล ด้วยเศียรเกล้า

นิพพาน ปจฺจโย โหตุ อนาคเต กาเล ขอจเห็นพลบปัจจัยให้ถึงพระนิพพานด้วยเทอญ

สรุป

การวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน พบว่า คุณค่าด้านประวัติ
ของพระพุทธเจ้า คุณค่าด้านหลังธรรม มี ด้านพุทธประวัติ ด้านหลักพุทธธรรม และด้านนำมา
ประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบัน ซึ่งในด้านคุณค่าทางด้านวิถีชนชาวพุทธไทยอีสาน มีวัฒนธรรม การสวด
วัฒนธรรมการแต่งงาน ต้นเหตุแห่งศักราชตระกูล และการจัดปริเฉท ปฐมสมโพธิกถา ฉบับหนังสือ
ผูกใบลาน ภูมิปัญญาอีสาน มี ๓๑ ผูก ส่วนของปฐมสมโพธิกถาฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระบรม
โชติชินโรส นั้นมี ๒๙ ผูก หรือหลายๆสำนักก็ใกล้เคียงกันไม่แตกต่างกันไปจากนี้เลย จะให้เห็นความ
แตกต่างระหว่างปฐมสมโพธิกถาฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระบรมโชติชินโรส กับปฐมสมโพธิกถา

ฉบับหนังสือผูกใบลาน ภูมิปัญญาอีสาน แตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง สืบหน้าสืบหลังบ้าง เฉพาะหมายเลขปริจเฉทหรือบรรพ กับหมายเลขผูกหรือบท ระหว่างปฐมสมโพธิกถาทั้ง ๒ ฉบับนี้เท่านั้น ส่วนเค้าโครงเรื่องก็ดี สารสำคัญก็ดี เนื้อหาก็คดี ละม้ายคล้ายคลึงบ้าง เหมือนกันบ้าง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็มี จึงเป็นอันวิเคราะห์ได้ว่า ปฐมสมโพธิกถาทั้ง ๒ ฉบับ มีโครงสร้างใหญ่เนื้อหาส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน ส่วนสาระสำคัญจริงๆ เหมือนกันแทบทั้งสิ้น คือเรื่อง พุทธประวัติ หรือประวัติเรื่องราวของพระพุทธเจ้าโดยตรง เริ่มตั้งแต่ พระยาอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาลที่ ๔ และ บรรษัทเทพยดาในหมื่นโลกจักรวาล ทูลอันเชิญจตุ เทพบุตรเวชสันดรหรือสันดุสิตเทวราช จากดุสิตสวรรค์เทวโลก อ้อนวอนให้จุติลงมาอุบัติเป็นพระสิทธัตถราชกุมารในมนุษย์โลกเป็น พระพุทธเจ้าโปรดสัตว์โลก และ เทพยุดาทั้งมวลที่มีบุญญาธิการอันได้บำเพ็ญไว้แก่กล้าแล้ว ให้หลุดพ้นจากสรรพกิเลสอันมีราคา โทสะ และโมหะเป็นอกุศลมูล

บทที่ ๕

สรุปอภิปรายและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้สรุปอภิปรายและข้อเสนอแนะไว้เป็นประเด็น ดังนี้

๕.๑ สรุปเรื่อง

๕.๒ อภิปรายผล

๕.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย

๕.๑ สรุปเรื่อง

๑) สรุปเรื่อง **อัญเชิญจุติ** เริ่มพุทธประวัติ เมื่อพระอินทร์พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล พร้อมด้วยเทพบรรษัทในแสนโกฏิจักรวาล เข้าเฝ้าและทูลอัญเชิญ เทพบุตรเวสสันดร หรือ สันดุสิต เทวราช จากดุสิตสวรรค์เทวโลก ให้จุติลงมาอุบัติเป็น พระพุทธเจ้าโปรดสัตว์โลกให้พ้นจากราคะ โทสะ และโมหะ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรารภเรื่องราวอนัตตวลोकจากห้วงมหรณพสาคร ทรงสละ จักพรรดิสมบัติอันจะมาถึงภายใน ๗ วัน จะทรงถือเอาผลคือสัพพัญญุตญาณ คือสมมติสภารมย์ อันมี ดอกบาน คือ เบญจมหาปริจาคะ อันตั้งเหนือภูมิภาค คือ ไตรพิธสมบัติ กล่าวคือเมื่ออดีตภพ ๔ อสงไขย แสนกัปนัยถอยหลัง กลับไปภพที่บังเกิดเป็น พระสมุทธาตบสได้พบพระที่ปึงกรเจ้า จึงละเสียซึ่ง พระอรหันต์ อันจะบรรลู่ในสำนักของพระองค์ ปรารภนาพระสัพพัญญุตญาณได้พุทพพยากรณ์แล้ว ทรงบำเพ็ญเบญจมหาปริจาคะแลสมมติสภารมย์ทาน เป็นต้น ขนทั้งหลายจะนำไปซึ่งทรัพย์สินแลชีวิต พระมหาสัตว์มิได้เอื้ออาทร ทรงบำเพ็ญมูลปณิกุล จนสำเร็จประโยชน์แก่นรชาติทั้งปวง ให้พระโลหิต เป็นทาน ก็มากกว่ากระแสน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔, ให้พระมังสะเป็นทาน อาจยังพื้นแผ่นดินปฐพีให้พ่ายแพ้ ได้, ตัดพระเศียรให้เป็นทาน ประมาณสูงกว่าเขาพระสิเนรุราช, ควักพระเนตรให้เป็นทาน ก็มากกว่า ดวงดาวในนภากาศ และทรงพระราชทาน พระนางมัทรีพร้อมบุตรธิดาเป็นทาน จึงสำเร็จลงในชาติเป็น พระเวสสันดร

๒) สรุปด้านหลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถามีอยู่มากหลาย แต่ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์ ๒ หมวด คือ ธรรมจริยาได้แก่พุทเทกิจ อันเป็นหน้าที่ของพระพุทธเจ้าที่ส่งมาวิเคราะห์ แก่ชาวโลก เรียกว่าพุทเทกิจ ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำประจำวัน ได้แก่ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำประจำวัน ได้แก่ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต เวลาบ่ายแสดงธรรมแก่ภิกษุ เวลาค่ำประทานโอวาทพระภิกษุสงฆ์ เวลาเที่ยงคืนคือตอบปัญหาเทวดา เวลาจวนสว่างตรวจดูอุปนิสัย ผู้ใดควรเสด็จไปโปรดหรือไม่

ทรงรับอาราธนาเสด็จแสดงธรรมมาโปรดสัตว์ของท้าวสทิมบดีพรหม บำเพ็ญพุทเทกิจ ๔๕ วัสสาโปรดพระพุทธบิดา พระประยูรญาติ โปรดพุทธมารดาแสดงพระอภิธรรมบรสวรรค์แท่นค่าน้ำนม เสด็จลงเทวโลกใกล้ประตูเมืองสังกิสสนคร เตือนภิกษุทั้งหลายจงอยู่ด้วยมีสติอย่าประมาทเลินเล่อ แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ที่สาลวโนทยานแห่งมัลลกษัตริย์ เมืองกุสินาราย

๕.๒ อภิปรายผล

การวิจัยชิ้นใหญ่ใหม่สุด คือ **พุทธประวัติ เริ่มจากสวรรค์ชั้นดุสิตในเทวโลก** เมื่อพระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล ทูลอัญเชิญเทพบุตรเวสสันดร หรือ สันดุสิตเทวราชาให้จุติจากดุสิตสวรรค์เทวโลก ลงมาอุบัติเป็น พระสิทธัตถะราชกุมารที่เมืองกบิลพัสดุ์ มนุษโลก เป็นพระพุทธรเจ้า

พุทธประวัติ มิใช่เริ่มที่พระเจ้าตติยอกการาชที่ ๓ มิใช่ที่พระเจ้าสิริสุทโธทนะ และมีใช่เริ่มที่พระสิทธัตถะกุมาร แต่เริ่มที่ พระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล พร้อมเทพบรรษัทในหมื่นโลกจักรวาล ทูลอัญเชิญเทพบุตรเวสสันดร หรือสันดุสิตเทวโลกจักรวาล ทูลอัญเชิญเทพบุตรเวสสันดร หรือสันดุสิตเทวราชา จากดุสิตสวรรค์เทวโลก อุบัติเป็นพระพุทธรเจ้าโปรดสัตว์ ให้พ้นจากราคะ โทสะ และโมหะ

ส่วนสมเด็จพระบรมโศกราช มีพระทัยจะกระทำสักการบูชาพระสถูปด้วยพระสรีรูปกายแห่งพระองค์ให้ได้สัตตवार (๗ วัน) จึงให้นำปุยนุ่นสำลีชุบน้ำมันหอม ๕๐๐ หม้อมาพินธ์ ตั้งแต่พระศอกลงไปตราบเท่าถึงพระบาท แล้วเสด็จไปยืนประดิษฐานอยู่ที่ตรงหน้าพระเจดีย์องค์ใหญ่ แล้วยกพระอัญชลีประครองไว้เหนืออุตมางคสิโรตม์ ทรงระลึกถึงพระพุทธรคุณ แล้วให้จุดเพลิงเข้าทั่วสรีรกาย บ่มิได้หวั่นไหว ตามไฟบูชาดุจประทีป และเปลวเพลิงนั้น ก็ลุกลิงพลุ่งขึ้นไป บนอากาศสูงประมาณถึง ๗ ขั้วบุรุษ แล้วเปล่งพระวาจาตรัสสรรเสริญพระพุทธรคุณ ว่า นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทเธสสา อิติปิโส ภควา ฯลฯ เวทิตัพโพ วิญญูหิตา สุปฏิปันโน ภควโต สากกสงโฆ ฯลฯ ปุญญเขตตโลกสุสาธา จนจบ. ตรัสสรรเสริญพระรัตนตรัย มิให้วิการหวั่นไหวท่ามกลางเปลวเพลิงอันลุกโชนเล่า ร้อน และสกลกายนั้นเป็นดุจลูไลด้วยน้ำมันจันทน์สุคันธรรส แต่ทรงกระทำพระวรกายเป็นประทีปตามได้บูชาพระสถูปถึง ๗ วาร ถ้วน ๗ วัน แล้วจึงโสรจสรงอุทกธาราเซพระสรีกาย แล้วทรงเครื่อง พระวิภูษนาภรณ์ แวดล้อมด้วยอเนกนิกรคนมาก ทรงกระทำอภิวัต พระมหาสถูปเสร็จแล้ว ก็จึงเสด็จบพขจรไปประทับณสันตติยวาร ๓ รอบ แลทรงสดับพระสัทธรรมเทศนา อันพระชินสพสงฆ์แสดงถ้วนถึง ๗ วัน ๗ คั่น แล้วทรงถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ ทรงถวายไทยทานต่างๆ เสร็จแล้ว ก็น้อมสการลาเสด็จนิวัตนาการกับด้วยทั้งราชบริวารสู่พระราชนิเวศน์

ผู้วิจัยวิเคราะห์พบว่า พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงกระทำมหารัชมสร้างพระสถูป ๘๔,๐๐๐ องค์แล้ว กระทำการฉลอง สิ้นทรัพย์ไป ๙๖ โกฏิ จึงตรัสถามพระสงฆ์เถรานุเถระว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าตัวข้าพเจ้านี้ จะได้เป็นญาติในพระพุทธรศาสนาแล้วแลหรือ

พระโมคคัลลีบุตรเถระ จึงถวายพระพรว่า คุณกรมหาบพิตรดังถาจะได้เป็นญาติในพระศาสนา

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าสละทรัพย์ถึง ๙๖ โกฏิ สร้างพระวิหารและพระสถูปถึง ๘๔,๐๐๐ ยังมีได้ชื่อว่าเป็นญาติในพระพุทธรศาสนาก็จะกระทำกุศลสิ่งใด จึงจะได้เป็นญาติในพระศาสนาเล่า

คุณกรมหาบพิตร กระทำกุศลดังนี้ได้ชื่อว่า **ปัจจัยทายก** ยังมีได้เป็นญาติในพระพุทธรศาสนา

เบื้องบุคคลผู้ใด ให้บุตรธิดาบรรพชา อุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้ บุคคลผู้นั้น จึงจัดได้ชื่อว่า เป็นญาติในพระพุทธรศาสนา แล้วพระโมคคัลลีบุตรเถระ จึงสำแดงธรรมเทศนาซึ่งบรรพชานิสงส์ ด้วยพระคาถาว่า จตูกุปปานิ ทาสสุส เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ให้ทาสบรรพชาเป็นสามเณรได้ อาณิสสงส์ ๔ กัลป์ ให้ทาสอุปสมบทเป็นภิกษุ ได้ผลานิสงส์ ๘ กัลป์ ให้บุตรบรรพชาเป็นสามเณร ได้

ผลานิสงส์ ๘ กัลป์ ให้บุตรอุปสมบทเป็นภิกษุได้ผลานิสงส์ ๑๖ กัลป์ ให้ภรรยาบรรพชาเป็นสามเณรี ได้ผลานิสงส์ ๑๖ กัลป์ ให้ภรรยาอุปสมบทเป็นภิกษุณี ได้ผลานิสงส์ ๓๒ กัลป์ เบื้องว่าตนเอง บรรพชาเป็นสามเณรีได้ผลานิสงส์ ๓๒ กัลป์ ด้ว่าตนเองอุปสมบทเป็นภิกษุได้ผลานิสงส์ ๖๔ กัลป์

สมเด็จพระกรุงธรรมาโคกรา ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงพระปิตินิธิโสมนัส จึงตรัสแก่มหินทรราชโอรส และสังฆมิตตราชธิดา ด้วยบาทพระคาถาว่า มหินท อมม ปิยา ธิดา เป้าอาทิ อธิบายความว่า ดุกรรมหินทรราชบุตรแลแม่สังฆมิตตราชธิดาผู้เป็นที่รัก อันว่าบรรพชาเป็นสามเณรีที่เสนาภาพแห่งพระบิดา เจ้าทั้งสองคราวนี้จึงยินยอมบวชในพระพุทธศาสนา ได้ชื่อว่าทายาทเชื้อสายสืบสามัญวงศ์ในพระศาสนา

เมื่อพระราชบุตรราชธิดาทั้งสอง ได้สดับพระราชบัญชาเช่นนั้น ก็กราบทูลว่า ข้าพระบาททั้งสองนี้ มีจิตยินดีปราโมทย์ ประราธนาจะบรรพชา เมื่อพระบรมมหากษัตริย์ ตรัสเสวนาก็ทรงโสมนัส ทรงดำรัสให้พระราชโอรสพระราชธิดาทั้งสองพระองค์ ออกบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ และภิกษุณีในสำนักพระโมคคัลลีสตรีสเถระ เหตุดังนั้น พระคันถรณจาจารย์ จึงกล่าวพระคาถาอันนี้ มีในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า สา ภิกษุณี จนฺตเลขาเป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า พระสงฆมิตตเถรี มีพระคุณปรากฏดุจดวงจันทร์ พระมหินทภิกษุณี ก็ปรากฏพระคุณดุจดวงอาทิตย์ รุ่งเรืองในพระพุทธศาสนา ทั้งสองพระองค์ทรงฉฬภิญญแตกฉานในปฏิสมภิทา ๔ เป็นพระมหาชินสพ มีชั้นธสันดานรับจากปาปกรรมทั้งปวง บรรลุแก่พระนิพพาน

ลำดับนั้น พระโมคคัลลีสตรีสเถระจารย์ ถวายพระพรว่า ดูกุร พระราชสมภารเจ้า การบัดนี้ มหาบพิตร ได้เป็นญาติในพระพุทธศาสนาแล้ว

เบื้องหน้าแต่นั้น สมเด็จพระกษัตริย์ธรรมาโคกราชก็ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลภีโยภาวยิ่งขึ้น ทรงเคารพในพระรัตนตรัยตบแต่งสรรพบูชาพิธานในสถูปสถานทั่วทุกตำบล ครั้นทำชันธกัไป จุตบังเกิดในสวรรค์เทวโลกทั้งสิ้นพร้อมราชบริวาร ทุกถ้วนหน้าแล

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์สิ่งที่เป็นประโยชน์ในปฐมสมโพธิกถาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันปัจจุบันส่วนหนึ่งนั้นคือ

๑) **วิวาหมงคล** ระหว่างเจ้าชายสิริสุทโธทนะ กับเจ้าหญิงสิริมหามายา สังคมไทยปัจจุบัน ได้นำมาประยุกต์ทั้งพิธีหลวงพิธีราษฎร์ ประเทศไทยในระดับสามัญชนทั่วไปปรับใช้เป็น **อวาทวิวาหมงคล มงคลสมรส** แต่งงาน กินดอง กัว่า รวมถึงการสู่ขอถือเป็นราชประเพณี จารัตประเพณี ฮีตผัว คองเมีย ฮีตเจ้า คองไพร ฮีตบ้าน คองเมือง นิยมเรียกรวมๆ กันว่า ฮีต ๑๒ คอง ๑๔ ฮีตญี่ คองเจียง เป็นต้น

๒) **ประเพณีบวชน้านมแม่** เมื่อพระเจ้าอโศกราชมหาราช ทรงอนุญาตให้เจ้าชาย มหินทรราชโอรส และเจ้าหญิงสังฆมิตตราชธิดา ออกบวชเป็นภิกษุ และภิกษุณี ในพระธรรมวินัยนี้ ชาวพุทธไทย (อาจทั่วโลก) นิยมให้บุตรชายหญิง บวชเป็นสามเณร สามเณรี ภิกษุ ภิกษุณี ทดแทนน้านมแม่ และสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ถ้ายทอดกันมาอย่างไม่ขาดสาย จากอดีตจนปัจจุบัน

ประเพณีชดเชยพระคุณแม่ (ทดแทนน้านมแม่) พระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญประโยชน์ข้อนี้ โดยเสด็จขึ้นไปแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์บนสวรรค์ ดาวดึงส์เทวโลก ตลอดไตรมาส และเสด็จลง

มายังโลกมนุษย์ที่ใกล้ประตูเมือง สังกัสสนคร ถือเป็นเปิดไตรโลกชาวพุทธไทยเรียกว่า วันโวโรหนะ นี่ก็เป็นการประยุต์ใช้เหตุอดีตสืบมาถึงปัจฉิมชนรุ่นหลังเราท่าน ปัจจุบัน

๓) ประเพณีแสดงความเคารพพระธรรม พระสัพพัญญูเจ้าทั้งปวงเทือนกันทุกๆ พระองค์ เมื่อพิจารณาปฏิเวธธรรมอันคัมภีรภาพ ทรงมีชวนขวายอันน้อยท้อถอยจะไม่ทรงบังอรพระสัทธรรมเทศนา ท้าวมหาพรหมจึงลงมาทูลอาราธนาให้บังอรพระสัทธรรมเทศนาจะยังสัตว์ทั้งหลายให้มีจิตเคารพในพระสัพพัญญูโดยยิ่ง ดังนั้นจึงมีพระพุทธประเพณีมาทุกๆ พระองค์ ดังนั้น พระคันถรณนจารย์ จึงกล่าวพระคาถาว่า พรหมา จ โลกาธิปติ สหฺมปติ เป็นอาทิ

แลกาลบัดนี้ ท่านอาราธนาแล้ว ตถาคต ก็จะตรัสพระสัทธรรมเทศนา จงตั้งจิตคอยสดับพระสัทธรรมเทศนาเถิดในกาลบัดนี้

ลำดับนั้น ท้าวสัทธัมมบดีพรหมทราบบว่า สมเด็จพระบรมสภทรรีบอาราธนาแล้ว ก็มีพระกมลฟ่องแผ้วภิรมย์ หารรรษโสมนัส จึงประนมทศางคูลีหัตถ์ถวายอภิวาท พระควันตมุนินทร์ ทำประทักษิณถ้วนตติยวาร แล้วก็พาหมู่อมรพรหม นิวัติสู่ทิพยนิเวศน์แห่งตนๆ

ผู้วิจัยวิเคราะห์แล้วพบว่า ท้าวสัทธัมมบดีพรหม อาราธนาธรรมให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดพุทธเวไนยนิกรครั้งกระโน้นถือว่าเป็นประโยชน์สูงสุด ที่ชาวพุทธไทย นำมาประยุต์ในชีวิตประจำวันในกาลปัจจุบัน ถือเป็นการรดกตกทอดมีคุณค่าสูงสุดทางสังคม ฯลฯ

๑) ข้อเสนอแนะ ผู้วิจัยมีข้อเสนออันเป็นประโยชน์สูงสุดต่อการนำมาประยุต์ใช้ ๒ แนวทาง คือ ด้านนโยบาย การขยายเพิ่มโอกาสให้นักวิจัยรุ่นใหม่มีโอกาสในการเสนอ ขอโครงการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องพระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

๒) แนวทางที่นำมาประยุต์ใช้ในสังคม การดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งด้านการวิจัย และด้านการแปล พระคัมภีร์ต่างๆ อันมีมหาศาล นำออกสู่สังคมทุกระดับทุกเพศวัย ตั้งแต่ระดับการศึกษา วิทยาลัยก่อนเกณฑ์ เป็นแบบการ์ตูน ภาพระบายสีตามรอยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงนันทนาการชาดกเรื่อง พระชนก เป็นแบบฉบับที่ทรงคุณค่าทางด้านการศึกษา เผยแพร่ สูงสุด

๓) ด้านตำรับตำรา ทุกระดับชั้น และด้านบันเทิง ให้หลากหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งเน้นเยาวชนเป็นหลัก เช่น จัดกิจกรรมเล่านิทาน เป็นครั้งคราว ทั้งภาษาถิ่น และภาษาอาเซียน อย่ามองข้ามนิทานอีสปเป็นสุดยอดการเผยแพร่ พูดได้เต็มปากว่า ทั่วโลกรู้จักนิทานอีสปถ้าทั่วเอเชียรู้จักนิทานชาดกไทย จะนำภาคภูมิใจแค่ไหน

๔) นิทานพื้นบ้าน นิทานตลกท้องถิ่นเมืองไทยมีทั่วทุกภาคเป็นภาษาถิ่น (Dialects) คำเมืองของถิ่นฟังแล้ว สนุกสนาน ลูกหลานชอบใจจำได้ดีมาก ทุกภาคเมืองไทยมีคำเมืองของตนๆ และสำเนียงพื้นที่ย่อยอีก อีสานหมูเฮา หม่วนซิ่นโฮแซว ปักใต้บ้านเราอีสานหน้งบักต้อ ปักใต้หน้งประโมไทย มีการละเล่นท้องถิ่นของใครของมัน จัดยอดสือมอลชน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

พระราชมนู (ประยูร ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๒๘.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. สัมมนาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๙-๑๕.
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช), ๒๕๕๑.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน. จริยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.
ธวัช ปุณณทก. มรดกไทยอีสาน ฉบับสมบูรณ์. บริษัทขอนแก่น คลังนาธรรมชาติ จำกัด,
๑๖๑/๖-๘ ถนนกลางเมือง จังหวัดขอนแก่น, พ.ศ.๒๕๔๔.

ประมวล พิมพ์เสน. ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น. ศูนย์การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น โรงพิมพ์คลังนาธรรมชาติ, ๒๕๕๔.
ปรีชา พิณทอง. สังขศิลป์ชัย. พิมพ์เป็นอนุสรณ์เมืองอุบลราชธานี ๒๐๐ ปี (๒๕๒๓),
โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พัฒนาคณ. (กรุงเทพมหานคร:บริษัทสหธรรมมิก จำกัด), ๒๕๔๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. โรงพิมพ์บริษัท
สหธรรมมิต จำกัด, พ.ศ.๒๕๕๔.

พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.
(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุฯ : กรุงเทพมหานคร), ๒๕๒๘.

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร. พระปฐมสมโพธิกถา. หน้า ๘๙, ไม่ปรากฏ พ.ศ.,
โรงพิมพ์เลียงเชียงจางเจริญ: กรุงเทพมหานคร

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร. ปฐมสมโพธิกถา พิศดาร ๒๙ ปริจเฉท. เลียงเชียงจางเจริญ
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ไม่ปรากฏ

สมเด็จพระวันรัต (จิบ ฐิตธัมมเถระ). พุทธวิธีทรงฝึกเวไนยชน. อนุสรณ์เนื่องในงานพิธีพระราชทาน
เพลิงศพสมเด็จพระวันรัต.(กรุงเทพมหานคร:ห้างหุ้นส่วนจำกัดชวนพิมพ์), ๒๕๓๙.

โสรัจ นามอ่อน. คู่มือเรียนลัดอักษรธรรมอีสาน พ.ศ. ๒๕๔๕. พิมพ์เป็น มูขีตาสักการะ ในงานมงคล
อายุวัฒนะ ๘๐ ปี พระเทพกิตติมุนี เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี เจ้าอาวาสวัดมหาวันนาร
(วัดป่าใหญ่).

ศาสนาเปรียบเทียบ เอกสารประกอบการเรียนการสอน. พิมพ์คอมพิวเตอร์
เย็บเล่มไตรเพท คือ ฤคเวท, ยชุรเวท สามเวท เป็นของดั้งเดิม, ปาวณา,

การจตุรปูเทียนบูชาพระ, สวดมนต์, ไหว้พระ, ฟังเทศน์, พระสงฆ์ให้ศีลให้พรญาติโยม
 อรทัย เลียงจินดาถาวร, โสรจ นามอ่อน, โครงการศึกษา รวบรวมและจัดสร้างฐานข้อมูลหนังสือ
 ไลน จังหวัดอุบลราชธานี, มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี พ.ศ. ๒๕๕๓ - ๒๕๕๔ สํารวจ
 พบว่า ลำมหาชาติ หรือเวสสันดรชาดก มีแทบทุกวัดกว่า ๒๕๐ ลำ (ฉบับ).

๑.๓ เอกสารอัตสำเนา

โสรจ นามอ่อน. ปรีวรรตจากอักษรธรรมอีสานต้นฉบับจากวัดพลแพน. ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
 จังหวัดอุบลราชธานี, ๒๕๕๒.

ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน
An Analysis Pathamsomphotticatha form Isan Alphabase Text

นายไสร็จ นามอ่อน และคณะ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Ubon Rajathani Campus

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน มีวิธีการศึกษาเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive analysis) ซึ่งเป็นการศึกษาอยู่ในกรอบของพุทธปรัชญาธรรมศาสนา (Philosophy of religion) และเป็นการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาด้วยวิธีการศึกษาค้นคว้าทางเอกสารที่เป็นปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิ ๑) เอกสารปฐมภูมิ (Primary Document) หนังสือผูก, หนังสือเจียง, หนังสือก้อม ไบลานอักษรธรรมอีสาน และหนังสือสมุดข่อย อักษรไทยสมัยอยุธยาที่เกี่ยวกับคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ๒) เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Document) เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีผู้ค้นคว้าวิจัย ได้รวบรวมเรียบเรียงไว้ในที่ต่าง ๆ ในรูปแบบตำรา, หนังสือ, เอกสาร วิชาการเย็บเล่มและเอกสารอื่นใด ที่นำมาตีพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณชนซึ่งเป็นที่เชื่อถือได้

ผลการศึกษาพบว่า การวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน พบว่าคุณค่าด้านประวัติของพระพุทธเจ้า คุณค่าด้านหลังธรรม มี ด้านพุทธประวัติ ด้านหลักพุทธธรรม และด้านนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบัน ซึ่งในด้านคุณค่าทางด้านวิถีชนชาวพุทธไทยอีสาน มีวัฒนธรรมการสู่ขอ วัฒนธรรมการแต่งงาน ต้นเหตุแห่งศักราชตระกูล และการจัดปริเฉท ปฐมสมโพธิกถา ฉบับหนังสือผูกไบลาน ภูมิปัญญาอีสาน มี ๓๑ ผูก ส่วนของปฐมสมโพธิกถาฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร นั้นมี ๒๙ ผูก หรือหลายๆสำนักร่วมกันใกล้เคียงกันไม่แตกต่างกันเลย จะเห็นความแตกต่างระหว่างปฐมสมโพธิกถาฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร กับปฐมสมโพธิกถา ฉบับหนังสือผูกไบลาน ภูมิปัญญาอีสาน แตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง สืบหน้าสืบหลังบ้าง เฉพาะหมายเลขปริเฉทหรือบรรพ กับหมายเลขผูกหรือบท ระหว่างปฐมสมโพธิกถาทั้ง ๒ ฉบับนี้เท่านั้น ส่วนเค้าโครงเรื่องก็ดี สาระสำคัญก็ดี เนื้อหาที่ดี ละม้ายคล้ายคลึงกันบ้าง เหมือนกันบ้าง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็มี จึงเป็นอันวิเคราะห์ได้ว่า ปฐมสมโพธิกถาทั้ง ๒ ฉบับ มีโครงสร้างใหญ่เนื้อหาส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน ส่วนสาระสำคัญจริงๆ เหมือนกันแทบทั้งสิ้น คือเรื่อง พุทธประวัติ หรือประวัติเรื่องราวของพระพุทธเจ้าโดยตรง เริ่มตั้งแต่ พระยาอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาลที่ ๔ และบรรษัทเทพยดาในหมื่นโลกจักรวาล ทูลอ้อนเชิญจุติ เทพบุตรเวชสันดรหรือสันตสิดเทวราช จากดุสิตสวรรค์เทวโลก อ้อนวอนให้จุติลงมาอุบัติเป็นพระสิทธัตถราชกุมารในมนุษยโลกเป็น พระพุทธเจ้าโปรด

สัตว์โลก และเทพยดาทั้งมวลที่มีบุญญาธิการอันได้บำเพ็ญไว้แก่กล้าแล้ว ให้หลุดพ้นจากสรรพกิเลส อันมีราคะ โทสะ และโมหะเป็นอกุศลมูล

ผลการศึกษาพบว่าหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ปรากฏว่ามี ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา **ประวัติคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถามีที่มา ๓ กลุ่ม** คือ ๑) กลุ่มเอกสารปฐมภูมิ (The first Documentary) หมายถึงคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ที่จารึกลงบนใบลานด้วยอักษรถิ่นและภาษาถิ่น (Dialects) อักษรธรรมอีสาน (โตธรรม) อีสาน และภาษาถิ่น (คำพูดคนอีสาน เช่น คำไทยกลางว่า **แข่งเรือ** คำไทยอีสานว่า **สว่างเฮือ, วิ่งแข่งกัน แล่นเส็งกัน**) เป็นคำเมืองเหนือ คำเมืองอีสาน, แข่งกลอง เส็งกลอง ๒) กลุ่มเอกสารทุติยภูมิ คือ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ที่แปลมาสู่ภาษาไทยกลางแล้ว จากอักษรธรรมอีสาน อักษรธรรมพายัพ อักษรขอมหวัดอักษรไทยน้อยของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) หรือภาษาอื่นได้ ๓) กลุ่มเอกสารตติยภูมิ คือ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ที่จดจารึกบนใบลาน แผ่นไม้ ผืนผ้า หน้าผา หลักเสาหิน แผ่นศิลาจารึก เป็นต้น ที่ยังคงรูปอยู่ในภาษานั้นๆ และที่ปริวรรตมาสู่ภาษาไทยกลาง ภาษาถิ่นนั้น ซึ่งฉบับพิสดาร ๒๙ ประเพณีพระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ปรากฏเรื่องดังนี้ เริ่มประวัติพระพุทธเจ้า อัญเชิญจุดเทพบุตรสันเวสสันดร เริ่มพุทธประวัติ สิริมหาเมตตาสุบินนิมิต ประสูติสิทธารถฤๅมร และ แบ่งสรรริริกาตุ การศึกษาในบทนี้จะบอก การนับหน้า หนังสือใบลาน หลักการนับหน้าหนังสือใบลาน การประสมสระ ๘ ตัวกับพยัญชนะ ๓๓ ตัว ใช้แทนตัวเลข ตัวเลขอักษรธรรมอีสาน การอ่านออกเสียงตัวเลข ดังนั้นจึงได้อรรถาธิบายคัมภีร์ปฐมสมโพธิฉบับอักษรธรรมอีสาน ๒๙ ประเพณี และหลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ปรากฏหลักพุทธธรรม มี เมตตา กรุณา เป็นธรรมะ ข้อที่ ๑,๒ ใน พรหมวิหารธรรม ๔ ข้อ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุpekขา ซึ่งปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ประเพณีที่ ๑ วิวาหมงคลปริวรรต ปรากฏในฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พิมพ์จำหน่ายที่ เลียงเชียงจงเจริญ ถนนบำรุงเมือง แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ.ไม่ปรากฏ หน้า ๕๕-๕๗ ข้อความ... เมื่อพระสิริมหาเมตตาราชาบุตร ได้ทรงสดับข่าวสาสนพระสิริสุทโธทนะราชกุมาร แม้ยังไม่ได้ทัศนาก็เกิดพระกมลดำริเสนาหา เหตุบุพเพสันนิวาสเนื่องมาแต่อดีตกาล พระคันถรจนจารย์ จึงกล่าวพระคาถาว่า พุพเพว สนนิวาเสน เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ความเสนาหาบังเกิดด้วยอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือบุพเพสันนิวาส กับทั้ง ปัจจุบันประโยชน์ มีครุณาจวดอกดวงอุบลชาติ อันอาศัยซึ่ง อุทกวาริเป็นที่ตั้ง จึงบังเกิดขึ้นใน ชลธิ ซึ่งบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ พรหมัตถบารมี ๑๐ สิริเป็นสมดังสบบารมี ๓๐, บุรุษโยธาพระมหาสัตว์อีก ๗ จำพวก คือ ศรัทธาพล วิริยพล สติพล สมาธิพล ปัญญาพล และมีหลักธรรมที่ยกมาเป็นตัวอย่างในเรื่องดังที่กล่าวไว้ในเรื่องแล้ว

ผลการศึกษาอันเป็นประโยชน์สูงสุดต่อการนำมาประยุกต์ใช้มีแนวทาง คือ ๑) ด้านนโยบาย การขยายเพิ่มโอกาสให้นักวิจัยรุ่นใหม่มีโอกาสในการเสนอ ขอโครงการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องพระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น ๒) แนวทางที่นำมาประยุกต์ใช้ในสังคม การดำเนินชีวิตประจำวัน นำออกสู่สังคมทุกระดับทุกเพศวัย ตั้งแต่ระดับการศึกษาวัยก่อนเกณฑ์ เป็นแบบการ์ตูน ภาพระบายสีตามรอยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงนันทนาการชาดกเรื่อง พระชนก เป็นแบบฉบับที่ทรงคุณค่าทางด้านการศึกษา เผยแพร่ สูงสุด ๓) ด้านตำรับตำรา ทุกระดับชั้น และด้านบันเทิง ให้หลากหลาย เช่น จัดกิจกรรมเล่านิทาน เป็นครั้งคราว ทั้งภาษาถิ่นใช้สื่อสาร และภาษาอาเซียน อย่างมองข้ามนิทานอิสปเป็นสุดยอดการเผยแพร่ พุทธได้เต็มปากว่า ทั่วโลกรู้จักนิทานอิสป ๔)

นิทานพื้นบ้าน นิทานตลกท้องถิ่นเมืองไทยมีทั่วทุกภาคเป็นภาษาถิ่น(Dialects) คำเมืองของถิ่นฟังแล้วสนุกสนาน ลูกหลานชอบใจจำได้ดีมาก ทุกภาคเมืองไทยมีคำเมืองของตนๆ อีสานหม่อเฮา หม่วนซิ่นโฮแซว ปักไต้บ้านเราอีสานหนังบักตื้อ ปักไต้หนังประโมไทย มีการละเล่นท้องถิ่นของใครของมัน จนเป็นยอดสื่อมวลชน

คำหลัก : ปฐมสมโพธิกถา, คัมภีร์ใบลาน, อักษรธรรม, อักษรธรรมอีสาน, หลักพุทธธรรม

Abstract

The aim of this research is to analyze the Buddha-dhamma principles existing in scriptures on Life of the Buddha written in Isan northeastern Dhamma characters. It is a qualitative research with descriptive analysis in Buddhism philosophy. This documentary research is studied through primary and secondary documents as the following: The primary documents include bound books, Jiang book, Bookdisingenuously, Isan Dhamma characters on palm leaves and pulp of trees and Thai characters in Ayutthaya period on the scriptures of Life of the Buddha; The secondary documents are the related and reliable researches published by researchers in various documents including textbooks, reference books, articles and other technical paperwork.

This study found that the values of the scriptures on Life of the Buddha in Isan Dhamma characters including Buddha's biography, Dhamma principles have been applied and used in present Thai Isan society such as making marriage proposals and marriage culture. The origin and cause of the royal family and the Life of the Buddha were inscribed by Isan intellectuals in 31 sets of palm leaf bookbinding. There are 29 sets of bookbinding for the scriptures on Life of the Buddha written by Somdet Pramaha Samanachao Krom Praparamanuchit Chinorot. Other scriptures on Life of the Buddha are all closely related and similar. In comparison, the Somdet's scriptures on Life of the Buddha and of the Isan intellectuals are partly similar and partly different and the chapters are differently put in order. However, the structure and the content are similar. It can be analyzed that both scriptures on Life of the Buddha are mainly similar and the contents are the same. This includes the Buddha's biography from Indra, Brahma, the four keepers of the world and angels for universe governance invoking Vessantara from Dusit's divine for an advent to be Siddhartha Raj Kumar in humankind and became Buddha to release all animals, mankind and the great merit divines from all passions which are the roots of evil including lust, hate and ignorance.

The study found that the history of Dhamma principles existing in the scriptures on Life of the Buddha can be divided in 3 groups: 1) the primary document

refers to the scriptures on Life of the Buddha inscribed on palm leaves with local characters and dialects. For example, Isan characters use the word Suanghuea for boat-racing and Laen-seng-kan for race in running but central Thai says Khaeng-ruea and Wing-khaeng-kan accordingly. Both northern and Isan dialects use the word for drum competition as Seng-klong.; The secondary document is the central Thai scriptures on Life of the Buddha translated from Dhamma characters in Isan, northwestern, Khmer, minor Thai in Lao PDR and other dialects.; The tertiary document of the scriptures of Life of the Buddha were inscribed on palm leaves, wood, cave walls, cliffs, pillars and other plates. Each has its own dialect and later changed to central Thai. The detailed version of the scriptures on Life of the Buddha can be divided into 29 chapters. Somdet Pramaha Samanachao Krom Praparamanuchit Chinorot divided the scriptures' contents from the Buddha's biography, invoking Vessantara from Dusit's divine for an advent, the dream vision of Sirimahamaya, the birth of Siddhartha Raj Kumar and the division of the relics. The study in this chapter indicates the principle of counting pages of palm leaves by mixing 8 vowels with 33 letters to represent numbers and pronunciation of numbers. The description of the scriptures on Life of the Buddha is, thus, divided into 29 chapters. The main Dhamma principles existing in the scriptures on Life of the Buddha are loving-kindness and compassion which are the first and the second item in the 4 moral virtues including loving-kindness, compassion, sympathy and equanimity. These are shown in the first chapter of the scriptures of Somdet Pramaha Samanachao Krom Praparamanuchit Chinorot referring to the application of wedding ceremony. The Somdet's scripture was published at Liangchiang-chongcharoen, Bamrungmuang road, Samranrad district, Bangkok. The year published was not mentioned in the text. The content is on pages 55-57 saying "When Sirimahamaya Raj Putri received the messages from Suddhodhana Raj Kumar, even they had not seen each other before but they felt affected that was because of the mating souls in a former existence." Teachings mention that the affection is caused by 2 factors including the mating souls in the past life and the present mutual benefit like gardens of lotuses relying on water flowing into the sea of perfections (Parami 10), superior perfections Upaparami 10, supreme perfections Paramatthaparami 10 as Sirisamtimsaparami 30 perfections in total, 7 groups of great humankind and animals including faith, perseverance, mindfulness, concentration and intelligence and other Dhamma principles as mentioned above.

The benefit of this study can be maximized by applying in the following areas: 1) In the area of policy, it is the opportunity for new researchers to extensively

propose their research projects on Buddhist scriptures; 2) The applicable principle for leading daily life in society of all ages from kindergarten in forms of painting cartoons, following the story of Pramahachanok, the Royal Literature of His Majesty the King, as an invaluable model in education to be promoted.; 3) Textbooks for all levels of education and recreation such as story-telling by using local dialects and ASEAN languages for communication. Aesop fables should not be either overlooked as an example of its popularity around the world. And 4) Folk-stories and comedies in local dialects can amuse children and help them remember. Each region in Thailand has its own dialect and culture such as leather sheet shadow play. These stories in local dialects have been one of the most influential media.

Key Word: Pathamsomphotticatha, fair value, fair value Isan, Buddha-dhamma.

คำนำ

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เกิดขึ้นจากความสนใจที่จะศึกษาถึงหลักพุทธธรรมในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาซึ่งนักปราชญ์โบราณได้จารึกในอักษรธรรมอีสาน และสอดแทรกไว้ในเนื้อหาสาระของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสานและมีความสำคัญลึกซึ้งถึงแก่นหลักพุทธธรรม โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษาประวัติพระพุทธเจ้าเนื้อหาสาระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา และเพื่อวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน

เครื่องมือและวิธีการศึกษา

ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ พรรณนา โดยมีวิธีการศึกษาดังนี้ คือ ๑) การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary study) เพื่อค้นหาข้อมูลหลักพุทธธรรมที่ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน รวมทั้งแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ๒) ได้ทราบถึงหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา อักษรธรรมอีสาน ๓) ได้ทราบถึงการนำผลวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา อักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน ผู้วิจัยได้นำหลักพุทธธรรมชื่อว่า พรหมวิหาร และธรรมจริยา

ผลการวิจัยพบ เรื่อง **อัญญะเขยุมติ** เริ่มพุทธประวัติ เมื่อพระอินทร์พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล พร้อมด้วยเทพบรรษัทในแสนโกฏิจักรวาล เข้าเฝ้าและทูลอัญญะเขยุม เทพบุตรเวสสันดร หรือสันดุสิตเทวราช จากดุสิตสวรรค์เทวโลก ให้จุติลงมาอุบัติเป็น พระพุทธเจ้าโปรดสัตว์โลกให้พ้นจากราคะ โทสะ และโมหะ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรารภณารื้อถอนสัตว์โลกจากห้วงมหรณพสาคร ทรงสละจักพรรดิสมบัติอันจะมาถึงภายใน ๗ วัน จะทรงถือเอาผลคือสัพพัญญุตญาณ คือสมมติสภารมี อันมีดอกบาน คือ เบญจมหาบริจาละ อันตั้งเหนือภูมิภาค คือ ไตรพิธสมบัติ กล่าวคือเมื่ออดีตภพ ๔ อสงไขแสนกัปนัยถอยหลัง กลับไปภพที่กัปนี้ บังเกิดเป็น พระสมุทธาภสได้พบพระที่ปึงกรเจ้า จึงละเสียซึ่งพระอรหันต์ อันจะบรรลู่ในสำนักของพระองค์ ปรารภณาสัพพัญญุตญาณได้พุทพพยากรณ์แล้ว ทรงบำเพ็ญเบญจมหาบริจาละแลสมมติสภารมีทาน เป็นต้น คนทั้งหลายจะนำไปซึ่งทรัพย์สินแลชีวิต พระมหาสัตว์มิได้เอื้ออาทร ทรงบำเพ็ญมูลปณิกุล จนสำเร็จประโยชน์แก่นรชาติทั้งปวง ให้พระโลหิตเป็นทาน ก็มากกว่ากระแสน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔, ให้พระมังสะเป็นทาน อาจยังพื้นแผ่นดินปฐพีให้พ่ายแพ้ได้, ตัดพระเศียรให้เป็นทาน ประมาณสูงกว่าเขาพระสิเนรุราช, ควักพระเนตรให้เป็นทาน ก็มากกว่าดวงดาวในนภากาศ และทรงพระราชทาน พระนางมัทรีพร้อมบุตรธิดาเป็นทาน จึงสำเร็จลงในชาติเป็นพระเวสสันดร

ผลการวิจัยด้านหลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถามีอยู่มากหลาย แต่ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์ ๒ หมวด คือ ธรรมจริยาได้แก่พุทเทกิจ อันเป็นหน้าที่ของพระพุทธเจ้าที่ส่งมาวิเคราะห์แก่ชาวโลก เรียกว่าพุทเทกิจ ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำประจำวันวัน ได้แก่ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำประจำวัน ได้แก่ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต เวลาบ่ายแสดงธรรมแก่ภิกษุ เวลาค่ำประทานโอวาทพระภิกษุสงฆ์ เวลาเที่ยงคืนคือตอบปัญหาเทวดา เวลาจวนสว่างตรวจดูอุปนิสัยผู้ใดควรเสด็จไปโปรดหรือไม่

ทรงรับอาราธนาเสด็จแสดงธรรมมาโปรดสัตว์ของท้าวสหัมบดีพรหม บำเพ็ญพุทเทกิจ ๔๕ วัสสาโปรดพระพุทธบิดา พระประยูรญาติ โปรดพุทธมารดาแสดงพระอภิธรรมบรสาวรรคแทนค่าน้ำนมเสด็จลงเทวโลกใกล้ประตูเมืองสังกิสสนคร เตือนภิกษุทั้งหลายจงอยู่ด้วยมีสติอย่าประมาทเลินเล่อแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ที่สาลวโนทยานแห่งมัลลกษัตริย์ เมืองกุสินาราย

อภิปรายผลการศึกษา

อภิปรายผล การวิจัยชิ้นใหญ่ใหม่สุด คือ พุทธประวัติ เริ่มจากสวรรค์ชั้นดุสิตในเทวโลก เมื่อพระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล ทูลอัญเชิญเทพบุตรเวสสันดร หรือ สันดุสิตเทวราชาให้จุติจากดุสิตสวรรค์เทวโลก ลงมาอุบัติเป็น พระสิทธัตถราชกุมารที่เมืองกบิลพัสดุ์ มนุษโลก เป็นพระพุทธเจ้า

พุทธประวัติ มิใช่เริ่มที่พระเจ้าตติโองการาชที่ ๓ มิใช่ที่พระเจ้าสิริสุทโธทนะ และมิใช่เริ่มที่พระสิทธัตถกุมาร แต่เริ่มที่ พระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล พร้อมเทพบรรษัทในหมื่นโลกจักรวาล ทูลอัญเชิญเทพบุตรเวสสันดร หรือสันดุสิตเทวโลกจักรวาล ทูลอัญเชิญเทพบุตรเวสสันดร หรือสันดุสิตเทวราชา จากดุสิตสวรรค์เทวโลก อุบัติเป็นพระพุทธเจ้าโปรดสัตว์ ให้พ้นจากราคะ โทสะ และโมหะ

ส่วนสมเด็จพระบรมศาสดา มีพระทัยจะกระทำสักการบูชาพระสถูปด้วยพระสรีรูปกายแห่งพระองค์ให้ได้สัตตवार (๗ วัน) จึงให้นำบุญนุสน้ำผึ้งนํ้ามันหอม ๕๐๐ หม้อมาพันธ์ ตั้งแต่พระศอลงไปตราบเท่าถึงพระบาท แล้วเสด็จไปยืนประดิษฐานอยู่ที่ตรงหน้าพระเจดีย์องค์ใหญ่ แล้วยกพระอัญชลีประครองไว้เหนืออุตมางคสิโรตม์ ทรงระลึกถึงพระพุทธคุณ แล้วให้จุดเพลิงเข้าท้าวสรีรกาย บ่

มิได้หวั่นไหว ตามไฟบูชาจุจประทีป และเปลวเพลิงนั้น ก็ลุกโพล่งพุ่งขึ้นไป บนอากาศสูงประมาณถึง ๗ ชั่วโมง แล้วเปล่งพระวาจาตรัสสรรเสริญพระพุทธรูปว่า นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสสา อิติปิโส ภควา ฯลฯ เวทิตพโพ วิญญูหิตา สุปฺภิพนโน ภควโต สวากสงโฆ ฯลฯ ปุญญกุเขตตโลกสฺสาติฯ จนจบ. ตรัสสรรเสริญพระรัตนตรัย มิให้วิการหวั่นไหวท่ามกลางเปลวเพลิงอันลุกโชนเล่า ร้อน และสกลกายนั้นเป็นดุจลูไลด้วยน้ำมันจันทน์สุคันธธรรส แต่ทรงกระทำพระวรกายเป็นประทีปตามได้บูชาพระสถูปถึง ๗ วาร ถ้วน ๗ วัน แล้วจึงโสรจสงฆ์อุทกธาราพระศรีกาย แล้วทรงเครื่อง พระวิภูษนาภรณ์ แวดล้อมด้วยอเนกนิกรคนมาก ทรงกระทำอภิวาท พระมหาสถูปเสร็จแล้ว ก็จึงเสด็จบพจรไปประทักษิณสันตติยวาร ๓ รอบ แลทรงสดับพระสัทธรรมเทศนา อันพระชินสพสงฆ์แสดงถ้วนถึง ๗ วัน ๗ ค่ำ แล้วทรงถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ ทรงถวายไทยทานต่างๆ เสร็จแล้ว ก็น้อมสการลาเสด็จนิวัตนาการกับด้วยทั้งราชบริวารสู่พระราชนิเวศน์

ผู้วิจยวิเคราะห์พบว่า พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงกระทำมหารัชมงคลสร้างพระสถูป ๘๔,๐๐๐ องค์แล้ว กระทำการฉลอง สิ้นทรัพย์ไป ๘๖ โกฏิ จึงตรัสถามพระสงฆ์เถรานุเถระว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าข้าพเจ้านี้ จะได้เป็นญาติในพระพุทธศาสนาแล้วแลหรือ

พระโมคคัลลีสบุตรเถระ จึงถวายพระพรว่า คุณกรมหาบพิตรดังฤาจะได้เป็นญาติในพระศาสนา

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าสละทรัพย์ถึง ๘๖ โกฏิ สร้างพระวิหารและพระสถูปถึง ๘๔,๐๐๐ ยังมีได้ชื่อว่าเป็นญาติในพระพุทธศาสนาก็จะกระทำกุศลสิ่งใด จึงจะได้เป็นญาติในพระศาสนาเล่า

คุณกรมหาบพิตร กระทำกุศลดังนี้ได้ชื่อว่า **ปัจจัยทายก** ยังมีได้เป็นญาติในพระพุทธศาสนา

เบื้องบุคคลผู้ใด ให้บุตรธิดาบรรพชา อุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้ บุคคลผู้นั้น จึงจัดได้ชื่อว่า เป็นญาติในพระพุทธศาสนา แล้วพระโมคคัลลีสบุตรเถระ จึงสำแดงธรรมเทศนาซึ่งบรรพชานิสงส์ ด้วยพระคาถาว่า จตุกปปานิ ทาสสส เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า ให้ทาสบรรพชาเป็นสามเณรได้ อานิสงส์ ๔ กัลป์ ให้ทาสอุปสมบทเป็นภิกษุ ได้ผลานิสงส์ ๘ กัลป์ ให้บุตรบรรพชาเป็นสามเณร ได้ผลานิสงส์ ๘ กัลป์ ให้บุตรอุปสมบทเป็นภิกษุได้ผลานิสงส์ ๑๖ กัลป์ ให้ภรรยาบรรพชาเป็นสามเณรี ได้ผลานิสงส์ ๑๖ กัลป์ ให้ภรรยาอุปสมบทเป็นภิกษุณี ได้ผลานิสงส์ ๓๒ กัลป์ เบื้องว่าตนเอง บรรพชาเป็นสามเณรได้ผลานิสงส์ ๓๒ กัลป์ ผิวของตนอุปสมบทเป็นภิกษุได้ผลานิสงส์ ๖๔ กัลป์

สมเด็จพระกรุงธรรมาโคกรา ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงพระปิตินิโสมนัส จึงตรัสถามหินทราชโอรส และสังฆมิตตราชธิดา ด้วยบาทพระคาถาว่า มหินท อมม ปิยา ธิดา เป้าอาทิ อธิบายความว่า คุณกรมหินทรราชบุตรแลแม่สังฆมิตตราชธิดาผู้เป็นที่รัก อันว่าบรรพชาเป็นที่เสน่หาแห่งพระบิดา เจ้าทั้งสองควราจะยินยอมบวชในพระพุทธศาสนา ได้ชื่อว่าทายาทเชื้อสายสืบสามัญวงศ์ในพระศาสนา

เมื่อพระราชบุตรราชธิดาทั้งสอง ได้สดับพระราชบัญชาเช่นนั้น ก็กราบทูลว่า ข้าพระบาททั้งสองนี้ มีจิตยินดีปราโมทย์ ปราภวนาจะบรรพชา เมื่อพระบรมมหากษัตริย์ ตรัสเสวนาก็ทรงโสมนัส ทรงดำรัสให้พระราชโอรสพระราชธิดาทั้งสองพระองค์ ออกบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ และภิกษุณีในสำนักพระโมคคัลลีสบุตรเถระ เหตุดังนั้น พระคันถรจนาจารย์ จึงกล่าวพระคาถาอันนี้ มีในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า สา ภิกษุณี จนฺทเลขาเป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า พระสงฆ์มหิตตาเถรี มีพระคุณปรากฏ

ดุจดวงจันทร์ พระมหินทิกษุณนั้น ก็ปรากฏพระคุณดุจดวงอาทิตย์ รุ่งเรืองในพระพุทธศาสนา ทั้งสองพระองค์ทรงฉฬภิญญ์แตกฉานในปฐิสมภิทา ๔ เป็นพระมหาชินสพ มีชั้นธันดานรับจากปาปธรรมทั้งปวง บรรลุแก่พระนิพพาน

ลำดับนั้น พระโมคคัลลีสบุตรติสสเถราจารย์ ถวายพระพรว่า ดูกุร พระราชสมภารเจ้า การบัดนี้ มหาบพิตร ได้เป็นญาติในพระพุทธศาสนาแล้ว

เบื้องหน้าแต่นั้น สมเด็จพระกษัตริย์ธรรมมาโคกราชก็ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลภีโยภายยิ่งขึ้น ทรงเคารพในพระรัตนตรัยตบแต่งสรรพบูชาพิชิตทานในสถูปสถานทั่วทุกตำบล ครั้นทำชันรก็ไปจุติบังเกิดในสวรรค์เทวโลกทั้งสิ้นพร้อมราชบริวาร ทุกถ้วนหน้าแล

สรุปและข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัย ขอเสนอแนะ เป็น ๓ ประเด็น คือ

๑) ด้านนโยบาย (ปรัยัติ) สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ควรร่วมมือกันจริงกับวิทยาลัยสงฆ์ วิทยาเขตทุกแห่งทั่วประเทศไทย จัดตั้งศูนย์วิจัยพุทธศาสตร์ เปิดโอกาสผลิตนักวิจัยรุ่นใหม่ให้มามากยิ่งขึ้น เราอาจได้นักวิจัยฝีมือระดับสากลก็ได้

๒) ให้ทุนวิจัย (ปฏิบัติ) เริ่มจากการทำวิจัยในห้องเรียน สิ่งแวดล้อมรอบๆตัว ภายในวิทยาลัยสงฆ์ วิทยาเขต ของแต่ละจังหวัด ค่อยๆขยายออกไปสู่วิทยาลัยภาคและวิทยาลัยทั่วประเทศ โดยเริ่มแลกเปลี่ยน เรียนรู้กันวิจัยระหว่างจังหวัด ระหว่างภาค และระหว่างประเทศ ตลอดจนระหว่างนานาชาติต่อไป

๓) จัดกิจกรรม (ปฏิเวธ) เพื่อเล็งผลคั่นคว่าหานักวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตต่างๆ ทั่วประเทศ โดยการจัที่ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ เมื่อจัดครบทุกภาคแล้ว จึงรวมประกวดผลงานวิจัยแยกเป็น ๔ ระดับ คือ ผลงานวิจัยดีเยี่ยม ดีเด่น ดีมาก และดี มาตีพิมพ์ออกเผยแพรผ่านสื่อสารมวลชนสาธารณะ จัดกิจกรรมมอบโล่ มอบรางวัล เป็นการประกาศเชิดชูเกียรติคุณ ผลงานวิจัย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสู่สายตาชาวไทย ชาวเอเชีย และทั่วโลกต่อไป

ข้อเสนอแนะต่อ

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์สิ่งที่เป็นประโยชน์ในปฐมสมโพธิกถาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันปัจจุบันส่วนหนึ่งนั้นคือ

๑) **วิวาทมงคล** ระหว่างเจ้าชายสิริสุทโธทน กับเจ้าหญิงสิริมหามายา สังคมไทยปัจจุบัน ได้นำมาประยุกต์ทั้งพิธีหลวงพิธีราษฎร์ ประเทศไทยในระดับสามัญชนทั่วไปปรับใช้เป็น **อวาทวิวาทมงคล มงคลสมรส** แต่งงาน กินดอง กัว่า รวมถึงการสู่ขอถือเป็นราชประเพณี จาริตประเพณี ฮีตผัว คองเมีย ฮีตเจ้า คองไพร ฮีตบ้าน คองเมือง นิยมเรียกรวมๆ กันว่า ฮีต ๑๒ คอง ๑๔ ฮีตญี่ คองเจียง เป็นต้น

๒) **ประเพณีบวชน้านมแม่** เมื่อพระเจ้าอโศกราชมหาราช ทรงอนุญาตให้เจ้าชาย มหินทราโชรส และเจ้าหญิงสังฆมิตตราชิดา ออกบวชเป็นภิกษุ และภิกษุณี ในพระธรรมวินัยนี้ ชาวพุทธไทย (อาจทั่วโลก) นิยมให้บุตรชายหญิง บวชเป้าสามเณร สามเณรี ภิกษุ ภิกษุณี ทดแทนน้านมแม่ และสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ถ้ายทอดกันมาอย่างไม่ขาดสาย จากอดีตจนปัจจุบัน

ประเพณีชดเชยพระคุณแม่ (ทดแทนน้ำนมแม่) พระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญประโยชน์ข้อนี้ โดยเสด็จขึ้นไปแสดงพระอิทธิธรรม ๗ คัมภีร์บนสวรรค์ ดาวดึงส์เทวโลก ตลอดไตรมาส และเสด็จลงมายังโลกมนุษย์ที่ใกล้ประตูเมือง สังกัสสนคร ถือเป็นเปิดไตรโลกชาวพุทธไทยเรียกว่า วันโวโรหะ นี้ก็เป็นการประยุกต์ใช้เหตุผลดีสืบมาถึงปัจฉิมชนรุ่นหลังเราท่าน ปัจจุบัน

๓) ประเพณีแสดงความเคารพพระธรรม พระสัพพัญญูเจ้าทั้งปวงเหมือนกันทุกๆ พระองค์ เมื่อพิจารณาปฏิเวธธรรมอันคัมภีรภาพ ทรงมีชวนชวายน้อยๆ ท้อถอยจะไม่ทรงบัญญัติพระสัทธรรมเทศนา ท้าวมหาพรหมจึงลงมาทูลอาราธนาให้บัญญัติพระสัทธรรมเทศนาจะยังสัตว์ทั้งหลาย ให้มีจิตเคารพในพระสัพพัญญูโดยยิ่ง ดังนั้นจึงมีพระพุทธประเพณีมาทุกๆ พระองค์ ดังนั้น พระคันถรณนจารย์ จึงกล่าวพระคาถาว่า พรหมา จ โลกาธิปติ สหฺมปติ เป็นอาทิ

แลกาลบัดนี้ ท่านอาราธนาแล้ว ตถาคต ก็จะตรัสพระสัทธรรมเทศนา จงตั้งจิตคอยสดับ พระสัทธรรมเทศนาเถิดในกาลบัดนี้

ลำดับนั้น ท้าวสัทธัมมทัตตพรหมทราบบว่า สมเด็จพระบรมสภทรงแรับอาราธนาแล้ว ก็มีพระกมลฟ่องแผ้วภิรมย์ ธรรมโสมนัส จึงประนมทศางคูลีหัตถ์ถวายอภิวาท พระควินตมุณินทร์ ทำประทักษิณถ้วนตติยวาร แล้วก็พาหมู่อมรพรหม นิวัติสู่ทิพยนิเวศน์แห่งตนๆ

ผู้วิจยวิเคราะห์แล้วพบว่า ท้าวสัทธัมมทัตตพรหม อาราธนาธรรมให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดพุทธเวไนยนิกรครั้งกระโน้นถือว่าเป็นประโยชน์สูงสุด ที่ชาวพุทธไทย นำมาประยุกต์ในชีวิตประจำวันในกาลปัจจุบัน ถือเป็นมรดกตกทอดมีคุณค่าสูงสุดทางสังคม ฯลฯ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

พระราชมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.**

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๒๘.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **สัมมนาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๙-๑๕.**

(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๑)

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. **จริยศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.

ธวัช ปุณโณทก. **มรดกไทยอีสาน ฉบับสมบูรณ์.** บริษัทขอนแก่น คลังนาธรรมชาติ จำกัด,

๑๖๑/๖-๘ ถนนกลางเมือง จังหวัดขอนแก่น, พ.ศ.๒๕๔๔.

ประมวล พิมพ์เสน. **ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น.** ศูนย์การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยภา

ตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น โรงพิมพ์คลังน่านานวิทยา, ๒๕๕๔.

ปรีชา พิณทอง. **สังข์ศิลป์ชัย**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์เมืองอุบลราชธานี ๒๐๐ ปี (๒๕๒๓),

โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พัฒนาคน**. (กรุงเทพมหานคร:บริษัทสธรรมมิก จำกัด), ๒๕๔๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**.

โรงพิมพ์บริษัท สธรรมมิต จำกัด, พ.ศ. ๒๕๕๔.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**.

(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยวชิราวุธ : กรุงเทพมหานคร), ๒๕๒๘.

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร. **พระปฐมสมโพธิกถา**. หน้า ๘๙, ไม่ปรากฏ พ.ศ.,

โรงพิมพ์เลียงเชียงจางเจริญ: กรุงเทพมหานคร

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร. **ปฐมสมโพธิกถา พิศดาร ๒๙ ปริจเฉท**. เลียงเชียงจางเจริญ

เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ไม่ปรากฏ

สมเด็จพระวันรัต (จิบ ฐิตธัมมเถระ). **พุทธวิธีทรงฝึกเวไนยชน**. อนุสรณ์เนื่องในงานพิธีพระราชทาน

เพลิงศพสมเด็จพระวันรัต. (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดชวนพิมพ์), ๒๕๓๙.

โสรัจ นามอ่อน. **คู่มือเรียนลัดอักษรธรรมอีสาน พ.ศ. ๒๕๔๕**. พิมพ์เป็น มูทิตาสักการะ ในงานมงคล

อายุวัฒนะ ๘๐ ปี พระเทพกิตติมุนี เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี เจ้าอาวาสวัดมหาพนาร (วัดป่าใหญ่).

_____ **ศาสนาเปรียบเทียบ เอกสารประกอบการเรียนการสอน**. พิมพ์คอมพิวเตอร์

เย็บเล่มไทรเพท คือ ฤคเวท, ยชุรเวท สามเวท เป็นของดั้งเดิม, ปาวณา,

การจุตฐูปเทียนบูชาพระ, สวดมนต์, ไหว้พระ, ฟังเทศน์, พระสงฆ์ให้ศีลให้พรญาติโยม

อรัญญ์ เลียงจินดาถาวร, โสรจ นามอ่อน, **โครงการศึกษา รวบรวมและจัดสร้างฐานข้อมูลหนังสือ**

ไลจาน จังหวัดอุบลราชธานี, มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี พ.ศ. ๒๕๔๓ - ๒๕๔๔ สํารวจ

พบว่า ลำหาวชาติ หรือเวสสันดรชาดก มีแทบทุกวัดกว่า ๒๕๐ ลำ (ฉบับ).

๑.๓ เอกสารอัตสำเนา

โสรัจ นามอ่อน. **ปริวรรตจากอักษรธรรมอีสานต้นฉบับจากวัดพลแพน**. ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

จังหวัดอุบลราชธานี, ๒๕๔๒.

การนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

- สามารถนำกระบวนการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชา เช่น วิชาพุทธปรัชญา รายวิชาปรัชญาศาสนา ทั้งในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- สามารถนำผลการศึกษาหลักพุทธธรรมที่ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน เพื่อไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมไทยปัจจุบันและบุคคลที่สนใจในเรื่องนี้
- สามารถนำผลการศึกษาไปวิเคราะห์ร่วมกับนักวิชาการทางด้านการอนุรักษ์รักษาคัมภีร์อักษรธรรมอีสาน การพัฒนาจิตใจและปัญญา โดยความร่วมมือของวัฒนธรรมจังหวัด วิทยาลัยอาชีวศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๒. กิจกรรมด้านวิชาการ

- มีการพัฒนาทักษะในการวิจัยให้กับทีมงานวิจัยและนิสิตในระดับปริญญาโทของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อการเรียนรู้ในมิติที่หลากหลาย เช่น การจัดสัมมนา การพัฒนาอนุรักษ์คัมภีร์อักษรธรรมอีสาน
- มีการพัฒนาชุดความรู้และประวัติความเป็นมาของคัมภีร์อักษรธรรมอีสานในวัดและสำนักปฏิบัติต่างๆ ในเชิงลึกเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่มีความเหมาะสม
- มีการศึกษาร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อวิเคราะห์หาแนวทางการพัฒนารูปแบบการอนุรักษ์รักษาคัมภีร์อักษรธรรมอีสานในวัดและแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา

**ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ**

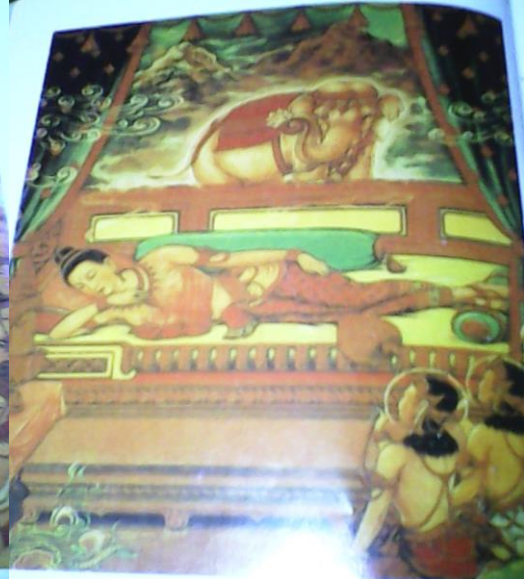
กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุ วัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑.ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ จากเอกสาร ตำรา แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	ทราบถึงสถานภาพทางสังคมและหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน โดยจะมุ่งเน้นศึกษาถึง ความเชื่อด้านศาสนากับวิถีชีวิตของคนไทย อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อหลักพุทธธรรม และคัมภีร์อักษรธรรมอีสาน	ข้อที่ ๑ - ๒	ทำให้สามารถวิเคราะห์หลักพุท ธ ธรรม ทางพระพุทธศาสนาในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา และความเชื่อด้านศาสนากับวิถีชีวิตของคนไทย และอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อคัมภีร์อักษรธรรมอีสาน
๒.ศึกษาข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย	ทราบถึงข้อมูลพื้นฐานของสภาพสังคม และการอนุรักษ์รักษาคัมภีร์อักษรธรรมอีสาน และการถอดเอาหลักพุทธธรรมในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถามาสืบทอดให้ตามสังคมปัจจุบัน	ข้อที่ ๑ - ๒	ทำให้สามารถวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของสภาพสังคมและการอนุรักษ์รักษาคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน และการถอดเอาหลักพุทธธรรมในคัมภีร์พิกถาสืบทอดที่เกิดประโยชน์ต่อสังคมปัจจุบัน
๓.การเก็บข้อมูลด้วยสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องในวัด เขต จังหวัดอุบลราชธานี	ทราบถึงข้อมูล ความคิดเห็นของ การพัฒนาตนเองตามหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา ให้มีประโยชน์ต่อสังคมไทย	ข้อที่ ๑-๒-๓	ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงความคิดเห็นของ การพัฒนาตนเองตามหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ได้รับประโยชน์ต่อสังคมไทย
๔.ข้อเสนอแนะอื่น	ทราบถึงประเด็นปัญหาของการอนุรักษ์รักษาคัมภีร์อักษรธรรมอีสานและแนวทางการบูรณานำหลักพุทธธรรมไปประยุกต์ใช้สำหรับการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทย	ข้อที่ ๑-๒-๓	ทำให้ได้ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะสถาบันและครอบครัวของประชาชนเพื่อเป็นการนำไปสู่การอนุรักษ์และพัฒนากำหนดนโยบายวางแผนกำหนดหลักสูตรการเรียนการสอน ต่างๆ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุ วัตถุประสงค์	โดยทำให้
๕.รายงานฉบับ สมบูรณ์	ได้รายงานฉบับสมบูรณ์ที่สามารถตอบ วัตถุประสงค์โครงการทั้ง ๓ ข้อ ๑. เพื่อศึกษาประวัติพระพุทธเจ้าเนื้อหา สาระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา ๒. เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏใน คัมภีร์ปฐมสมโพธิกา ๓. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐม สมโพธิกาอักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อ เอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน	ข้อที่ ๑-๒-๓	ได้รายงานวิจัยที่มีคุณค่า สามารถตอบวัตถุประสงค์ ของการวิจัย สามารถรู้ถึง ประวัติพระพุทธเจ้าเนื้อหา สาระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกา สามารถนำแนวทางในการ นำหลักพุทธธรรมในคัมภีร์ ปฐมสมโพธิกา มีวิเคราะห์ ใช้ในคุณค่าของคัมภีร์ปฐม สมโพธิกาอักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์ และอัต ลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน

ภาพที่ ๑ อัญเชิญจุมติ

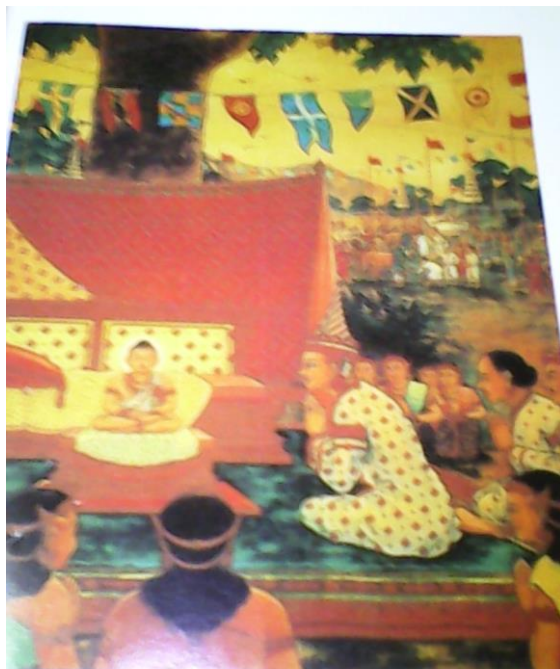
ภาพที่ ๒ สุนิพนิมิต

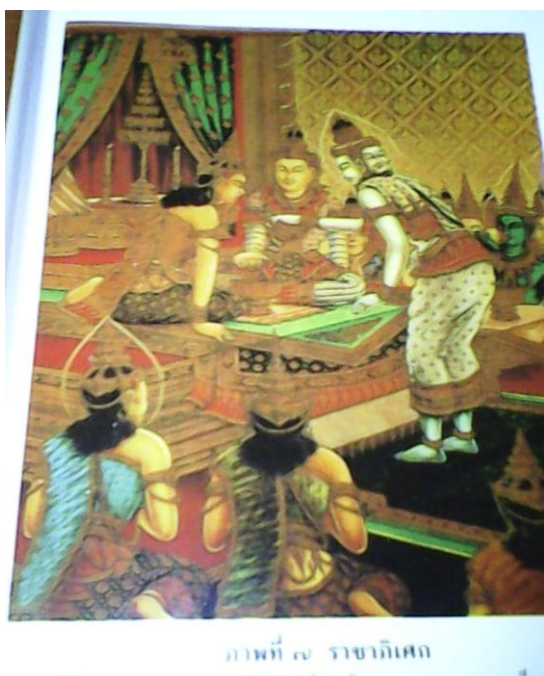
ภาพที่ ๓ ประสูติ

ภาพที่ ๔ ทำนายพระลักษณะ

ภาพที่ ๕ แรกนาขวัญ

ภาพที่ ๖ ยศศร

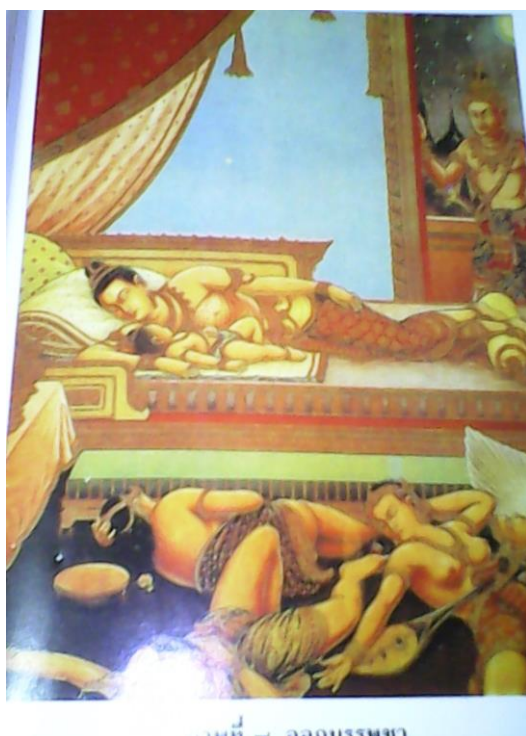
ภาพที่ ๗ ราชภิเศก

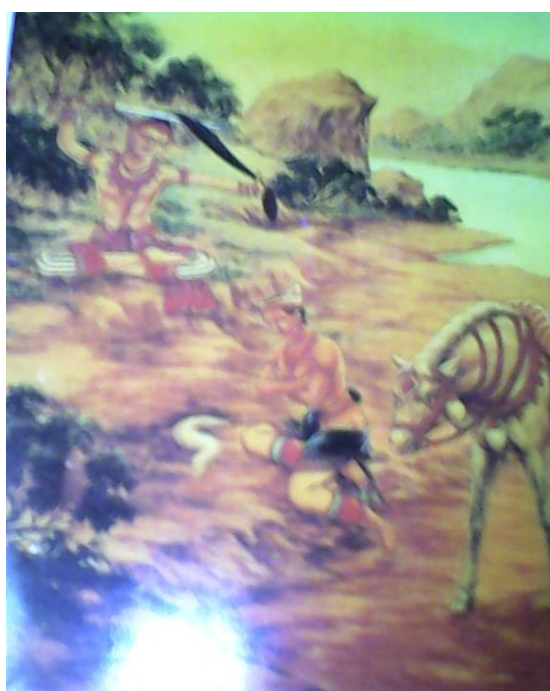
ภาพที่ ๘ เทวทูต

ภาพที่ ๙ ราชภิเศก

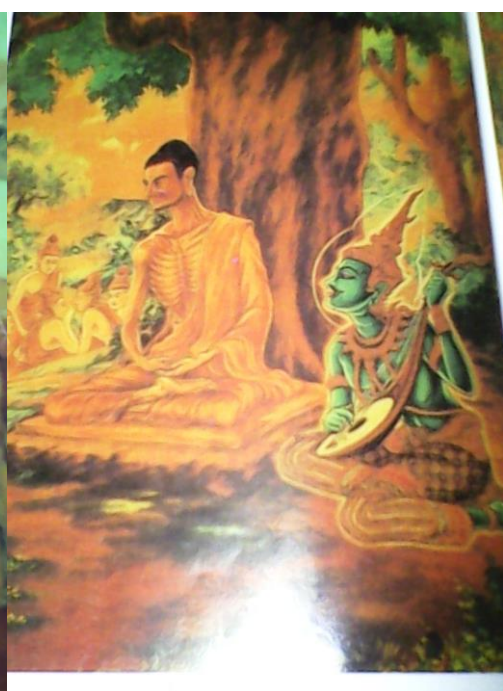
ภาพที่ ๙ ออกบรรพชา

ภาพที่ ๑๐ ทรงม้ากัณฐกะ

ภาพที่ ๑๑ ตัดพระโมฬี

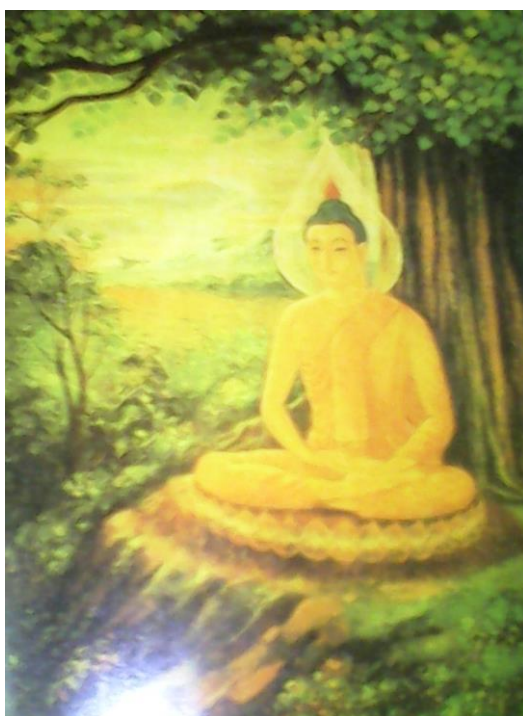

ภาพที่ ๑๒ ทุกกรกิริยา

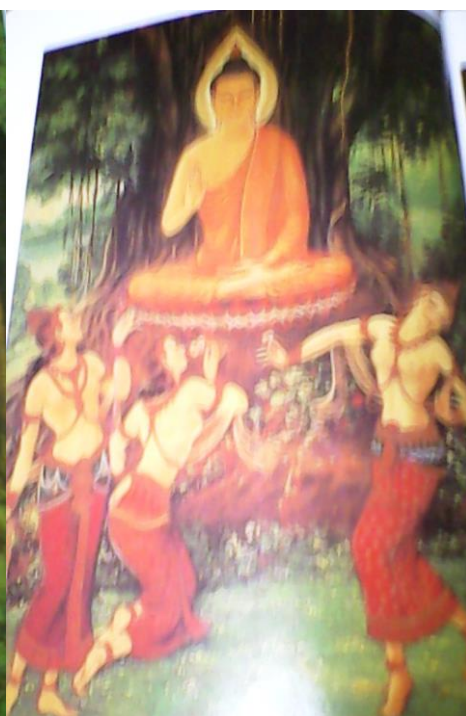
ภาพที่ ๑๓ รับมรุปายาส

ภาพที่ ๑๔ ชนemar

ภาพที่ ๑๕ ตรัสรู้

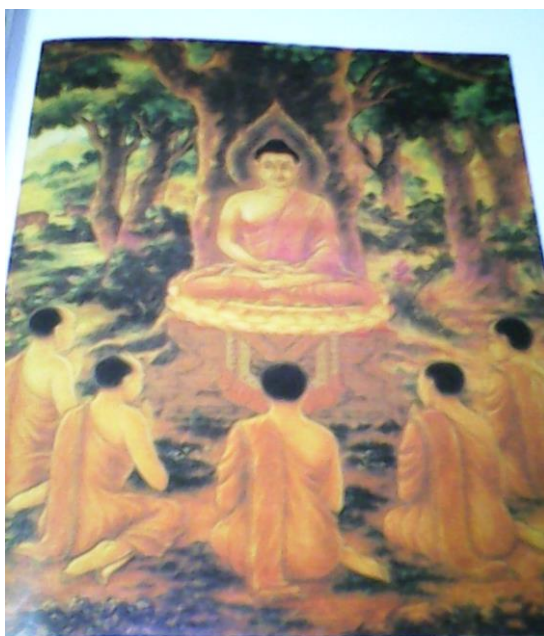
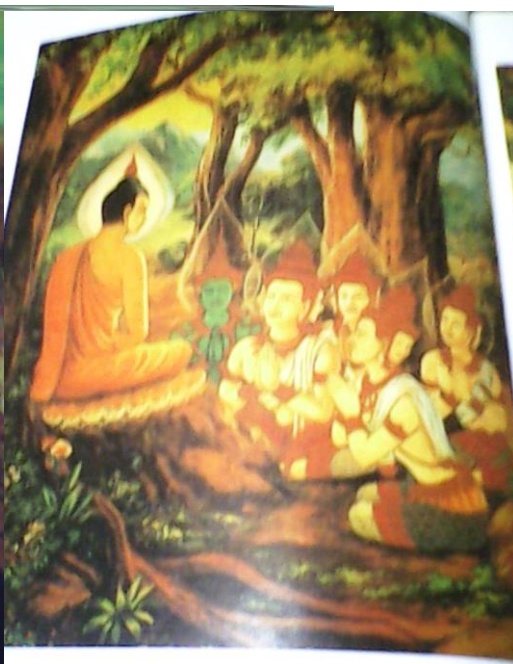

ภาพที่ ๑๖ สามจิตามาร

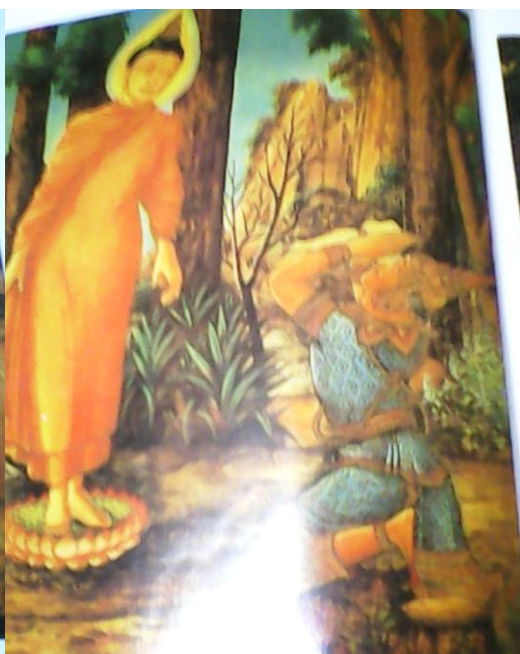
ภาพที่ ๑๗ อธิษฐานบาตร

ภาพที่ ๑๘ พรหมอาราธนา

ภาพที่ ๑๙ ปฐมเทศนา

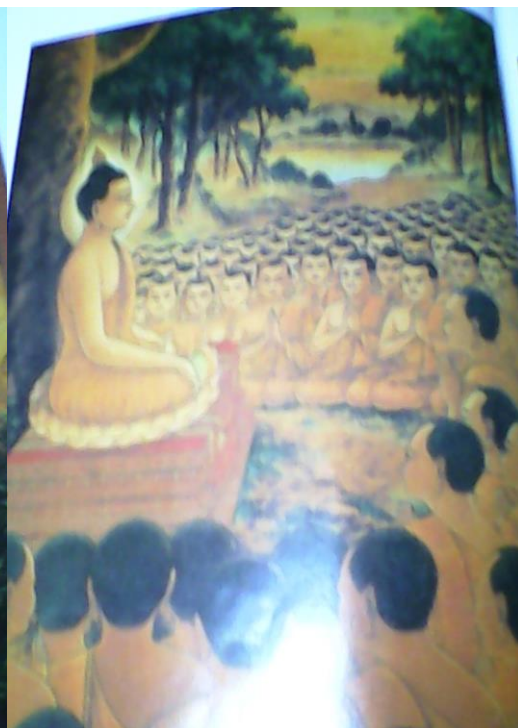

ภาพที่ ๒๐ โปรดพระยศ

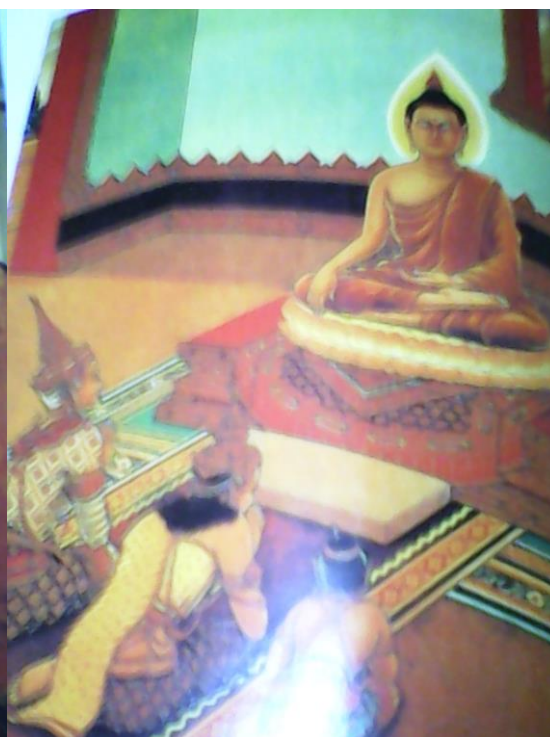
ภาพที่ ๒๑ โปรดชฎิล

ภาพที่ ๒๒ มาฆบูชา

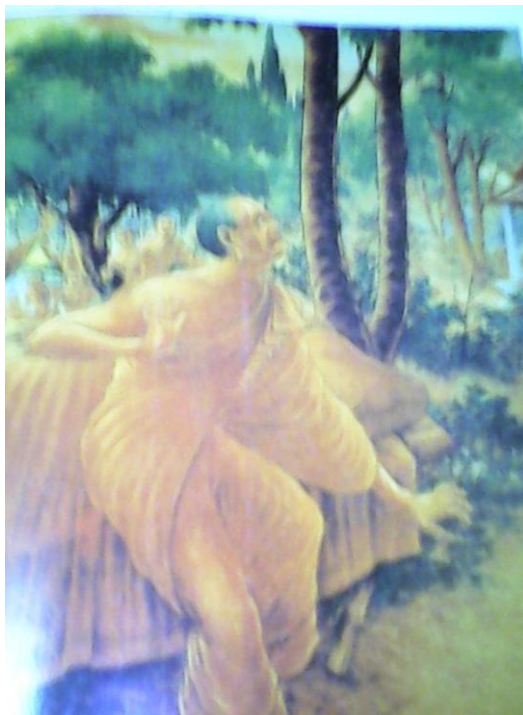

ภาพที่ ๒๓ โปรดพระนันทะ

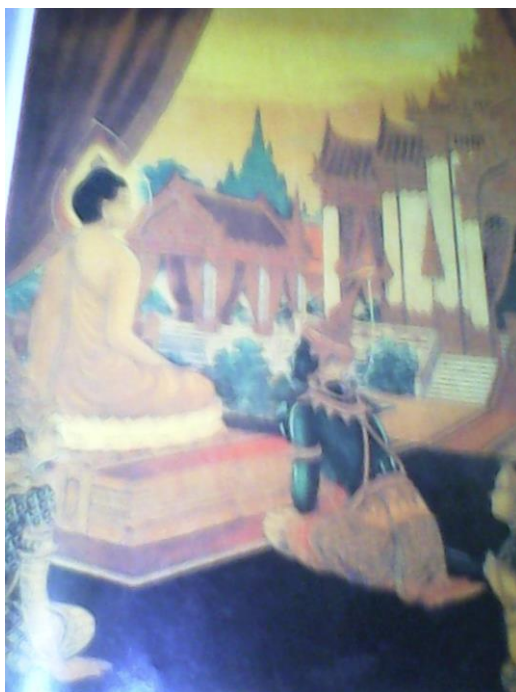

ภาพที่ ๒๔ ราชูลบรรพชา

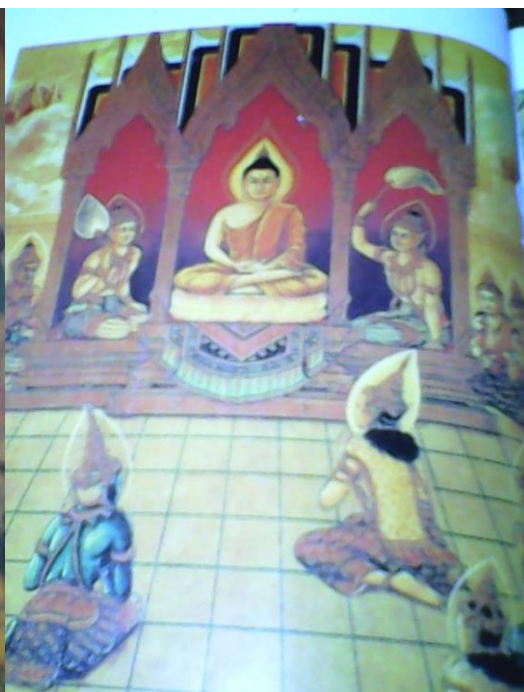
ภาพที่ ๒๕ ธรณีสูบ

ภาพที่ ๒๖ โปรดมหาปชาบดี

ภาพที่ ๒๗ ถวายพระเพลิง

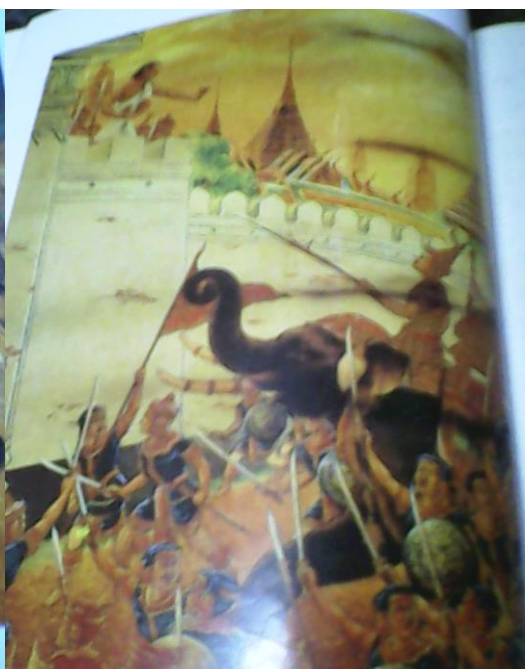

ภาพที่ ๒๘ โปรดพุทธมารดา

ภาพที่ ๒๙ เสด็จลงจากดาวดึงส์

ภาพที่ ๓๐ องคุลิมาลโจร

ภาพที่ ๓๑ ปรีนิพพาน

ภาพที่ ๓๒ แบ่งพระสารีริกธาตุ

แบบสรุปโครงการวิจัย

สัญญาเลขที่ ชื่อโครงการ หัวหน้าโครงการ	ว.๐๘๗/๒๕๕๘ ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏใน คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน นายโสรจ นามอ่อน และคณะ ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โทรศัพท์ ๐๘๐-๗๒๔๗๖๕๘ Email : Chaayasit_ae@hotmail.com
ความเป็นมาและความสำคัญ การวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏใน คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน” เกิดขึ้นจากความสนใจที่จะศึกษาถึงประวัติพระพุทธเจ้าเนื้อหาสาระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสานและแนวทางการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้เห็นคุณค่าของสรรพสิ่ง การพัฒนาจิตใจและปัญญาของผู้คนในสังคม	
วัตถุประสงค์โครงการ ๑. เพื่อศึกษาประวัติพระพุทธเจ้าเนื้อหาสาระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ๒. เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ๓. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน	
ผลการวิจัย ๑) สรุปผลการวิจัย ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน ผู้วิจัยได้นำหลักธรรมชื่อว่า พรหมวิหาร และพุทธรจิริยา ที่มีประโยชน์ ดังนี้ ๒) ผลการวิจัย เรื่อง อัญเชิญจุด เริ่มพุทธประวัติ เมื่อพระอินทร์พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล พร้อมด้วยเทพบรรษัทในแสนโกฏิจักรวาล เข้าเฝ้าและทูลอัญเชิญ เทพบุตรเวสสันดร หรือ สันตสูติเทวราช จากดุสิตสวรรค์เทวโลก ให้จุติลงมาอุบัติเป็น พระพุทธเจ้าโปรดสัตว์โลกให้พ้นจากราคะ โทสะ และโมหะ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรารณารื้อถอนสัตว์โลกจากห้วงมหรณพสาคร ทรงสละจักพรรดิสมบัติอันจะมาถึงภายใน ๗ วัน จะทรงถือเอาผลคือสัพพัญญุตญาณ คือสมมติสภารมี อันมีดอกบาน คือ เบญจมหาบริจาละ อันตั้งเหนือภูมิภาค คือ ไตรพิธสมบัติ กล่าวคือเมื่ออดีตภาพ ๔ อสงไขแสนกัปนัยถอยหลัง กลับไปภพที่กัปนี้ บังเกิดเป็น พระสมุทธาบสได้พบพระที่ปึงกรเจ้า จึงละเสียซึ่งพระอรหันต์ อันจะบรรลุในสำนักของพระองค์ ปรารณาพระสัพพัญญุตญาณได้พุทพยากรณ์แล้ว ทรงบำเพ็ญเบญจมหาบริจาละแลสมมติสภารมีทาน เป็นต้น ชนทั้งหลายจะนำไปซึ่งทรัพย์สินแลชีวิต พระมหาสัตว์มิได้เอื้ออาทร ทรงบำเพ็ญมูลปณิกุศล จนสำเร็จประโยชน์แก่นรชาติทั้งปวง ให้พระโลหิตเป็นทาน ก็มากกว่ากระแสน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔, ให้พระมังสะเป็นทาน อาจยังพื้นแผ่นดินปฐพีให้พ่ายแพ้ได้, ตัดพระเศียรให้เป็นทาน ประมาณสูงกว่าเขาพระสิเนรุราช, ควักพระเนตรให้เป็นทาน ก็มากกว่า	

ดวงดาวในนภากาศ และทรงพระราชทาน พระนางมัทรีพร้อมบุตรธิดาเป็นทาน จึงสำเร็จลงในชาติเป็น พระเวสสันดร

๓) ผลการวิจัยด้านหลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถามีอยู่มากหลาย แต่ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์ ๒ หมวด คือ ธรรมจรรยาได้แก่พุทเทกิจ อันเป็นหน้าที่ของพระพุทธเจ้าที่ส่งมาวิเคราะห์แก่ชาวโลก เรียกว่าพุทเทกิจ ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำประจำวันวัน ได้แก่ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำประจำวัน ได้แก่ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต เวลาบ่ายแสดงธรรมแก่ภิกษุ เวลาค่ำประทานโอวาทพระภิกษุสงฆ์ เวลาเที่ยงคืนคือตอบปัญหาเทวดา เวลาจวนสว่างตรวจดูอุปนิสัยผู้ใดควรเสด็จไปโปรดหรือไม่

ทรงรับอาราธนาเสด็จแสดงธรรมมาโปรดสัตว์ของท้าวสหัมบดีพรหม บำเพ็ญพุทเทกิจ ๔๕ วัสสาโปรดพระพุทธบิดา พระประยูรญาติ โปรดพุทธมารดาแสดงพระอภิธรรมบรสาวรรคแทนค่าน้ำนมเสด็จลงเทวโลกใกล้ประตูเมืองสังกิสสนคร เดือนภิกษุทั้งหลายจงอยู่ด้วยมีสติอย่าประมาทเลินเล่อ แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ที่สาละวันทยานแห่งมัลลกลัษณีย เมืองกุสินาราย

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

- สามารถนำกระบวนการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชา เช่น วิชาพุทธปรัชญา รายวิชาปรัชญาศาสนา ทั้งในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- สามารถนำผลการศึกษาหลักพุทธธรรม ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา เพื่อไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมไทยปัจจุบันและบุคคลที่สนใจในเรื่องนี้
- สามารถนำผลการศึกษาไปวิเคราะห์ร่วมกับนักวิชาการทางด้านการอนุรักษ์รักษาคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา การพัฒนาจิตใจและปัญญา โดยความร่วมมือของวัฒนธรรมจังหวัด วิทยาลัยอาชีวศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๒. กิจกรรมด้านการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวของวัดและชุมชน

- สามารถพัฒนาโครงการสัมมนาทางหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาในด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
- สามารถพัฒนาและต่อยอดโครงการเที่ยวไทยให้ถึงหลักพุทธธรรมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- สามารถนำข้อมูลเกี่ยวกับพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา ไปเผยแพร่ให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

๓. กิจกรรมด้านวิชาการ

- มีการพัฒนาทักษะในการวิจัยให้กับทีมงานวิจัยและนิสิตในระดับปริญญาโทของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อการเรียนรู้ในมิติที่หลากหลาย เช่น การจัดสัมมนา การพัฒนาอนุรักษ์คัมภีร์อักษรธรรมอีสาน
- มีการพัฒนาชุดความรู้และประวัติความเป็นมาของคัมภีร์อักษรธรรมอีสานในวัดและสำนักปฏิบัติต่างๆ ในเชิงลึกเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่มีความเหมาะสม

- มีการศึกษาร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อวิเคราะห์หาแนวทางการพัฒนารูปแบบการการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอีสานในวัดและแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา
การประชาสัมพันธ์ มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยทางอินเทอร์เน็ต http://www.mcu.ac.th/site/major/major_index.php ส่วนการประชาสัมพันธ์ทางสิ่งพิมพ์อยู่ในระหว่างดำเนินการ

ประวัติคณะผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

๑. ชื่อ (ภาษาไทย): นายโสรัจ นามอ่อน
(ภาษาอังกฤษ): Mr. Soraj Nam-orn
๒. หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน: ๓-๔๑๒๐-๐๐๑๓-๒๐๙-๑
๓. หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี ต.กระโสบ อ.เมือง
จ.อุบลราชธานี ๓๔๐๐๐
โทรศัพท์ ๐๘๑-๗๙๐-๘๔๖๔
E-mail. chaisit_je@hotmail.com
๔. ประวัติการศึกษา:
 - ๕.๑ สำเร็จการศึกษา(วุฒิต่างศาสนา) น.ธ.เอก, ป.ธ.๕
 - ๕.๒ สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา
อนุปริญญา: DIP.HIN.DI., BHU. INDIA.
ปริญญาตรี: ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ปริญญาโท: M.A. (Vedic Literature) BHU. INDIA.
๕. สาขาวิชาที่มีความชำนาญพิเศษ:
 - ๖.๑ ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel, Power Point, โปรแกรม SPSS.
 - ๖.๑ มีความเชี่ยวชาญด้านการอ่านเขียนอักษรธรรมอีสานหนังสือใบลานอยู่ในระดับดีมาก
 - ๖.๓ เป็นมหาบัณฑิตพรหมณ์ สูตรขวัญ เป็นพิธีกร ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา
๗. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ
 - ๗.๑ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์พุทธคติธรรมและพุทธปรัชญาธรรมที่ปรากฏในหนังสือใบลานอักษรธรรมอีสานเรื่อง ท้าวเสียวสวาทดี ท้าวภาพเกษ ท้าวกำกาดำและท้าววรจิตร์ (นกจอกน้อย) ปี๒๕๔๘ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
 - ๗.๒ การศึกษาวิเคราะห์อรรถิพลพุทธคติธรรมและปรัชญาธรรมที่มีต่อชาวพุทธ ปรากฏในหนังสือใบลานอักษรธรรมอีสานสี่เรื่อง คือ ท้าวเสียวสวาทดี ท้าวภาพเกษ ท้าวกำกาดำ และท้าววรจิตร์ (นกจอกน้อย) ปี ๒๕๕๑ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
 - ๗.๓ การศึกษาวิเคราะห์สาเหตุความเชื่อของชาวพุทธที่มีต่อศาลดอนเจ้าปู่ กรณีศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี ปี ๒๕๕๕ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)

ผู้ร่วมวิจัย ๑

๑. (ภาษาไทย): นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน
(ภาษาอังกฤษ): Mr.chaiyasit udomchoke namorn
๒. หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน: ๓๓-๔๑๕๐๐-๘๙๗-๒๕-๘
๓. วัน เดือน ปีเกิด: ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๓
๔. ที่อยู่ปัจจุบัน: บ้านทุ่งเกษม เลขที่ ๓๔ หมู่ที่ ๕ ตำบลโนนผึ้ง
อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๑๙๐
๕. ประวัติการศึกษา
- ปริญญาตรี: ศน.บ. (รัฐศาสตร์การปกครอง) เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- ปริญญาโท: รป.ม. (การบริหารจัดการภาครัฐ) มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี
- ปริญญาโท: พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
กำลังศึกษา ปริญญาเอก : รป.ด.(รัฐประศาสนศาสตร์) คณะรัฐศาสตร์และ
รัฐประศาสนศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม (๒๕๕๘)

๖. การงานบริการการศึกษา

- ครูผู้ช่วยสอนวิชาภาษาถิ่น (Dialect) อักษรธรรมอีสาน ในระบบและนอกระบบ
- วิทยากรผู้ช่วย เรื่องภาษาถิ่น อักษรธรรมอีสาน ทั่วไป
- ตรวจพระไตรปิฎก ฉบับอักษรธรรมอีสาน (มจร.) อ่านภาษาบาลี
และอักษรธรรมในช่วงปลาย
- ฝ่ายประสานงานศูนย์ รับนักศึกษาปริญญาโท และ ประสานงานปรึกษาเรื่องสารนิพนธ์
และวิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี (๒๕๕๔-ปัจจุบัน)
- พิมพ์ อ่าน เอกสาร ตำราเรียนอักษรธรรมอีสาน และอื่นๆ
- ผู้ช่วยงานวิจัย การศึกษาวิเคราะห์สาเหตุความเชื่อชาวพุทธที่มีต่อศาลดอนเจ้าปู่ประจำ
หมู่บ้าน จังหวัดอุบลราชธานี และทำงานด้านวิจัย ตามโครงการ
- อาจารย์ผู้ช่วยภาควิชาอักษรถิ่น (Dialects) อักษรธรรมอีสาน (๒๕๕๔-ถึงปัจจุบัน)

๗. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ

- ผู้ร่วมโครงการวิจัยเรื่องการศึกษาวเคราะห์สาเหตุความเชื่อชาวพุทธที่มีต่อศาลดอนเจ้าปู่
ประจำหมู่บ้าน จังหวัดอุบลราชธานี (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)

๘.สาขาวิชาที่มีความชำนาญพิเศษ:

ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel, Power Point, โปรแกรม SPSS

๙. หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตอุบลราชธานี ตำบลกระโสม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐

โทรศัพท์ ๐๘๗-๒๔๓๘๘๕๖ , ๐๘๐-๗๒๔๗๖๕๘ Email-chaiyasit_ae@hotmail.com

ผู้ร่วมวิจัย ๒

๑. ชื่อ (ภาษาไทย): พระมหาจิตนเรศ ฉายา วุฑฒิธมโม นามสกุล ศรีปะโค
(ภาษาอังกฤษ): Phramaha Chitnaretes Wutthidhammo (Sripacho)

๒. หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน: ๓-๔๑๒๐-๐๐๑๓-๒๐๙-๑

๓. ตำแหน่งวิชาการ: ผู้ช่วยศาสตราจารย์

๔. หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี ต.กระโสม อ.เมือง
จ.อุบลราชธานี ๓๔๐๐๐ โทรศัพท์ ๐๘๑-๗๙๐-๘๕๖๔
E-mail. naretes๙๙@hotmail.com

๕. ประวัติการศึกษา

๕.๑ สำเร็จการศึกษา (วุฒิต่างศาสนา) น.ธ.เอก, ป.ธ.๔

๕.๒ สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา

ปริญญาตรี: พธ.บ.(สังคมศึกษา)มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปริญญาตรี: ร.บ. (รัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ปริญญาโท: รป.ม. (นโยบายสาธารณะ) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ปริญญาเอก: Ph.D. (Public Administration) Nagpur University India.

๖. สาขาวิชาที่มีความชำนาญพิเศษ:

ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel,
Power Point, โปรแกรม SPSS

๗. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ

๗.๑ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง ทักษะคติของนิสิตที่มีต่อการจัดการเรียนการสอนสาขาวิชา
รัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)

๗.๒ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง บทบาทของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์ประเพณีแห่เทียน
พรรษาจังหวัดอุบลราชธานี (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)

๗.๓ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างความพึงพอใจกับความผูกพันต่อ
องค์กรของบุคลากร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
อุบลราชธานี
(แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)

๗.๔ ผู้ร่วมวิจัยเรื่อง การประเมินประสิทธิภาพการสอนวิชาธรรมะภาคปฏิบัติ ตามการประเมิน
ของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
(แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)

ผู้ร่วมวิจัย ๓

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) นายพูลศักดิ์ หอมสมบัติ
ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) Mr.Poonsak Hormsombad
๒. หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน ๓๓๓๐๔๐๑๖๕๘๒๒๐
๓. ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง อาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี
๔. สถานที่ทำงาน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี ตำบลกระโสม อำเภอมือง
จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐
๕. หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก
๗๐ หมู่ ๘ บ้านหนองฮี ตำบลชีทวน
อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๑๕๐
๖. ประวัติการศึกษา
 - ๑) สำเร็จการศึกษา (วุฒิต่างศาสนา) น.ธ.เอก
 - ๒) สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา
 - ปริญญาตรี พธ.บ.(ศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 - ปริญญาโท ศษ.ม.(การบริหารการศึกษา) มหาวิทยาลัยราชธานี

ผู้ร่วมวิจัย ๔

<p>๑. ชื่อ (ภาษาไทย)
(ภาษาอังกฤษ)</p> <p>๒. หมายเลขประจำตัวประชาชน</p> <p>๓. วัน/เดือน/ปี</p> <p>๔. สถานที่เกิด</p> <p>๕. ที่อยู่ปัจจุบัน</p> <p>๖. ประวัติการศึกษา</p> | <p>นายวรวัฒน์ ราชิงค์
Mr.Worawat Rachiwong
๓๔๙๙๙๐๐๐๗๖๐๑๑
เกิดวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๙
๘/๑ ต.ศรีบุญเรือง อําเภอมือง จังหวัดมุกดาหาร
๗๓ หมู่ ๑๐ ตำบลปทุม อําเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี</p> <p>-พ.ศ ๒๕๔๖ ปริญญาตรี สาขาวิทยาศาสตร์ทั่วไป
เอกวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม จากราชภัฏอุบลราชธานี</p> <p>-พ.ศ การศึกษาประกาศนียบัตรบัณฑิต สาขาวิชาชีพครู
จากมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี</p> <p>-ปริญญาโท สาขาพระพุทธศาสนา
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
นักจัดการงานทั่วไป</p> |
|---|---|
-
๗. ปัจจุบันทำงานที่ ๘. ตำแหน่ง	